226.
481346

A

RÓMAI BIRODALOM

HANYATLÁSÁNAK ÉS BUKÁSÁNAK

TÖRTÉNETE.

IRTA

GIBBON EDVÁRD,

AZ ANGOL EREDETIBŐL

ÁTDOLGOZTA

HEGYESSY KÁLMÁN.

F. 88.

II. KÖTET.

Szegedi
Radnóti M. Gimnázium
Tanári Könyvtára
Leltári szám:
XIX. 88/II.
1955.

PEST, 1869.
RÁTH MÓR.

931 Kv
G 45
Cc 47201
2
Leltári szám:
4548/2
1967.
481346
II. Rákóczi Ferenc Könyvtár Miskolc
DV 78

PEST, 1869.
Nyomatott Kocsi Sándor saját könyvnyomdájában, aldunasor 9. sz.

XXII. FEJEZET.

Julián császárrá kiáltatott ki a galliai legiók által — Előhaladása és sikere. — Constantius halála. — Julián polgári igazgatása.

Constantius féltékenysége Julián ellenében.

Mig a rómaiak a heréltek és püspökök dicstelen zsarnoksága alatt epedtek, Julián magasztaltatása viszhangzott az egész birodalomban, — Constantius palotáját kivéve. A germánok érezték az ifju caesar fegyvereinek súlyát, és még mindig féltek tőle; katonái társai voltak győzelmének; a háladatos tartománybeliek kormányzatának áldásait élvezték; de a kegyenczek a nép barátját méltán tekinthették az udvar ellenségének. A palota bohóczai szőrös vadnak, biboros majomnak nevezték el őt, és szerény hivatalos jelentéseit, egy fecsegő görög hiú és szándékos koholmányának bélyegezték. A gonosz esztelenség hangja végre a győzelem zajában elnémult; a frankok és alemannok legyőzője nem lehetett többé a megvetés tárgya, és maga a fejedelem alacsony dicsvágygyal arra törekedett, hogy helytartójától érdemdús művének jutalmát elrabolja. Egy borostyánnal koronázott levél intéztetett a tartományokhoz, mely szerint: „Constantius személyesen tette az intézkedéseket; a legnagyobb bátorságot fejtette ki, az ő katonai magatartása biztosította a győzelmet, és a barbárok fogoly-királya a csatamezőn eléje állittatott," a melytől ő azon időben negyven napi járásnyira volt. E kicsapongó mese azért nem vezette félre a közvéleményt. Sőt az udvari élősdik — sycophantok — is elismerték Julián érdemeit és fensőbb tehetségeit. Constantius személyes aggodalmait a tanács úgy magyarázta, mint a közjóért való dicséretes féltékenységet: mig a császár titokban s a magán körben gyü-

löletének és irigységének érzelmeit fejezte ki, mikkel Julián utánozhatlan erényei iránt viseltetett.

A galliai legiók a keletre rendeltettek K. u. 360. Apr.

Galliának látszólagos nyugalma, és a keleti tartományoknak fenyegető veszélye különös alkalmul ajánlkozott a császári ministereknek, hogy lefegyverezzék a caesart, visszahivják hü katonáit, és hogy a perzsiai birodalomnak távoli háborujában alkalmazzák azon edzett régi katonákat, kik a Rajna partjain legyőzték Germánia legvadabb nemzeteit. Mig Julián Párisban téli szállásán időzött, egy tribun és egy jegyző érkezett meg a császárnak különös rendeletével: mely szerint a celták, a petulantok, a herulok és bataviánok legiói tüstént a perzsiai határra voltak inditandók. A caesar ezen végzetteljes rendelet következményeit előre látta és sajnálatát fejezte ki fölöttük. E segédcsapatoknak meg volt igérve, hogy soha sem fognak az Alpokon túl vezettetni. Rómának becsülete és Juliánnak személyes állása volt zálogul lekötve. Ily hűtlenség és önkény megsemmisitette volna azok bizalmát, kik a hűséget legnemesebb erkölcsül, és a szabadságot legértékesebb birtokul tekintették. Ők fölvették Gallia szokásait, megszokták az éghajlatot, szerették és bámulták Juliánt, és saját hazájokul tekintették azon tartományt, melyet megmentettek. Ha Julián a rendeletet elfogadta volna, nemcsak a maga, hanem azon nép romlását is irta volna alá, mely szeretetét megérdemelte. De a határozott visszautasítás forradalmi tény és hadüzenés lett volna. A magányosság fokozta Julián zavarát: Sallustiust, hü tanácsosát a heréltek gonoszsága elmozditotta; Lupicinus lovassági tábornok Britanniába küldetett a scótok és pictek betöréseinek visszaverése végett, és Florentius Viennában az adó kivetésével volt elfoglalva. E közben a császári küldöttek a rendelet végrehajtását sürgették, és az ellenállásra képtelen Julián komolyan kijelentette azon óhaját, hogy letehesse a bibort, melyet becsülettel meg nem tarthat, melyről azonban le nem mondhat a nélkül, hogy biztonságát fel ne áldozza.

Azok elégületlensége.

E sajnálatos összeütközés után Julián kénytelen volt elismerni, hogy a legkitünőbb alattvalónak is legszebb erénye az engedelmesség, és hogy egyedül a fejedelemnek van joga a közjólét fölött itélni. Kiadta tehát a rendeletet Constantius parancsának végrehajtására; egy része a hadseregnek az Alpok felé kezdett indulni, mig a katonák feleségeik csecsemőiket karjaikba

szorítva a bánat, gyengédség és fölindulás hangján vádolták férjeiket a távozásért. Az általános levertség jelenete meghatotta az emberszerető Caesart, ki rögtön postakocsikat rendelt a katonák családjainak elvitelére. Mindamellett a levertség hamar dühösséggé fajult, az elégületlenség sátorról sátorra elterjedett, és Constantius szolgái rémülve látták a veszélyes szellem terjedését. Sürgették a caesart az indulás siettetésére, de visszautasitották a becsületes és eszélyes tanácsot, hogy a hadsereget Párison keresztül ne vezessék.

Juliánt császárrá kiáltják ki.

A mint megtudta caesar a hadsereg közeledését, eléje ment, és a szószékre lépett, mely a város kapui előtt állíttatott fel. Háladatos elismeréssel dicsőitette a katonák hőstetteit, bátorította őket azon tiszteletnek elfogadására, hogy egy hatalmas és nagylelkü fejedelem alatt szolgáljanak; és intette őket, hogy az Augustus rendelete azonnali és kész engedelmességet követel. Ezután eloszlatta őket, és a tiszteket megvendégelte. Éjfél táján a szintén vendégségben részesült katonák kivont karddal vették körül a palotát, és elkiáltották ama végzetteljes és visszavonhatlan szavakat: „Julianus Augustus.“ Másnap kora reggel erőszakkal törtek be hozzá, és Páris utczáin keresztül vitték őt, felültették a szószékre és császárrá kikiáltották. Ő viszont a néphez szólt, és előbb könyörületre kérte őket, majd ismét fölindulását fejezte ki, esdekelvén, hogy ne szennyesítsék be halhatatlan győzelmeik hírét, hogy térjenek vissza esküjökhöz, és ő ki fogja eszközölni a császár kegyelmét. De buzgalmuk türelmetlenséggé, és türelmetlenségük dühösséggé fajult. Körülvették őt, és halálfenyegetések közt késztették a beleegyezésre. Végre paizsra emelték, és korona hiányában értékes katonai nyaklánczczal diszítették föl, és a szertartás mérsékelt adományok igéretével lőn befejezve. Ezután az uj császár megilletődve vonult vissza legtitkosabb lakrészeibe.

Erős hittel bizonyitja ártatlanságát.

Julián megilletődése egyedül ártatlanságából származhatott; de ártatlansága rendkívül kétségesnek tetszhetett azok előtt, kik megtanultak kétkedni a fejedelmek indokai és vallomásai fölött. Ünnepélyesen kijelenté Jupiter, a Nap, Mars, Minerva és más istenségek előtt, hogy ő a fölemeltetése előtti nap egész késő estig semmit sem tudott a katonák czéljairól; és midőn az összeesküvés tudomására esett, rövid álomba merült; azután elbeszélte barátainak, hogy látta a birodalom

szellemét, nyugtalanul várva az ajtóban, hogy bebocsáttassék, és ez őt a szellem és nagyravágyás hiánya miatt megrótta. Meglepetve és megzavarodva imádkozott a nagy Jupiterhez, ki azonnal tiszta és világos jel által tudtára adta neki, hogy magát az ég és hadsereg akaratának alávesse. — Midőn a túlbuzgóság szelleme, mely egyúttal oly hivékeny és oly erős, magát valamely nemes kebelbe befúrja, észrevétlenül szétmorzsolja az erkölcs és igazság életelveit.

Követsége Constantiushoz.

Mérsékelni pártjának buzgalmát, védeni elleneinek életét, legyőzni és megvetni az élete és méltósága elleni titkos fondorlatokat: ezek voltak a gondok, mikkel az uj császár kormányzatának első napjait töltötte. El volt ugyan tökélve, hogy minden erővel fentartsa az állomást, melyet elfoglalt, de egyszersmind meg akarta menteni a tartományt a háború nyomoraitól, és saját jellemét az árulás és hálátlanság vádjától. Felékítve a katonai és császári pompa jelvényeivel, a marsmezőre ment, hol katonáinak ujra emlékezetökbe hozta győzelmeit, fájlalta szenvedéseiket, dicsérte elhatározásukat, bátoritotta reményeiket, és gátot vetett hevességüknek. Nem is oszlatta el előbb a gyülekezetet, míg a hadsereg ünnepélyesen meg nem igérte neki, hogy azon esetre, ha a kelet császára őket a galliai tartományok békés birtoklásában meghagyja, minden hóditási vágyról lemondanak. Ezután saját maga és a hadsereg nevében egy békés szellemű levelet küldött Pentadius és Eutherius által a császárnak, melyben az augustusi czímnek megerősitését kéri. Elismeri, hogy szabálytalanul választatott meg, de a hadsereg erőltetésére hivatkozik, mely tőle a beleegyezést kierőszakolta. Elismeri bátyjának fenségét, évi ajándokul spanyol lovakat, kiválogatott számú újonczokat igér neki, és egy praetori praefectet fogad el; de a többi polgári és katonai tisztviselők kinevezését, a hadsereget, a jövedelmeket s az Alpokon túli tartományok fölötti uralmat magának tartja fenn. Julián nem követelt többet, mint a mit már valósággal bírt.

Negyedik és ötödik hadjárata tul a Rajnán, K. u. 360 - 361.

A béketárgyalásokat a legerélyesebb hadi készületek kisérték és támogatták. Magnentius kegyetlen üldözése Galliát számos törvényen kivüli egyénnel és rablóval töltötte meg. Ezek örömmel fogadták el a fölajánlott közbocsánatot oly fejedelemtől, a kiben megbízhattak, és a katonai fegyelemnek magukat alávetvén, csupán Constantius személye és kormánya

elleni gyülöletüket tartották meg. Mihelyt az idő megengedte, Julián hadserege élén Cleves szomszédságában hidat veretett a Rajnán, és megfékezte az attuarok hütlenségét, kik büntetlenül merészkedtek pusztitani a megosztott birodalom határait. Miután békét adott a barbároknak, megvizsgálta a Rajna erődjeit Clevestől Baselig, és a közeledő télre Viennaba tette át főhadi szállását. Vadomair volt az egyetlen német fejedelem, a kit becsült, vagy a kitől félt; s midőn e ravasz barbár a szerződések megtartását szinlelve a birodalmat veszélyeztetőleg kezdte fegyverei hatalmát kiterjeszteni, Julián saját fogásaival fogta meg őt. Vadomair a római kormányzó barátságos meghivásának kellő ovatosság nélkül engedvén, mulatság közepette elfogatott és mint fogoly Spanyolországba küldetett. Mielőtt a barbárok ámulatukból felocsudtak, Julián ismét átlépett a Rajnán, és fölélesztette a félelem és tisztelet mély benyomását, melyet már előbbi hadjáratai idéztek elő.

Julián küldöttei azon utasitást nyerték, hogy fontos megbizásukban a legnagyobb gyorsasággal járjanak el. Mesterséges tartóztatás után Caesareaba küldettek, és midőn végre Constantius elé bocsáttattak, azt vették észre, hogy ez saját tisztjeitől már a legkedvezőtlenebb tudósitást nyerte Julián és a galliai hadsereg magatartásáról. Constantius a levelet türelmetlenül hallgatta végig, és tekintete, mozdulatai és kifakadásai lelki felháborodását fejezték ki. De az idegen betöréstőli félelme felfüggesztette magán ellenének megbüntetését: tovább folytatta utját Perzsia határa felé, és elégnek találta kijelölni a feltételeket, melyek alatt Julián és bünös társai a fejedelem kegyelmét kieszközölhetik. Azt kivánta, hogy Julián mondjon le az augustusi czimről; az állam és hadsereg fölötti hatalmat a császári tiszteknek adja át, és biztonságát azon kegyelmi biztatásokba helyezze, melyek Epictetus ariáni püspök által tudtára adattak. A mint Leonas quaestor Constantius levelével megérkezett, Julián azt nyilvánosan felolvastatta és kijelentette, hogy az augustusi czimről készségesen lemond, ha azok, kik őt fölemelték, beleegyeznek. Ezer torokból hangzott: „Juliánus Augustus továbbra is uralkodjék a hadsereg, a nép, a respublica nevében, melyet megmentett.“ Ezután felolvastatott a levél másik része, melyben a császár hálátlansággal vádolja Juliánt, a kit ő ruházott föl a biborral, a kit, mint gyámoltalan árvát, oly nagy

Eredménytelen egyezkedés, és háboruüzenet K. u. 361.

gonddal és gyengédséggel fölnevelt és megőrzött. „Árva! — szólt közbe Julián — családom orgyilkosa veti nekem szememre, hogy árván maradtam? Ő késztet engem megboszulni azon sérelmeket, melyeket én már régtől fogva elfeledni igyekeztem.“ Leonast a nép dühétől megvédve, válaszszal küldötte vissza, melyben szabadon nyilvánította a megvetés és gyülölet érzelmeit, miket húsz évi szinlelés elnyomott és elkeserített. Nehány héttel előbb, a keresztények karácson ünnepe alkalmával Julián kijelentette, hogy biztonságát a halhatatlan istenekre bizza, és ekként nyilvánosan ellene mondott Constantius vallásának és barátságának.

Julián készül megtámadni Constantiust.

Julián helyzete erélyes és rögtöni elhatározást igényelt; ha azonban az illyriai tartományokat rögtön elfoglalhatá, arra számithatott, hogy a harczias nép zászlajához szegődik, s hogy a gazdag arany- és ezüstbányák a polgári háboru költségeit fedezni fogják. E vakmerő vállalatát tehát előadta katonáinak, és arra figyelmeztette őket, hogy továbbra is őrizzék meg hirnevöket: legyenek félelmesek elleneik előtt, mérsékletesek polgártársaik- és engedelmesek tisztjeik iránt. Lelkes beszédét zajos tetszéssel fogadták, és ugyanazon hadsereg, mely ellene szegült Constantiusnak, midőn Gallia elhagyására fölhivatott, megesküdött, hogy hiven követi Juliánt akár Európa legvégső határáig. Egyedül Nebridius, a praetori főnök vonakodott az esküt letenni, és a boszús tömeg reá rohanván egyik kezét levágta, s Julián a császári köpenynyel védte az előtte letérdelt bünbánót híveinek vad buzgalma ellen.

Hadmenete a Rajnától Illyriába.

Julián reménysége kevésbbé függött hadseregének számától, mint mozdulatainak gyorsaságától. Basel szomszédságában összegyüjtötte és szétosztotta seregét. Egy hadtestnek, mely tizezer emberből állott, feladata volt Nevitta lovassági tábornok parancsnoksága alatt Rhaetián és Nürenbergen keresztültörni. Egy hasonló hadtestnek meghagyatott, hogy Jovius és Jovinus alatt résúton az Alpokon keresztül Italia északi határánál kövesse amazt, és gyors léptekkel haladva, Sirmium falai alatt csatlakozzék a fejedelemhez, a ki a maga számára nehezebb és rendkivüli szerepet tartott fenn. Kiválasztott magának háromezer önkénytest, kikkel a marciani, vagy fekete erdőségen keresztül ment, és sorsa több napig ismeretlen volt a világ előtt. Végre Ratisbon és Bécs között kibontakozott, és a Dunához érve egy

hajónaszádot foglalt el, melyen hadseregével együtt a folyamra bizta magát. Tizenegy napi utazás után Bononiánál — Sirmiumtól tizenkilencz mértföldnyire kiszállt, mielőtt ellenségei közeledését gyaníthatták volna. Utközben mindenütt hódolattal fogadták, és mihelyt a partra lépett, Dagalaiphus tábornokát Lucilián illyriai parancsnok ellen küldte, ki fogolylyá tétetett, mielőtt magát összeszedhette volna. Ezután Sirmiumot akarta megtámadni, de a mint a külvárosba ért, örömfelkiáltások közt fogadtatott a katonaság és a nép által, mely virágokkal feldíszítve fáklyákkal vezette elismert fejedelmét császári lakába. Két nap szenteltetett a közörömnek, és a harmadikon elfoglalta a Haemus hegyénél a Succi szorost, mely Thraciát Daciától elválasztotta, és a melynek védelmét Nevittára bizta, ki ép ugy, mint az olasz hadtest, pontosan teljesítette a hadjárat és csatlakozás tervét, melyet ura oly ügyesen kigondolt.

A hódolat, melyet Julián a nép félelméből, vagy hajlamából merített, messze túlterjedett fegyvereinek közvetlen hatásán. Itália és Illyria főnökei, Taurus és Florentius rohanva menekültek az ásiai udvarhoz, és Julián azután minden irományában *szökevényeknek* nevezte őket. A tartományok, melyeket első tisztviselőik elhagytak, elismerték azon császár hatalmát, a kit a dunamelléki táborban ép úgy bámultak, mint Görögország városaiban. Főhadi szállásáról, Sirmiumból és Naissusból ezután a tartományok fővárosaiba jól kidolgozott védiratokat küldött, melyekben közzétette Constantius titkos intézkedéseit, és itéletet kért a két versenyző között, kiknek egyike kiűzte, másika pedig behítta a barbárokat. Az atheni tanácshoz és néphez írt levele oly tisztelettel volt fogalmazva, mintha Aristides napjaiban az Areopagok itélőszéke elé járulna. A római tanács pedig egyhangulag fogadta el igényeit, azon felkiáltással: „Kérünk, tiszteld szerencséd szerzőjét,“[1]) mely kétértelmü kifejezést a háború esélye szerint mint a hálátlanság miatti férfias szemrehányást, vagy mint hizelgő nyilatkozatot lehetett magyarázni. Ügyét igazolja.

Julián gyors előhaladása hamar tudtára adatott versenytársának, ki Sapor visszavonulása által a persiai háboru nyugtalanításaitól fölmentetett. Constantius kijelentette szándokát, miszerint vissza akar térni Európába, hogy Juliánra vadászatot tartson, mert katonai vállalatairól mindig ugy beszélt, mint va- Ellenséges készületek.

[1]) Auctori tuo reverentiam rogamus. Ammian. 21. 10.

lami vadászatról. Midőn Hierapolisba ért, Theodotus, a tanács elnöke a hizelgés könyeivel kérte őt, hogy az ő városát ékesítse fel a legyőzendő lázadó fejével. Egy kiválasztott csapat küldetett előre postakocsikon, hogy a Succi szorost biztosítsa. E közben Julián elfogadta a sirmiumi két legio és egy csapat ijjász megadását; de hűségükben nem bizván, a galliai határ biztosításának czime alatt a tett szinhelyéről eltávolította őket. A mint ezek Italia határára értek, Aquilejánál megállapodtak, és annak falára Constantius zászlaját tűzték ki; egyszersmind fölszólítván a többi Italiát, hogy példájukat kövessék, mi által Julián visszavonulását veszélyeztették azon esetre, ha ő a keleti hadsereg hatalma előtt meghajolni kényszerülne.

De Constantius időszerű halála megmentette a birodalmat a polgári háboru nyomoraitól. Utközben kifejlett lappangó láza arra késztette őt, hogy Mopsucrene városkában megállapodjék, hol rövid betegség után életének negyvenötödik, és uralkodásának huszonnegyedik évében meghalt. [1]) A hatalommal való hosszú visszaélés jelentékenynyé tette őt kortársai előtt; de a mennyiben csupán a személyes érdem méltó az utókor emlékére: Constantin utolsó fiától azon megjegyzéssel bucsuzhatunk el, hogy atyjának csak hibáit örökölte annak képességei nélkül. Halála után azonnal két főtiszt küldetett el Juliánhoz azon nyilatkozattal, hogy a birodalomban minden kard az ő szolgálatára áll készen. Julián alig várta, hogy szülőföldét és a birodalom uj székvárosát megláthassa, s Naissusból Konstantinápolyba ment, hol a katonák, a nép s a tanács örömfelkiáltásai közt fogadtatott. Néhány nappal később, midőn az elhunyt császár holtteteme megérkezett, azt gyalog és gyászba öltözve kisérte a szent apostolok templomába. A mint az aquilejai legiók a császár halálát megtudták, a város kapuit felnyitották, és bünös fő vezetőik feláldozása mellett közbocsánatot nyertek Juliántól, ki harminczkét éves korában a római birodalomnak kizárólagos birtokába jutott.

és Constantius halála K. u. 361. Novb. 3.

Julián Konstantinápolyba megy decz. 11.

és az egész birodalom által elismertetik.

Julián trónján, melyet Constantius halála független alapra helyezett, az ész, az erény, és talán a hiuság uralkodott. Ő megvetette a tisztelgést, lemondott az élvekről, és fáradhatlan szorgalommal teljesítette magasztos állásának kötelmeit. Egyik leg-

Polgári kormányzata és magán élete.

[1]) Constantius halálát és jellemét hiven leirja Ammianus (21. 14—16.)

bensőbb barátja, ki asztalának takarékos egyszerüségét sokszor megosztotta vele, azt mondja, hogy mértékletes életmódja következtében teste és lelke mindig szabadon és erőteljesen végezhette a különféle és fontos irói, főpapi, tisztviselői, tábornoki és fejedelmi kötelmeket. Gondolata oly hajlékony és figyelme oly erős volt, hogy egyszerre használta kezét az irásra, fülét a hallásra és szavát a tollbamondásra, s hogy egyszerre minden fenakadás és hiba nélkül követhette a háromféle eszmemenetet. Mig ministerei megpihentek, a fejedelem munkát munka után végzett, és rövid ebéd után könyvtárába vonult, mig az estére hagyott közügyek tanulmányait félbe nem szakították. Vacsorája még mértékletesebb volt mint ebédje; álmát soha sem nyugtalanították az emésztés nehézségei; és kivéve házassága rövid időszakát, az erényes Julián soha sem osztotta meg ágyát női társsal. Korán fölébredt, és cselédei váltogatva szolgáltak körülte, mig ő maga alig engedett magának más szórakozást, mint a foglalkozások felváltását. A közünnepélyeket nem szerette, és ha a circusba elment is, igen rövid ideig tartózkodott ott, mert minden perczet elveszettnek hitt, melyet nem közhasznu dologra, vagy szellemének kiképzésére fordított. E tevékenység ugy látszott, mintha meghosszabbítaná rövid uralkodását, s ha adataink nem volnának oly határozottak, nem hihetnők, hogy alig telt el tizenhat hónap Constantius halála után, midőn a persiai hadjáratra indult. Julián tetteinek emlékét csupán a történész gondja tarthatja fenn, de számos iratainak még meglevő része örök emlékül maradt fenn, mely a császár szorgalmáról és szelleméről tanuskodik. A Misopogont, a Caesarokat, több beszédét és gondosan szerkesztett művét a keresztény vallás ellen, két tél hosszu estéin fogalmazta, melyek egyikét Konstantinápolyban, másikát Antiochiában töltötte.

K. u. 361. dec.
K. u. 363. marcz.

A császári udvar átalakítása Julián kormányzatának egyik első és legszükségesebb ténye volt. Midőn a palotába érkezett, borbélyra volt szüksége; azonnal egy felségesen öltözött tiszt állott elő. „Borbélyra van szükségem, — kiáltott fel szenvelgett meglepetéssel a fejedelem — és nem pénzügyérre.“ Azután megkérdezte ezen embert, mennyi jövedelme van, s ez azt felelte, hogy nagy fizetésén és más értékes előnyökön kivül naponkint husz inas és ugyanannyi ló áll szolgálatára. A fényüző háztartás különféle tisztségei ezer borbély, ezer pohárnok s ezer

A palota átalakítása.

szakács közt voltak felosztva, és a heréltek számát egy nyári nap rovarainak mennyiségéhez lehetett hasonlítani. [1]) Constantin és fiai legválogatottabb nyalánkságokat teremtettek elő inkább büszkeségük, mint izlésük kielégitése végett: madarakat a legtávolabb tájakról, halakat a messze fekvő tengerekből, gyümölcsöt a természetes idényen kivül, téli rózsát és nyári havat. [2]) A palotai cselédség tartása felülmulta a legiók költségeit, noha ezen költséges tömegnek legkisebb része is elegendő volt a trón szolgálatára, sőt fényére is. A fejedelem lealacsonyíttatott, a nép megsértetett egy végtelen számu homályos, sőt csupán czimzetes tisztség teremtése és eladása által; s a leghitványabb emberek szabadalmat vásárolhattak, hogy munka nélkül eltartassanak — a közjövedelemből. Az óriási háztartás, a borravalók és emelkedő mellékes jövedelmek, miket csakhamar mint törvényes tartozást követeltek azoktól, kik haragjuktól féltek, vagy kegyüket hajhászták, — hirtelen meggazdagitották e fenhéjázó csöcseléket. E szolgalelkek szerencséjükkel visszaéltek, és megvesztegethető ragadozásuk csupán pazar kicsapongásukhoz hasonlítható. Selyem ruhájuk aranynyal volt szegélyezve, asztaluk a legfinomabb nyalánkságokkal volt megrakva, saját kényelmükre épitett házaik egy régi Consul birtokát foglalták volna el, s a legtiszteletreméltóbb polgárok kötelesek voltak lovukról leszállni és a herélt előtt, kivel az utczán találkoztak, tiszteletteljesen leborulni. A palota fényüzése megvetésre és boszuságra indította Juliánt, ki rendesen a földön feküdt. A fejedelem, ki hiuságát nem a királyi fényüzésben való versengésbe, hanem annak megvetésébe helyezte, a konstantinápolyi palotát egyetlen egy rendelete által határtalan sivataggá változtatta. Elbocsátotta a rabszolgák és cselédek összes seregét minden kor, szolgálat, szegénység és hűség tekintetbevétele nélkül. Ilyen volt Julián jelleme, ki ritkán emlékezett meg Aristoteles alapelvéről, mely szerint az igazi erkölcs két ellentétes hiba közt egyenlő távolságban fekszik. Az ázsiai fényes és elpuhult öltözéket, a hajfürtöt és festéket, a nyakláncokat és karpereczeket, melyek Constantin személyét oly nevetségessé tet-

[1]) Libaniusnak eredeti szavai.

[2]) Ezen tények Gibbon korában még meglepők lehettek, mivel a jelenkori közlekedési eszközök akkor még nem léteztek.

H. K.

ték, bölcsész utóda méltán elvetette. — De ez esztelenségekkel egyszersmind az öltözék illemeiről is lemondani látszott, és arra akart súlyt fektetni, hogy a tisztaság törvényeit megsérti. Kezei tiszta feketék voltak, és a beretva alkalmazása csupán fejére szorítkozott, mert sűrű tömött szakállát a görög bölcsészek példája szerint igen szerette. Ha Julián az ész egyszerü követelményeit tekintetbe vette volna, Diogenes szenvelgéseit ép ugy meg kellett volna vetnie, mint Dariusét.

Itélő szék.

De a nyilvános reformatio müve tökéletlen maradandott, ha Julián az elődei alatt lábra kapott visszaéléseket megszüntetve az akkori bünök megbüntetését elmulasztotta volna. „Meg vagyunk immár szabadítva“ — mondja Hermogenes barátjához irt egyik levelében Julián — „csodálatos módon szabadultunk meg a Hydra torkából. Nem akarom e vonatkozást Constantius bátyámra alkalmazni. Ö nincs többé, legyen könnyü feje fölött a föld! De az ő ravasz és kegyetlen kegyenczei oda törekedtek, hogy megcsalják és elkeserítsék a fejedelmet, kinek természetes jóságát — hizelgés nélkül magasztalni nem lehet. De semmi esetre sem akarom, hogy ezen emberek, bármennyire megérdemeljék is, — elnyomassanak: ők be vannak vádolva, hadd élvezzék a becsületes és részrehajlatlan itélőszék jótéteményét.“ E czélból Chalcedonban egy hat tagból álló rendkivüli itélőszéket állitott fel, mely teljes hatalommal volt fölruházva a vádak megvizsgálására, és a kimondott itéletek halasztás nélküli végrehajtására. Ez itélőszék elnöke második Sallustius, a keleti főnök volt, ezt támogatta az ékesszóló Mamertinus. De e két biró bölcseségét háttérbe szoritotta a négy tábornok: Nevitta, Agilo, Jovinus és Arbetio vérengző heveskedése. A joviáni és herculiáni csapatok vezérei körülvették ez itélőszéket, és a bírák fölött felváltva az igazság parancsa s a pártok zaja uralkodott.

Megbüntetése az ártatlanoknak és bünösöknek.

Eusebius kamarás, ki oly soká élt vissza Constantius jóságával, dicstelen halállal mult ki. Pálnak, (ki élve égettetett meg) és Apodemiusnak kivégeztetését sok száz elárult és meggyilkolt rómainak özvegye és árvája helyeselte. „De maga az igazság sirt“ — Ammianus szavai szerint — „Ursulus ártatlan vére fölött.“ Taurus Vercellaebe számüzetett, de Florentius kivégeztetett. Gaudentius és Artemisius egyptomi vezér Antiochiá-

ban szenvedtek halált. Szolgáinak többi része azonban általános kegyelmi tény által menekült meg.

Julián kegyessége.

A kémek, ügynökök és föladók nagyszámu csapatát, melyet Constantius a végett hozott létre, hogy egyetlen egy ember nyugalmát biztosítsa, és millióét feldulja — Julián azonnal elbocsátotta. A fensőbb érdem öntudatában azon meggyőződéssel birt, hogy alattvalói közől kevésnek lenne bátorsága vele a csatatéren mérkőzni, életére támadni, vagy csak megürült trónjába ülni. Egy ancyrai polgár saját használatára bibor ruhát készíttetett; ezen meggondolatlan tett Constantius alatt fejvesztésbe került volna; a mint azonban Julián megtudta, egypár bársony papucsot küldött neki, hogy császári öltönyének pompáját kiegészítse. Azonban veszélyesebb összeesküvést forralt ellene tiz elbocsátott testőr, kiknek mérsékletlensége elárulta bünöket, és midőn lánczra verve Julián elé vitettek, ez a megérdemelt halál helyett a két fő czinkost egyszerüen számüzte. De egy ifjut, ki gyenge kezekkel a kormány gyeplői után nyulni bátorkodott, halállal fenyítette; ámde ez ifju fia volt Marcellus tábornoknak, ki a galliai caesar és a respublica zászlaját elhagyta.

A szabadság és a respublica szeretete.

Julián nem volt érzéketlen a szabadság előnyei iránt. Tanulmányai által a régi bölcsek és hősök szellemét szivta be; élete és szerencséje egy zsarnok szeszélyétől függött, és midőn a trónra lépett, gyakran bántotta őt azon gondolat, hogy a rabszolgák, kik hibáit megróni nem merik, nem érdemesek, hogy erényeit megtapsolják. Őszintén gyülölte a keleti zsarnokság rendszerét, melyet Diocletián, Constantin és nyolczvan évi türelmes szokás megállapított, és visszautasította a „*Dominus*“ czimet, mely szót a rómaiak fülei már annyira megszokták, hogy annak szolgai és lealacsonyító eredetére nem emlékeztek többé. A consuli tisztet, vagy inkább czímet szerette Julián, a ki tisztelettel szemlélte a respublica romjait; és midőn január elsején az ujonnan választott consulok, Mamertinus és Nevitta a császár üdvözletére a palotába mentek, Julián trónjáról leugrott és eléjök sietvén piruló tisztviselőit arra kényszerítette, hogy szenvelgett alázatosságának nyilvánításait elfogadják. Ezután a palotából a tanácsba indultak. A császár gyalog ment a hordszék előtt, melyben a consulok ültek, s a bámész tömeg csodálta a régi világ képét, vagy titokban gáncsolta azon magatartást, mely felfogásuk szerint a bíbor fenségét lealacsonyította. De Julián maga-

K. u. 363. jan. 1.

tartása egyenlő maradt. Midőn a circusi játék alatt a consul jelenlétében egy rabszolgát szabadon bocsátott, arra figyelmeztették, hogy egy *másnak* hatóságába avatkozott, minélfogva önmagát tüstént tiz font aranyban elmarasztalta és az alkalmat annak kijelentésére használta fel, hogy ő többi polgártársaival egyenlően van alávetve a respublica törvényeinek, sőt alakjainak is. Közigazgatásának szelleme és a szülővárosa iránti figyelem arra késztette Juliánt, hogy a konstantinápolyi tanácsnak ugyanazon méltóságot, szabadalmakat és hatalmat adja, melyet hajdan a római tanács élvezett. Konstantinápolyról a tartományok helyhatósági tanácsaira is kiterjedt a fejedelem figyelme. Megszüntette az igazságtalan és vészes mentességeket, melyek annyi tétlen polgárt elvontak a haza szolgálatától. A tiszteletreméltó régi Görögország a leggyengédebb szánalmat költötte fel Julián keblében; segített Epirus és Peloponnesus városainak szükségén, és helyreállította azok szépségét. Athen jóltevőjének ismerte el őt, Argos, megmentőjének.

Julián szónok és biró.

A nehéz katonai és polgári kormányzat, mely a birodalom terjedésével aránylag mind fárasztóbb lett, Julián képességeit igénybe vette; de ő gyakran még a birói és szónoki tisztet is fölvette, mely az ujabbkori Európai fejedelmek előtt csaknem ismeretlen. A rábeszélés mesterfogásai, miket az első caesarok oly nagy szorgalommal gyakoroltak, utódaik által elhanyagoltattak, és ha ezek néha lelkesítő beszédet tartottak is a katonákhoz, kiktől féltek, hallgatással mellőzték a tanácsot, melyet megvetettek. Julián ugy tekintette a tanácstermet, mint oly helyet, hol republicánusi elveit és szónoki tehetségeit a legillőbben kifejthette. A birói tisztet nemcsak kötelességből teljesítette, hanem egyszersmind kellemes szórakozásképen. Éles belátása által fölfedezte és kijátszotta az ügyvédi cselszövényeket, melyek által a tények valóságát elferdíteni s a törvények értelmét kiforgatni igyekeztek. Végzései csaknem mindig az igazság elvein alapultak. Gondosan elkülönítette a birót a törvényhozótól; és ha a római jogtudomány javításának szükségét belátta is, itéleteit azon szigoruan és betüszerint magyarázott törvények nyomán mondta ki, melyeket a tisztviselők végrehajtani kötelesek voltak, és melyeknek az alattvalók engedelmeskedni tartoztak.

Jelleme.

Ha a fejedelmek nagyobb része a bíbortól megfosztva, meztelen a világba taszíttatnék, csakhamar a társadalom alsóbb

rétegeibe sülyedne a nélkül, hogy annak homályából való fölmerülését valaha remélhetné. De Julián személyes érdeme némileg független volt szerencséjétől. Bármily pályát választott volna is, ennek legmagasabb fokát érte volna el; Julián bizonyára ministeri vagy tábornoki rangra emelkedhetett volna föl azon államban, melyben mint magán polgár született. De ha a hatalom féltékeny szeszélye várakozásaiban őt megcsalta és ha ő a nagyság ösvényét eszélyesen kerülte volna: ugyanazon talentomnak a tanulmány gazdag magányban való alkalmazása jelen szerencséjét és halhatatlan hirnevét a királyok körén fölül helyezte volna. Ha Julián képét kicsinyes vagy roszakaró figyelemmel szemléljük: ugy látszik, hogy az egész alakból némi kellem és tökély hiányzott. Szelleme kevésbbé volt hatalmas és fenséges, mint Caesaré, nem is birt ő Augustus fölülmulhatlan eszélyével. Ugy látszik, hogy Traján erényei álhatatosabbak és természetesebbek, hogy Markus bölcsészete egyszerübb és egyöntetübb volt. Mindamellett Julián a balszerencsét szilárdsággal, s a jólétet mérséklettel viselte. Alexander Severus halála után 120 év mulva a rómaiak ismét oly császárt nyertek, ki nem tett különbséget a kötelem és élvezet között; ki alattvalóinak nyomorát enyhíteni és szellemét fölélesztení igyekezett; s a ki mindig azon volt, hogy a hatalmat az érdemmel, a boldogságot az orénynyel fűzze össze. Még a vallásos pártszellem is kénytelen volt elismerni szellemének fensőségét békében ugy, mint háboruban, és sóhajtva bevallani, hogy a hittagadó Julián hazáját szerette, s a világuralmat megérdemelte. [1])

---

[1]) . . . . Ductor fortissimus armis :
Conditor et legum celeberrimus ; ore manuque
Consultor patriae ; sed non consultor habendae
Religionis ; amans tercenta millia Divum.
Perfidus ille Deo, sed non et perfidus orbi.
Prudent. Apotheosis, 450. etc.

XXIII FEJEZET.

Julián vallása. — Általános türelem. — Megkisérti a pogány isteni tisztelet helyreállítását és megjavítását, — a jerusálemi templom ujjáépítését. — A keresztényeknek álnok üldözése. — Kölcsönös buzgalom és igazságtalanság.

Julián vallása

Hittagadása csorbát ütött Julián hirnevén; és a rajongás, mely erényeit elhomályosította, hibáinak valóságos, vagy látszó nagyságát fokozta. Ha nem ismernők a körülményeket, azt kellene hinnünk, hogy a bölcsész fejedelem egyenlően védelmezte a vallásos pártokat; de a pontosabb kutatás elragadja e kedvező vélelmet azon fejedelemtől, ki a kor általános ragályától menekülni nem birt. Azon ritka szerencsénk van, hogy jellemzésénél leghívebb bámulói és kiengesztelhetlen ellenei által rajzolt képét vethetjük össze. Az atheni és római istenekhez való ájtatos és őszinte ragaszkodás képezte Julián uralgó szenvedélyét, s a keresztények elleni küzdelmében a győzelmi vágy, vagy a vereségtőli szégyen gyakran az eszélyesség, sőt igazság törvényeinek megsértésére is ragadta őt. Az érdekes események, melyek e tevékeny császár rövid uralmát elhalmozták, igaz és körülményes elbeszélésre méltók.

Neveltetése és hittagadása.

Megfoghatatlan és végzetteljes hittagadásának oka, kora ifjuságából származhatott, midőn árván maradt, családja gyilkosainak kezei közt. Krisztus és Constantius neve, a rabszolgaság és a vallás fogalma csakhamar összefüződött ifju képzelődésében, mely a legélénkebb benyomások iránt fogékony volt. Gyermekkorában Eusebius nicomediai püspök gondjára bizatott, ki anyai részről rokona volt, és őt huszadik évéig inkább szentnek

mint hősnek nevelte, sőt Julián Gallus testvérével együtt az alsóbb egyházi rendeket is fölvette és a szentirást a nicomediai templomban nyilvánosan olvasta. — De a mint a két fejedelmi ifju a korban előhaladott, vallásos érzelmeikben jellemük különbözősége fejlett ki. Gallus a legbensőbb buzgalommal karolta föl a kereszténység tanait, mig Julián független szelleme visszautasította a föltétlen engedelmességet, melyet az egyház elbizakodott szolgái a vallás nevében tőle követeltek. Alsó Ásiában az ariáni viszony botrányai közt felnövekedve, a keleti püspökök vad czivódásai, hitágazatainak folytonos változtatása és a szentségtelen indokok, melyek maguktartását vezérelni látszottak, észrevétlenül megszilárditották Julián előitéletét, hogy ők se nem értették, se nem hitték a vallást, melyért oly dühösen küzdöttek. És valahányszor az ifju fejedelmek arra voltak hivatva, hogy a fenforgó viszályokat kiegyenlítsék, Julián mindig a pogányság védelmére kelt azon kétszinü ürügy alatt, hogy a gyengébb ügy védelmében sokkal előnyösebben gyakorolhatja és fejtheti ki tudományosságát és elmésségét.

Fölkarolja a pogány mythologiát.

A mint Gallus a biborral fölruháztatott, Julián bátran szíhatta a szabadság, a tudomány s a pogányság levegőjét. A sophisták serege, mely őt környezte, szoros szövetséget létesített a görög tudomány és vallás között, és Homer költeményeit a helyett, hogy azokat, mint az emberi szellem fölülmulhatlan termékeit, megbámulták volna, komolyan Apollo és a Musák mennyei sugallatának tulajdonították. A halhatatlan dalnok által lerajzolt olympusi istenek, még oly kedélyekbe is bevésődnek, melyeknek a babonára legkisebb hajlamuk sincs. E szellemi lényekkel való szoros ismeretségünk igaz és anyagi létet l á t s z i k tulajdonítani nekik, és a kedves bájolat befolyása alatt egy pillanatig helybenhagyjuk a képzelet e meséit, melyek az észszel és a tapasztalattal a legnagyobb ellentétben vannak. Julián korában e káprázat meghosszabbításán és megerősítésén minden körülmény közreműködött: Görögország és Ásia fenséges templomai, azon művészek müvei, kik a költő isteni eszméit festményekben vagy vésetekben kifejezték, az igazmondás sikerdús mestersége, a jóslatok és csodák népies hagyományai és két évezred ősrégi gyakorlata. A sokistenség gyengeségét igényeinek mérséklete némileg mentette és a pogányok ájtatossága nem volt összeférhetlen a legszabadosabb kétkedéssel. A

görög mythologia számtalan laza és hajlékony részletekből volt összeállítva, és az istenek szolgája szabadon határozhatta meg vallásos hitének fokát és mértékét. Julián a maga részéről a legtágabb mérvü hitvallást fogadta el, és — sajátságos ellentéttel, — megvetette az evangeliom üdvös jármát, mig másrészt önkénytesen vitte áldozatul eszét Apollo és Jupiter oltárához. Egyik beszédét az istenek anyja, Cybele tiszteletére szentelte, és pirulás és mosoly nélkül beszélte el ez istennő utazását Pergamus partjaitól a Tyberis torkolatáig, és azon bámulatos csodát, mely a tanácsot s a római népet meggyőzte, hogy azon agyagtömeg, melyet követeik a tengereken áthoztak, élettel, érzelemmel és isteni hatalommal volt fölruházva. E csoda hitelességéül felhozza a város nyilvános emlékeit, és némi keserüséggel rója meg azon emberek beteges és szenvelgett izlését, kik őseik e szentelt hagyományait szemtelenül kigúnyolták.

A képletek.

De az ájtatos bölcsész, ki a nép előitéletét őszintén felkarolta, s azt hévvel bátorította, magának fentartotta az önkényes magyarázat szabadalmát, és az oltár zsámolyától hallgatag vonult vissza a templom szentélyébe. A görög mythologia csapongása világosan és fennen hangoztatta, hogy az ájtatos kutató a helyett, hogy a betűszerinti értelmen megbotránkoznék, vagy általa kielégíttetnék, szorgalmasan puhatolja ki a titkos bölcseséget, melyre a hajdankor eszélyessége az esztelenség és mese álczáját vonta. A plátói iskola bölcsészeit, Plotinust, Porphyryust és az isteni Jamblicust megbámulták, mint a képleti tudomány legügyesebb mestereit, kik a pogányság zilált arczvonásait szelidíteni és öszhangzásba hozni erőlködtek. A magyarázat e szabadsága, mely a platonisták büszkeségének hizelgett, mesterségük hiuságát tüntette elő. A meztelen Venus buja alakja bizonyos erkölcsi törvény, vagy némi phisicai igazság szabályai közé erőszakoltatott; és Atys megférfiutlanítása a napnak a naptérítők közötti forgását, vagy az emberi lélek elválását a büntől és tévedéstől jelentette.

Julián theologiai rendszere.

Julián theologiai rendszere — ugy látszik — a természeti vallás fenséges és fontos elveit foglalta magában. De valamint a hit, mely nem a kinyilatkoztatáson alapul, erős biztosíték nélkül marad, ugy Plató tanitványa is oktalanul visszaesett a pórias előitélet szokásaiba, és az istenség népszerü és bölcsészeti fogalma — ugy látszik — össze volt tévesztve Julián gyakorlatában,

irataiban, sőt elméjében is. Az ájtatos császár elismerte és imádta a világegyetem örök okát, melynek ő a határtalan természet minden tökélyét tulajdonította, melyet a gyenge halandó szeme nem láthat és értelme föl nem foghat. A legfőbb isten teremtette, vagy plátói kifejezés szerint — nemzette a függő szellemek, istenek, daemonok, hősök és emberek fokozatos nemzedékeit, és minden lény, mely létezését közvetlenül az Első Októl származtatta, a halhatlanság eltörölhetlen jellegét nyerte. A Teremtő az alsóbb isteneket bizta meg az emberi alak képezésével, az állat,- növény- és ásványvilág gyönyörü harmoniájának rendezésével. Ezekre bizta ez alsóbb világ időleges kormányzatát, mely nem mentt a viszálytól és tévedéstől. A föld és annak lakói köztük fel vannak osztva; és mig halhatatlan lelkünk halandó fogságban van, érdekünk, sőt kötelességünk, hogy az ég hatalmainak kegyét megnyerni s haragját kiengesztelni igyekezzünk. Az alsóbb istenek néha leszállhatnak, hogy a szobrokat megelevenitsék, s a tiszteletükre felállitott templomokban lakjanak. Alkalomszerüleg meglátogathatnák a földet, de dicsőségük valódi székhelye és jelvénye az ég. A nap, hold és csillagok változatlan rendje örök tartamukra mutat, és örökkévalóságuk arról tanuskodik, hogy nem valami alsóbbrendü istenség, hanem a mindenható király müvei. Ennélfogva az égitestek ugy tekinthetők, mint a vallásos tisztelet legméltóbb tárgyai. A Nap, melynek hatalmas befolyása a világegyetemet áthatja, és fenntartja, méltán igényli az emberiség imádását, mint a Logos fényes képviselője, mint a szellemi atyának élethü, észszerü és jótékony képe.

A bölcsészek rajongása.

Az eredeti ihletés hiányát minden korban a buzgalom erős ábrándja és a csalás utánzó mestersége szokta pótolni. Ha Julián korában ezen mesterséget egyedül a pogány papok gyakorolták volna, hogy egy haldokló ügyet fentarthassanak, talán a papi jellem érdekei és szokásai némi elnézésben részesülhetnének. De ámulat és botrány tárgyául szolgál, hogy maguk a bölcsészek járultak az előitéletes hiszékenységgel való visszaéléshez, és hogy a görög rejtelmek a modern platonisták bűvészete által ápoltattak. Ők elbizakodottan azzal dicsekedtek, hogy a természet rendjét ellenőrzik, a jövő titkait kikémlelik, az alsóbb istenek szolgálatát vezénylik, a fensőbb istenek társalgását élvezik, és a lelket anyagi kötelékeiből felszabadítván,

ezen halhatatlan részecskét a végtelen isteni szellemmel ismét egyesítik.

Julián a platói tannak első alapvonalait Aedisius és ennek tanítványaitól nyerte, mig végre a csoda-tudomány legügyesebb mesterének, Maximusnak kezébe került. Ez által életének huszadik évében titkosan beavattatott az eleusisi rejtelmekbe. Athenben való tartózkodása megszilárdította e természetellenes köteléket a bölcsészet és a babona közt; s oly nagy volt Julián buzgalma, hogy később az eleusisi pontifexet csupán azért hívatta galliai udvarába, hogy felavatásának müvét a rejtelmes szertartások és áldozattétel által befejezze. A mennyiben e szertartás a barlangok mélyében s az éj csendében hajtatott végre, s a rejtelmek megszeghetlen titoktartását a fölavatottak esküje híven megőrízte: tartózkodni fogunk a borzalmas hangok és tüzes jelenetek leirásától, melyek a hivékeny vágyakodó érzékeire vagy képzeletére tolakodtak. Az ephesusi és eleusisi barlangokban Julián lelkét őszinte, mély és megingathatlan buzgalom hatotta át, s e perctől fogva életét az istenek szolgálatára szentelte, és mig csaknem egész idejét a kormányzat gondjai vették igénybe, az éjnek egy részét mindig a magán ájtatosság gyakorlatára tartotta fönn. Leghűbb barátjától Libaniustól tudjuk, hogy Julián örökös összeköttetésben élt az istenekkel s istennőkkel, a kik gyakran leszálltak a földre, hogy kedvencz hősük társalgását élvezzék, s a kik gyakran megszakították álmát kezének, vagy hajának érintése által; hogy annyira ismerte mennyei vendégeit, miszerint határozottan megkülönböztethette Jupiter hangját Minerváétól, Apollo alakját Herculesétől. Julián beavatása és rajongása.

Az ifju fejedelem, ki inkább a hős, mint a martirság dicsősége után sovárgott, biztonságát a vallásos szinlelésbe helyezte; és a sok-istenség laza alkotmánya lehetővé tette, hogy oly felekezet nyilvános istentiszteletéhez csatlakozzék, melyet bensőleg megvetett. Libanius, barátjának e képmutatását inkább dicsérendőnek, mint megrovandónak tartotta. „A mint az istenek szobrai“ — mondja ő, — „melyek mocsokkal be voltak szennyezve, ismét a fenséges templomba visszahelyeztettek, ép ugy lakozott az igazság szépsége Julián lelkében, miután ez neveltetésének hibáitól és esztelenségeitől megtisztult. Érzelmei megváltoztak, de amennyiben veszélyes leendett ezt bevallani, magatartása változatlan maradt. Ellenkezőleg Aesopus szamarával, Vallásos szinlelése.

mely az oroszlán bőrét vette föl, a mi oroszlánunk kénytelen volt szamárbőrbe rejtőzni, és az ész kívánalmai felkarolásával az eszélyesség és szükség törvényeinek engedni. Julián szinlelése tovább tartott tiz évnél az ephesusi titkos felavatásától kezdve a polgári háboru kezdetéig, midőn ő egyszerre Krisztus és Constantius kérlelhetlen ellenének jelentette ki magát. E kényszerállapot csak növelhette ragaszkodását, és a mint Julián eleget tett abbeli kötelezettségének, hogy ünnepélyes alkalmakkal a keresztények gyülekezetében részt vegyen, nyugtalanul tért vissza kedveltjei közé, hogy házi oltárainál Jupiternek és Mercurnak tömjénezzen. De a mennyiben minden szinlelés kell hogy egy magasztos szellemre nézve gyötrelmes legyen: a kereszténység külső beismerése növelte Julián utálatát oly vallás iránt, mely szellemének szabadságát elnyomta s őt oly magatartásra kényszeríté, mely az emberi természet legnemesebb tulajdonságaival — az őszinteséggel és bátorsággal ellenkezett.

Ir a kereszténység ellen.

A gonddal készített mü, melyet ő a persák elleni hadi készületek közepett fogalmazott, magában foglalja mindazon lényeges indokokat, miket ő elméjében már rég megforgatott. Ellenfele, az indulatos alexandriai Cyril némi töredékeket átvett és fentartott, és ezek különös vegyitékét képezik az élcznek és tudománynak, az elménczkedésnek és rajongásnak.

Általános türelem.

A keresztények, kik borzalommal és felindulással szemlélték Julián hittagadását, sokkal inkább félhettek hatalmától, mint indokaitól. A pogányok, kik heves buzgalmát ismerték, nyugtalanul várták, hogy az üldözés lángja azonnal lobbot vessen az istenek ellenségei ellen. De a reményt, valamint a félelmet, elenyésztette az emberszerető bölcseségü fejedelem, ki ép oly gondos volt saját hirnevére, mint a közbékére s az emberiség jogaira nézve. Julián a történelemből és saját megfontolása után meggyőződött, hogy noha a testnek bajai üdvös műtétek által néha meggyógyíthatók is, de a szellem tévedéseit tűzzel vassal kiirtani nem lehet. A vallási makacsság elnyomás által még konokabb és elkeseredettebb lesz, és mihelyt az üldözés megszűnik: azok, kik ennek engedtek, mint vezeklők ismét fölvétetnek, azok pedig, kik ellenszegültek, mint mártirok és szentek tiszteltetni fognak. Ha Julián Diocletiánnak és társainak sikertelen kegyetlenségét követendette: emlékét, —

a mint ezt jól tudta, — zsarnoki névvel bélyegezte volna meg, mig a katholikus egyházat, mely erejét és öregbedését a pogány tisztviselők szigorából merítette, uj dicsőséggel övezte volna. Ennélfogva Julián a világot egy oly rendelettel lepte meg, mely épen nem volt méltatlan egy statusférfiuhoz és bölcsészhez. A szabad és egyenlő türelmet a római világ minden lakójára kiterjesztette. A pogányoknak kegyesen megengedte, vagyis inkább határozottan elrendelte, hogy valamennyi templomukat megnyissák és egyuttal az arián fejedelem által elüzött és számkivetett püspököket is visszahitta és illető egyházaikba visszahelyezte. Az ellenséges felekezetek vezetőit palotájába meghitta, hogy dühös ellenségeskedésük fölött gyönyörködjék, s noha minden szónoki tehetségét felhasználta, hogy őket egyetértésre, vagy legalább békére birja, csakhamar meggyőződött makacs és kiengesztelhetetlen gyülöletükről, és tökéletesen meg lőn nyugtatva, hogy a keresztények egyesülésétől nincs mit félnie.

Julián buzgalma a pogányság visszaállításában.

A mint Julián a trónra lépett, elődeinek szokása szerint fölvette a legfőbb papi jellemet; nem csupán mint a császári nagyságnak legtiszteletreméltóbb czimét, hanem mint szentelt és fontos tisztet, melynek kötelmeit ájtatos szorgalommal akarta végrehajtani. A mennyiben az államügyek szorgossága meggátolta, hogy alattvalóinak nyilvános ájtatosságaiban naponkint részt vegyen, védistenének a Napnak házi kápolnát állíttatott fel; kertjei tömve voltak az istenek szobraival és oltáraival, és palotájának minden része fenséges templomhoz volt hasonló! — Nagy ünnepélyek alkalmával meglátogatta azon isten és istennő templomát, melynek a nap különösen szentelve volt, és ez alkalommal a legalacsonyabb tisztségeket teljesitette; maga hozta a fát, élesztette a tüzet, sajátkezüleg ölte meg az áldozatot, és véres kezeit az elhaló állat beleihez dörzsölte, kivette annak szivét és máját, és azokról a jövő eseményeket olvasta le. A legbölcsebb pogányok is megütköztek e kicsapongó előitéleten, mely az eszélyesség és illem szabályait kézzelfoghatólag megsértette. Azon fejedelem, ki a takarékosság legszigorubb rend szabályait követte, a közjövedelemnek nagy részét vallásos tiszteletekre forditotta; a legszebb és legritkább madarakat hozatta folytonosan a legtávolabbi vidékekről, hogy azok az istenek oltáránál elvérezzenek, és gyakran több száz ökröt áldozott

föl egyetlen egy nap alatt, minélfogva azon megjegyzést tették, hogy ha Julián a persiai háborúból győzelemmel térend vissza, a szarvasmarhafaj okvetlenül ki fog irtatni. De ezen költség alig érdemel tekintetet, azon kiadásokhoz képest, miket ő a római világ minden hirhedt templomának helyreállitására forditott. Példája által felbátoritva, a városok és családok ismét fölvették az elhanyagolt szertartások gyakorlatát. „Az imádkozók és a zene hangja“ — kiált fel Libanius — „hallható volt a legmagasabb hegyek csúcsain; és ugyanazon ökör az istenek áldozatául, és a vidám áldozók vacsorájául szolgált.“

A pogányság megjavítása.

De Julián szelleme és hatalma nem volt képes megjavitani azon vallást, mely theologiai elvek, erkölcstanok és egyházi fegyelem hiányában szenvedett, mely gyorsan sietett a hanyatlás és feloszlás felé, és a mely komoly és állandó javításra nem volt képes. A legfőbb papi hatóság az egész római birodalomra kiterjedett. De Julián a különféle tartományokban oly papokat és bölcsészeket nevezettt helyetteseiül, kiket magasztos czéljai elérésében való közreműködésre legalkalmasabbaknak hitt; és pásztori levelei, — ha e kifejezéssel élnünk szabad — óhajtásainak és szándokainak igen különös rajzát adják. Meghagyja azokban: „hogy csak oly egyének választassanak papoknak, kik különös előszeretetet tanusitanak az istenek iránt, kik testileg és lelkileg mocsoktalanul tiszták, az illemben és erkölcsben polgártársaikat fölülmulják. Az istenek papjai soha se legyenek láthatók a szinházakban és kocsmákban; társalgásuk legyen erényes, életmódjuk mértékletes, és barátjaik tiszteletre méltók. A szabados beszélyeknek, szindaraboknak és gúnyiratoknak száműzve kell lenni könyvtáraikból; az epicureusok és scepticusok istentelen nézetei borzalmat és megvetést érdemelnek; de annál szorgalmasabban kell tanulmányozni Pythagoras, Pláto és a Stoicusok rendszerét, kik azt tanítják, hogy vannak istenek, hogy a világot ezeknek gondviselése kormányozza, hogy ezeknek jósága minden földi boldogságnak forrása, és hogy ezek az emberi lélek számára a jövő büntetés vagy jutalom állapotát előkészítették. Továbbá meghagyja, hogy minden városban kórodát kell emelni, hol a szegények minden vallás- és lakhely különbsége nélkül fölveendők.“ De a pogányok nyugalmasan követték őseik szokásait, és az idegen szokások behozatala inkább meglepte, mint megörvendeztette

őket; és Juliánnak rövid uralma alatt gyakran volt alkalma, hogy saját pártjának buzgalom-hiánya miatt panaszkodjék.

A bölcsészek.

Julián ihlettsége arra késztette őt, hogy Jupiter barátait mint személyes barátait és testvéreit karolja föl. Azon vallásban, melyet ő elfogadott, ájtatosság és tudományosság csaknem egyértelmü volt; és a császári udvarhoz egész sereg költő, szónok és bölcsész sietett, hogy elfoglalják a püspökök megürült helyét, kik Constantius hiszékenységével visszaéltek. Ennek utódja többre becsülte a közös felavatás, mint a vérrokonság kötelékét; kedvenczeit a büvészet és jóslat titkaiba beavatott bölcsek közől választotta, és minden csaló, ki azt állította, hogy a jövő titkait fölfedezni képes, biztosan számíthatott kitüntetésekre és adományokra. A bölcsészek közt Maximus a legkitünőbb helyet foglalta el. Mihelyt Julián a konstantinápolyi palotát birtokába vette, Maximus barátját magához hivta, ki ásiai utjában mindenütt a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott; Julián épen beszédet tartott a tanács előtt, midőn Maximus megérkezett; a császár megszakította beszédét, átkarolta Maximust és beismerte a gyülekezet előtt azon jótéteményeket, miket a bölcsész oktatásából merített. Maximus csakhamar botrányos jólétre vergődött; a többi bölcsészek és bölcselők is, kik udvarában megjelentek, ragadozó fösvénységük által tüntek ki, és Julián kénytelen volt megvetni azon emberek jellemét, kiknek tehetségét tisztelte, és csakhamar látni kellett, mint alázzák meg a köznép előtt a tudomány és vallás becsületét.

Áttérések.

Julián kegye csaknem egyenlőn volt megosztva azon pogányok közt, kik őseik hitéhez szorosan ragaszkodtak, és azon keresztények közt, kik fejedelmük vallását eszélyesen elfogadták. Különös gondot forditott arra, hogy a hadsereg hitvallását megrontsa; a galliai legiók azon hitet fogadták el, melyet győzelmes vezérük követett; de a kereszt zászlajához szokott keleti hadsereg költségesebb eszközt igényelt. A kegynyerés reménye s az arany látása sokakat elcsábitott, kik azonban később a lelkiismeret hasonló hajlékonyságával ismét azon hitre tértek, melyet Julián utódai vallottak.

A zsidók.

Mig az ájtatos fejedelem szakadatlanul azon dolgozott, hogy őseinek vallását helyreállítsa és terjeszsze, egyuttal azon rendkivüli tervet is felkarolta, hogy a jerusálemi templomot ujra fölépitse. A tartományokban elszórt zsidó nemzethez, vagy köz-

séghez irt nyilvános levelében szerencsétlenségük fölött sajnálkozik, elnyomóikat kárhoztatja, állhatatosságukat megdicséri, magát kegyes védőjüknek nyilvánítja és azon ájtatos reményt fejezi ki, hogy a persiai háborúból leendő visszatérése után háladatos fogadalmát a Mindenhatónak szent Jerusalem városában le fogja róhatni. E szerencsétlen számüzöttek vak előitélete és elvetemült szolgasága bizonyára felköltötte a bölcsész császár megvetését, de a keresztény névnek kiengesztelhetlen gyülölete miatt megérdemelték Julián barátságát.

Jerusalem.

Kősziklás és terméketlen vidék közepette Jerusalem falai két hegyet foglaltak be: Siont és Acrát, tojásdad alakban, körülbelül három angol mértföld területtel. Dél felé Sion hegyének magas meredekén a felső város és David erődje épült, éjszak felé az Acra hegyének téres magaslatát az alsó város épületei foglalták el, és e dombnak egyik része, melyet Moriah névvel különböztettek meg, és melyet az emberi szorgalom elsimított, a zsidó nemzet pompás templomával koronáztatott meg. E templomnak Titus és Hadrián fegyverei általi elpusztíttatása után a szentelt föld körül örökös tilalom jeléül egy barázda vonatott. Sion elhagyatott, és az alsó város puszta telkein köz- és magán épületeket emelt az aeliáni gyarmat, mely a szomszéd Kálvária hegyét elborította. A szent helyeket a bálványimádók emlékei szennyezték be, és szándékosan vagy véletlenül egy Venusnak szentelt kápolna emeltetett azon helyen, melyet Krisztus halála és föltámadása szentté tett. E bámulatos esemény után mintegy három század mulva Venus szentségtelen kápolnája Constantin rendelete folytán lerontatott, s a föld és kövek elmozdítása az emberiség előtt fölfedte a szent sirt. Az első keresztény császár felséges templomot épített ezen titokszerü helyen: és ájtatos bőkezüsége kiterjedett minden helyre, melyet a patriarchák, próféták és az Isten fiának lábnyomai megszenteltek.

Zarándoklások.

A szenvedélyes vágy, megszemlélni a megváltás eredeti emlékeit, egymást követő zarándok-tömegeket vont Jerusalembe az atlanti Oceántól és a kelet legtávolabbi tartományaiból; ájtatosságuk Helena császárnő példája által igazoltatott, ki a kor hiszékenységét, ugylátszik, az uj megtérés meleg érzelmeivel egyesítette. Bölcsek és hősök, kik az ősbölcseség vagy dicsőség e nevezetes emlékeit meglátogatták, e hely ihlető varázsát nem tagadják; és a keresztények, kik a szent sir előtt térdeltek,

élénk hitöket és forró áhitatukat az isteni szellem közvetlenebb befolyásának tulajdonították. A jerusalemi papság buzgalma, és tán fukarsága ezen előnyös látogatásokat még ápolta és növelte. Minden nevezetes esemény szinhelyét kétségbevonhatlan hagyománynyal határozták meg. Megmutatták az eszközöket, melyek Krisztus szenvedése alkalmával használtattak: a szegeket és a lándzsát, mikkel kezét, lábát és oldalát keresztül szúrták: a töviskoronát, mely fejére tétetett; az oszlopot, melynél megostoroztatott; és mindenekfölött a keresztet, melyen halált szenvedett, és a mely a földből azon fejedelmek alatt ásatott ki, kik a kereszténység e jelvényét a római legiók zászlóira tűzték. A *valódi kereszt*, mely husvét vasárnapján a nép előtt kitétetett, a jerusalemi püspök őrizetére bizatott, és csupán ő tehetett eleget a zarándokok kiváncsi áhitatának apró darabok adományozása által, miket aranyba vagy gyöngybe foglalva diadallal vittek hazájukba. De a mennyiben e jövedelmező üzletágnak csakhamar meg kellett semmisülni, jónak látták azt föltételezni, hogy e csodafa a tenyészet titkos hatalmával birt, és hogy anyaga bár folytonosan kevesbülve, mindig egész és csonkítatlan marad. [1]) Azt lehetett talán remélni, hogy a hely befolyása s az örök csodának hite némi üdvös hatást gyakorol a nép erkölcsisége és hitére; de a legtekintélyesebb egyházi irók kényszerültek bevallani, hogy Jerusalem utczáit az üzlet és élvezet folytonos zaja töltötte be, sőt hogy a szent város lakói között a bünnek minden neme otthonos volt. [2])

Julián annyira óhajtotta a templomnak fölépítését, hogy a persiai háborunak távoli és bizonytalan kimenetét bevárni nem akarta. Elhatározta tehát, hogy Moriah hegyének magaslatán minden halogatás nélkül pompás templomot emel, mely a közeli Kalvária hegyen álló feltámadási egyház fényét és pompáját elhomályosítsa. A császár barátai között — ha a császár és barát név egymással nem ellenkezik — az első helyet az erényes és tanult Alypius foglalta el. E minister, kivel Julián tartalék nélkül közölte legszeszélyesebb ötleteit és legkomolyabb szán-

Julián megkisérti a templomnak ujbóli fölépítését.

[1]) E szaporulat Paulinus által bizonyíttatik. Epist. 37.

[2]) Jeromos tom. I. p. 103. ki a szomszéd Betlehem városában lakott, Jerusalem botrányait személyes tapasztalatai után irta le; és Nissai Gregorius p. 339.

dokait, azon rendkivüli megbizást nyerte, hogy a jerusalemi templomot régi fényében állitsa helyre; és Alypius szorgalma a palestinai kormányzó erélyes gyámolítása által támogattatott. A nagy felszabadító fölhivására a birodalom minden tartományából összegyülekeztek a zsidók atyáik szent halmán, és boszszantó diadaluk fölriasztotta és elkeseritette Jerusálem keresztény lakóit. A templom ujra fölépitésének óhaja, minden korban uralkodó szenvedélye volt Izrael fiainak. E szerencsés pillanatban a férfiak elfeledték fukarságukat és a nők gyengeségüket, ezüst ásókat és fejszéket készittetett a gazdagok hiusága, s a törmeléket selyem és bársony köpenyekben hordták. Minden zseb nagylelkü adományokra nyilt meg, minden kéz részt kivánt venni az ájtatos munkában, és a nagy fejedelem parancsát egy egész nép lelkesültsége hajtotta végre.

A vállalat meghiusulása.

Azonban ez alkalommal a hatalom és buzgóság egyesült erőlködése eredménytelen volt, s a zsidó templom helye, melyet jelenleg egy török mecset foglal el, továbbra is a romlás és pusztulás épületes látványát tüntette fel. A császár távolléte és halála talán megmagyarázhatta volna, miért szakadt félbe a nehéz munka, melyet Julián csak életének utolsó hat hónapjában kisérlett meg, de a keresztények azt némi intő csodának tulajdonitották. E nyilvános eseményt leirta Ambrosius milanói püspök, az ékesszóló Chrysostom és Gregorius Nazianus, mit — bármi különösnek tessék is — Ammianus Marcellinus kifogástalan bizonsága is megerősített. E bölcsész katona, ki mesterének erényei iránt szeretettel viseltetett a nélkül, hogy előitéleteit is elfogadta volna, saját kora átgondolt és őszinte történetében azon rendkivüli akadályokról is megemlékezett, melyek a jerusálemi templom megujitását megszakitották. „Mig Alypius a tartományi kormányzó által támogatva, erélylyel és szorgalommal sürgette e munka végrehajtását, borzasztó tüzgolyók törtek ki közel az alaphoz, gyakori és ismételt támadásokkal, melyek időről időre megközelithetlenné tették a helyet, a megégetett és megrémült munkásokra nézve, és mivel a győzelmes elem ekként tartósan és határozottan ellenük szegült, a vállalat abbanhagyatott.“ [1])

[1]) Ammian 23. 1. — Ámde Hyeronimus hallgatása azon gyanut gerjeszti föl bennünk, hogy azon mese, mely a távolban annyira ünnepeltetett, ott helyben megvetésre talált.

A zsidótemplom megujitása titkon a keresztény egyház romlásával volt összekötve. Julián még mindig fentartotta a vallás-tisztelet szabadságát, részvétet szinlelt a szerencsétlen keresztények iránt, de részvétét a megvetés alacsonyitotta le, és megvetését gyülölet keseritette el; érzelmei gunyoros élczben nyilvánultak, mely mély és halálos sebet ejt, midőn az uralkodó szájából jő. Mivel tudta, hogy a keresztények megváltójuk nevére büszkék, irányukban a kevésbbé tiszteletes galileánusok elnevezését használta. Kinyilatkoztatta, hogy a galileánusok esztelensége a birodalmat a romlás örvényéig vitte, és nyilvános rendeletben kijelentette, hogy az őrült beteg üdvös erőszak által néha meggyógyitható. E vészes elv nyomán saját vallása főpapjaira ruházta át azon előnyöket a közjövedelemből, miket Constantinnak és fiainak ájtatossága az egyháznak biztositott. De a törvényhozó akarata nem volt mentt az előitélettől és szenvedélytől, és Julián ármányos politikája oda czélzott, hogy a keresztények mindazon földi méltóságtól és előnyöktől megfosztassanak, melyek őket a világ szemében oly tekintélyesekké tették. Julián részrehajlása.

Méltó és szigoru megrovás illette azon törvényt, mely a kereszténye ket a nyelv- és ékesszólás-tannak tanitásától eltiltotta. Julián megvetőleg jegyzi meg, hogy azon emberek, kik a föltétlen hivés érdemét hirdetik, képtelenek arra, hogy a tudomány előnyeire igényt tartsanak s abban részesüljenek; s esztelenül azt állitja, hogy ha a galileánusok Homer és Demosthenes isteneinek imádását visszautasitják, meg kellene elégedniök Lukácsnak és Máténak egyházaikban való magyarázgatásával. Az ifjuság neveltetése mindenütt oly nyelv- és ékesszólástani mesterekre bizatott, kik a tisztviselők által választattak, közköltségen tartattak, és sok nyereséges és kitüntető szabadalommal ruháztattak fel. Julián méltán hitte, hogy az uj nemzedék gyönge elméje elfogadja a tudomány és bálványimádás benyomásait, s azon reményben élt, hogy néhány év elforgása alatt az egyház kezdetleges egyszerüségébe hanyatlik vissza, s a tanult theologokat egy vak és tudatlan buzgó sereg fogja követni, mely saját elveinek igazságát védeni, vagy a sokistenség sokféle esztelenségeit kimutatni képtelen lesz. Julián eltiltja a kereszténye ket az iskola tanitástól.

A kereszténye k fokonkint elmozdittattak az állam, a hadsereg s a tartományok minden hivatalaiból, mert Julián gonosz A kereszténye k kegyvesztése és elnyomása.

megjegyzése szerint, a kereszténynyeknek meg van tiltva, hogy az igazság vagy a háboru pallosát használják. Julián kedélye nem volt kegyetlenségre hajlandó, de a tisztviselők boszantó zsarnokságot gyakoroltak azokon, kiknek nem volt szabad a mártírság tiszteletét megadni. A császár, ki mindaddig, a mig csak lehetett, mit sem akart tudni a nevében elkövetett igazságtalanságról, valódi véleményét tisztviselőinek magaviselete fölött az által fejezte ki, hogy azt gyengéden roszalta és tényleg megjutalmazta. [1])

A pogány templomok helyreállítására káthoztattak.

Az elnyomásnak legsikeresebb eszköze azon törvény volt, mely a kereszténynyeket arra kötelezte, hogy teljes és tökéletes kárpótlást adjanak azon templomokért, melyeket az előbbi kormány alatt lerontottak; és a mennyiben a kereszténynyek ezek helyén gyakran saját vallásos épületeiket emelték fel, előbb az egyházat kellett megsemmisiteni, mielőtt a templom ujra felépülhetett volna. De ezen eljárás nagy kárt és költséget okozott; s a pogány tisztviselők, buzgalom és boszu által feltüzelve visszaéltek a római törvény szigoru szabadalmával, mely az elégtelen vagyont a fizetésre képtelen adós személyével helyettesíti. Az előbbi kormány alatt Mark arethusai püspök népének megtérítésében inkább a fegyvert használta, mint a rábeszélést. A tisztviselők azt kivánták, hogy a templomért, mely türelmetlen buzgalma folytán lerontatott, teljes kárpótlást adjon; de midőn szegénységéről meggyőződtek, csupán hajthatlan szellemét akarták némi kártérítés igérete által megtörni. Elfogták tehát a koros főpapot, embertelenül megostorozták, szakállát kitépték és meztelen testét mézzel bekenve az ég és föld között hálóban kifüggesztették, s a férgek szúrásainak és syriai nap sugarainak kitették. Mark még akkor is mindig dicsekedve emlegette bűnét, mig végre ellenségeitől megszabadítva elbocsáttatott, hogy isteni diadalának dicsőségét élvezze. A pogányokat a szégyen és lelki furdalás elijesztette, hogy ily haszontalan kegyetlenséget ismételjenek. Julián megkegyelmezett Márk életének; de ha az arethusai püspök — a mint állítják — Juliánt gyermekkorában megmentette: az utókor a császár hálát-

[1]) Lásd Gregorius Nazian. Orat. III p. 74. 91. 92. Socrates. l. III. c. 14. Theodoret l. III. c. 6.

lanságát el fogja kárhoztatni, a helyett, hogy kegyelmét dicsőitené. [1])

Antiochiától öt mértföldnyi távolságra a syriai macedoni királyok oly gyönyörü helyet szenteltek Apollo tiszteletére, melynek a pogány világban alig volt mása. Egy fenséges templom emeltetett a világosság istenének, kinek óriási alakja csaknem betöltötte a téres szentélyt, mely aranynyal és drága kövekkel volt kirakva, s melyet a görög művészek ügyessége ékített föl. Az istenség lehajló állásban ábrázoltatott, arany csészét tartva kezében, melyből ital-áldozat folyt le a földre, mintha a tiszteletreméltó anyát kérné, hogy adja karjai közé a hideg és gyönyörü *Daphnét*: mert a helyet költemény nemesítette meg, és a syriai költők képzelme a szerelmes mesét Peneus partjától az Oronteshez ültette át. Antiochia a régi görög szokásokat utánozta. Daphne *Castaliani* forrásából a jövendölés folyama özönlött ki. A közeli földeken futtató-pálya építtetett különös szabadalomnál fogva, melyet Elistől vásároltak; az Olympiai játékok a város költségén ünnepeltettek, s évenkint háromszázezer forintba kerültek. A zarándokok és nézők örökös gyülekezete a templom közelében észrevétlenül Daphne pompás és népes városát hozta létre, mely a tartományi fővárosok fényével vetélkedett. A templom és a város mélyen feküdt sürü borostyán- és czyprus liget ölében; a liget tiz mértföldnyi kerületre terjedt, s a legtikkasztóbb nyárban is hüvös és áthatlan árnyékot képezett. A körülfekvő halmokról ezernyi forrás tiszta vize csörgedezett, mely a földet örök zölddé, s a levegőt kellemessé tette; a kecsegtető hangok és fűszeres illatok elbájolák az érzékiséget, s a nyugalmas liget egészségnek és örömnek, fényüzésnek és szerelemnek lőn szentelve. Az élénk ifjuság Apolloként kereste vágyainak tárgyát, s a piruló nő Daphne sorsa által intést kapott, hogy kerülje az időszerütlen hidegséget. A katona és bölcsész eszélyesen elkerülte ez érzéki paradicsom kisértéseit, hol az élvezet, a vallás jellegét vevén föl, észrevétlenül fölemésztette a férfiui erény szilárdságát. De Daphne ligetei több századon át örvendtek a benszülöttek és idegenek tiszteletének, a szent földek szabadalmait a következő császárok nagylelkü-

Daphne temploma és szentelt ligete.

[1]) Gregorius Nasian. Orat. III. pag. 90. azt mondja, hogy Márk a hittagadónak megmentése miatt sokkal többet érdemelt, mint a mit szenvedett.

sége növelte, és minden nemzedék uj ékítményekkel szaporította a templom fényét.

Daphne elhanyagolása és megszentségtelenítése.

Midőn Julián az évi ünnepély alkalmával a daphnei Apollo imádására sietett, az ifjak és szüzek fehér ruhába, ártatlanságuk jelvényébe öltözködve, és a megszámlálhatlan néptömeg, hosszú sorban követték őt. De az antiochiaiak buzgalma a keresztények uralma óta más irányt vett. Julián a kövér ökrök helyett csak egy áldozatra szánt ludat talált, melyet egy pap, a hanyatló templom egyedüli sápadt lakója szerzett be. Az oltár elhagyatott, az oraculum elhallgatott, s a szent földet a keresztények temetkezés által szentségtelenítették meg. Miután Babylas antiochiai püspök — ki Decius üldözése alatt a fogságban halt meg — közel egy századig feküdt a sírban, Gallus caesar rendeletére holtteste a daphnei völgybe vitetett és maradványai fölött egy fenséges egyház építtetett. Julián a tetemet ismét Antiochiába rendelte visszavitetni, és roppant sokaság követte azt, Dávid zsoltárait énekelve. A reá következett éjjelen Daphne temploma leégett, Apollo szobra megsemmisült, s a falak meztelenek maradtak. Julián ezt a keresztényeknek tulajdonitotta, miért is tüstént rendeletet adott ki, hogy az antiochiai főtemplom földig leromboltassék, és javai elkoboztassanak. A bűnösök fölfedeztetése végett számos papot megkínoztatott, és egy Theodoret nevü presbyter a tartományi kormányzó rendeletére lefejeztetett, mely elhamarkodott cselekmény azonban a császár roszalásával találkozott. Julián szolgáinak buzgalma azonnal megcsökkent, a mint a fejedelem elkomorult; de ha az ország feje magát egy párt vezérének nyilatkoztatja, a népdüh féktelensége egykönnyen le nem csillapitható, sem következetesen meg nem büntethető. Julián egy nyilvános iratában dicsérettel emliti a syriai szent városok ájtatosságát és hűségét, melyeknek lakói az első jelre széthányták a galileánusok sírjait; de sajnálja, hogy az istenek sérelmeit kevesebb mérséklettel boszulták meg, semmint ő ajánlotta. A vallási őrjöngés ily jelenetei az emberi természet legmegvetettebb és leggyülöletesebb képét tüntetik elő, de az alexandriai mészárlást a tény bizonyossága, az áldozatok rangja és az egyptomi főváros fénye még feltünőbbé teszi.

Julián az antiochiai főtemplomot lerontatja.

Cappadociai György.

György, ki szüleitől vagy neveltetése folytán Cappadociai melléknevet nyert, Ciliciának Epiphania nevü városában szüle-

tett egy kallós műhelyében. E homályos és szolgai állásból tányérnyalói tehetségek által emelkedett fel, és pártfogói egy nyereséges üzletet szereztek neki: a hadseregnek szalonnával való ellátását. Foglalkozása alacsony volt, ő becstelenné tette. A legrútabb csalás és hamisság által nagy vagyont szerzett, és az igazság üldözése elől menekülni kényszerült. Miután vagyonát becsülete árán megmentette, az arriani hitet karolta fol. A tudomány iránti szeretetből értékes könyvtárt állított össze, s a fölülemelkedő párt Athanásius székébe ültette őt. Az uj érsek bevonulása egy barbár győzőéhez hasonlított; uralkodásának minden mozzanatát kegyetlenséggel és fukarsággal szennyezte be. Magas állásának pompája és gőgje mellett is megtartotta alacsony szolgaságának büneit. Az alexandriai kereskedők elszegényedtek, mert mindent magához ragadott; és sohasem tudták neki megbocsátani s elfeledni, hogy elavult ürügy alatt házadót vetett rájuk. A dus alexandriai pogány templomokat kirabolta vagy megbecstelenítette, fenyegető hangon felkiáltván: „Meddig fognak még e sirok állani?!“ Constantin alatt a nép dühe elűzte őt, és csak a polgári és katonai hatalom volt őt képes ismét visszahelyezni. A mint Julián a trónra lépett, György két hű ministerével Diodorus és Dracontiussal dicstelenül vasra veretve nyilvános fogságba helyeztetett. Huszonnégy nap mulva a börtönajtók feltörettek, s a nép dühe szétszakította az istenek elleneit; holttesteiket egy teve hátán diadallal hordták körül az utczákon, és végre a tengerbe vetették. Az érseknek megérdemelt halálával életének emléke elenyészett. Neve drága és szentelt maradt az ariánusoknál, s a becstelen cappadociai György átváltozott Angolország hirhedt Sz. Györgyévé, a hadsereg, lovagiasság s a térdszalagrend védszentjévé.

K. u. 361. nov. 30. a nép által meggyilkoltatott dec. 24. és mint szent és martir tiszteltetett.

Az alexandriai zavargással körülbelül egyidejűleg jutott tudomására Juliánnak, hogy Edessában a büszke és vagyonos arianok a gyenge Valentiniánokat bántalmazzák és oly dolgokat követnek el, miket egy jól rendezett államban eltűrni nem lehet. Az elkeseredett fejedelem erre rögtön meghagyta az edessai tisztviselőknek, [1]) hogy az egyház vagyonát elkoboztassák: a pénz a katonák között kiosztatott, a földek pedig az államvagyonhoz csatoltattak, és ez elnyomási cselekmény nemtelen

[1]) Julián Epist. 43.

gúnynyal tetéztetett. „Én“ — igy szól Julián — „mindig igaz barátként viseltem magamat a galileánok iránt. *Csodálatos* törvényük a szegényeknek igérte a mennyek országát; sokkal nagyobb szorgalommal fognak tehát haladni az erkölcs és üdvözülés ösvényén, ha segítségem által a földi javak terheitől megmenekülnek. Vigyázzatok, nehogy koczkára tegyétek türelmemet és emberszeretetemet. Ha ezen rendetlenségek meg nem szünnek, a tisztviselőkön fogom megboszulni a nép bűneit, és rettegnetek kellend nem egyedül az elkobzástól és számkivetéstől, hanem a tüztől és vastól is.“ Az alexandriai zavarok kétségtelenül vérengzőbb és veszélyesebb jellemüek valának; de egy keresztény püspök esett el a pogányok kezei által, és Julián nyilt levele élénken bizonyítja kormányzata részrehajló szellemét. Az alexandriai polgárokhoz intézett dorgáló szavai a becsülés és gyengédség kifejezéseivel vannak vegyítve: megrója a sérelmeket, miket az igazság és emberiség törvényei ellen elkövettek; de szembeszökő tetszéssel számlálja el a türhetlen leigázást, melyet cappadociai György istentelen zsarnoksága alatt oly sokáig szenvedtek. Julián elismeri, hogy a bölcs és erélyes kormánynak a nép kihágásait meg kellene zabolázni; de alapítója Alexander, és védistene Serapis iránti tekintetből általánosan megkegyelmez a bűnös városnak, mely iránt ismét testvéri szeretettel viseltetik.

Athanasius visszahelyeztetése. K. u. 362. febr. 21.

Miután az alexandriai zavargás lecsendesült, Athanasius közfelkiáltások közepett foglalta el a trónt, melyről őt érdemetlen vetélytársa letaszította, és a mennyiben az érsek buzgalmát eszélyesség mérsékelte, tekintélyének gyakorlata a nép kedélyének nem felizgatására, hanem inkább kiengesztelésére szolgált. Pásztori fáradalmai nem szoritkoztak Egyptom szük határaira. Tevékeny és értelmes elméjének tárgya a keresztény világ állapota volt; és kora, érdeme, hirneve képessé tették őt, hogy a veszély perczében az egyházi dictator szerepét vegye föl. Még nem folyt le három év, mióta a nyugati püspökök többsége a riminii hitvallást tudatlanságból vagy vonakodással aláirta. Tettüket megbánták, hittek, de egyszersmind féltek orthodox testvéreik időszerütlen szigorától; és ha büszkeségük erősebb leendett, mint hitök, az ariánok karjai közé vethették volna magukat, hogy a nyilvános vezeklés gyalázatát elkerüljék, mely őket szükségkép jelentéktelen világi állásra sülyesz-

tette volna. Ugyanazon időben az isteni személyek egységét és megkülönböztetését illető benső különbségeket némi hévvel tárgyalták az egyházbölcsek; és ezen természetfölötti viszály előhaladása a görög és latin egyházakat nyilvános és állandó meghasonlással látszott fenyegetni. Egy választott zsinatnak bölcsesége, melynek Athanasius neve és jelenléte általános gyülekezet tekintélyét kölcsönözte, a püspököket, kik gondatlanul tévedésbe sülyedtek, az egyház közösségébe visszafogadta, azon könnyü feltét alatt, hogy a niceai hitvallást aláirják. Az egyptomi főpap tanácsa Gallia, Spanyolország, Itália és Görögország papságát ezen üdvös eljárás elfogadására már előkészítette; és daczára némely heves szellem ellenzésének, a közös ellenségtöli félelem előmozdította a keresztények békéjét és egyetértését. [1])

Julián által üldöztetett és elűzetett K. u. 362. okt. 23.

Az egyptomi főpap ügyessége és szorgalma helyreállította a békét, mielőtt az a császár ellenséges rendeletei által megszakíttatott volna. Julián, ki megvetette a keresztényeket, Athanasiust őszinte és különös gyülöletével tisztelte meg. Egyedül miatta önkénytes megkülönböztetést tett, mely legalább előbbi nyilatkozatainak szellemével teljes ellentétben áll. Azt állította, hogy a Galileánok, kiket számüzetésükből visszahívt, ez általános engedély által nem nyerték vissza illető egyházaik birtokát, és csodálkozását jelentette ki, hogy azon bünös, kit a császárok ismételten elitéltek, a törvények fenségét ingerelni bátorkodik, vakmerően bitorolja az érseki trónt, a nélkül hogy fejedelmének rendeletét bevárná. E képzeleti megsértés büntetéseül Athanasiust a városból számüzte, de a nép élénk sürgetése meggyőzte őt, hogy az alexandriaiak többsége keresztény, és szilárdul ragaszkodik elnyomott főpapja ügyéhez. Az itélet végrehajtása Ecdicius egyptomi főnök ovatossága vagy hanyagsága miatt még mindig elhalasztatott, miért is Julián a következő dorgáló irattal riasztotta őt fel tétlenségéből: „Ha már elmulasztod, hogy nekem más tárgyról irj, legalább kötelességed tudtomra adnod magadtartását Athanasius, az istenek ellensége iránt. Rég közöltem veled szándékaimat. Esküszöm a nagy

[1]) Assensus est huic sententiae Occidens, et per tam necessarium concilium Satanae faucibus mundus reptus. — Ez Hyeronimusnak élénk és művészi kifejezése a luciferek ellen, (tom. II. p. 135—155) mely az akkori egyházpolitikát eredeti szinben tünteti elő.

Serapisra, hogy azon esetre, ha Athanasius december elsőig Alexandriát el nem hagyja, kormányod tisztei száz font arany büntetést fizetendnek. Ismered természetemet: tartózkodó vagyok az elitélésben, de még tartózkodóbb a megbocsátásban.“ Ezen levélnek a császár által sajátkezüleg irt utóirat adott nyomatékot. „A megvetés, melyet minden istenek iránt mutattak, szomorusággal és felindulással tölt el engem. Semmi sincs a mit inkább szeretnék látni, és semmi sincs a mit nagyobb örömmel szeretnék hallani, mint Athanasius kiüzetését egész Egyptomból. Megvetést érdemlő gonosz! Kormányzatom alatt több előkelő görög nőnek megkeresztelése lőn üldöztetésének eredménye.“ Athanasius halála nyiltan nem volt elrendelve, de az egyptomi főnök tudta, hogy reá nézve biztosabb, ha inkább tullépi mint elhanyagolja felingerült ura rendeletét. Az érsek eszélyesen visszavonult a sivatagok kolostoraiba, ügyesen elkerülte elleneinek tőreit, és élt, hogy diadalmaskodjék azon fejedelem hamvai fölött, ki azt nyilvánította, hogy a galilei iskolának egész mérge Athanasius személyében van összpontosítva.

A keresztényekbuzgalma és eszélytelensége.

Híven igyekeztünk előadni Julián álnok rendszerét, mely által eredményhez akart jutni a nélkül, hogy őt az üldözés bűne vagy szemrehányása érje. De ha a vakbuzgalom halálos szelleme az erényes fejedelem szivét és elméjét fölforgatta is, egyuttal be kell vallanunk, hogy a keresztények való szenvedéseit az emberi szenvedély és vallásos buzgalom szította és nagyította. A szelidséget és megadást, mely az evangelium első tanitóit annyira kitünteté, utódaik inkább dicsérték, mint követték. A keresztények, kik már negyven év óta az állam polgári és egyházi kormányzatát kezükben tartották, a szerencse és szokás nagyravágyó bünébe estek, és azt hitték, hogy csupán a szenteknek van joga a föld fölött uralkodni. A mint Julián megfosztotta őket előjogaiktól, a legkegyetlenebb elnyomatásról panaszkodtak. Az erőszakoskodás, mit a tisztviselők tekintélye többé nem támogatott, a nép buzgalma által még mindig gyakoroltatott. Pessinusban Cybele oltára csaknem a császár jelenlétében forgattatott föl; és Caesareában Fortuna temploma, mely a pogányoknak még fenhagyatott, a nép dühe által rontatott le. A keresztények ugy tekintették Juliánt, mint kegyetlen és erélyes zsarnokot, ki boszujának végrehajtását fölfüggesztette, mig a persiai háboruból győzelmesen visszatérend. Min-

den rágalmat, mely a hittagadó hirnevét megsérthette, ellenei hiszékenyen felkaroltak, és eszélytelen lármájuk felizgatta a fejedelem kedélyét, kit tisztelni tartoztak, s kinek hizelegni érdekükben állott. Azt állították, hogy az istentelen zsarnok ellen egyedüli fegyverük a köny és imádság, de azt is sejtették, hogy megadásuk többé nem a gyengeség kifolyása, s hogy az üldözés türelmüket végre kimerítheti. Lehetlenség meghatározni, menynyire szárnyalta volna túl Julián buzgalma jó érzelmeit és emberszeretetét; de ha komolyan megfontoljuk az egyház erélyét és szellemét, meg lehetünk győződve, hogy mielőtt a császár a keresztény vallást eltörlendette, birodalmát a polgári háboru borzalmainak tette volna ki.

XXIV. FEEZET.

Julián székhelye Antiochiában. — Sikerteljes vállalata a persák ellen. — Átmenet a Tigrisen. — Julián visszavonulása és halála. — Jovián megválasztatása. — Megmenti a római hadsereget dicstelen békekötés által.

Julián Caesarjai.

A bölcsészeti mese, melyet Julián a *Caesarok* címe alatt fogalmazott, egyike a régi élcz leggyönyörübb és legtanulságosabb termékeinek. A saturnaliák szabadságának és egyenlőségének napjai alatt Romulus ünnepélyt rendezett Olympus isteneinek, kik őt méltó társul fogadták, — és a római fejedelmeknek, kik harczias népük s a föld legyőzött nemzetei fölött uralkodtak. A halhatatlanok, uralkodói trónjukon méltó rendben foglaltak helyet, és a caesarok asztala a hold alatt a lég felsőbb rétegében terült el. Azon zsarnokok, kik az istenek és emberek társaságát eldicstelenítették volna, a kérlelhetlen Nemesis által hanyathomlok taszíttattak a pokoli mélységbe. A többi caesarok egymásután haladtak a számukra kijelölt helyekre, s a mint illető jellemük bűnei, hiányai és szégyenfoltjai mellett elhaladtak, az öreg Silenus, a nevető erkölcsész, ki a philosof bölcseségét Bacchus álczája alá rejtette, gonoszul megjelölte őket. A mint az ünnepély befejeztetett, Mercurius kijelentette Jupiter akaratát, miszerint a fensőbb érdem jutalma mennyei korona leend. Julius Caesar, Augustus, Trajan és Marcus Antonius a legkitünőbb jelölteknek választattak ki; az elpuhult Constantin nem volt kizárva e megtisztelő versenyből, és nagy Sándor felhívatott, hogy versenyezzen a dicsőség jutalmáért a római hősökkel. Minden jelöltnek megengedtetett, hogy hőstetteinek érdemét kifejtse, de az istenek itélete Marcus szerény

hallgatagságát hatalmasabbnak jelentette ki, mint fenhéjázó versenytársainak kidolgozott beszédeit. Midőn a birák a szíveket vizsgálni és a tettek indokait kutatni kezdték, a császári stoicus fensősége még határozottabban és világosabban nyilvánult. Alexander és Caesar, Augustus, Trajan és Constantin pirulással ismerték el, hogy hirnév, hatalom, vagy élv volt munkásságuk fő czélja; de maguk az istenek tisztelettel és szeretettel szemlélték az erényes halandót, ki a trónon bölcseszeti előadásokat tartott, és a ki emberi tökéletlensége mellett az istenség erkölcsi tulajdonságait törekedett utánozni. E kellemes költemény értékét a szerző rangja növelte. A fejedelem, ki elődeinek hibáit és erényeit szabadon rajzolja, minden sorban saját magatartásának megrovását vagy helyeslését irja alá.

Elhatározza, hogy a persák ellen indul. K. u. 362.

A meggondolás nyugodt perczeiben Julián többre becsülte Antoninus hasznos és jótékony erényeit, de nagyravágyó szellemét nagy Sándor dicsősége lángra gyujtotta; és ő ép oly hévvel kereste a tömeg helyeslését, mint a bölcsek tiszteletét. Azon életkorban, midőn a lélek és test erői a legtevékenyebbek, a császár a germaniai háború tapasztalatain okulva és eredményein fellelkesülve eltökélte magát, hogy uralkodását némi fényes és emlékezetes ténynyel jelölje meg. A kelet követei Indiából és Ceylon szigetéről tiszteletteljesen üdvözölték a római bibort. A nyugatiak becsülték Julián erényeit, és féltek tőle. Ő megvetette a góth győzelem diadalait; Cyrus és Artaxerxes utóda volt az egyedüli versenytárs, kit fegyvereire méltónak itélt. A mint a persiai fejedelem megtudta, hogy Constantius trónján egészen más jellemű fejedelem ül, némi kezdeményezéseket tett a béke tárgyalására. De Sapor büszkeségét meglepte Julián szilárdsága, ki határozottan kijelentette, mikép soha sem fogna beleegyezni, hogy Mesopotamia városainak lángjai és romjai közt békés értekezlet tartassék, a megvetés mosolyával jegyezvén meg, hogy a követek általi értekezés felesleges, minthogy ő a persiai udvart mielőbb személyesen fogja meglátogatni. A császár türelmetlensége siettette az előkészületeket. Kinevezte a tábornokokat, és egy borzasztó hadsereget indított Konstantinápolyból Antiochiába, hol a tavasz kezdetét bevárta.

Az antiochiai nép kicsapongó életmódja.

Ha Julián azzal hízelgett volna magának, hogy személyes összeköttetése a kelet fővárosával a fejedelem s a nép közt kölcsönös elégültséget hozand létre, saját jellemét és az antiochiak

szokásait igen hamisan fogta volna fel. Az éghajlat heve a benszülötteket a béke és jólét legmértéktelenebb élvezetére tette hajlandóvá, s a görögök élénk kicsapongása náluk a syriai örökölt pulyasággal párosult. Divat volt az antiochiai polgárok egyedüli törvénye, élvezet egyedüli czéljuk, s a ruházat és butorzat fénye egyedüli megkülönböztetésük. A fényűzési mesterségek tiszteletben tartattak, a komoly és férfias erények nevetség tárgyai valának, s a női szerénység és tisztes kor megvetése a kelet fővárosának általános megromlását hirdette. A közjátékok, szinház és szinkör nagyszerüsége volt Antiochia boldogsága és dicsősége. A parasztos modoru fejedelem, ki az ily dicsőséget megvetette, és ily boldogság iránt fogékonytalan volt, szokásai által csakhamar megsértette alattvalóinak gyengéd érzelmét, és az elpuhult keletiek Julián szigoru egyszerüségét se utánozni, se bámulni nem tudták. A nép többsége a keresztény név dicsőségén csüggött, melyet először őseik találtak fel; vallásuk erkölcsi parancsain könnyen túltették magukat, de annak szemlélődő tanaihoz annál lelkiismeretesebben ragaszkodtak. Az antiochiai egyházat eretnekség és szakadás zilálta szét, de az ariánokat és athanasiusokat közös ellenségük ellen egyenlő ájtatos gyülölet lelkesitette.

Azok gyülölete Julián iránt.

A hittagadó ellen a legerősebb előitéletet ápolták, és sz. Babylas tetemeinek eltakaríttatása kiengesztelhetlen ellenzéket keltett fel Julián személye ellen. Alattvalói babonás felindulással panaszkodtak, hogy a császár nyomait éhség követte Konstantinápolytól Antiochiáig, s az éhes nép elégületlenségét a nyomor elhárításának eszélytelen megkisértése még inkább fokozta. A syriai rosz termés fölemelte a kenyér árát, és midőn a lakosság a baromfi és halak magas ára miatt panaszt emelt, a császár nyilvánosan kijelentette, hogy egy szorongatott városnak meg kell elégedni, ha borral, olajjal és kenyérrel rendesen el van látva; azonban elismerte, hogy a fejedelem népe fentartásáról gondoskodni tartozik. Meghatározta tehát a gabna árát, és hogy jó példája a törvénynek sulyt kölcsönözzön, négyszáz huszonkét ezer mérték gabonát küldött a piaczra Hierapolis, Chalcis sőt Egyptom magtáraiból. — A császári buzát a gazdag kereskedők vették meg, s a csekély monnyiség, mely a piaczra kiállíttatott, titkon még mindig drágán és törvénytelen árért adatott. Ő azt hitte, hogy az antiochiai tanácsnokok, kik

Gabona-hiány és közelégületlenség.

a földeket birták, maguk is előmozdították hazájuk inségét, s az egész testületet, mely kétszáz előkelő és gazdag polgárból állott, fogságba helyezte, de még az éj beállta előtt haza bocsátotta őket; a császárnak azonban ezt nem bocsátották meg oly könnyen, a miként ő megbocsátott. A saturnaliák bohós napjain a város utczái szemtelen daloktól viszhangoztak, melyek kigúnyolták a törvényeket, a vallást, a császár személyes magatartását, sőt még *szakállát* is; és Antiochia szelleme a tisziviselők elnézésében és a sokaság helyeslésében nyilvánult. A császár, rágalom és gúnyiratok által ingereltetett; ez ellen ő „*A szakál ellensége*“ czim alatt egy gúnyiratot fogalmazott, melyben saját hibáit gúnyorosan bevallja, s az antiochiai elpuhult és kicsapongó szokásokat élesen kigúnyolja. E császári felelet a palota kapuira függesztetett ki, és a „*Misopogon*“ máig is mint Julián haragjának, élczének, emberszeretetének és ezélytelenségének különös emléke maradt fenn. Ámbár mosolygást szenvelgett, de megbocsátani nem tudott.[1]) Megvetését és boszuját oly kormányzó kinevezésével fejezte ki, a ki egyedül ily alattvalókat érdemelt, és a császár örökre elhagyván a várost, a közeledő telet Tarsusban Ciliciában töltötte.

Julián gúnyirata az antiochiaiak ellen.

Mindamellett Antiochiának volt egy polgára, kinek szelleme és erényei Juliánt hazájának bünei és esztelenségeiért kiengesztelték. A bölcselő Libanius a kelet fővárosában született, és az ékesszólás és szavalás művészetének nyilvános tanítója volt Niceaban, Nicomediában, Konstantinápolyban, Athenben és végre Antiochiában. Iskoláját leginkább a görög ifjuság látogatta, és számuk néha fölülmulta a nyolczvanat. Midőn Julián a trónra lépett, nyugtalanul várta az alkalmat, hogy fölkarolja és megjutalmazza a syriai bölcselőt, ki tolakodás helyett nyugodtan várta be őt Antiochiában, minden látogatásra formaszerü meghivást kivánt, és fejedelmét azon fontos leczkére tanította meg, hogy alattvalója engedelmességével rendelkezhetik ugyan, de a baráti vonzalmat meg kell érdemelnie. Julián hihetőleg megvetette a megvásárolható udvar üdvkiáltásait, de mélyen hizelgett neki a független bölcsész dicsérete, intése, szabad szelleme és irigysége, a ki kegyeit visszautasította, személyét szerette, hir-

A bölcselő Libanius K. u. 314—390.

[1]) Ammianus találóan jegyzi meg: Coactus dissimulare pro tempore ira sufflabatur interna.

nevét dicsőitette és emlékezetét megvédte. De Libaniust azon különös szerencsétlenség érte, hogy túlélte azon vallást és tudományt, melynek szellemét szentelte.

Julián elönyomulása az Euphratesig K. u. 363. mart. 5..

Julián harczias türelmetlensége arra késztette őt, hogy a közeledő tavaszon síkra szálljon, és ő megvetéssel és megrovással bocsátotta el az antiochiai tanácsot, mely őt saját területének határán túl elkisérte. Két napi fáradságos utazás után harmad napon Beraeában vagy Aleppoban állapodott meg, hol legnagyobb bosszuságára csaknem kizárólag keresztényekből álló tanácsot talált. De egy kitünő polgár fia a császár vallását karolta fel, miért is atyja őt örökségéből kizárta. A császár az apát és fiát asztalához hivatta, de őket kibékiteni nem birván azt mondta a fiunak „miután ön elvesztette atyját, az én gondom lesz helyét betölteni.“ — Innen Batnae kis városába érkezett, melynek lakói Apollo és Jupiter tiszteletéhez látszottak hajolni, de a császár jól kivette, hogy a füst, mely az oltárnál fölemelkedett inkább a hizelgés, mint az áhitat tömjéne volt. Végre Hierapolisba ért, honnan Libaniust csinos levélben értesítette előhaladásáról; ezen levél könnyed szelleméről, és az antiochiai bölcsész iránti gyengéd barátságáról tanuskodik.

Persiába törésének terve.

Hierapolis csaknem az Euphrates partjain, általános gyülekezési helyül volt kitüzve a római seregeknek, melyek a csak imént készitett hajóhidon tüstént átlépték a nagy folyamot. A császár minden halogatás nélkül Carrhaeig Mesopotamia igen régi városáig hatolt, Hierapolistól nyolczvan mértföldnyi távolságra. Itt két részre osztotta seregét; az egyik, harmincz ezerből álló hadtestet Procopius rokona és Sebestyén vezérlete alatt Nisibis felé indította, hogy az ellenséget nyugtalanitsák, mielőtt az a Tigrist átlépni megkisérlené. A többi hadmüveletet a tábornokok belátására bizta, de elvárta tőlük, hogy Ktesiphon falai alá érjenek, körülbelül azon időre, midőn ő az Euphrates hosszában egyenlő lépéssel haladva a persiai birodalom fővárosát meg fogja szállni. De ezen jól átgondolt terv sikere nagy részben az arméniai király hatalmas és készséges támogatásától függött. Azonban a gyenge Arsaces Tiranus, a nagy Tiridates férfias erényeitől még szégyenletesebben fajult el, mint atyja Chosroes. Tiranus keresztény volt, keresztény nemzet fölött uralkodott, és nem akart oly győzelmet előmozdítani, mely az egyház romlását vonta volna maga után. Idegenkedé-

sét még inkább fokozta Julián eszélytelensége, ki Arménia királyával úgy bánt, mint rabszolgájával és mint az istenek ellenével. A császári parancsok fenhéjázó és fenyegető modora titkos felindulást költött a fejedelemben, ki a függőség lealázó helyzetében is megemlékezett az Arsacideseknek, kelet urainak és a római hatalom versenytársainak királyi származásáról.

Katonai előkészületek.

Julián katonai intézkedései ügyesen voltak kigondolva, hogy a kémeket rászedjék és Sapor figyelmét félrevezessék. A legiók látszólag Nisibis és Tigris felé indultak, azonban hirtelen jobbra kanyarodva Carrhae sikjait metszették át és Nicephoriumba értek, honnan végre egy hónapi utazás után Circesiumra, a római birodalom legvégső határára bukkantak. Julián hadserege, melyhez hasonló nagyságút még egy Caesar sem vezetett Persia ellen, hatvanötezer jól fegyelmezett emberből állott. Közöttük legkitünőbbek az edzett gallok voltak, kik szeretett fejedelmük trónját és személyét őrizték. Ehhez a scytha segédcsapatok borzasztó hadteste járult, mely csaknem egy más világrészből hozatott el, és a zsákmány utáni vágy több saracen vagyis vándor arabtörzset vont a császári táborba. Az Euphrates széles medre [1]) tizenegyszáz hajóval volt megrakva, hogy a római hadsereg mozdulatait figyelemmel kisérjék és annak szükségleteit kielégitsék. Ezenkivül volt ötven hadi gálya és ugyanannyi lapos fenekü hajó, melyek összefüzve rögtönzött hidul szolgálhattak. Julián örködő emberszeretete igen nagy eczet és kétszersült készletről gondoskodott a katonák hasznára, mig az utócsapatot a tevék hosszu sora követte. A régi fegyelem szokása megkivánta a katonai szónoklatot; Julián megragadta az alkalmat, hogy ékesszólását kifejtse. Beszédét adomány követte, százharmincz ezüst pénzt adatván minden katonának. Mindamellett gondoskodott a visszavonulás biztonságáról is, miért is Circesiumban négyezer embert hagyott vissza őrségül, melyet később tizezerre emelt. [2])

Átvonulása a mesopotámiai sivatagon.

Azon perczben, midőn a rómaiak az ellenséges földre ér-

[1]) Latissimum flumen Euphraten artabat. Ammian. XXIII. 3. Xenophon Anabasis l. I. p. 41.

[2]) Julián vállalkozását és fegyverkezését leirta ő maga. — Epist. XXVII. Ammian. Marcell. — XXIII. 3. 4. 5. — Libanius — Orat. Parent. c. 108. 109. p. 332. 333. — Zosimus. — l. III. p, 160. 161. 162. Sozomen. — l. VI. c. 1. és Malala János. — tom. II. p. 17.

tek, három hadtestre osztattak. A gyalogság ereje a középbe helyeztetett Victor parancsnoksága alatt. Jobbról a bátor Nevitta vezényelt az Euphrates mentében. A balszárnyat a lovasság fedezte Hormisdas és Arinthaeus vezérlete alatt. Hormisdas persiai herczeg volt a Sassanidák királyi fajából; Sapor alatt fogságba esett, de megmenekült a nagy Constantin vendégszerető udvarához. Bátorsága és hűsége miatt a legmagasabb katonai kitüntetésekben részesült; és ámbár keresztény volt, titkos gyönyörrel győzhette meg hálátlan hazáját, hogy az elnyomott alattvaló a legveszélyesebb ellenség lehet. A hadtest homlokán és szárnyain, Lucillianus parancsnoksága alatt egy mozgó csapat állott ezerötszáz könnyü lovasból, hogy az ellenség mozdulatait figyelemmel kisérje. Az utócsapatot Dagalaiphus és Secundinus vezette, mig a málha a hadoszlopok közt volt elhelyezve. Julián rendes helye a közép élén volt, de a szükséghez képest mindenütt ott termett. A tartomány, melyen keresztül vonult, ugy tekinthető, mint Arabia sivatagjának egy része, melyet a legnagyobb emberi szorgalom sem tehetett soha termékenynyé. Ugyanazon föld volt az, melyet több mint hétszáz évvel előbb az ifjabb Cyrus tapodott, és a melyet a bölcs és hős Xenophon — ki neki kisérője volt — ekként ir le: „Az egész tartomány sik, mint a tenger, és tele van ürömmel; és barmiféle bokor vagy nád tenyészne ott, annak mind illatos szaga lenne, de fa nem látható. Ugy látszik, hogy e sivatagnak egyedüli lakói túzokok és nyargonczok, zergék és vad szamarak; és az utazás fáradalmai a vadászat kellemeivel enyhíttettek.“ [1]) A sivatag könnyü homokját a szél gyakran porfelleggé tornyosította, és egy-egy váratlan orkán Julián katonáinak nagy részét sátraikkal együtt a földre teritette.

Sikere.

Mesopotamia homoksikjai el voltak hagyatva, de számos népes város és falu terült el az Euphrat partjain s a szigeteken, miket a folyam itt ott képezett. Annah vagy Anatho városa, mely jelenleg egy arabiai emir székhelye, két hosszu utczából állott, s az Euphrat folyó körötte természetes erődöt alakított. A

---

[1]) Lásd Anabasis első könyvét p. 45. 46. E kitünő munka eredeti és hiteles. Azonban Xenophon emlékezete, talán sok évre a hadjárat után — öt gyakran cserben hagyta, mert a távolságok, miket előad, néha nagyobbak, mint a minőket egy katona vagy földiró elfogadhat.

harczias lakók meg akarták akasztani a császár előhaladását, de látván a hadsereg közeledését, kegyelmet kértek Juliántól, ki a népet Chalcis közelébe Syriába telepítette át, és Pusaeus kormányzót szolgálatába és barátságába fogadta. De a behatlan thilutai erőd az ostrommal való fenyegetést kigúnyolta, és Juliánnak meg kellett elégedni azon lealázó jóslattal, hogy Thilutha Persia benső tartományainak leigázása után készségesen fog a győző diadala előtt meghajolni. Surenas persiai tábornok és Malek Rodosaces nyugtalanították ugyan a római hadsereget előhaladásában, de midőn végre Macepractahoz értek, ennek falait lerontva találták. Ezen előzményeket Julián tizenöt nap alatt hajtotta végre háromszáz mértföldre Circesium várától.

Assyria leírása.

Assyria termékeny tartománya, mely a Tigrisen túl a mediai hegyekig terjed, körülbelül négyszáz mérföldet tesz Macepracta régi bástyáitól a basrai területig, hol az Euphrat és Tigris egyesült vize a persiai öbölbe ömlik. Az egész tartomány Mesopotamiának volna nevezhető, amennyiben a két folyam, mely ötven mértföldnél tovább sohasem távozik el egymástól, Bagdad és Babylon közt egymáshoz huszonöt mértföldre közeledik. E két folyamot számos mesterséges csatorna kötötte össze, melyek a fölösleges vizet elvezették, s a száraz vidéket eső hiányában fölfrissitették. Békében a forgalomnak és kereskedésnek szolgáltak, és minthogy a töltéseket hirtelen át lehetett szakitani, az assyriaiak kezébe azon fegyvert adták hogy kétségbeesésükben az ellenséges megrohanást rögtönös vizáradással gátolják meg. Assyria földjétől és éghajlatától a természet megtagadta némely kitünő adományait, mint a bort, olajbogyót s a fügefát; de a buza és árpa néha két, sőt háromszáz magot is ád. A tartományt pálmafák borítják, melyeknek törzse, ágai, levelei, nedve és gyümölcse háromszázhatvan féle használatra fordíttatnak. Számos kézmű, különösen a bőr és vászon-ipar foglalkodtatta a nép szorgalmát. Babylon királyi parkká alakittatott, és a régi főváros romjai mellett uj népes városok emelkedtek. Az épületek napon szárított téglákból készíttettek, melyek gyantárral ragasztattak össze. Cyrus utódai alatt Assyria az évnek egy harmad részében látta el a nagy király fényes asztalát; négy nagy város tartotta el indiai kutyáit; nyolczszáz ménló és tizenhatezer kancza tartatott foly-

tonosan a tartomány költségén a királyi istálló számára, és az évi adó tizenkét millió forintra tehető. [1])

Betörés Assyriába K. u. 363. Május.

Assyria mezőire Julián a háboru nyomorait idézte fel, és a bölcsész az ártatlan népen boszulta meg azon rablásokat és kegyetlenségeket, miket fenhéjázó uruk a római tartományokban elkövetett. A remegő assyriaiak folyóikat hivták segitségül, és saját kezükkel hajtották végre hazájuk romlását; elpusztították az utakat, elöntötték földjeiket, de a bátor legiók kitartása minden akadályt elhárított. Két város állt ellent a császár fegyvereinek, és mind a kettő szigoru bünhödéssel lakolt. A királyi székhelytől Ktesiphontól ötven mértföldnyi távolságra Perisabor vagy Anbar a második rangu város volt a vidéken: nagy, népes, jól megerősítve és kettős fallal körítve; az Euphrat egyik ága majdnem hozzáférhetlenné tette, és védelmére nagyszámu bátor őrség állott. Hormisdas felszóllítását a város megvetéssel utasította vissza, és a persiai herczeg fülét azon méltó szemrehányással sértették meg, hogy királyi származásáról megfeledkezve idegen hadsereget vezérelt királya és hazája ellen. Az assyriaiak erélyesen védték magukat, mig végre a faltörő kos széles rést tört a falon s az assyriaiak az erőd benső váracsaiba vonultak. Julián katonái feltartóztathatlanul rohantak a városba, és miután minden katonai vágyaikat teljes mértékben kielégítették, Perisabor hamuvá égettetett, s támadó gépeiket a váracsok ellen a füstölgő házak romjaira helyezték. Az ostrom tovább folyt, s a rómaiak fensőségét, melyet hajító gépeik hatalmának köszönhettek, az ostromlottak előnyösebb harcztere egyensúlyozta. De mihelyt *helepolist* állítottak föl, mely egyenlő téren a legmagasabb bástyával mérkőzhetett, az ellentállásnak minden reménye elenyészett, és Perisabor Juliánnak a város falai alatt való megjelenése után két nap mulva megadta magát. A virágzó népességből fenmaradt kétezer ötszáz személynek megengedtetett az elvonulás; a gabona és fegyverek a katonák közt osztattak ki, a haszontalan készletek elégettettek, vagy az Euphratesbe hányattak, és Amida végzete Perisabor végleges elpusztítása által lőn megboszulva.

Porisabor ostroma.

Maogamalcha ostroma.

Maogamalcha városa, vagy inkább erődje, melyet tizenhat nagy torony, egy mély sáncz és két erős jó téglafal védett,

[1]) Herodotus lib. 1. c. 192. lib. 3. c. 89—96.

ugy látszik azért építtetett, hogy Persia fővárosának, melytől tizenegy mértföldnyire feküdt, védőrül szolgáljon. Julián az erődöt azonnal ostrom alá vette, és hadseregét három részre osztotta. Victor a lovasság és egy csapat nehéz fegyverzetü gyalogság élén azzal bizatott meg, hogy a tartományt egész a Tigris partjáig, és Ktesiphon külvárosait kitisztázza. A támadást maga Julián vezette, ki azt szinlelte, mintha minden reményét katonai gépeibe helyezné, mig titkon egy sokkal sikeresebb eszközt gondolt ki, hogy katonáit a város szivébe vezesse. — Nevitta és Dagalaiphus igazgatása alatt árkokat hányatott, miket fokonkint a vár sánczáig vezetett. Ez árkot azonnal földdel töltette be, és szakadatlan munka által a falakat aláaknázta. Három válogatott csapat ereszkedett le egyenkint a titkos menetbe, midőn rettenthetlen vezérük hátra sugott, hogy az ellenséges város utczáira kitörni kész. Julián, hogy az őrség figyelmét elvonja, általános ostromra adatott jelt. A persák megvetőleg szemlélték a vár falairól a tehetetlen ostromot, és Sapor dicsőségét, diadal-énekkel ünnepelték. Ezalatt a város már be volt véve, ezerötszáz ellenség állott annak falai közt. A meglepett őrség elhagyta a falakat, biztonságuk egyedüli reményét; a kapuk betörettek, s ezt általános mészárlás követte. A kormányzó elevenen égettetett meg, az erődök földig lerontattak és nyoma sem maradt fenn annak, hogy Maogamalcha város valaha létezett. Persia fővárosa közelében három pompás palota állott, gyönyörü kertekkel és egy különösen bekerített helylyel, melyben medvék, oroszlányok és vaddisznók tartattak. Az állatok a katonák hajitó dárdáinak estek áldozatul, a paloták pedig földig leromboltattak.

Julián személyes magatartása.

Julián a persák előtt borzalom és gyülölet tárgya volt, s a festők ugy ábrázolták őt, mint dühös oroszlánt, mely szájából emésztő tüzet okád. Barátai és katonái előtt a bölcsész hős szeretetre méltóbb szinben tünt fel, és erényei sohasem mutatkoztak oly fényesen, mint életének ez utolsó és legtevékenyebb korszakában. A mérsékletesség és józanság megszokott tulajdonságait minden erőltetés és érdem nélkül gyakorolta. E mesterséges bölcseség rendeletei szerint, melyek föltétlen uralmat gyakorolnak a test és lélek fölött, határozottan visszautasitotta még a legtermészetesebb vágyakat is. Assyria forró éghajlata alatt, mely a buja képzeletü népet az érzéki vágyak teljes kielégitésére ösz-

tönözte, az ifju győző szüziessége tiszta és sértetlen maradt.[1]) Ugyanazon szilárdsággal, melylyel a szerelmi vágyaknak ellent állt, viselte a háboru nehézségeit is. Midőn a sivatagokon keresztülvonultak, hadserege élén gyalogolva osztozott annak fáradalmaiban; keze minden hasznos munkára kész volt, s a császári bibor nedves és poros vala, mint a legutolsó katona durva ruhája. Perisabornál a legnagyobb veszélynek tette ki magát; és midőn a maogamalchai külső erődöket vizsgálta, két persa által támadtatott meg, kiknek egyikét halva teritette a földre. A becsülés oly fejedelem részéről, ki az általa helyeselt erényekkel bír, az érdemesült alattvaló legnemesebb jutalma; s a tekintély, melyet Julián személyes érdemeiből meritett, képessé tette őt a régi fegyelem szigorának fölélesztésére és megerősitésére. Becstelenséggel vagy halállal büntette katonáinak rosz magatartását, és *megszállási koronával*[2]) jutalmazta meg azon katona bátorságát, ki először tört be Maogamalcha városába. Midőn katonai szolgálatuk jutalmát követelték, azt mondá nekik: „Kincsek után vágytok, e kincsek a persák kezei közt vannak, ők és e termékeny tartomány zsákmánya jutalmul ajánlkozik bátorságtokért és fegyelmetekért. Higyétek el — folytatá Julián — hogy a római respublica, mely egykor oly határtalan kincs birtokában volt, most szükségben szenved, miután fejedelmeinket a rosz és önző miniszterek rá vették, hogy a barbárok nyugalmát aranynyal vásárolják meg. A közjövedelem kimerittetett, a városok romokban hevernek, a tartományok népetlenekké lettek. A mi engem illet, az egyetlen örökség, melyet császári elődeimtől nyertem, a félelmet nem ismerő lélek, és mindaddig, a mig arról vagyok meggyőződve, hogy minden valódi előny a lélekben honol: pirulás nélkül vallom be tiszteletreméltó szegénységemet, mely a régi erény napjaiban Fabricius dicsőségeül tekintetett. E dicsőség, ezen erény a tietek lehet, ha az ég és vezéretek szavára hallgatni akartok. De ha ti meggondolatlanul ragaszkodtok követeléstekhez, ha el vagytok határozva,

---

[1]) Ex virginibus autem, quae speciosae sunt captae, et in Persido ubi foeminarum pulchritudo excellit, nec contrectare aliquam voluit, nec videre. Ammian. XXIV. 4. — A persák bennszülött faja kicsiny és rut, de a cirkassiai vérnek folytonos vegyitéke által megnemesült. — Herodot. l. III. c. 97. Buffon Hist. Natu. tom. III. p. 420.

[2]) Obsidionalibus coronis donati. Ammian. XXIV. 4.

hogy a régi zendülések szégyenletes és gonosz példáit megujítsátok, ám legyen! én császárhoz illően, ki az emberek első rangját foglalta el, mindig kész vagyok meghalni és megvetni a bizonytalan életet, mely minden perczben egy esetleges láztól függ. Ha a parancsnokságra méltatlannak tartatom, most van köztetek — és ezt büszkeséggel és örömmel mondom — sok vezér, kinek érdeme és tapasztalása a legfontosabb háboru vezetésére is képes. Uralkodásom oly jellemü volt, hogy bánat és aggodalom nélkül vonulhatok vissza a magán élet homályába.“ Julián szerény felelete általános helyesléssel fogadtatott. A hirvágy lelkének forró szenvedélye volt, és midőn a maogamalchai romokon járt, igy kiáltott fel: „Némi anyagot gyüjtöttünk most az antiochiai bölcselő számára.“

Julián sikerteljes bátorsága legyőzött minden akadályt, mely előhaladásának Ktesiphon kapujáig utjában állott. De Persia fővárosának meghóditása, sőt megszállása még hátra volt; és nem is lehet a császár hadi eljárását tisztán felfogni azon tartománynak ismerete nélkül, mely vakmerő és ügyes müveleteinek szinhelye volt. [1]) Husz mértföldnyire Bagdádtól délre a Tigris folyamnak keleti partján, az utazók kiváncsisága Ktesiphon palotáinak romjait fedezte föl, a hol Julián korában egy nagy és népes város állott. A közeli Seleuciának neve és dicsősége örökre megsemmisült, s e görög telepitvénynek egyetlen fenmaradt negyede az assyriai nyelv- és szokásokkal ismét eredeti nevét Coche-t vette fel. Coche a Tigris nyugati partján feküdt, de ugy tekintetett, mint Ktesiphon természetes külvárosa, melylyel egy állandó hajóhiddal volt összekötve. Az egyesitett részek Al-Modainnak *városoknak* neveztettek, s a Sassanidek téli székhelyéül szolgáltak, és a persa főváros egész körületét a folyam vize, magas falak és áthatlan mocsárok övezték. Julián táborát Seleucia romjai közelébe helyezte, és azt árkokkal és mellvédekkel esősitette meg. A hajóhad az Euphratesből egy mesterséges csatornába evezett, mely közel a nagy város *alatt* a Tigris folyamba ömlik. Ha e királyi csatornát, mely Nahar-Malcha nevét viselte — követték volna, Colche közvetlen közelsége Julián hajóhadát a hadseregtől elmetszhette

Hajóhadát átviszi az Euphratesből a Tigris folyamba.

[1]) D'Anville (Mem. de l'Academie des Inscrip. tom. XXVIII. p. 246 — 259.) kipuhatolta Babylon, Seleucia, Ktesiphon, Bagdad sat. igazi fekvését és távolságát.

vala. A császár bölcsesége e veszélyt előre látta, és Trajánnak ugyan e vidéken tett hadimüveletét szorgalmasan tanulmányozta; minélfogva némi hagyományok után rájött, hogy harczias elődje egy uj hajózható csatornát ásatott, mely a Nahar-Malcha vizet a város fölött vezette a Tigrisbe, Julián a parasztok utmutatása folytán a régi mű nyomait fölfedezte, és fáradhatlan munka által ezen csatornát ujra megnyittatta, s a római hajóhad dicsőséggel evezvén a Tigrisbe, gúnynyal szemlélte a hiu és sikertelen gátokat, melyeket a persák utjukba állitottak.

Átvonulás a Tigrisen s a rómaiak győzelme.

Midőn a római hadsereget a Tigris folyamon át kellett helyezni, az előbbinél kevésbé fáradságos, de annál veszélyesebb feladat volt végrehajtandó. A folyam széles és sebes vala, az átmenetel meredek és nehéz, s a tulsó parton készített sánczolatok számos nehéz vértesekből s ügyes nyilasokból álló sereggel, és óriás elefántokkal voltak megrakva. Ily ellenség jelenlétében egy hidnak felállítása kivihetlen volt, minélfogva Julián rendeletet adott, hogy egy látszólag titkos küldetésre szánt kiválogatott csapat álljon készen az első jelre. A császár eltitkolta aggodalmát, s az ellenséget katonai játékok látványával mulattatta; de amint a vacsora ideje elmult, elhivatta a tábornokokat s tudtukra adta, hogy az éjt a Tigris vizén leendő átvonulásra tüzte ki. Ez elhatározás hallgatag és tiszteletteljes megdöbbenéssel fogadtatott, és Julián megelégedett annak kifejezésével, hogy ezen kisérlettől függ a győzelem és biztonság. A jelezés azonnal megtörtént és végre lőn hajtva; a leghevesebb legionáriusok öt hajóra szálltak, és nehány percz mulva az éj sötétségében eltüntek. Nemsokára világosság támadt az ellenkező oldalon, és Julián, ki nagyon is tisztán látta, hogy az ellenség, előre küldött hajóit a kikötés megkisértésénél felgyujtotta, rendkivül veszélyes helyzetüket ügyesen győzelmük előjele gyanánt tüntette föl. „Katonáink“ — igy kiáltott fel — „urai a partnak, nézzétek: ők jelt adnak, siessünk versenyezni velük, és támogatni bátorságukat.“ A nagy hajóhad egyesült és gyors mozdulata megtörte a folyam erejét, és a hadsereg elegendő gyorsasággal jelent meg, hogy a lángokat eloltsa s kalandos társait megmentse. Kő-, nyil- és tüzzápor fogadta őket, de nehéz küzdelmek után győzelmesen álltak a sánczokon. Julián

maga vezette a támadást,[1]) és a rómaiak a hadjelszó elkiáltása után harczias zene kisérete mellett kimért léptekkel haladva rettegett hajító dárdájukat kidobták, mig végre zártabb rendben kivont karddal rohantak előre. Tizenkét óráig tartott a harcz, míg a persák fokozatos visszavonulása rendetlen futássá fejlődött; a győzők Ktesiphon kapujáig üldözték őket, s a megrémült városba is bementek volna, ha a megsérült Victor tábornok vissza nem tartja őket a vakmerő kisérlettől, mely nem sikerülés esetében mulhatlanul végzetes leendett.[2]) A rómaiak azt állították, hogy részükről hetvenöt ember veszett el, holott az ellenség részéről két- sőt hatezer. A zsákmány, mint a keleti gazdagság és fényűzés után várható — rendkivüli nagy volt. A győzedelmes császár polgári és katonai koronákat osztott ki, mit ő és tán egyedül ő többre becsült, mint Ásia gazdagságát. Ünnepélyes áldozatot ajánlott fel a háború istenének, és csakhamar meggyőződött, hogy ő most szerencséjének tetőpontját érte el.

Julián helyzete és makacssága K.u. 363. Jun.

Az ütközet utáni második napon az egész hadsereg biztosan átszállíttatott a Tigrisen. Míg a persák Ktesiphon bástyáiról a vidék elpusztittatását szemlélték, Julián aggodalmasan tekintett észak felé azon várakozásban, hogy amily győzelmesen hatolt ő elő Sapor fővárosáig, Sebastián és Procopius előnyomulása és csatlakozása ép oly bátorsággal és szorgalommal lesz végrehajtva. Várakozása meghiusult az arménai király hűtlensége miatt, ki az általa adott segédcsapatok szökését megengedte, sőt valószinűleg intézte; valamint a két tábornok meghasonlása miatt, kik bármily egyetértő terv készitésére és végrehajtására képtelenek voltak. Midőn a császár e fontos segitség reményéről lemondott, hadi tanácsot tartott, és elfogadta azon tábornokok véleményét, kik Ktesiphon ostromlását ellenezték. Nem könnyű megfogni, hogy mily erődök tehették bevehetlenné hatvanezer harczedzett és győztes rómaira nézve, kiket ezenfölül egy bátor és tapasztalt hős vezérelt, azon várost, melyet Julián elődei már háromszor megtámadtak és bevettek: de any-

[1]) Hinc Imperator — mondja Ammianus — ipse cum levis armaturae auxiliis per prima postremaque discurrens etc.

[2]) Persas terrore subito miscuerunt versisque agminibus totius gentis, apertas Ctesiphontis portas victor miles intrasset, ni major praedarum occasio fuisset, quam cura victoriae. Sextus Rufus de Provinciis. c. 28.

nyi bizonyos, hogy Juliánt nem valami közönséges vagy képzeleti akadályok bátortalanították el. Ugyanazon időben, midőn Ktesiphon ostromával felhagyott, makacsul és megvetéssel utasitotta vissza a béketárgyalás leghizelgőbb ajánlatait. Sapor, India és Scythia határairól összerendelte katonáit: de előkészületeik huzamosak és mozgásuk lassu volt, s mielőtt Sapor a harczra vezethette volna őket, értésére esett Assyria elpusztulása, palotáinak romlása és legbátrabb katonáinak eleste. A királyság büszkesége porban hevert, és talán fél birtokának árán vásárolta volna meg a többinek biztonságát. Magánügyi ürügy alatt egyik előkelő miniszter küldetést kapott, hogy karolja át Hormisdas térdeit, és esdeklő hangon kérje őt, miszerint a császár szine elé vezettessék. Hormisdas meg volt lepve a hős hajthatlan szilárdsága által, ki önmaga és hazája legnagyobb szerencsétlenségére megemlékezett, hogy Nagy Sándor hasonlóan visszavetette Dárius ajánlatait.

Elégetteti hadi hajóit.

Julián becsülete és érdeke egyaránt tiltotta, hogy idejét Ktesiphon bevehetlen falai alatt elpazarolja. El volt tökélve NagySándor kalandoros szellemét utánozni és vakmerően a belső tartományokba nyomulni, mígnem versenytársát arra kényszeritendi, hogy vele Ásia uralmáért megütközzék. Julián nagyratörekvése megtapsoltatott és rászedetett egy persiai nemes fondorlatai által, ki hazája ügyében nemeslelkűleg oly tény elkövetésében vállalt szerepet, mely telve volt veszélylyel, álnoksággal és gyalázattal. Ez egy hű csapat kiséretében átszökött a császári táborba, elbeszélte a méltatlanságokat, miket szenvedett, túlozta Sapor kegyetlenségét, a nép elégületlenségét, s a fejedelem gyengeségét, és bizalmasan felajánlotta magát kezesül és vezetőül. A hiszékeny Julián keblébe fogadta az árulót, és tanácsára egy óra alatt megsemmisitette egész hajóhadát, melyet ötszáz mértföldnyiről szállitott el annyi fáradság, kincs és vér árán. Tizenkét, vagy legfölebb húsz apró hajót tartott meg, melyek kocsikon szállíttattak el, hogy alkalmilag hidul szolgáljanak az útba eső folyókon. Húsz napi eleség tartatott meg, a többi mind az egész hajóhaddal elégettetett. Gergely és Ágoston keresztény püspökök megrótták a hittagadó esztelenségét, ki saját kezével hajtotta végre az istenitéletet. Mindamellett vannak okok, melyek Julián elhatározását igazolhatják. Az Euphrát fölfelé csupán Babylonig volt hajózható, a Tigris csu-

pán Opisig. E város távolsága a római tábortól igen nagy volt, és a nagy hajóhadnak vizellenes vontatása legalább húszezer harczost vett igénybe, ezenfölül a folyam gyorsasága[1]) s a több helyütt létezett természetes és mesterséges akadályok járhatlanná tették azt, és ha a romaiak utjukat a Tigris partján tovább folytatták volna, legfölebb azt reménlhették, hogy dicstelenül fognak ismét hazaérkezni; ha ellenben a tartomány belső részébe akartak hatolni, hajóhaduk és raktáraik megsemmisitése mulhatlanul szükséges volt. Ha Julián serege győztes leendett, megbámulnók a hősnek magatartását és bátorságát, ki megfosztva katonáit a visszavonulás reményétől, egyedül a halál vagy győzelem választását hagyta fenn.

A tüzérség és társzekerek nehézkes vonata, mely a mos- és Sapor ellen
tani hadmüvelést késlelteti, nagy mértékben ismeretlen volt a indul.
római hadjáratban. De hatvanezer ember élelmezése minden korban egyik legfontosabb gondját kellett hogy képezze bármely eszélyes tábornoknak, és ez élelmezés csupán a maga vagy az ellenség tartományából volt megszerezhető. Ha lehetséges volt volna, hogy Julián a Tigrisen összekötő hidat tartson fenn, s hogy Assyria meghóditott helyeit megtartsa, az elpusztított tartomány nem szolgáltathatott volna bő vagy rendes ellátást oly időszakban, midőn Euphrates árjai a tartományt elborították, és a megszámlálhatlan rovarok serege az egészségtelen léget elhomályositotta. Az ellenséges tartomány sokkal csábitóbbnak tetszett, és Julián azt hitte, hogy az aczél és arany bőséges ellátást fog eszközölni. De a romaiak közeledtével e gazdag és kecsegtető kilátás azonnal elhalaványult. A lakók elhagyták a nyilt falvakat, s az erődített városokba vonultak; a barmokat elhajtották; a takarmányt és gabonát elégették. E kétségbeesett védelmi eljárás csupán oly nép lelkesültsége által foganatosítható, a mely függetlenségét többre becsüli, mint jólétét; vagy egy önkényes kormány szigora által, mely a közjót tartja szem előtt, a nélkül, hogy szabad választását a néphajlamának alárendelné. Jelen esetben Sapor rendeletére foganatosíttatott, és a császár szük készletre szorult, mely kezei közt folytonosan apadt. Mielőtt végkép elfogyott, gyors menettel elérhette volna Ecbatana vagy Susa va-

[1]) A coloritate Tigris incipit vocari, ita appellant Medi sagittam. Plin. Hist. Nat. 6. 31.

gyonos városait, de hűtlen vezetői megcsalták és Persia sivatagjai közé vezették őt. A persa szökevény, ki Juliánt lépre vitte, elillant, és miután kisérőit megkinozták, ezek összeesküvésük titkát bevallották. Julián meggyőződött, hogy eszélytelensége volt oka a közromlásnak, és a Tigris partjai felé intézte menetét, miután hetven napot töltött azon vérmes reményben, hogy Persia trónját ledöntendi.[1])

Junius 16.

A római hadsereg visszavonulása és szerencsétlenségei.

Mindaddig, míg a rómaiak a tartományban előnyomultak, folytonosan nagyszámú persiai lovas csapatok által nyugtalaníttattak. De ezen elkülönitett csapatokat egy sokkal nagyobb haderő támogatta. Alig fordultak a hadoszlopok a Tigris felé, midőn egyszerre nagy porfelleg támadt a síkon; a rómaiak azzal biztatták magukat, hogy e borzasztó jelenetet valami vad szamár csapat, vagy némi barátságos arabok közeledése okozta, megállottak tehát, felállíttották sátoraikat, megerősitették táborukat, az egész éjt folytonos riadásban töltötték, és viradatkor észrevették, hogy a persa hadsereg körülfogta őket. A hadsereget a király két fia és több előkelő satrapa kisérte; ezek ismételten egész dühösséggel megtámadták a továbbvonuló rómaiakat, de ugyanannyiszor visszaverettek, és a marongai csatározást, mely csaknem ütközetnek nevezhető, számos satrapa és elefánt, mit a nagy király talán egyenlő értékünek tartott, eleste jelölte meg. E kitünő előnyöket azonban a rómaiak hasonló áldozattal vívták ki; számos tisztjük elesett vagy megsebesült, és maga a császár is kénytelen volt személyét veszélynek kitenni. A támadó és védő fegyverek nehézsége képtelenné tette a rómaiakat a tartós üldözésre; s a mennyiben a keleti lovasok be voltak gyakorolva, hogy nyilaikat és dárdáikat a legsebesebb rohanás közben és minden lehető irányban használják: a persiai lovasság sohasem volt borzasztóbb, mint a gyors és rendetlen futás pillanatában. De a rómaiaknak legbizonyosabb és pótolhatlan vesztesége az idő volt. A hideg éghajlathoz szokott gallok és germánok eltikkadtak az assyriai nyár rekkenő heve alatt. A mint az eleség napról napra, óráról órára mindinkább

[1]) Julián hadjáratát Ktesiphontól kezdve körülményesen, de nem elég világosan leirja Ammiánus (XXIV. 7. 8) Libanius (orat. Parent. c. 134 p. 357.) és Zosimus (L. III. p. 183.) Ugy látszik, hogy e két utóbbi nem tudta, hogy a győző visszavonul.

fogyott: értéke és ára folyton emelkedett. Julián mindig oly eleséggel elégedett meg, melyet az éhes katona megvetett volna, a császári háztartás szükségleteit a katonák közt kiosztotta; de ezen gyenge segodelem egyedül a közszerencsétlenség érzetének súlyosbítására szolgált, és a rómaiak azon felette borús gyanút kezdték táplálni, hogy mielőtt a birodalom határát elérhetnék, mindannyioknak el kell veszni az éhség, vagy a barbárok kardja által.

Julián halálosan megsebesittetett.

Míg Julián helyzetének csaknem legyőzhetlen nehézségeivel küzdött, az éjnek nyugodt óráit még mindig a tudománynak és szemlélődésnek szentelte. Ha szemeit rövid álomra behunyta, lelkét kínos aggodalom zaklatta; és nem meglepő, hogy a birodalom szelleme még egyszer megjelent előtte, fejét s a bőség szaruját gyászfátyollal borítva s a császári sátorból halkan visszavonulva. A fejedelem nyughelyéből felriadván, kiment, hogy zaklatott szellemét a hüs éjféli lég felfrissítse, s egy tüzes légtüneményt vett észre, mely az égen keresztüllövelt s rögtön elenyészett. Julián meg volt győződve, hogy a hadisten fenyegető alakját látta; az általa összehitt tuscáni áldozat-magyarázók — Haruspices — tanácsa egyhangúlag kijelentette, hogy tartózkodjék a támadástól; de ez esetben a szükség és észszerüség hatalmasabb volt az előitéletnél, és viradatkor megszólaltak a harsonák. A hadsereg hegyes vidéken ment keresztül, de a hegyeket a persák titkon elfoglalták. Julián tökéletes tábornok ügyességével és figyelmével vezette az előcsapatot, midőn őt az utóhad rögtönös megtámadtatása riasztotta föl. A nap melege miatt levette mellvértét, de pajzsott ragadott s az utóhad segedelmére sietett. Ugyanazon veszély hítta vissza a rettenthetlen fejedelmet az előhad védelmére; de a mint az oszlopok közt elvágtatott, a persiai lovasok és elefántok dühösen megtámadták, és majdnem elnyomták a balszárny derekát; azonban a könnyü gyalogságnak jól kifejtett mozdulata visszaverte a támadókat. Julián remegő testőrei figyelmeztették, hogy vértezet nélkül van, és esengve kérték, hogy kerülje a fenyegető veszély esélyét; de alig hogy felkiáltottak, a dárdák és nyilak zápora özönlött reá, és egy hajító-dárda oldalbordáján keresztül májába furódott. Julián megkisértette kihúzni a halálos fegyvert, de kezét ennek élén megsebezte, s lováról öntudatlanul lebukott. Testőrei segedelmére rohantak, és a legközelebbi

sátorba vitték. A tájdalom legyőzhetetlen bátorságot és boszút lehelt a rómaiakba. A véres és makacs ütközetet az éj sötétsége szakította meg. A persák némi előnyt nyertek a balszárnyon, hol Anatolius elesett és Sallustius csak nehezen menekült; de a nap eredménye a barbárokra nézve szerencsétlen volt. Elhagyták a csatatért, elvesztvén Meranes és Nohordates tábornokaikat, ötven satrapát és legbátrább katonáik nagy részét, s a rómaiak győzelme elhatárzó és hasznos leendett, ha Julián életben maradt volna.

Julián halála K. u. 363. Junius 26.

Midőn Julián a sátorba elhelyeztetett, a szemlélők, kik kötelességből, barátságból vagy kiváncsiságból nyughelye körül csoportosultak, tiszteletreméltó bánattal hallgatták a haldokló császár végső beszédét. „Barátim és bajtársaim, elválásom kedvező pillanata most megérkezett, és én a természet követelményét mint készséges adós örömmel rovom le. A bölcsészetből megtanultam, mennyivel kitünőbb a lélek a testnél, és hogy ezen nemesebb lény megszabadulása inkább öröm, mint bánat tárgya. A vallásból megtanultam, hogy a korai halál gyakran az áhitatosság jutalma, és én az istenek kedvezményeül fogadom a halálos döfést, a mely megóv azon veszélytől, hogy beszennyezzem a jellemet, melynek támasza eddig az erény és szilárdság volt. Lelkifurdalás nélkül halok meg, a mint vétek nélkül éltem. Örömmel tekintek magán életem ártatlanságára, és biztosan állíthatom, hogy a legfőbb tekintély, az isteni hatalom kifolyása, kezeim közt tisztán és mocsoktalanul maradt. Megvetve a kényuralom romlott és rontó elveit, úgy tekintettem a nép boldogságát, mint a kormányzat végczélját. Cselekvéseimben az eszélyesség, igazság és mértékletesség törvényeinek hódoltam, s a kimenetelt a gondviselés gondjaira bíztam. Béke volt végzeményeim jelszava mindaddig, míg a béke a közjóléttel összeegyeztethető volt; de midőn hazám parancsszava fegyverre szólított, személyemet a háború veszélyeinek — a jóslatokból merített — azon világos öntudattal tettem ki, hogy végzetszerüleg kard által kell elesnem. Hálám adójával járulok most az Örök Lény elé, ki nem engedte, hogy egy zsarnok kegyetlensége — az összeesküvés titkos gyilka, vagy egy epedő betegség lassú kínjai által veszszek el. Ő hírneves pálya közepén, dicső elköltözést adott nekem; és én egyenlően esztelennek és aljasnak tartom felidézni vagy kerülni a végzetet. — Ekként bár

sokat akartam mondani, de erőm elhagy és érzem halálom közeledését. Ovakodva tartózkodom oly szó kiejtésétől, mely a császárválasztásban szavazatotokra befolyást gyakorolhatna. Választásom eszélytelen vagy meggondolatlan lehetne, és ha a hadsereg beleegyezése azt helyben nem hagyná, végzetteljes lehetne azon egyéniségre, kit ajánlanék. Én, mint jó polgár, egyedül reményemet fejezem ki, hogy a rómaiak erényes fejedelem kormányzatával lesznek megáldva.“ Ezen beszéd után, katonai végrendelet[1]) által szétosztotta magánvagyonának maradványait. Nem helyeselte a jelenlévők mérsékletlen szomorúságát, és kérte őket, hogy ne dicstelenítsék meg férfiatlan könyek által a fejedelem sorsát, ki nehány percz múlva egyesülni fog az éggel s a csillagokkal. Ezután a lélek természete fölött bölcselkedő elmélkedésbe bocsátkozott Priscus és Maximus bölcsészekkel. Testi és lelki erőlködései hihetőleg siettették halálát. Sebe uj erővel kezdett vérzeni, hideg vizet kért, és a mint ivott, éjfél táján fájdalom nélkül halt meg életének harminczkettedik évében, egy évi és nyolcz havi uralkodás után, Constantius halálától számítva. Utolsó perczeiben tán némi tüntetéssel mutatta ki az erény- és hírvágyat, mely életének uralkodó szenvedélye volt.

Julián váratlan halála után a birodalom főnök és örökös nélkül maradt, zavar és veszély közt, minőben nyolczvan évig Diocletián megválasztatása óta nem volt. De a minden oldalról bekerített és kiéhezett sereg helyzete megrövidítette a bánat és fontolgatás perczeit. A rémület és levertség e jelenete alatt a meghalt fejedelem teste bebalzsamoztatott, és virradatkor a tábornokok katonai tanácsot tartottak. Három-négy óra sem telt el némi titkos ármányok nélkül. Victor és Arinthaeus, Constantius udvarának maradványait gyűjtötték össze; Julián barátai Dagalaiphus és Nevittához szítottak. Egyedül Sallustius magasabb erényei voltak képesek a megoszlást kiengesztelni, és a szavazatokat egyesíteni; de ő korára és gyengélkedésére hivatkozva képtelennek nyilvánitotta magát a korona terhének viselésére. Míg a tábornokok e visszautasítás által meglepetve, a törvényes fejedelem választása fölött tanakodtak, néhány hang Joviánt,

Jovián császárrá választatása. K. u. 363. Juni 27.

[1]) A katonai végrendeletek ki voltak véve a római törvények formasági alól.

az első udvarnokot üdvözölte a császári és augustusi czímmel. A zajos felkiáltást a testőrök viszhangoztatták, és nehány percz alatt az uj fejedelem, saját szerencséje fölött bámulva, a császári díszítményekkel fel volt ékítve, és elfogadta a tábornokok hűségesküjét, kiktől csak az imént kegyes pártfogást kért. A szükség sürgető intése halasztás nélkül elfogadtatott, és a Jovián által elődje halála után nehány óra múlva kiadott első rendeletek oda voltak irányozva, hogy ugyanazon uton haladjanak, mely egyedül képes a rómaiakat a tettleges zavarból kimenteni.

A visszavonulás veszélye és nehézsége Juni 27 – Julius 1.

Az ellenség becsülése legőszintébben nyilatkozik a félelemben, melylyel irántunk viseltetik; és a félelem fokozata pontosan megmérhető azon öröm által, melylyel megszabadulását ünnepli. Julián halálának örömhíre, melyet egy szökevény vitt Sapor táborába, a kétségbeesett fejedelmet azonnal a győzelem reményére buzdította. Tüstént elküldte a királyi lovasságot, tán a tízezer halhatatlant, hogy segítsék és támogassák az üldözést. A rómaiak utócsapata rendetlenségbe jött, a híres legiókat az elefántok legázolták, és három tribun vesztette el életét, midőn katonáiknak futását megakadályozni akarták. Végre a rómaiak kitartó bátorsága folytán a csata helyreállott; a persák sok ember és elefánt veszteséggel visszaűzettek, s a hadsereg este Samarára ért, körülbelül száz mértföldnyire Ktesiphontól. Következő nap a barbárok által folytonosan nyugtalanítva Carhéba értek, és negyedik nap Dura városába. A Tigris mindig balról maradt; reményük és élelmi szerük fogytán volt, s a nyugtalan katonák a sebes folyamon való átmenetelt akarták merényelni. Jovián ellene volt a vakmerő tervnek, végre azonban vonakodva beleegyezett, hogy ötszáz gallus és germán, kik gyermekségüktől fogva megszokták a Duna és a Rajna vizét, a merész kalandot megkisértsék, a kis csapat az éj csendében leúszott a Tigrisen, meglepte az őrizetlen ellent, és virradatra kitűzte a győzelmi jelvényt. Ez eredmény rábirta a császárt, hogy építőmestereinek előterjesztésére hallgasson, kik azt igérték, hogy felfújt juh, ökör és kecskebőrökből uszó hidat készítenek; de két napot pazaroltak el e hasztalan munkával, az éhség nyomorai terjedtek, s a barbárok száma és makacssága a császári sereg szerencsétlenségeivel egyre növekedett.

A béke tárgyalása és megkötése Juliusban.

E reménytelen helyzetben a rómaiak hanyatló szellemét a béke hangja ujra fölélesztette. Sapor megilletődéssel tapasz-

talta, hogy a kétséges ütközetek ismétlése folytán leghívebb és legrendítlenebb nemeseit, legbátrabb katonáit és elefántjainak legnagyobb részét elvesztette: minélfogva Surenast egy másik satrapával elküldte Jovián táborába, hogy jelentsék ki fejedelmük kegyességét, miszerint bizonyos föltételek alatt a Caesarnak megengedni kész, hogy fogoly hadseregének maradványait megmentse. A császár, katonáinak hangos kiáltásaira tüstént elküldte Sallustiust Arinthaeus tábornokkal, hogy a nagy király akaratát megtudják, de ez a követeket különféle ürügy alatt négy napig tartotta magánál, mi alatt az elcségből kifogyatkozott Jovián könnyen elérhetett volna a termékeny Corduene tartományba. A határozatlan császár azonban bevárta a lealázó békefölteteleket, melyek szerint a Tigrisen tuli öt tartományt vissza kellett adnia. Sapor megnyerte a bevehetlon Nisibis városát és Singarát, Mesopotámia egyik legerősebb helyét; és határozottan kivánta, hogy a rómaiak örökre hagyják el az arméniai királyt és királyságot. Harmincz évi béke, vagy inkább fegyvernyugvás köttetett a két ellenséges nemzet közt; a béke ünnepélyes esküvel és vallásos szertartással erősíttetett meg, és előkelő túszok szolgáltattak ki a föltételek végrehajtásának biztosítására.[1])

Jovián gyengesége és gyalázata.

Az antiochiai bölcselő, ki felindulással szemlélte, hogy hősének fejedelmi pálczája keresztény örökös kezébe jutott, bámulattal említi Sapor mérsékletét, ki a római birodalomnak oly csekély részével megelégszik. Ha ő nagyravágyó igényeit egész Euphratig terjeszti vala ki, mondja Libanius, — biztos lehetendett, hogy nem fog visszautasítással találkozni. Ha Persia határát az Orentesnél, vagy épen a thráciai Bosporusnál állapította volna meg, Jovián udvarában nem hiányoztak volna hizelgők, kik arról győzték volna meg a félénk fejedelmet, hogy a megmaradt tartományok a hatalomnak és fényüzésnek még mindig bő kielégítést biztosítanak. A homályos udvaroncz, kit inkább a szerencse, mint az érdem emelt a trónra, sietve meg-

[1]) E békekötést fájdalommal vagy fölindulással említi Ammian (XXV. 7.) Libanius (Orat. Parent. c. 142. p. 364.) Zosimus (L. III. p. 190. 191.) Gregorius Nazian. (Orat. IV. p. 117. 118.) és Eutropius (X. 17.) Ez utóbb nevezett iró, ki katonai minőségben volt jelen, a békét „necessariam quidem, sed ignobilem"-nek mondja.

menekült a persák kezei közől, hogy megelőzze Procopius czélzatait, ki a mesopotámiai hadsereget vezényelte, és a Tigrisen túli zajos választásról még mit sem tudott. Duránál még tizezer görög állott vezér, vezető és ellátás nélkül; sok függött maguktartásától; de a dicsőség szeretete, a szabad büszkeség s a halál megvetése győzött; visszautasították a megadást, türelmük, bátorságuk és katonai ügyességük minden akadályt legyőzött, és a tizezernek emlékezetes visszavonulása annál élesebb és lealázóbb színben tüntette föl a persiai birodalom gyengeségét.

Folytatja visszavonulását Nisibisig.

Dicstelen engedményeinek árán a császár talán kiköthette volna, hogy a persák éhes hadseregét élelemmel lássák el, s megengedjék a Tigrisen való átmenetelt az általuk készitett hídon. De a keleti zsarnok, kinek kegyelme a betörőknek megbocsátott, e méltányos kivánalmat határozottan visszautasította volna. A saracenok a római hadsereg vonulása közben néha elfogdosták a maradozókat, de Sapor tábornokai és katonái tiszteletben tartották a fegyverszünetet, és Jovián kénytelen volt maga keresni alkalmas helyet az átmenetelre. A kis csónakok, melyek az elégetés elől megmentettek, jó szolgálatot tettek; és pedig először is a császárt és kedvenczeit kellett átszállitaniok, csak azután következett a hadsereg. De a katonák személyes biztonságuk fölött aggódva, könnyü cserények, fölfujt bőrök segítségével, vagy lovaikba fogódzva kisértették meg átúszni a vizet. Sokan bele vesztek, másokat az arabok fogtak el, és az átmenetel nem került kevesebb veszteségbe, mint egy napi csatának vérengzése. Midőn a vízen átkeltek, az ellenséges üldözéstől meg voltak szabadítva, de egy hetven mértföldnyi hosszuságú homoksivatagon kényszerültek áthatolni, hol egy füszál nem nőtt, és egyetlen forrás sem fakadt, melyet se ellenség, se barát még soha nem taposott. Urr váránál kaptak először egy kis eleséget, mely annál kedvesebb volt, miután Sebastián és Procopius hűségéről tanuskodott; és igy az egykor virágzó hadseregnek maradványai végre Nisibis falai alatt megpihentek. Jovián küldöttei hizelgő nyelven már kihirdették a választást, békekötést és a császár megérkezését, s az új fejedelem a leghatásosabb rendszabályokat érvényesítette, hogy a hadseregnek s az europai tartományoknak hűségesküjét magának biztosítsa, a mennyiben oly tisztek kezeibe helyezte a parancsnokságot, kiknek érdeke és hajlama volt jóltevőjük ügyét támogatni.

Julián barátai bizalmasan hirdették vállalatának sikerét. Azon meggyőződést táplálták, hogy az istenek templomai fognak ékíttetni a kelet zsákmányaival; hogy Persia adózó tartománynyá tétetik, melyben a római törvények és tisztviselők fognak uralkodni; hogy a barbárok el fogják fogadni legyőzőik ruházatát, szokásait és nyelvét. De a képzelt diadalokra való kilátást Julián halálának szomorú híre zavarta meg. Jovián küldöttei körülményesen elbeszélték az eszélyes és szükséges békének történetét; de az éhség szava hangosabban és őszintébben fedezte föl a császár kegyvesztését s a dicstelen békekötés föltételeit. A nép keble bámulattal és szomorusággal, fölindulással és borzalommal telt el, midőn megtudták, hogy Julián érdemetlen utóda lemondott az öt tartományról, melyeket Galerius győzelme szerzett; és hogy szégyenletesen átadta Nisibis fontos városát, a keleti tartományok legerősebb védfalát. Szabadon tárgyalták azon mély és veszélyes kérdést, hogy mennyiben tartassék meg azon egyezmény, mely a közbiztonsággal összeférhetlen, és némi reményt táplálták, hogy a császár kislelkü magatartását a hazafias esküszegés valamely fényes tette által fogja jóvátenni. A római tanács hajthatlan szelleme mindig visszautasította a méltánytalan föltételeket, miket az ellenség fogoly hadseregétől kicsikart; és ha szükséges lett volna, hogy a nemzeti becsület a bűnös tábornoknak az ellenség kezébe leendő kiszolgáltatása által megmentessék: Jovián alattvalóinak legnagyobb része örömest megragadta volna a régi idők szokásait.

Általános panasz a békekötés ellen.

De a császár, bárminő volt is alkotmányos hatalmának határa, föltétlen ura volt az állam törvényeinek s a hadseregnek; és ugyanazon indokok, melyek a béke föltételeinek aláírására kényszerítették, most annak végrehajtására késztették őt. Néhány tartomány árán mielőbb biztosítani akarta a birodalmat, s a vallás és a becsület tiszteletreméltó czímei eltakarták Jovián személyes félelmét és nagyravágyását. Mind a mellett az illem, valamint az eszélyesség megtiltotta a császárnak, hogy a nisibisi palotába szálljon; hanem másnap Bisenes a persiai követ foglalta el azt, s a nagy király zászlóját kitüzvén, ennek nevében a számkivetés, vagy szolgaság közti választhatást hirdette ki. — A város fő polgárai a fejedelem lábaihoz vetették magukat, kérvén, hogy őket el ne hagyja, vagy legalább a barbár

Jovián kiüriti Nisibist, és az öt tartományt visszaadja a perzsáknak. Augusztus.

zsarnok dühének ki ne szolgáltassa. Még mindig van fegyverük és bátorságuk az ellenség visszaüzésére, csak engedtessék meg nekik, hogy azt használhassák, és hogy függetlenségük kivívása után az alattvalók sorába ismét fölvétessenek. Indokaik, szónoklatuk, könyeik sikertelenek maradtak; Jovián némi zavarodottsággal hivatkozott az eskü szentségére, és midőn a vonakodás, melylyel az arany koronát elfogadta, a polgárokat helyzetük reménytelenségéről meggyőzte, Sylvánus így kiáltott fel: „Oh császár! legyen On birodalmának minden városa által ekként megkoronázva!“ Jovián, kit a szabadság elkedvetlenített s az igazság megsértett, egy rendeletet hirdetett ki, melyben halálbüntetés alatt megparancsolja a népnek, hogy három nap alatt hagyja el a várost. A harczias ifjuság megindulással hagyta el a falakat, melyeket oly dicsően védett volna; a vigasztalan gyászoló utolsó könyét hullatta a fiú vagy férj sírja fölött, melyet a barbárok durva keze csakhamar meg fog szentségteleníteni; és a koros polgár megcsókolta a küszöböt s a ház kapuira nehezült, a hol ifjuságának kedves és gondtalan óráit töltötte. Az országutat elárasztotta a remegő tömeg, és a rang-, nem-és kor-különbség az általános nyomorban elenyészett. Mindenki igyekezett vagyonának romjaiból egy kis töredéket megmenteni, és mivel elegendő lovatés kocsit kiállítani nem tudtak, értékük legnagyobb részét hátrahagyni kényszerültek. Úgy látszik, hogy Jovián vad érzéketlensége még inkább súlyosbította ezen szerencsétlen menekülők szenvedéseit. Ezek Amidának egy ujon épült negyedébe telepíttettek le, és e város csakhamar Mesopotamia fővárosa lett. Hasonló rendeletet adott ki a császár Singara és a mórok kastélyának kiürítésére. Jovián elődei elhagyták néha a távoli és hasznot nem hajtó tartományokat, de a város alapítása óta nem történt még, hogy Róma védszellemét, a Határok istenét a győző ellenség kardja valaha visszavonulásra bírta volna.

Visszapillantás Julián halálára,

Miután Jovián ez intézkedéseket megtette, gyalázatának színhelyéről Antiochiába sietett, hogy elhunyt fejedelme maradványainak az utolsó tiszteletet megadja, és Procopiust, ki rokonának halálát őszintén gyászolta, a hadsereg parancsnokságától azon illemes ürügy alatt vonta el, hogy a gyászmenetet vezesse. Julián holtteste Nisibisből Tarsusba vitetett; de oly lassú volt a menet, hogy ez átszállítás tizennégy napot vett igénybe. E közben a pogányok már az istenek közé helyezték hősüket,

mig a keresztények a hittagadónak lelkét gyalázó szavak közt a poklokra taszították.

Régi szokás volt, hogy gyászmenet, valamint diadal-ün- és temetéséro
nepélyek alkalmával, a dicsbeszédeket a gúny és a nevetséges váltsa fel. Ezen szokás ezúttal is megtartatott. A szinészek, kik rosz néven vették Juliánnak a szinház iránti gyülöletét és idegenkedését, a keresztény hallgatóság helyeslései közt élénken és túlozva előadták hibáit és esztelenségeit. Erkölcseinek tisztaságát a túlságos hiúság szennyezte be, előitélete a hatalmas birodalom békéjét megzavarta, és biztonságát veszélyeztette; és rendetlen megtámadásai annyival kevesebb elnézésre tarthattak igényt, miután azok a mesterség, sőt a színlelés fáradságos erőlködéseinek tulajdoníttattak. Julián maradványai Tarsusban Ciliciában temettettek el a hűs és tiszta Cydnus vize partján. Libanius azon óhajtását fejezte ki, hogy Plato tanítványának az Academia ligeteiben kellene pihenni, míg a katonák bátrabb hangon kivánták, hogy hamvai a Mars-mezőn s a római erény régi emlékei között Caesaréival vegyüljenek össze. A fejedelmek története nem igen gyakran ismétli az ily vetélkedés példáját.

XXV. FEJEZET.

Jovián kormányzata és halála. — Valentiniáu megválasztatása, ki társul veszi testvérét Valenst, s a keleti és nyugati birodalmat véglegesen felosztja. — Procopius zendülése. Polgári és egyházi igazgatás. — Germánia. — Britannia. — Afrika. — A kelet. — A Duna. — Valentinián halála. — Két fia Gratian és II. Valentinián öröklik a nyugati birodalmat.

Az egyház állása K.u. 363.

Julián halála a birodalom közügyeit igen kétséges és veszélyes helyzetben hagyta hátra. Miután a római hadsereg dicstelen, de talán elkerülhetlen békekötés által megmentetett, Jovián a béke első perczeit az egyház és állam benső nyugalmának helyreállítására fordította. Elődének eszélytelensége inkább élesztette, mint csillapította a vallásháborút. A keresztények az evangelium szellemét elfeledték, a pogányok pedig az egyház szellemét szítták be. Magánkörökben a természet érzelmeit a vakbuzgóság és boszú dühe kioltotta; a törvények fenségén sérelmet, vagy visszaélést követtek el; a kelet városait vérrel szennyezték be; és a rómaiaknak legátalkodottabb ellenségei tettleg a birodalom kebelében voltak. Jovián a keresztény vallásban neveltetett fel, és mihelyt Nisibisből Antiochiába ment, a kereszt zászlója a ***Labarum***, mely ismét a legiók élén csillogott — a nép előtt kijelentette az uj császár vallását. A mint ez a trónt elfoglalta, a tartományi kormányzókhoz intézett körlevelében a keresztény vallás isteni igazságát beismerte, és törvényes megállapítását biztosította. A keresztények egyhangúlag magasztalták Joviánt, de nem tudták, melyik hitágazat, vagy melyik zsinat az, melyet ő az igazhivőség zászlójául választand. A kelet országutain egymást érték a homousion, arián, fél-arián — és eunomiáni püspökök, kik a szent versenyfutásban egymást

megelőzni törekedtek; a palota szobái lármájuktól viszhangoztak, és a fejedelem fülét a természetfölötti érvek és a szenvedélyes gúny sajátságos keveréke meglepte s tán bámulatra ragadta. Jovián mérsékeltsége, ki egyességet és szeretetet ajánlott, s az ítéletet a jövő zsinatra bízta, részrehajlatlanság jeléül vétetett; de csakhamar kisült, hogy azon tisztelet miatt, melylyel a nagy Athanásius *mennyei* erkölcsei iránt viseltetett, a niceai hitágazatokhoz ragaszkodik. A rettenthetlen hetven éves öreg rejtekét elhagyva, a nép örömrivalgásai közt ültettetett vissza érseki székébe. Tiszteletreméltó alakja, nyugodt bátorsága és megragadó ékesszólása megőrizte hírnevét, melyet már négy fejedelem udvarában szerzett. Mihelyt a császár bizodalmát megnyerte, diadallal tért vissza megyéjébe, és még tíz évig kormányozta az alexandriai, egyptomi és a katholika egyházat.

Jovián általános türelmet hirdet.

Jovián uralkodása alatt a kereszténység könnyű és állandó győzelmet nyert; s a mint a császári pártfogás mosolya elenyészett, a pogányság szelleme menthetlenül porba sülyedett. A keresztények oly kellemes helyzetben voltak, hogy a méltatlanságokat, miket az előbbi kormány alatt szenvedtek, megbocsáthatták, vagy megboszulhatták; a pogány világ levertsége egy bölcs és kegyteljes türelmi rendelet által oszlattatott el, melyben Jovián szigorúan eltiltja ugyan a büvészet szentségtörő szokásait, de a régi istentisztelet szertartásait szabadon és bátran engedte gyakorolni. E törvény emlékét Themistius szónok tartotta fenn, kit a konstantinápolyi tanács hódolatának kifejezése végett a császárhoz küldött. Themistius kiterjeszkedett az isteni természet könyörületességére, az emberi tévedés könnyűségére, a lelkismeret jogaira, a szellem szabadságára, és kifejtette a bölcsészi türelem alapelveit, miket még a babona sem átall a szükség órájában segítségül híni. És többi közt méltán jegyezte meg, hogy közelebbi változások alkalmával felváltva mind a két vallás lealacsonyíttatott érdemetlen áttérők színleges megnyerése által, kik az uralkodó bíbornak hódolva ok és pirulás nélkül térhettek át az egyházból a templomba, és Jupiter oltárától a keresztények szentelt asztalához.

Antiochiából tovább folytatja utját K. u. 363. Októb.

A római hadsereg, mely most Antiochiába visszatért, hét hó alatt ezerötszáz mértföldet tett, mialatt a háború, éhség és égháj minden nyomorát átélte. Mindamellett a császár csak hat heti nyugidőt engedett. Ki nem állhatta az antiochiai nép meg-

gondolatlan és roszakaratú gúnyolódásait, és alig várta, hogy a konstantinápolyi palotát elfoglalhassa, hogy a támadható versenytársak nagyravágyását megelőzze. De csakhamar arról értesült, hogy hatalmát a thráciai Bosporustól az atlanti oceánig elismerték. Első rendelete által Malarichot Gallia, Lucillián ipját pedig Illyria katonai parancsnokává nevezte ki; azonban az első a kinevezést nem fogadta el, Lucillián pedig Rheimsban
K. u. 364. a batáviai csapat vérengzése közt véletlenül megöletett. Ez alatt
Jan. 1. Jovián a Taurus hegyéről Tyanába, és innen Ancyrába érkezett, hol kisded fiával a consuli czímet és jelvényeket vette föl. — Dadastana kis város arról lett emlékezetes, hogy utazását és életét itt fejezte be. — Miután bőven, talán mértéktelenül vacsorált volna, nyugalomra vonult vissza, és reggelre halva ta-
Jovián halála lálták ágyában. Hirtelen halálát különfélekép adták elő. Néme-
feb. 17. lyek a bornak, mások egy mérges gombának tulajdonitották, míg mások azt állították, hogy a nedves falakból kipárolgó széngőz fojtotta meg. De úgy látszik, hogy a rendes kutatás hiánya oly fejedelem halála fölött, ki hamar elfelejtetett, volt az egyedüli körülmény, mely a mérgezés és házi büntény vélelmét támogatta. Teste Konstántinápolyba vitetett, s a gyászmenethez neje Charato is csatlakozott kisded fiával, a ki az imént ***Nobilissimus*** czímmel s a consulság hiú jelvényeivel ruháztatott föl, és ki csak a kormány féltékenykedéséből érezhette, hogy atyja császár vala. Tizenhat évvel később még mindig életben volt, de egyik szemétől megfosztatott, és a megszomorodott anya minden órán várta, mikép karjai közől kiragadtatik, hogy az uralkodó fejedelem aggodalmát vérével csillapítsa le.

A trón üresedése febr. 17—26. Jovián halála után a római világ tiz napig fő nélkül maradt. A miniszterek és tábornokok tovább folytatták működésüket, és a hadsereget nyugodtan Niceába Bithynia városába vezették, mely választási helyül volt kitűzve. A választás egyhangulag ismét Sallustiusra esett. Ez azonban másodszor is abban találta dicsőségét, hogy lemondott; és midőn az atya erkölcsei miatt fiáról emlékeztek meg, önzetlen hazafiúi szilárdsággal azt nyilvánította, hogy az egyik elgyengült kora, a másik pedig tapasztalatlan ifjusága miatt egyaránt képtelen a kormányzat fáradságos kötelmeire. Végre Valentinián nyerte meg az összes gyülekezet egyhangú szavazatát, és magának Sallustiusnak őszinte helybenhagyását is. Valentinián alsó Pannoniának

Cibalis nevü városában született, és fia volt Gratiánnak, ki alacsony származásból katonai parancsnokságra emelkedett fel, honnan nagy vagyonnal, és gyanús hírnévvel vonult vissza magányába. Valentinián termete magas, kellemteljes és fenséges volt; szüleitől erős és egészséges testalkatot örökölt. Szüziessége és mérséklete által megőrizte önbecsülését s a köztiszteletet. Az egyedüli törvények, melyeket tanulmányozott, a katonai fegyelem törvényei voltak. — A gyorsaság és siker, melylyel egy fontos megbízást végrehajtott, Jovián kegyét és a testőrök második *iskolájának*, vagyis a pajzsosoknak diszes parancsnokságát szerezte meg neki. Az antiochiai járatból épen Ancyrába ért, midőn váratlanul — bün és fondorkodás nélkül — felszólittatott, hogy vállalja el életének negyvenharmadik évében a római birodalom fölötti önkényes uralmat.

Valentinián megválasztatása és jelleme.

Midőn az alkalmas idő elérkezett, Valentinián fényes emelvényen bemutatta magát: a választás közhelyesléssel fogadtatott, s az uj fejedelem a fejékkel és bíborral ünnepélyesen felruháztatott. De a katonaság hangos és parancsoló kiáltásban tört ki, hogy halasztás nélkül uralkodótársat nevezzen maga mellé. Valentinián rettenthetlen nyugalma hallgatást idézett elő s tiszteletet parancsolt, és a gyülekezethez következőleg szólott: „Bajtársak! Még nehány percz előtt hatalmatokban állott, hogy magán állásom homályában hagyjatok. Lefolyt életem tanuságából azt következtettétek, hogy az uralomra méltó vagyok, s engem a trónra emeltetek. Most az én feladatom, hogy a respublica biztonságáról és jólétéről gondoskodjam. A földgömb súlya kétségtelenül igen nehéz egy gyenge halandó kezének. Én ismerem erőm határát s életem bizonytalanságát, és távol vagyok attól, hogy egy méltó társnak segédletét visszautasítsam, sőt azt igen is óhajtom. De a hol az egyenetlenség csak veszélyt hozhat, egy hü barát megválasztása érett és komoly megfontolást igényel. E megfontolás az én gondom lesz. A tietek az engedelmesség és hüség. Térjetek szállástokra, üdítsétek fel lelketeket és testeteket, és várjatok a trónra lépett uj császár szokott ajándokaira.“ A meglepett hadsereg a büszkeség, elégedettség és ijedtség vegyitékével engedelmeskedett ura parancsának. Mégis midőn Valentinián a hadvezéreket eziránt tanácskozásra hítta, ezek érzelmének Dagalaiphus nemeskeblü őszintesége következő kifejezést adott: „Legkitünőbb fejedelem — mondá ő — ha ön egye-

Elismertetett a hadsereg által K. u. 364. febr. 26.

dül saját családját tekinti, önnek fivére van; ha ön a respublicát szereti, válaszsza a legérdemesebbet a rómaiak közöl.“ A császár, nem tetszését elfojtván és halasztási szándokát meg nem változtatván, Niceából lassan Nicomediába, és innen Konstantinápolyba vonult, melynek egyik külvárosában Valens testvérét ruházta fel, életének harminczhatodik évében, az augusztusi czimmel. Ennek jelleme nem igen keltett fel vérmes reményeket, de egy tulajdonsággal bírt, mely a birodalom békéjét biztosította: meghitt, és háladatos ragaszkodással viseltetett jóltevője iránt, kinek fensőbb szellemét és tekintélyét alázattal és örömmel ismerte el életének minden tettében.

és Valens fivérét társul fogadja K. u. 364. Mart. 28.

A keleti és nyugati birodalom végleges fölosztása K. u. 364. Jun.

Mielőtt Valentinián a birodalmat megosztotta, uj közigazgatási alakot hozott be. Sallustius elbocsáttatását kérte, de Valentinián a barátság és tisztelet legőszintébb kifejezései közt tagadta meg ezt. Azonban az elhalt császár kedvenczei közöl többet elbocsátott; de e kényes eljárásban a bölcseség és mérsékletesség utmutatását követte. A közeledő tavaszon a medianai palotában Naissushoz három mértföldnyire végrehajtatott a birodalom ünnepélyes és végleges megosztása. A *keletet* az alsó Dunától kezdve egész Persia határáig testvérének adta Valentinián, míg a *nyugatot* Görögország határától egész a caledoniai erődig, és innen Atlas hegyéig magának tartotta fenn. Midőn ezen fontos ügyet barátságosan elvégezték, Valentinián és Valens utolszor karolták át egymást. A nyugati császár Milánóba tette székhelyét, a keleti Konstantinápolyba tért vissza, hogy átvegye az ötven tartomány fölötti uralmat, melyeknek nyelvét legkevésbé sem értette.

Procopius lázadása K. u. 365. Septb. 28.

A kelet nyugalmát csakhamar forradalom zavarta meg, és Valens trónját egy versenytárs vakmerő kisérletei fenyegették, kinek egyetlen érdeme és egyetlen bűne Julián császárhozi rokonsága volt. Procopius a tribuni alacsony állomásról hirtelen a mesopotámiai hadsereg parancsnokságára emeltetett, és a közvélemény őt már a fejedelem utódának jelölte ki. Procopius azáltal igyekezett Jovián féltékenységét lefegyverezni, hogy állásáról lemondva, Cappadociában fekvő nagy birtokaira vonult vissza. E hasznos és ártatlan foglalkozásában egy tisztnek s egy csapat katonának megjelenése zavarta meg, kik az uj fejedelmek nevében a végett küldettek ki, hogy a szerencsétlen Procopiust vagy örökös fogságra, vagy dicstelen halálra vigyék. Lélekjelenléte

hosszabb nyugalmat és fényesebb sorsot szerzett neki. Néhány percznyi engedélyt kért, hogy siránkozó családjától elbucsuzhassék; ezalatt a fekete tenger partjára illant, és a bosporusmelléki tartományba vonult, hol több hónapig a számkivetés keserveit szenvedte. A türelmetlenség és kétségbeesés egyik pillanatában Procopius egy kereskedő-hajóra szállt, a mely Konstantinápoly felé épen útra kelt, és merészen fejedelmi állásra törekedett, miután az alattvalói biztonságot nem élvezhette. Kezdetben Bithynia falvaiban tartózkodott, később a fővárosba is bemerészkedett, szerencséjét és életét két barátjára, egy tanácsnokra és egy heréltre bizván. A nép elégületlen volt, és megvetette Valens jellemét, mely durva volt, a nélkül hogy erélyes, és gyenge, a nélkül hogy szelid lett volna. Féltek ipjának a kegyetlen és ragadozó Petroniusnak befolyásától, ki ez időben minister volt, és az Aurelián császár óta fenmaradt adóhátralékokat szigoruan be akarta hajtani. A persiai ellenségeskedések Valens jelenlétét igényelték, és a főváros esetleg tömve volt katonákkal. Két galliai hadtest, mely Julián emlékét még mindig tiszteletben tartotta, késznek nyilatkozott a száműzött rokon igényeinek támogatására. Napfelkeltekor összegyűjtettek, és midőn Procopius biborba öltözködve megjelent, örömfelkiáltásokkal és hűségi fogadalommal üdvözölték. Számukat az összesereglett nép öregbítette, és Procopius fokonkint a tribunalra, a tanács- és a palotába vezettetett. Az elégületlenek tömegestül siettek a forradalom zászlója alá; a szegényeket a közrablás reménye buzdította, a gazdagokat az attól való félelem rémitette meg. A tisztviselők körülvétettek, a börtönök és fegyvertárak ajtai feltörettek, a kapuk és a kikötő elfoglaltatott, és nehány óra alatt Procopius lett a város ura. A Thráciában és az alsó Dunánál állomásozó katonák lassankint bevonattak a forradalom bűnébe, és a góth fejedelmek segédcsapatokat igértek Konstantinápoly fejedelmének. Tábornokai betörtek Bithyniába, és Cyzicus szigete némi védelem után megadta magát; a joviáni és herculiáni híres legiók a bitorlóhoz csatlakoztak, és minthogy a régi katonákat folyvást uj toborzásokkal szaporították, ő csakhamar oly hadsereg élén jelent meg, mely sem bátorságra, sem számra nézve nem volt egyenlőtlen vállalata nagyságával. Hormisdas fia is ráállt, hogy kardot rántson törvényes fejedelme ellen, és Faustina, Constantius császár özvegye leányával együtt

a bitor kezére bízta magát. Az öt éves Constantia herczegnő a hadsereget kisérte, és valahányszor fogadott atyja karjaiban a katonák előtt megjelent, ezek gyengédsége hősies dühösségre lobbant; megemlékeztek Constantin családjának dicsőségéről, és kijelentették, hogy a fejedelmi gyermek védelmére utolsó csepp vérüket készek kiontani

Megveretése és halála K. u. 366. Máj. 28.

E közben Valentiniánt felriasztotta a keleti lázadás kétséges híre. A germán háboru veszélyei arra késztették őt, hogy saját birtokainak biztonságára fordítsa gondját; s a mennyiben a közlekedésnek minden csatornája megakadt: kétséges aggodalommal vette azon szándékosan terjesztett híreket, hogy Valens megveretése és halála folytán Procopius maradt a keleti tartományok ura. Valens nem halt meg; de a forradalmi hírekre, melyeket Caesareában kapott, nyomorultan kétségbeesett élete és szerencséje fölött; késznek nyilatkozott a bitorlóval alkuba bocsátkozni, és titkon kijelentette, hogy a bíborról lemondani hajlandó. A félénk fejedelmet ministereinek bátorsága mentette meg. Sallustius a béke korszakában zúgolódás nélkül mondott le állásáról; de mihelyt a közbiztonság megtámadtatott, ujra felajánlotta szolgálatát, és a nép helyeslése közt visszahelyeztetett a keleti kormányzóságba. Lupicinus sietve a syriai legiókat hozta Valens segítségére. Arinthaeus, ki erő-, szépség- és bátorság tekintetében minden korabeli hőst felülmúlt, kisded csapattal megtámadta a lázadók nagyobb seregét. Midőn meglátta a katonákat, kik alatta szolgáltak, emelt hangon rájuk parancsolt, hogy hagyják el vezetőjüket, és ők szellemi fensőbbségének engedve tüstént engedelmeskedtek.[1]) Az öreg Arbetio levette fövegét, és ősz haját mutatva, mint *gyermekeit* és *társait* üdvözölte Procopius katonáit, és intette őket, hogy ne támogassák e megvetést érdemlő zsarnok kétségbeesett ügyét, hanem kövessék öreg parancsnokukat, ki őket annyiszor vezette a dicsőség és győzelemre. A thyatirai és nacosiai csatározásokban a szerencsétlen Procopius elhagyatott katonái által, kiket a hűtlen tisztek példája csábított el. Miután rövid ideig a phrygiai

[1]) Arinthaeus — az uj Hercules — erejét és szépségét Sz. Basil dicséri, ki azt hitte, hogy Isten őt az emberi nem utánozhatlan mintájául teremté. A festők és szobrászok nem fejezhették ki alakját, s a történészek meseszerüek lesznek, midőn tetteit beszélik (Ammián XXVI. és Vales.)

hegyekben és erdőkben bolyongott volna, kisérői által rászedetvén a császári táborba kisértetett és tüstént lefejeztetett. Őt a megbukott bitorlók rendes végzete érte; de a kegyetlenség, melyet a győző a törvényes igazságszolgáltatás színe alatt gyakorolt, az emberiség könyörületét és felindulását költötte fel.

A bűvészet bűnének szigorú üldözése Rómában és Antiochiában K. u. 373. s u.

Ezek az önkény és forradalom rendes és természetes gyümölcsei. De a bűvészet bűne miatti nyomozások a két testvér alatt Rómában és Antiochiában úgy magyaráztattak, mint az ég kegyvesztésének vagy az emberiség romlásának végzetteljes jele. Legyen szabad vonakodás nélkül kifejeznünk azon szabadelvü büszkeséget, hogy a jelen korban Európának felvilágosult része megszüntette a kegyetlen és gyülöletes előitéletet, mely a föld minden éghajlata alatt uralkodott, és a mely a vallási nézetek minden rendszeréhez hozzá tapadt. A római világ nemzetei és felekezetei egyenlő hiszékenységgel és borzalommal ismerték el azon pokoli mesterség való létét, a mely a csillagok örökös rendjét és az emberi elmének kényszerü működéseit ellenőrizni képes volt. Ők féltek a bűvészek és varázslók, a hathatós füvek és undok szertartások titkos hatalmától, mely az életet eloltani vagy fölélesztení, a lélek szenvedélyeit lángra gyujtani, a teremtés müveit eloltani és a vonakodó démonoktól a jövendő titkait kicsikarni tudta. A legszilajabb megrögzöttséggel hitték, hogy a lég-, a föld- és pokol fölötti csodás uralom ránczos boszorkányok és csavargó bűvészek kezében van, kik azt a gonoszság vagy önzés aljas indokai szerint gyakorolják, s kik homályos életüket inségben és megvetésben töltötték. A bűvészet mesterségét a közvélemény ép úgy kárhoztatta, mint a római törvények; de mivel az emberi szív leghatalmasabb szenvedélyeinek kielégítésére szolgált, folytonosan elitélték, és folytonosan gyakorolták.[1]) Egy-egy képzeleti ok néha a legkomolyabb és legkárosabb következményeket képes előidézni. Egy császár halálának, vagy egy összeesküvés sikerének homályos jóslata csupán a nagyravágyás reményeinek élesztésére, s a hűség kötelékeinek szétszaggatására volt kiszámítva, és a bűvé-

[1]) Genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Tacitus, Hist. l. 22. S. Augustinus de Civitate Dei, l. VIII. 19. és a theodos. Codex. l. IX. tit. XVI. Godefroy magyarázatával.

szet gondolati vétke, a hűtlenség és szentségtörés tettleges bűneivel súlyosbíttatott. Ily hiú félelmek megzavarták a társadalom békéjét s az egyén boldogságát, és az ártatlan láng, mely a viaszképet lassankint fölolvasztotta, hatalmas és veszélyes erőt nyerhetett azon egyén megrémült képzeletétől, kit gonoszúl jelképezni akartak. Azon füvek forrázatától, melyekről föltették, hogy természetfölötti befolyással birnak, könnyű volt az átmenet a sokkal hatályosabb méreg használatára, és az emberi esztelenség néha a legvakmerőbb bűnök eszköze és álczája lett. Amint Valens és Valentinián ministerei a föladók buzgalmát felbátorították, egy másik vádat is meg kellett hallgatniok, mely igen gyakran a házi bűn jelenetei közé volt vegyítve; egy szelídebb és kevésbé gonosz természetű vádat, melyre az ájtatos Constantin nemrégiben halálbüntetést szabott. A hűtlenségnek és büvészetnek, a méregnek és házasságtörésnek e halálos és zavart keveréke, végtelen sok fokozatot állapított meg a bűnösségben és ártatlanságban, a mentő és súlyosbító körülményekben, melyek az ily perekben a birák bosszús, vagy romlott szenvedélyei által összezavartattak. Csakhamar meggyőződtek, hogy buzgalmuk és itélőtehetségük fokozatát a császári udvar azon kivégzések száma szerint becsülte, melyeket illető itélőszékeik végrehajtottak. Rendkivüli vonakodásukba került, hogy egy fölmentési itéletet mondjanak ki; de szívesen fogadtak minden tanuskodást, mely hamis esküvel bélyegeztetett, vagy kinzó eszközök által csikartatott ki a végett, hogy a legvalószinütlenebb vádakat a legtiszteletreméltóbb jellemekre rásüssék. A vizsgálat előhaladása folytonosan uj tárgyakat szerzett a bűnvádi üldözésekre; a vakmerő vádló, kinek hamissága kiderült, büntetlenül vonult vissza; de a szerencsétlen áldozat, ki való vagy ráfogott bűntársait fölfedezte, ritkán nyerhette el becstelenségének bérét. Itália és Ásia végső határairól lánczokban hurczolták az ifjakat és öregeket a római és antiochiai itélőszékek elé. Tanácsnokok, tisztes nők és bölcsészek haltak meg dicstelen és kegyetlen kinzások közt. A fogházak őrizetére rendelt katonák könyör- és felindulás moraja közt nyilvánították, hogy számuk elégtelen a foglyok sokaságának ellentállni. A legvagyonosabb családok tétettek tönkre pénzbeli büntetések és elkobzások által; a legártatlanabb polgárok reszkettek biztonságukért; és némi fogalmat meríthetünk a baj nagyságáról, ha figyelembe vesz-

szük egy régi író túlzó állítását: miszerint a bűnös tartományokban befogattak, számüzöttek és szökevények képezték a lakosok nagy részét.

Valens és Valentinián kegyetlensége. K.u.364—375.

Ammiánus durva és kiméletlen ecsete a véres alakokat unalmas és elkedvetlenítő pontossággal festette. De mivel figyelmünket többé nem köti le a szabadság és szolgaság, az iménti nagyság és tettleges nyomor ellentéte: borzalommal kellene elfordulnunk azon gyakori kivégeztetésektől, melyek a két testvér uralmát megbecstelenítették. Valens félénk és Valentinián indulatos volt. Személyes biztonságára való aggodalmas figyelem volt Valens kormányzatának irányelve. Mint alattvaló, reszkető tisztelettel csókolta meg elnyómójának kezét; ennélfogva midőn a trónra lépett, természetszerűleg azt remélte, hogy ugyanazon félelmek, melyek az ő keblét elnyomták, népének türelmes hódolatát biztosítani fogják. Valens kedvenczei a ragadozás és elkobzás szabadalmával bírtak; meggyőzték őt, *hogy* a hűtlenség eseteiben a gyanú egyenlő a bizonyítékkal; *hogy* a roszra való képesség az arra irányuló szándékot is magában foglalja; *hogy* a szándék nem kevésbé bűnös, mint a tett; és végre *hogy* az alattvaló nem érdemli meg az életet, mihelyt ez a fejedelem biztonságát veszélyezteti, vagy nyugalmát megzavarja. Valentinián itélő tehetségét gyakran megcsalták és bizalmával gyakran visszaéltek. Az igazság kiszolgáltatásában a császár igen hajlandó volt a kegyelmet gyengeségnek, a szenvedélyt erénynek tekinteni. A vakmerőségig bátor volt, s a legbüszkébb és a leghatalmasabb tábornokok sem merték a rettenthetlen katonát haragra ingerelni. Miután a világ ura lett, szerencsétlenségére elfeledé, hogy a hol ellentállni nem lehet, bátorság se gyakorolható; és a helyett, hogy az ész és nagylelkűség követelményeit figyelemre méltatta volna, tartózkodás nélkül engedett szenvedélye dühös kitöréseinek. Háztartása vagy birodalma kormányzatában a legcsekélyebb, sőt még képzeleti sértés is rögtönös halállal bűnhődött. A kifejezések, melyek a nyugati császár ajkán legkönnyebben kisiklottak, ezek voltak: „Üss a fejére," „égesd meg elevenen", „korbácsold halálig," és a legkedveltebb szolgái is tudták, hogy a végrehajtásnak legcsekélyebb késleltetése az engedetlenség bűnét és büntetését vonta volna maga után. E vad igazság érzetének ismételt kielégítése megkeményítette Valentinián keblét az irgalom és furdalás ellen, és szen-

vedélyes kitöréseit a kegyetlenség gyakorlása még inkább fokozta. Hidegen és nyugodt elégültséggel szemlélhette a kínpad és halál görcsös küzdelmeit; barátsága azon hü szolgáira szorítkozott, kiknek kedélye hasonló volt az övéhez. Maximin érdeme, ki Róma legnemesebb családait irtotta ki, fejedelmi helyeslés s a galliai praefectura által lőn megjutalmazva. Csupán két vad és borzasztó medve, *Innocenc* és *Mica Aurea* volt képes megérdemelni, hogy a kegyben Maximinnal osztozkodjék. E biztos örök ketreczei Valentinián hálószobája mellé helyeztettek, ki sokszor gyönyörködtette szemeit azon kedves látványon, midőn e két medve a közéjük vetett gonosztevő véres tagjait széttépte és felfalta; és midőn *Innocenc* érdemteljes hosszú szolgálatából fölmentést nyert, a hűséges állat ismét eredeti szabadságába bocsáttatott vissza. De a meggondolás nyugodtabb perczeiben, midőn Valens keblét nem bántotta a félelem, és Valentiniánét a dühödés, a zsarnok, népatyai érzelmeket vagy legalább szokásokat vett föl. Mindkét fejedelem a bíborban változatlanul fentartotta az erényes és mérsékelt egyszerűséget, mely magán-életük dísze volt, és kormányzatuk alatt az udvar élvei a népnek soha sem kerültek egy arczpirulásába vagy sohajába sem. Fokonkint megváltoztatták a Constantius korából származott visszaéléseket, s oly törvényhozási irányt és szellemet állapítottak meg, mely az utókort jellemük és kormányzatuk felől a legkedvezőbb vélelemre terelhetné. Nem az *Innocenc* ura az, kitől alattvalóinak jólétére czélzó oly gyengéd figyelmet várhatnánk, mely Valentiniánt arra késztette, hogy az ujdon szülöttek kitételét elkárhoztassa, és Róma tizennégy városrészeiben tizennégy ügyes orvost alkalmazzon fizetéssel és szabadalmakkal. Az ifjuság nevelésére s a hanyatló tudomány fölelesztésére hasznos és nagylelkű intézkedéseket tett. Róma és Konstantinápoly akadémiái méltó és különös kitüntetésben részesültek. A konstantinápolyi iskola harminczegy tanárból állott, kik között egy bölcsész, két törvénytudó, öt bölcselő, tíz görög- és tíz latinnyelv és három szónoklat-tanár volt; ezenkívül hét irnok, kik munkás tollukkal és másolással pótolták a nyilvános könyvtárakat. A tanulók magatartására előírt rendszabály annyival érdekesebb, mert az, az ujabbkori egyetemek alakjának és fegyelmének alapvonalait képezi. Kötelesek voltak illető hatóságaiktól különös bizonyítványt hozni. Mindegyiknek neve, állása

Törvényeik és kormányzatuk.

és lakása a nyilvános lajstromba rendesen bevezettetett. A közünnepélyek és színházak részvételétől szigorúan eltiltattak, s a nevelési határidő huszadik évükig tartott. A város főnöke volt felhatalmazva, hogy a hanyagot és ellenszegülőt testi büntetés vagy kiutasítás által megfenyítse; és neki évi jelentést kelle tenni az udvari főtiszthez. A városokat a nép által szabadon választott *védők* oltalmazták, kik jogaikat a polgári hatóság, sőt a császári trón zsámolya előtt is védték, és bajaikat előadták. A pénzügyet két főnök (princeps) kezelte, kik mint szigorú gazdálkodók ismeretesek voltak; de a jövedelem és kiadások közt némi különbség volt észrevehető a keleti és nyugati kormányzatban. Valens a felette nagy adónak egy negyed részét eltörölte. Valentinián nem volt oly aggodalmas népe terheinek könnyítésére nézve, és minden tétovázás nélkül beszedte a magán tulajdonnak jelentékeny részét.

Valentinián fentartja a vallásos türelmet K. u. 364 375.

De Valentinián jellemének legtiszteletreméltóbb vonása a szilárd és mérsékelt részrehajlatlanság, melyet a vallásos viszály korában egyenlően fentartott. Tiszteletteljes közönnyel kerülte a theologiai viták finom kérdéseit, és míg egyrészt megemlékezett arról, hogy az egyház tanítványa, másrészt soha sem feledte el, hogy a papság fejedelme. A hittagadó uralkodása alatt a kereszténység becsülete mellett buzgólkodott; alattvalóinak ugyanazon jogot biztosította, melyre ő maga is igényt tartott, és ezek hálával és bizalommal fogadták az általános türelmet, melyet oly fejedelem biztosított, kit a szenvedélyek vezéreltek ugyan, de aki félelmet és színlelést nem ismert. Az isteni tiszteletnek egy neme sem volt eltiltva, kivéve azon titkos és bűnös szokásokat, melyek a vallás nevével a bün és rendetlenség elpalástolására éltek vissza. A bűvészet mestersége annál kegyetlenebb büntetéssel sújtatott, minél inkább el volt tiltva; de a császár megengedte a jövendölés régi módjait, melyeket a tanács helybenhagyott, s a tuscáni jóslók gyakoroltak. Elkárhoztatta az éji áldozatok kicsapongásait, de meghallgatta Praetextatusnak az achajai proconsulnak kérelmét, aki előadta neki, hogy a görögök élete szomorú és vígasztalan lenne, ha az eleusi titkok megbecsülhetlen áldásaitól megfosztatnának.

Valens az arianismust vallja, és a katholikusokat üldözi. K. u. 367–378.

A türelem barátja, fájdalom, nem volt jelen a legvadabb egyenetlenségek színhelyén. Keleten a fekete tengertől Tebais végső határáig elterjedett ellenséges felekezetek nem bírtak egy-

más fölött túlsúlylyal, de ez egyensúly a helyett, hogy békét idézett volna elő, csupán a vallás-háboru borzalmainak megörökítésére szolgált. A barátok és püspökök indokaikat becsmérlésekkel támogatták, és becsmérléseiket néha ütlegek követték. Alexandriában még mindig Athanázius uralkodott, a konstantinápolyi és antiochiai püspöki székeket arián főpapok foglalták el, és minden megürült püspöki szék népzavargásra adott alkalmat. A homousionok ötvenkilencz macedoni, vagy fél-arián püspök kiengesztelése által megerősödtek; de titkos vonakodásuk, hogy a sz. lélek istenségét elismerjék, diadaluk fényét elhomályosította. Az ájtatosság arra késztette Valens császárt, hogy a keresztség szentségét fölvegye, mielőtt magát a góth háború veszélyeinek kitenné. Természet szerint Eudoxushoz, a császári főváros püspökéhez fordult; és ha a tudatlan császárt az arián főpap a heterodox theologia elveire tanította, a hibás választás elkerülhetlen következménye, inkább szerencsétlensége, mint bűne volt. Miután ezen elhatározó lépést megtette, rendkivül nehéz volt reá nézve a részrehajlatlanság erényét vagy hírnevét fentartani. Tekintélyének befolyásával megkisérlette, hogy az *athanaziusi eretnekeket* a katholika egyházba visszaterelje. Eleinte vakságuk fölött sajnálkozott, később makacságuk miatt boszankodott, és végre gyülölettel telt el azon felekezet iránt, mely viszont őt gyülölte. A homousion felekezet vezéreit gyakran bezáratta vagy száműzte; és a szerencsétlenség, mely azon nyolczvan konstantinápolyi papot érte, kik egy hajón — talán véletlenül — odaégtek, a császár és arián ministerei kegyetlen és átgondolt gonoszságának tulajdoníttatott. A választásoknál mindig az arián jelöltek igényei nyertek elsőséget, és ha a nép többsége ellenük szegült, rendesen a polgári hatóság tekintélye, sőt a katonai hatalom borzadalmai támogatták őket. Athanázius ellenségei megkisérlették a tiszteletre méltó aggastyán utolsó éveit megzavarni; de a nép buzgalma akadályul szolgált, és az érseknek megengedtetett, hogy negyvenhét évi kormányzat után békében és dicsőséggel fejezhesse be életét.

Athanázius halála K. u. 373. Máj 2. A Valens alatti üldözés helyes fölfogása.

Az orthodox felekezet diadala az üldözés bélyegét kötötte Valens emlékéhez; és azon fejedelem jelleme, kinek erényei valamint bűnei gyenge értelmiségéből és kislelküségéből származtak, alig érdemel védelmet. Különben is az athanáziusi felekezet ellen kiadott rendelete, mely oly nagy zajt ütött, nem is tü-

nik fel oly nagy mértékben gáncsolandónak. A császárnak értésére esett, hogy alattvalói közől sokan a vallás czége alatt henye hajlamuknak engedve az egyptomi barátokhoz csatlakoztak; minélfogva oda utasította a kelet főnökét, hogy őket magányukból kiűzze és polgári kötelmeik teljesítésére szorítsa. Valens ministerei arra magyarázták ezen rendeletet, hogy annak értelme szerint joguk van az alkalmas ifju barátokat a császári hadseregbe besorozni. Egy csapat gyalogság és lovasság, mely három ezer emberből állott, küldetett Alexandriából Nitria sivatagjaiba, hol ötezer barát tanyázott. A katonákat arián papok vezették, és azt mondják, hogy jelentékeny öldökléseket követtek el a zárdákban, melyek a fejedelem parancsainak nem engedelmeskedtek.

Valentinián megszorítja a papság kapzsiságát. K. u. 370.

Az ujabbkori törvényhozók szigorú rendszabályai, melyek a papság vagyonosságát és kapzsiságát megszorították, eredetileg Valentinián császár példájából származtathatók. Rendelete, mely Damasus római püspökhöz volt intézve, nyilvánosan olvastatott fel a város templomaiban. A császár arra intette az egyháziakat és barátokat, hogy ne látogassák az özvegyek és hajadonok házát, és engedetlenségüket a polgári itélőszék általi megtorlással fenyegette. A lelki atyának többé nem engedtetett meg, hogy lelki leánya nagylelküségéből ajándékot, hagyományt vagy örökséget nyerjen; minden ellenkező végrendelet semmisnek és érvénytelennek nyilváníttatott, s a törvénytelen adomány a kincstár részére elkoboztatott. Egy későbbi rendszabály által a papok végrendeleti örökösödése csupán a természetes és törvényes örökségre szoríttatott. Valentinián, mint a házi boldogság és erkölcs őre, a növekedő bajhoz alkalmazta ezen szigorú orvosságot. A birodalmi fővárosban a nemes és vagyonos családbeli hölgyek nagy és független birtok fölött rendelkeztek, és sokan ezek közől a kereszténység tanait nem csupán az ész higgadt beleegyezésével, hanem a szenvedély hevével és talán a divat mohóságával is felkarolták; a ruházat és fényűzés élveit feláldozták, és a szüzesség dicsőségeért lemondtak a házas élet gyengéd örömeiről; ekként a római hölgyek roppant vagyona fokonkint pazar adományok és költséges zarándoklások által emésztetett föl; és az álnok barát, ki lelki leányának végrendeletében az első, és talán kizárólagos helyet magának biztosította: a színeskedés sima tekintetével még mindig azt bátorkodott nyilvánítani, hogy ő csupán a kegyesség eszköze s a szegények

gondviselője. A latin egyház két legtiszteletreméltóbb atyja — Jeromos és Ambrus őszintén beismerik, hogy Valentinián rendelete, mely gyalázatukra szolgált, igazságos és szükséges. Mind a mellett, ha az egyháziak személyes előnyök hajhászásában akadályozva voltak is, az egyház vagyonának öregbítésében dicséretes ipart üzhettek, és kapzsiságukat a szenteskedés és hazafiság álczája alá rejthették.

Damasus római püspök nagyravágyása és fényűzése K. u. 366—384.

Damasus római püspök kénytelen volt papságának kapzsiságát a valentiniáni törvény kihirdetése által megbélyegezni. De a római egyház fényes bűneit különösen Ammiánus történész következő részrehajlatlan szavai jellemezték: „Damasus és Ursinus buzgósága a püspöki szék elfoglalásában fölülmúlta az emberi nagyravágyás rendes mértékét. Vetélkedésüket pártdüh jellemezte; a viszályt, követőik sebei és halála élesztette, és a város főnöke a zavargásnak ellene nem állhatván, a nagyobb erőszak elöl a külvárosokba kényszerült menekülni. Damasus győzött, és százharminczhét holttetem találtatott a Sicininus főegyházban, hol a keresztények vallásos gyülekezeteiket tartották..... Ha a főváros fényét tekintem, nem csodálkozom, hogy ily értékes zsákmány a nagyratörekvő emberek vágyát feltüzeli, s a legvadabb és legmakacsabb viszályokat idézi elő. A győztes jelölt biztosítva van, hogy a nők adományaiból meg fog gazdagodni, hogy, mihelyt ruháit kellő szorgalommal és diszszel felöltötte, kocsiján Róma utzáin bevonulhat, és hogy a császári asztal gazdagsága nem hasonlítható a római pápák pazar és finom lakomáihoz. Mennyivel — folytatja a becsületes pogány — jobban gondoskodnának a főpapok való boldogságukról, ha a helyett, hogy a város nagyságát hozzák fel erkölcseik mentségeül, a tartományi püspökök példás életét követnék, kiket a mértékletesség és józanság, az egyszerű öltözet és lesütött szem, mint a tiszta és szerény erényt ajánlja az istenség és igaz tisztelői előtt.“ — E közben Praetextatus római főnök bölcsesége ismét helyreállította a békét.

Külháborúk K. u. 364—375.

Mihelyt Julián halála a barbárokat nevének borzalmától megszabadította, a ragadozás és hódítás legvérmesebb reményei keltették fel a kelet, észak és dél nemzeteit. Betöréseik néha boszantók valának, és néha borzasztók; de Valentinián uralkodásának tizenkét éve alatt, szilárdsággal és éberséggel védte meg saját birtokait; és úgy látszott, hogy hatalmas szelleme fivéré-

K. u. 364—375.

nek gyenge tanácsára is befolyt, s annak irányt adott. A háború öt nagy színhelyének külön leirása: I. Germánia, II. Britannia, III. Afrika, IV. a kelet, és V. a Duna — világosabb képet adand a birodalom katonai állapotáról Valentinián és Valens uralma alatt.

I. Germánia. Az alemannok betörnek Galliába K. u. 365.

I. Az alemannok követei meg voltak sértve Ursaciusnak, az udvari főtisztnek nyers és fenhéjázó magatartása által, ki esztelen fukarságánál fogva kevesebb és értéktelenebb ajándékokat adott, mint a minőket a szokás, vagy szerződésnél fogva az uj császár trónra lépte alkalmával adni szoktak. A haragos vezérek e nemzeti meggyaláztatást honfiaikkal közölték, a harczias ifjuságot zászlójuk alá gyüjtötték, és mielőtt Valentinián az Alpokat átléphette volna, Gallia falvai lángba borultak, és mielőtt Dagalaiphus tábornok az alemannokat bekeríthette volna, ezek Germania erdeiben biztosságba helyezték foglyaikat és a nyert zsákmányt. A következő télen az egész nemzetnek katonai ereje tömött hadoszlopokban tört át a Rajnán. Két római vezér legyőzetett és halálosan megsebesíttetett, s a herulok és batavok zászlaja a győzők kezébe esett. A zászlót ugyan visszaszerezték, de a batavok a futás szégyenének dicstelensége alól meg nem menekülhettek. Valentinián azon nézetben volt, hogy katonáinak előbb kell félni vezérüktől, semmint az ellentőli félelmük megszünhetnék. Ennélfogva összegyüjtötte katonáit, és a reszkető batavokat bekerítette: ez után dicstelenséggel bélyegezte meg a tiszteket, rangjuktól megfosztotta őket, fegyvereiket elszedette, s az egész csapatot rabszolgákul eladatni rendelte. E borzasztó itéletre földre borultak és kérték a fejedelmet, hogy engedné meg nekik még egyszer harczolni, és bebizonyítandják, hogy a római névre nem méltatlanok. A császár szenvelgett vonakodás után beleegyezett, és miután Dagalaiphus a vezérséget el nem fogadta, Jovinus parancsnoksága alá helyeztettek. Ez gyors léptekkel haladott Metz vidékére, hol az alemannokat meglepte, mielőtt fegyvert ragadhattak volna. Ugyanígy lepte meg az ellenségnek a Moselle partján nyugvó másik részét; a meglepetés rendetlenséget, a rendetlenség futást és szerencsétlenséget idézett elő; a legbátrabb hadakozók megzavarodott tömege kard és hajító dárda által pusztíttatott. A futamlók, a harmadik táborban a catalauni síkon Chalons mellett a Champagneban kerestek menedéket. Itt uj összeütközésre

K. u. 366. Jan.

került a dolog, s a véres és makacs harcz egy egész nyári napon át tartott változatlan bátorsággal és változó eredménynyel. A rómaiak végre túlsúlyt nyertek tizenkétszáz ember veszteséggel. Hatezer alemann életett meg és négyezer megsebesíttetett; s a bátor Jovinus visszatért Párisba, hogy elfogadja fejedelme helyeslését és a consuli jelvényeket a következő évre. Azonban a rómaiak a fogoly királynak felakasztása és Vadomair fiának Withicabnak megöletése által diadalukat beszennyezték, s az emberiség és igazság törvényeinek megsértése a hanyatló birodalom gyengeségét jelezte. A közbiztonság ritkán veszi alkalmazásba a tőrt mindaddig, mig fegyvere hatalmában bízik.

Valentinián átmegy a Rajnán és megerősíti azt K. u. 368.

Míg az alemannok ekként megalázva látszottak lenni, Rando, egyik bátor vezérük, hirtelen Moguntiacum vagyis Maintz városára tört, és sok mindkét nembeli foglyot hurczolt el magával. Valentinián az egész nemzeten boszút akart venni. Sebastián vezér az itáliai és illyriai hadsereggel Rhaetia határára rendeltetett. A császár, Gratián fia által kisérve, tekintélyes sereggel lépte át a Rajnát, két oldalt Jovinus és Severus által támogatva. Az alemannok falvaik elpusztítását meg nem akadályozhatván a hegyek kőzé vonultak, a mostani Würtenbergába, hol a rómaiak közeledését elszántan várták be. Valentinián élete itt nagy veszélyben forgott, midőn némi titkos és védetlen utat keresett. Egy csapat barbár hirtelen kibukkant a sűrű rejtekből, és a császár meredek és sikamlós úton völgynek vágtatva, drága fegyverzetét és sisakját elhányni kényszerült. Midőn az általános támadásra jel adatott, a rómaiak egyesült erővel faglalták el a hegyek csúcsait, és a visszavonuló ellenségnek Sebastián vágta útját. E határozott győzelem után Valentinián visszament Trierbe, de a Rajna vidékét eredetétől kezdve egész a tengerszorosig új erődökkel és bástyákkal erősítette meg, és ez által Gallia nyugalmát, uralkodásának következő kilencz évére biztosította.

A Burgundok K. u. 371.

Az eszélyes császár, ki szorgalommal követte Diocletián bölcs elveit, gondosan ápolta a germán fajok közti benső egyenetlenséget. A negyedik század közepe táján, Lusaciát és Thuringiát az Elba mindkét partján a *Burgundok* foglalták el, kik bizonyos só-bányák miatt az alemannokkal gyakori viszályokba keveredtek. Egyszerre nyolczvanezer burgundi jelent meg a Rajna partjain, a császár segedelmét kérvén; a császár igére-

tekkel addig halogatta az ügyet, míg végre haszontalan várakozás után kénytelenek voltak visszavonulni. Méltó haragjuk megtört Gallia határának fegyverein és erődjein, és a kezükbe esett foglyok legyilkolása a burgundok és alemannok közötti örökölt viszályt még inkább elkeseritette.

A tartomány el volt borítva Valentinián erődjeivel; de a galliai és britanniai tengerpartok a szászok rablásainak voltak kitéve. Ptolomaeus a szászokat a cimbri félszigetre helyezi az Elba torkolata felé, mely a mai Slezvig és tán Holstein herczegségeket képezi. E szük terület nem volt képes eltartani a szászok kimeríthetlen rajait, melyek az Occán fölött uralkodtak, Britannia szigetén nyelvüket, törvényeiket és telepítvényeiket elterjesztették, és az északi szabadságot Nagy Károly fegyverei ellen oly soká védelmezték. A szászok.

Valentinián alatt a szászok Gallia tengeri tartományait sanyargatták, de Severus által körülkeríttetvén zsákmányaikat visszaadni s magas és erőteljes ifjaikból egy válogatott csapatot a császári hadsereg részére átengedni kényszerültek. Csupán biztos és tisztességes visszavonulhatást kértek, mit a római tábornok készséggel megadott. K. u. 371.

II. Azon római tartomány, mely Caledonia néven volt ismeretes, Constantin alatt a *scotok* és *pictek* két nagy faja közt kétfelé volt osztva. A két faj közti régi különbséget a természet keze jelölte meg. Az elsők a hegyes vidék, az utolsók a síkság lakói voltak. Caledonia keleti része termékeny, és nagy mennyiségű gabona termelésére alkalmas volt, miért is lakói buza-evőknek neveztettek, szemben a húsevő hegyi lakókkal. Caledonia nyugati része vad és kopár hegyekből áll, melyek földmivelésre nem igen alkalmasok, hanem marhalegelőül előnyösen használtatnak. E vidéket a skótok lakták, mely elnevezés celta nyelven egyenlő a *vándorral*, mivel állandó lakhelyük nem igen volt. Skotzia két merész csúcsa majdnem megérinti a téres szigetet, mely buja növényzete miatt *zöld*-nek vagy Ireland-nak neveztetik. II. Britannia. A scotek és pictek.

Hat évvel Constantin halála után a scótok és pictek betörései azt igényelték, hogy legifjabb fia, ki a nyugati birodalom fölött uralkodott, megjelenjen. De a történelem csak annyit jegyzett fel, hogy Constans Boulogneból a sandwichi kikötőbe szerencsésen megérkezett. A nyomorúság, melyet a tartomány- Betörésük Britanniában, K.u. 343—366.

beliek az idegen háború és a honi zsarnokság alatt szenvedtek, még súlyosbbá vált Constantius heréltjeinek gyenge és romlott kormányzata miatt. A katonák fizetését a parancsnokok elsikkasztották, a szolgálattóli fölmentések nyilvánosan eladattak, a rendetlenség gyakori szökéseket idézett elő, a fegyelem szigora meglazult, az országutakat rablók nyugtalanították, s a tengeri valamint a szárazföldi barbárok: a scótok, pictek és szászok gyors rohammal terjedtek el Antoninus falától egész a kenti partokig.

Britannia helyreállíttatása Theodosius által K. u. 367—370.

Valentinián Britannia védelmét, vagy inkább visszaszerzését a bátor Theodosiusra bízta. Ezen tábornokot, ki több császár atyja lett, korának irói méltán ünnepelték, mert való érdemei a dicséretet megérdemelték. Sandwichból Londonig nyomulva több barbár csapatot legyőzött, tömérdek foglyot megszabadított, és miután a zsákmány egy csekély részét katonái közt kiosztotta, a megmaradottat tulajdonosaiknak adta vissza. London polgárai tárt karokkal fogadták, és ő bölcseséggel és erélylyel végrehajtotta Britannia felszabadításának nehéz munkáját. A szökevény katonák bűnbocsánat mellett zászlójukhoz visszatértek, a városok fénye s az erődök biztonsága ujra visszaállíttatott Theodosius atyai gondja által, ki a reszkető caledoniakat a sziget északi szélébe szorította, és *Valentia* uj tartományának neve és betelepítése által Valentinián uralmának dicsőségét megörökítette. Szép és fényes hírnévvel hagyta el a tartományt, és tüstént lovassági főtábornoknak neveztetett ki. A británniai győző a felső Dunánál megakasztotta és legyőzte az alemannok seregeit, és aztán az afrikai lázadás elnyomására küldetett.

III. Afrika. Romanus zsarnoksága. K. u. 366. s. a. t.

III. A fejedelem, ki nem akar bírája lenni ministereinek, oda utalja népét, hogy bűntársul tekintsék. Afrikának katonai kormányzatát régtől fogva Romanus gyakorolta, és ő elegendő képességgel bírt, de a mennyiben egyedül ocsmány érdek által vezéreltetett, úgy tünt fel, mintha a tartomány ellensége, és a sivatag barbárainak barátja lett volna. Három népes város: Öea, Leptis és Sabrata, Tripolis név alatt régtől fogva szövetséges egyesületet képeztek, és a getuliai gonosz vadaktól sokat szenvedtek; minél fogva a szerencsétlen lakosok Romanushoz folyamodtak védelemért, de csakhamar arról győződtek meg, hogy a kormányzó ép oly kegyetlen és ragadozó, mint maguk a barbárok. Túlcsigázott követeléseinek eleget tenni képesek nem

lévén, a császárnál vádolták be őt. Romanus is menesztett egy küldöttet a császárhoz, hogy Remigiusnak, az udvari főtisztnek barátságát magának biztositsa. Miután ismételt panaszok merültek föl ellene, Palladius küldetett el a dolgok megvizsgálására; de ennek szigorú részrehajlatlanságát hamar az által fegyverezte le, hogy nála hagyta egy részét azon pénzösszegnek, melyet ez a katonaság fizetésére magával hozott. A tripolisiek vádja hamisnak és vakmerőnek nyilvánittatott, sőt a feladók szigorúan megfenyittettek. Az elnök Uticában végeztetett ki, négy fő polgár mint bűntárs halálra itéltetett, és más kettőnek a nyelve vágatott ki. Romanus továbbra is meghagyatott a vezérletben, míg végre az afrikaiak, fukarsága által felizgatva, Firmusnak, a mórnak forradalmi zászlójához csatlakoztak.

Firmus lázadása K. u. 372.

Ennek atyja, Nabal, a leggazdagabb és leghatalmasabb mór fejedelmek közé tartozott, kik Róma fensősége alatt álltak; de nagy vagyona számos utódai közt eloszlott, és az örökségi czivódásban egyik fia, Zamma, testvére Firmus által megöletett. A kiengesztelhetlen buzgóság, melylyel Romanus e gyilkosság törvényes boszúját sürgette fukarságból, vagy személyes gyülöletből származott ugyan, de igazságos volt; és Firmus tudta, hogy vagy fejét kell oda adnia vagy kardjára hivatkoznia. Ennélfogva Mauritaniát és Numidiát fellázította, de az eszélytelen és szerencsétlen afrikaiak hamar meggyőződtek, hogy e meggondolatlan zendülésben sem önön erejüket, sem vezetőjük képességét kellőleg nem mérlegelték. Egyszerre csak hirét vették, hogy Theodosius egy kis csapat régi katonával Afrikába érkezett. Firmus megijedve, esdeklőleg jelent meg Theodosius előtt, és alázattal szorgolta a császár kegyelmét. Theodosius megbocsátott neki, de nemsokára egy sötét összeesküvést fedezett fel. A bünösök közől sokan kivégeztettek, mások mindkét kezüktől fosztattak meg, maga Firmus pedig Afrika sivatagjaiban keresett menedéket. Theodosius ott is üldözőbe vette őt egy kis csapattal, mely ritkán haladta meg a háromezer őtszázat, holott néha húszezer mórral állott szemben. De ügyes mozdulatai a barbárokat megrémítették, és arról győzték meg, hogy egy polgárisult nemzet vezetőjével van dolguk. Midőn Igmazen király tartományába ért, ez nevét és küldetésének czélját kérdezte tőle, mire Theodosius ezt felelte: „Én tábornoka vagyok Valentiniánnak a világ urának, ki ide küldött engem,

Theodosius visszaszerzi Afrikát K. u. 373.

hogy egy kétségbeesett rablót üldözzek és azt megbüntessem. Szolgáltasd azonnal kezeimbe, és légy biztositva, hogy azon esetre, ha legyőzhetlen fejedelmem parancsának nem engedelmeskedel, te és néped, mely fölött uralkodol, végkép ki fog irtatni.“ Firmus ezt megtudván felakasztotta magát, és holttestét Igmazen egy tevén küldte meg Theodosiusnak, ki ez után visszavezette hadseregét Sitisibe, hol az öröm és ragaszkodás legmelegebb nyilvánításai közt fogadtatott.

Lefejeztetett Karthagóban K. u. 376.

Afrika Romanus bűnei miatt elveszett, és Theodosius erényei által visszaszereztetett. Romanus hatóságát a lovassági tábornok fölfüggesztette, s őt a háború befejezéseig biztos és tisztes őrizet alá helyezte. Bűnei bebizonyúltak, és a közönség nyugtalanul várta a szigorú ítéletet. De csalás és hamisitás által folytonos halasztást nyert. Ugyanazon időben Britannia és Afrika meghóditója azon hiú gyanu miatt, hogy neve és érdemei az alattvalói állást fölülmulják, Karthagóban lefejeztetett. Valentinián ekkor nem uralkodott többé, és Theodosius halála, valamint Romanus büntetlensége méltán a ministerek fondorlatainak tulajdonítható, kik a bennök vetett bizalommal visszaéltek, és fiainak tapasztalatlan ifjuságát megcsalták.

Afrika állapota.

Nem akarjuk Ammianusnak földirati pontosságát utánozni, melylyel Théodosiusnak minden léptét leirta, de általában megjegyezhetjük, hogy Afrikának népei a mórok fekete fajához tartoztak, kik Mauritaniában és Numidiában laktak, a datolya és sáskatartományban, amint azt azóta az arabok elnevezték. A mórok legvégső határán túl a megmérhetlen és lakatlan sivatag ezer mértföldnél messzebb terjed el egész a Niger partjáig. A régiek, kiknek csak képzeleti és tökéletlen ismeretük volt az afrikai félszigetről, néha kisértetbe jöttek elhinni, hogy a forró földövnek lakatlannak kell maradni, és hogy ott fejetlen emberek, [1]) vagy inkább szörnyek, szarvas erdőistenek — Satyrok— [2])

[1]) Intra, si credere licet, vix jam homines et magis semiferi ..... Blemmyes Satyri etc. — Pompon. Mela. l IV. p. 26. Plinius bölcsészileg kijelenti a természet rendetlenségét (VI. 35.) melyet könyenhivőlog megengedett (V. 8.)

[2]) Ha a Satyr Orangutang, a nagy embermajom volt (Buffon Hist. Nat. tom. XIV. p. 43.) ily fajú teremtmény Constantin uralkodása alatt elevenen vala látható Alexandriában. Mind a mellett némi nehézség maradt fenn azon beszélgetésre nézve, melyet sz: Antal egy ily ájtatos vaddal a Thebais sivatagjain tartott (Hyeron. Pál remete életében, tom. I. p. 238.) —

mesés Centaurok [1]) és emberi törpék [2]) laknak, kik bátor és kétséges háborút visznek a darvak ellen. E sötét borzalmak azonban közelebbi ismerkedés által elenyésztek volna. Úgy látszik, hogy a szerecsenek tétlensége se erényükből, se gyávaságból nem következik, és hogy nem is képesek valamely kimerítő kormányzói — vagy hóditói terv készítésére. A mérsékelt égövü népek a szerecsenek szellemi képességének nyilván látható alacsony fokát észrevették, s azzal visszaéltek. Volt idő, midőn évenkint hatvanezer szerecsen vitetett el Guineaból, hogy soha többé hazájukba vissza ne térjenek; de lánczokban hurczolták el őket, és ezen folytonos kivándorlás, mely két évszázad alatt az egész föld leigázására képes hadsereget szolgáltathatott volna, Európát bűnösséggel, és Afrikát gyengeséggel vádolja.

IV. A kelet.-A persiai háború, K. u. 365—378.

IV. A dicstelen békét, mely Jovián hadseregét megmentette, a rómaiak híven megtartották, és a mennyiben Armenia és Iberia védhatóságáról és szövetségéről ünnepélyesen lemondtak, a fejedelemségek a persák fegyvereinek tétettek ki. Sapor bevonult Armenia területére, s a gyanútlan Tiranust barátság szinlelése alatt elfogatta, és egy Arsacida sarjadékhoz illőleg ezüst lánczra verve az ekbatanai várba záratta, hol őt az élet nyomoraitól saját tőre vagy orgyilok mentette fel. Sapor erre Iberiába ment, melyet szintén elfoglalt. Artogerassa volt az egyetlen város Armeniában, mely fegyvereinek ellentállni bátorkodott. Az itt elhelyezett kincsek kisértetbe hozták Sapor kapzsiságát; de a veszély, melyben Olympias az armeniai király özvegye forgott, közrészvétet idézett elő, s alattvalóit és katonáit kétségbeesett bátorságra lelkesítette. Sapor a várost,

[1]) Sz: Antal e szörnynyel is találkozott, melynek létezését Claudius császár komolyan állitotta. A nép nevetett, de az egyptomi főnök elég ügyes volt s küldött neki egy mesterséges készítményt, egy Hippocentaurusnak bebalzsamozott testét mely még egy század után is őriztetett a császári palotában. Lásd Plinius. Hist. Nat. VII. 3. és Freret igen értelmes megjegyzéseit. Mem. de l Acad. tom. VII. p. 321.

[2]) A törpék meséje már Homer idejében létezett (Ilias. III. 6.) Az aethiopiai és indiai törpék — trispithami — huszonhét hüvelyk magasak valának. Minden tavasszal kecskéken és kosokon nyargalva kiindultak, hogy a darúk tojásait elpusztitsák: „aliter — mondja Plinius — futuris gregibus non resisti.“ Házuk iszapból, tollból és tojáshéjból készült. Lásd Plinius — VI. 35. VII. 2. és Strabo — l. II. p. 121.

többszöri visszaveretése után, mindig ujult erővel támadta meg, míg végre mégis bevette, és miután a lázadó várost tűzzel vassal pusztította, a szerencsétlen királynét fogolyként magával elhurczolta. Könnyű győzelmei daczára Sapor mihamar meggyőződött, hogy egy ország sincs addig meghódítva, míg a nép szellemét ellenséges indulat és ellenszenv vezérli. Armenia és Iberia lakói a kereszténységhez szítottak, s egy igen nagy párt Parát, Tiranus fiát ismerte el törvényes fejedelmül, és ennek uralkodási igénye mély gyökeret vert az ötszáz éves örökösödés folytonosságában. Valens csak gyengén és ovatosan merte a romai pártot támogatni. Az Euphratest a bátor Arinthaeus védte. Armenia határán Traján és Vadomair, az alemannok királya állott. De szorosan meg volt nekik hagyva, hogy semmi ellenségeskedést ne kezdjenek, s oly nagy volt a romai hadvezérek föltétlen engedelmessége, hogy a persiai nyílzápor elől a legrendkivülibb türelemmel vonultak vissza; de a góthok és hunnok betörései, melyek később a római birodalmat alapjaiban megingatták, az ásiai tartományokat Sapor fegyvereinek tették ki. Azonban ennek hajlott kora és tán beteges állapota nyugalmat és mérsékletet idézett elő. Halála, mely teljes hetven évi uralkodás után következett be, egy pillanat alatt megváltoztatta a persiai udvart és tanácsot, s ezek figyelme igen valószinüleg a benső zavarok által volt lekötve. Armenia és Iberia királyságai kétséges semlegességben hagyattak, míg végre Theodosius uralkodásának első éveiben egy persiai küldöttség jelent meg Konstantinápolyban, mely az előbbi kormánynak nem igazolható intézkedéseit mentegetve, barátság, sőt tisztelet jeleül ékszerekből, selyemből és indiai elefántokból álló gazdag ajándékokat hozott.

K. u. 380.

Békeszerződés K. u. 384.

Párának, Armenia királyának kalandjai.

Valens uralkodása alatt a keleti ügyek általános rajzában, Pára kalandjai a legmeglepőbb és legnevezetesebb tárgyak egyikét szolgáltatják. Anyjának Olympiasnak tanácsára a persiai hadseregen keresztül a kelet császárához menekült. Ennek félénk tanácsnokai őt hol támogatták, hol visszahítták, hol visszahelyezték, hol megcsalták. A persa fejedelem szemrehányásai és fenyegetései rémülésbe ejtették a ministereket, és ezeknek elég okuk volt bizalmatlansággal viseltetni Párának kegyetlen és határozatlan jelleme iránt, ki a legkisebb gyanúra feláldozta leghívebb szolgáinak életét, s aki atyja gyilkosaival

és hazája elleneivel titkos és dicstelen összeköttetésben állott. A rómaiak ezt megboszulandók, Tarsusba csalták őt és el akarták fogatni: de ő a cselt észrevévén 300 hü bajtársával megszökött, s két napi és két éji folytonos utazás után az Euphrates partjára ért, hol a folyón átúsztak, mely alkalommal többen belevesztek. Itt azonban római katonasággal találkozván, Párának okvetlenül meg kellett volna magát adni, ha egy barátságos indulatú utas véletlen találkozása a veszélyt föl nem fedezi s őt a hínárból ki nem menti. Ez ugyanis titkos útakon nagy sűrűségek közt elvezette őt úgy, hogy végre hosszú kalandozás után ismét hazájába érkezett. Para, megérkezése után még mindig a romaiak barátjának és szövetségesének vallotta magát, azonban a romaiak sokkal mélyebben meg voltak sértve, semhogy megbocsáthattak volna, és Valens tanácsa elhatározta halálát. Ennélfogva Traján hadvezér ebédre hítta meg őt; az asztal gazdagon meg volt rakva a kelet minden pompájával, a teremben kedvderítő zene harsogott, és midőn a vendégek a bortól már jól fölhevültek, adott jelre egy izmos és erős bérencz rohanta meg a királyt, ki a legközelebbi fegyverrel, melyet a véletlen kezébe játszott, elszántan védelmezte magát, s a császári tábornok asztala egy vendég és szövetséges vérével szenynyeztetett be. Ily gyenge és romlott alapelvei voltak a római kormányzatnak, mely egy kétséges politikai érdekű tárgyban a világ szeme láttára oly embertelenül sértette meg a nemzetközi törvényeket, és a vendégszeretet szentelt jogait. K. u. 374.

V. A Duna, Hermanrik győzelmei.

V. A rómaiak harmincz évi béke alatt határaikat biztosították, a góthok pedig birtokukat kiterjesztették. A nagy Hermanriknak, az Ostrogothok királyának győzelmeit honfitársainak buzgalma Nagy Sándor hőstetteihez hasonlította, azon különös és csaknem hihetetlen különbséggel, hogy a góth hős, harczias szellemét az emberi élet legvégső szakában, nyolczvan és száztizedik éve közt dicsőséggel és sikerrel fejtette ki. A független népfajok az osztrogothok királyát a góth nemzet fejedelméül elismerték, és birtoka a Dunától egész a balti tengerig terjedt. De a világnak oly része fölött uralkodott, mely hőseinek dicsőségét megörökíteni és feldiszíteni képtelen volt. Hermanrik neve csaknem feledékenységbe süllyedett, és maguk a rómaiak sem ismerték a támadó hatalom terjedését, mely az észak szabadságát és a birodalom békéjét veszélyeztette.

A góth háború oka. K. u. 366.

A góthok örökölt vonzalommal viseltettek Constantin háza iránt, ki hatalmának és nagylelkűségének oly sok jelével árasztotta el őket. De megvetéssel viseltettek a két fejedelem iránt, kik népválasztás útján emeltettek a trónra, ennélfogva fölkarolták Procopius ügyét, hogy ezáltal a római viszályt táplálják. Harminczezer emberrel átléptek a Dunán, azon büszke önhittséggel, hogy legyőzhetlen bátorságuk a birodalom sorsára nézve döntő leend. De mérsékletlenségük, melylyel kéjeiknek a thráciai tartományokban hódoltak, előhaladásukat késleltette, és mielőtt Procopius megveretését és halálát megtudták volna, Valens tábornokai bekerítették és fegyverletételre szorították őket. A számos fogoly a kelet városaiban osztatott szét; Hermanrik e nemzeti csapás felett elkeseredett, és a régi ünnepélyes szerződés megszegése miatt követei által Valens udvaránál panaszt emelt, azt állítván, hogy kötelességének híven megfelelt, midőn Julián rokonának s utódának segítségére sietett, minélfogva tábornokait visszakövetelte; de ez megtagadtatott, és Valentinián férfias intései felbátorították félénk testvérét, hogy a birodalom megsértett fenségét boszulja meg.

Ellenségeskedések és béke. K.u.367—369.

A góth háború fényét és nagyszerűségét egy egykorú történész [1]) magasztalta ugyan, de az események csak annyiban érdemlik meg az utókor figyelmét, a mennyiben azok a birodalom közeledő hanyatlásának és bukásának előjele gyanánt tekinthetők. A védelmi háború veszélyeit és dicsőségét a koros fejedelem a bátor Athanaríkra bízta. A rómaiak a Dunán hajóhidat vertek, és a hadsereg vezérletét Victor és Arinthaeus lovassági és gyalogsági főtábornokok intézték. Ezek azonban minden ügyességük daczára sem voltak képesek a visigothokat a hegyekből kiszorítani, és a síkföldnek elpusztulása arra kényszerítette a rómaiakat, hogy a tél közeledtével a Dunán ismét visszavonuljanak. A szakadatlan eső, mely a Dunát szokatlanul megárasztotta, hallgatag fegyvernyugvást hozott létre, s Valens császárt a következő nyár egész tartama alatt marcianopolisi táborára szorította. A háború harmadik éve kedvezőbb volt a rómaiakra nézve. A kereskedés megszakitása megfosztotta a barbárokat a fényűzési tárgyaktól, melyek rájuk nézve már életszükségletté váltak; és a tartomány egy igen kiterjedt

[1]) Eunapius, Excerpt. Legat. p. 18—19.

részének elpusztítása az éhség borzalmaival fenyegette őket. Athanarik oda volt utalva, hogy a síkságon koczkáztasson egy csatát, melyet elvesztett, s a melyet az üldözés még véresebbé és kegyetlenebbé tett. A barbárok meghódolását béke követte. Az értekezlet színhelyéül a Duna közepe jelöltetett ki, mely a két független nemzet birtokát egymástól elválasztotta, hol a kelet császára s a visigóthok birája egyenlő számu fegyveres kíséretében jelent meg. A békekötés helybenhagyása, s a foglyok szabadonbocsátása után Valens Konstantinápolyba tért vissza, és a góthok hat évig békében maradtak, mígnem a scythák megszámlálhatlan seregei, melyek az észak fagyos vidékéről kiözönleni látszottak, — erőszakosan a római birodalom ellen hajtották őket.

A Quadok és Sarmaták háborúja K. u. 374.

A nyugati császár, ki az alsó Duna védelmét testvérére bizta, magának a rhaetiai és illyriai tartományokat tartotta fenn, melyek e legnagyobb europai folyam mellett több száz mértföldnyire terültek el. Valentinián a határokat folytonosan uj erődökkel akarta biztosítani, de ezen politikának túlzása felköltötte a barbárok haragját. A quadok panaszkodtak, hogy az uj erődül kijelölt hely az ő területükön van; minélfogva Equitius illyriai tábornok föl is függesztette a munka folytatását, míg fejedelmének akaratát megértendi. Ez alkalmat az embertelen Maximin galliai főnök mohón fölkarolta, s a hiszékeny Valentiniánt rávette, hogy Valeriának kormányzatát s az építés vezetését fiára Marcellinusra bízza. Ez érdemetlen tisztviselő Gabinius, a quadok királya iránt jó indulatot színlelt, de ez álnok udvariasság sötét és véres czélzatot leplezett, s a hiszékeny fejedelem rá hagyta magát beszélni, hogy Marcellinus sürgető meghivásának engedjen. Zavarban vagyunk, miként adjuk elő, vagy miként beszéljük el amaz ismételt bűntényt, mely ugyanazon évben, a birodalom két távoli részében a császári hadvezérek vendégszeretetlen asztalát két királyi vendég vérével szennyezte be, kik az ő parancsolatjukra és saját jelenlétükben embertelenül meggyilkoltattak. Gabiniusnak és Párának sorsa ugyanaz volt; de a kegyetlen halál különböző érzelmeket keltett az armeniaiak szolgai mérsékletében, és a germánok szabad és bátor szellemében. A quadok, — a sarmaták lovassága által gyámolítva, — aratás idején Pannoniába törtek, és mindent elpusztítva, mit magukkal nem vihettek, egész

Sirmiumig hatoltak, melyet Probus praetori főnök védelmezett. Miután a quadok ennek falai ellen hasztalanul küzdöttek, a határőri főparancsnok ellen fordultak, kit tévesen királyuk gyilkosának tartottak. Equitius csak két veterán legiót tudott kiállítani, a moesiait és pannoniait; de a makacsság, melylyel a rang és elsőség hiú tisztelete fölött vetélkedtek, romlásukat idézte elő; és míg a két legio megosztva és külön működött, a sarmaták gyors és vitéz lovassága meglepte és lemészárolta őket. Ezen betörés sikere a határos népfajokat versenygésre buzdította, és Moesia menthetlenül elveszett volna, ha az ifju Theodosius, határőri parancsnok, a közellenség legyőzésében rettenthetlen jellemet nem tánusít, mely méltó volt kitűnő atyjához, s jövő nagyságához.

A hadjárat.

Valentinián, ki ez idő tájban Trierben lakott, mélyen meg volt illetődve az illyriai veszteség által; de a késő évszak miatt a közeledő tavaszig függesztette föl czéljainak végrehajtását. Személyesen vezette a hadsereget, és midőn Sirmiumba érkezett, elfogadta az illyriai tartományok küldöttjét, ki magasztalva emlékezett meg Probus kormányzónak ovatos intézkedéseiről. Mire a császár azt kérdezte tőle, vajjon a tartomány szabad akaratból küldte-e őt? „Könyek és fohászok közt — válaszolá Iphicles — küldött engem a boszús nép.“ A császár hallgatott, de ministereinek büntetlensége azon veszteljes elvet állapította meg, hogy alattvalóit ők elnyomhatják a nélkül, hogy szolgálatának ártsanak. Gabinius gyilkosának szigorú elitéltetése lett volna az egyetlen eszköz, hogy a germánok bizalma és a római név tisztelete helyre állíttassék. De a fenhéjázó fejedelem képtelen volt a nagylelkűségre, mely a hibát beismerni bátorkodik. Ő elfeledte a kihívást, csupán a bántalmakról emlékezett meg, s a quadok tartományába a vér és boszú kielégíthetlen szomjával tört be. A határtalan pusztítás és átalános mészárlás csupán a visszatorlás kegyetlen törvénye által volt igazolható; és a római hadsereg oly fegyelmezett s az ellenség oly rémült volt, hogy Valentinián egyetlen egy ember vesztesége nélkül mehetett vissza a Dunán. Téli szállását a Duna mellett Bregetiumba közel Pozsony városához helyezte. Míg az idő szigora a hadműveletet félbeszakította, a quadok alázattal megkisérlették a győző dühét megkérlelni; s a nélkül, hogy királyuk meggyilkoltatása miatt panaszkodni mertek vol-

na, ünnepélyes esküvel erősítették, hogy az utóbbi betörések csupán nehány rendetlen rablónak tulajdonítandók, kiket a nemzet tanácsa elitélt és kárhoztatott. A császár felelete kevés reményt nyujtott a kegyelemre vagy könyörületre: szeme, hangja, szine és mozdulatai a legyőzhetlen indulat erőszakosságát fejezték ki, s egy ütere megszakadván, Valentinián szótlanul esett szolgáinak karjaiba. Néhány percz mulva meghalt életének ötvennegyedik évében, midőn csak száz nap hiányzott, hogy kormányzatának tizenkettedik évét befejezze.

Valentinián halála K. u. 375. nov. 17.

Valentinián többnejüségét egy egyházi történész komolyan állítja; de biztosak lehetünk, hogy két házassága Severával és Justinával egymásután köttetett, és hogy ő az elválás régi szokásával élt, melyet a törvények még mindig megengedtek, jóllehet az egyház kárhoztatta azt. Severa fia Gratián volt, ki a nyugati birodalom öröklésének minden igényével bírt. Ő volt legidősb fia a fejedelemnek; kilenczedik évében megnyerte atyjától a bíbort s fejéket augustusi czímmel; és a választást a galliai hadsereg beleegyezése és örömnyilvánításai erősítették meg. Constantín unokájával történt házassága által megnyerte a fiaviáni család minden öröködési jogát, és atyja halálakor tizenhét éves volt. Justina császárnő körülbelül száz mértföldnyire volt Bregetiumtól, midőn férje meghalt. Hatod napra Valentinián halála után karjain vitte a legiók elé négy éves fiát, szintén Valentiniánt, kit felkiáltások által ünnepélyesen a legfőbb hatalom czímével és jelvényeivel ruháztak fel. Gratián a polgári háború fenyegető veszélyeit bölcseséggel és mérséklettel hárította el. Örömmel fogadta a hadsereg választását; kijelentette, hogy Justina fiát testvérének tekinti, és lakásul Milanót ajánlotta neki, míg magának az Alpokon túli részt tartotta fenn. Gratián elfojtotta érzelmeit és boszúját, s a nyugati birodalom kormányzatában a gyámsági tisztet lassankint a fejedelmi hatalommal tévesztette össze. A római világ Valens és két unokaöcscse egyesített nevében kormányoztatott, de a gyenge keleti császár a nyugati tanácsban soha sem érvényesíthette súlyát és befolyását.

Gratián és 2-ik Valentinián császárok.

XXVI. FEJEZET.

A vándor nemzetek szokásai. — A hunnok előhaladása Chinából Europába. A góthok futása. — Átvonulnak a Dunán. — A góth háború. — Valens megveretése és halála. — Gratián Theodosiust ruházza föl a keleti császársággal. — Eunek jelleme és sikere. — Béke, és a góthok letelepedése.

Földrengés K. u. 365. Jul. 21.

Valentinián és Valens császárok uralkodásának második évében julius huszonegyedikén reggel a római világnak legnagyobb része egy erőszakos és romboló földingás által rendíttetett meg. A hatás a vizekre is kiterjedt: a közép tenger partjai a viznek összeszorulása miatt szárazon maradtak; tömérdek halat fogdostak el puszta kézzel; több nagy hajó az iszapba szorult, és egy kíváncsi szemlélő — Ammiánus — szemeit, vagy inkább képzeletét a különféle alkotású völgyek és hegyek szemléletével gyönyörködtette, melyek a föld képződése óta még soha sem tüntek napvilágra. De az apály csakhamar határtalan és ellenálhatlan dagálylyá változott, melyet különösen a siciliai, dalmatiai, görög és egyptomi partokon éreztek; a legnagyobb hajók elsodortattak, és a házak tetejéhez ütődtek, vagy két mértföldnyire a partoktól; a víz a népet házastul együtt elmosta, és Alexandria városa évenkint megemlékezett azon végzetteljes napról, melyen ötvenezer lakos vesztette el életét. E csapás, melynek híre túlozva szárnyalt egyik tartományból a másikba, meglepte és megrémítette Róma alattvalóit; és megijedt képzeletük megnagyította a pillanatnyi baj valóságos terjedelmét. Megemlékeztek az előbbi földrengésekről, melyek Palaestina és Bithynia városait fölforgatták; a csapásokat úgy tekintették, mint a bekövetkezendő még félelmesebb nyomorúságok előjelét, és félénk hiúságuk hajlandó volt összetéveszteni a hanyatló birodalom és az elsülyedő világ kór-

jelenségeit. Divatos volt minden nevezetes eseményt az istenség akaratának tulajdonítani; a természet változásai láthatlan lánczczal összeköttetésbe hozattak az emberi elme erkölcsi és természetfölötti fogalmaival; és az elmésebb papok, különféle pártelőítéleteik szerint észrevehették, hogy az eretnekség megállapítása a földrengés előidézéséhez vezet; vagy hogy az árviz a bün és tévedés előhaladásának elkerülhetlen következménye. A nélkül, hogy ennek igazságát kutatnók, a történész megelégedhetik azon megjegyzéssel, melyet a tapasztalás is bizonyítani látszik, hogy az embereknek sokkal több félnivalójuk van embertársaik szenvedélyeitől, mint az elemek rázkódtatásaitól. A földrengésnek vagy áradásnak, az orkánnak vagy a tüzokádóhegy kitöréseinek romboló hatása majdnem elenyészik a háború rendes nyomorai mellett, úgy a mint azt most az europai fejedelmek eszélye és humanitása mérsékli, kik a katonai mesterség üzésével magukat mulattatják és alattvalóik bátorságát gyakorolják. De a jelenkori nemzetközi jog és szokás a legyőzött katona biztosságát és szabadságát megvédi, s a békés polgár ritkán panaszkodhatik, hogy élete vagy vagyona a háború dühének kitétetnék. A római birodalom bukásának szerencsétlen korszakában, mely méltán Valens uralmától keltezhető, a scytha és germán barbárok minden egyéni boldogságot és biztonságot személyesen megtámadtak, és százados müveket és fáradalmakat tettek semmivé.

A hunnok és góthok, K. u. 376.

A hunnok betörései a nyugati tartományoknak szorították a góth nemzetet, mely negyven évnél rövidebb idő alatt a Dunától az Atlantig nyomult elő, és fegyverének sikere által sok ellenséges, nálánál vadabb népfajok betörésének nyitott utat. A kimozdulás eredeti oka az észak távoli tartományaiban vész el, és a Scythák, vagy Tatárok [1]) pásztor életének különös szemügyre vétele ezen romboló vándorlások titkos okát fel fogja deríteni.

A scythák, vagy tatárok pásztori szokásai.

A különböző jellemek, melyek a földnek polgárisult nemzeteit jelezik, az ész használatának, vagy a vele való visszaélésnek tulajdoníthatók, mely az europainak, vagy a chinainak szokásait és nézeteit oly különbözőleg képezi, és oly mesterségesen

[1]) Meg kell jegyezni, hogy Gibbon az északnak minden pásztor-életü népeit különbség nélkül Scythákнak, vagy Tatároknak nevezi. H. K.

fejti ki. De az ösztön működése sokkal biztosabb és egyszerűbb, mint az észé: sokkal könnyebb meghatározni egy négylábúnak vágyait, mint egy bölcsésznek okoskodásait; és az emberiségnek vad fajai, a mennyiben az állatok állapotához közelébb állanak, jobban megtartják az azokhoz, és egymáshoz való hasonlatosságot. Szokásaik egyenletes állandósága a tehetségeik tökéletlenségének természetes következménye. Hasonló helyzetre lévén utalva; szükségletük, vágyaik, élvezetük mindig ugyanazok maradnak, és az élelem vagy éghajlat befolyása, melyet a társadalom elöhaladottabb fokán oly sok erkölcsi ok függeszt fel vagy győz le, a barbárok nemzeti jellemének képezésére és fentartására hatalmasan közreműködik. Scythia, vagy Tatárország határtalan síkjait mindig a vadász — vagy pásztor — életű vándor fajok népesítették be, kiknek tétlensége a földmüveléstől idegenkedett, és kiknek nyugtalan szelleme az ülő életmód korlátozottságát megvetette. A scythák és tatárok legyőzhetlen bátorságukról és gyors hódításaikról minden időben ismeretesek voltak. Az északi pásztorok Ásia trónjait ismételten felforgatták, és fegyvereik borzalmat és pusztítást terjesztettek Európa legtermékenyebb és legharcziasabb országai felett. Ily körülmények közt a józan történész kénytelen bevallani, hogy a pásztor élet, mely a béke és ártatlanság legszebb jelvényeivel díszíttetett föl, a katonai élet vad és kegyetlen szokásaira sokkal alkalmasabb. Ezen megjegyzésnek bebizonyítására a pásztorokból és katonákból álló nemzetet három nevezetes szempontból fogjuk megvizsgálni: I. Életmódukat; II. lakásaikat; III. gyakorlataikat.. Borysthenes, Volga és Selinga partjai a hasonló és bennszülött szokásoknak ugyanazon egyforma látványát fogják nyujtani.

Életmód.

I. Ama kevés számú szerencsés vadak, kik a naptérítők közt laknak, — a természet pazar adománya által tápláltatnak; de az északi égöv alatt élő pásztor-nép a juhfalkákra és csordákra van szorítva, és ha igaz hogy a részvét érzelmét a házi kegyetlenség látása és gyakorlata észrevétlenül eltompítja: megjegyezhetjük, hogy azon borzalmi tárgyak, miket az európai ízlés eltakar, a tatárok kunyhóiban a maguk meztelenségében és undorító egyszerűségében tünnek elő. Az ökröt vagy juhot ugyanazon kéz öli meg, mely neki takarmányt szokott nyújtani, és a véres tagok csaknem nyersen szolgáltattak fel az

érzéketlen gyilkos asztalára. [1]) Hadakozás alkalmával az állatok igen jó szolgálatot tettek, mert a nyájak és csordák, melyek a tatárokat kisérték, elegendő húst és tejet adtak, legelőt pedig majdnem mindenütt találtak. A tatárok különbség nélkül megették mind a megölt, mind a betegségben elhult állatok húsát. A lóhúst különös falánksággal ették, és ezen ízlés katonai működésüket felette könnyítette. A lovasságot mindíg fölös számú lovak követték, részint az előhaladás siettetésére, részint a barbárok éhségének kielégítésére. Ha a takarmány elfogyott, a barmokat megölték, és a húst felfüstölték, vagy a napon megszárították. Sürgős menetek alkalmával sajttal és túróval éltek. A boldogabb tájakról szállított bort kiválólag szerették; és iparuknak egyetlen példája azon mesterségben állott, hogy a kanczák tejéből erjedt italt készítettek, mely hatalmas kábító erővel bírt. A ragadozó állatok módjára a vadak az éhség és jólét változó viszonyainak vannak kitéve, és gyomruk megszokta, hogy az éhség és mértékletlenség ellentétes végleteit nagy alkalmatlanság nélkül eltűrje.

Lakásaik.

II. Úgy látszik, hogy a scythák pásztori szokása az egyszerűség és fedhetlenség előnyeit egyesítette. Az ugyanazon fajbeli egyének folytonosan együtt vannak, de gyülekezetük tábort képez, és nemzeti szellemük kölcsönös támogatás és verseny által buzdíttatik. A tatár háza egy tojásdad alakú kis sátor, mely hideg és piszkos tanyául szolgál a gyermekeknek. A gazdagok palotái fakunyhókból állanak, melyek egy gerenda segítségével, húsz-harmincz ökör által odább vonhatók. A nyájak és csordák legeltetés után este a táborba vonulnak. Azon szükségesség, hogy az állatok és emberek ilyszerü folytonos tolongása közt a legveszélyesebb zavarnak eleje vétessék: az elosztás, rend s a tábor őrízete által fokonkint a haditudomány alapelveit hozta létre. A mint a legelő elfogyott, uj tért keresnek. Nyáron észak felé vonulnak, és valami folyó mellett letelepednek. Télen dél felé húzódnak, és valamely alkalmas

[1]) Il est certain que les grands mangeurs de viande sont en general cruels et féroces plus que les autres hommes. Cette observation est de tous les lieux, et de tous les temps: la barbarie anglaise est connue etc. Rousseau, tom 1. p. 274. (Annyi bizonyos, hogy a nagy húsevők átlagosan kegyetlenebbek és vérengzőbbek, mint más emberek. Ez tapasztalata minden hely és időnek: az angol barbárság ismeretes, sat.)

magaslatot keresnek, melynek tövében sátraikat fölütik, hogy az északi szelek ellen védve legyenek. Ezen szokások csodálatosan alkalmasak arra, hogy a vándorlás és hódítás szellemét terjeszszék. Az összeköttetés a nép és területe közt oly laza, hogy a legcsekélyebb véletlenre is szétszakad. Az igazi tatár hazája a tábor, nem pedig a terület. E tábor köré foglalja be családját, társait és tulajdonát, és legtávolabbi utjában is mindig azon tárgyak környezik őt, melyek előtte drágák, értékesek és kedvesek. A zsákmány utáni szomj, valamely méltatlanságtóli félelem, a szolgaság türelmetlensége mindíg elég ok volt arra, hogy a scythákat ismeretlen tartományokba üzze, hol jobb sorsot reméltek. [1])

Gyakorlataik. III. A pásztor élet a földmüvelés és ipar foglalkozásaival szemben kétségtelenül a henyeség élete; és mivel a tatárfaj előkelő pásztorai csordáik gondviselését rabszolgáikra bízzák; szünidejüket a szolgai és fáradságos kezelés ritkán zavarja meg. De a helyett, hogy szünórájukat a szeretet és egyesség gyengéd örömeinek szentelnék, a vadászat erőszakos és véres gyakorlatában töltik el. Tatárország síkjai tömve vannak oly fajú lovakkal, melyek a háború és vadászat czéljaira könnyen idomíthatók. A scythák minden időben híresek voltak mint bátor és ügyes lovasok, és a folytonos gyakorlat oly biztosakká tette őket a nyeregben, hogy az idegenek azt hitték, miszerint az élet mindennapi foglalatosságait az evést, ivást, sőt alvást is a nélkül teljesítik, hogy a lóról leszállnának. Kitünőek a lándsa, íj és hegyes dárdával való ügyes bánásban. Nemcsak a félénk és ártatlan állatok: nyúl, kecske, őz, lajhár, szarvas, jávor és zerge ellen intézik nyilaikat, hanem bátran szembeszállnak a vadkannal, fölélesztik a medve lomha bátorságát, és fölizgatják még a tigris dühét is. A hol veszély van, dicsőség is lehet; és a vadászat ezen neme, mely tért nyitott a bátorságnak, méltán a háború iskolájának tekinthető. Körvadászatot is tartottak, mely alkalommal számos lovasságot használtak, és a minden oldalról bekerített állatokat nyilaikkal leterítették. Ezen járatban, mely néha több napig tartott, a lovas-

[1]) E tatár vándorlásokat de Guignes (Hist. des Huns. tom I. II.) a chinai nyelv ügyes és szorgalmas tolmácsa fedezte fel, ki ezáltal az emberi nem történetében uj és fontos jelenetekkel ismertetett meg bennünket.

ság köteles volt hegyeken átmenni, folyókat átúszni, meredekeken áthatolni a nélkül, hogy a fokozatos előhaladás megállapított rendjét megzavarniok szabad lett volna. Kötelesek voltak a csapat mozdulatait figyelemmel kisérni, a nyert jelzéseket tovább közölni, és haladásukat a szerint késleltetni vagy siettetni. A vezetők e gyakorlati iskolában megtanulták a katonai mesterség legfontosabb részeit: a térnek, távolságnak s az időnek gyors és pontos meghatározását; és a vadászat kellemei előjátékul szolgáltak a birodalmak meghódítására.

Kormányzat.

A scythiai hordák, melyek az ujabb elnevezés szerint Hunnoknak neveztetnek, egy számos és növekedő családdá alakultak, mely a folytonos nemzés folyamában ugyanazon ős törzstől származott. A legalacsonyabb és legtudatlanabb tatár is lelkiismeretes büszkeséggel és megbecsülhetlen kincs gyanánt őrzi nemzetségi családfáját, és a vagyonnak egyenlőtlen elosztása által bármily rangkülönbség is támadt köztök, egymást kölcsönösen a törzs első alapítójának utódjaiul tekintik. A büszke barbárok szíves és önkénytes engedelmességgel hajolnak meg vérük feje előtt, és főnökük a Mursa, mint nagy atyjuknak képviselője, békében a bírói, háborúban pedig a vezéri hatalmat gyakorolja. A pásztori világ eredeti alakjában minden Mursa független főnöke volt egy nagy és különös családnak; de később különféle és állandó okok folytonos hatálya arra kényszerítette a kóborló hordákat, hogy egy legfőbb főnök alatt nemzeti közületté egyesüljenek. A legtöbb sikert aratott fejedelelem fölvette a katonai parancsnokságot, melyre neki érdemének, vagy hatalmának fensősége igényt adott. A magához hasonlóknak felkiáltása trónra emelte őt Khan czímmel, mely az észak ázsiai nyelven a királyi méltóságot teljes kiterjedésében kifejezi. Az örökösödési jog soká a birodalom alapítojához volt kötve, és jelenleg is mindazon Khánok, kik Krimiától Chináig uralkodnak, egyenes örökösei a hires Dzsingisnek. [1]) De a mennyiben a tatár fejedelem fölmenthetlen kötelme, hogy népét személyesen vezesse a háborúba, a gyermeknek igényei nem vétetnek tekintetbe, hanem valamely érdemes királyi rokon bízatik meg elődjének kardjával és királyi pálczájával. A nemzeti fejedelem méltóságának fentartására kétféle adót szedtek, és

[1]) Lásd: Abulgházi part. V. c. 4. és D' Herbelot Bibl. orient. p. 878.

mindegyik adónem a tulajdonnak ép úgy, mint a zsákmánynak egy tizedét tette. E szerint a tatár fejedelem népe vagyonának tized részét élvezi; és a mennyiben magán vagyona is tetemesen fölülmúlja a többiét, azt ajándékokra, jutalmakra és kitüntetésekre használja. Királyi előjogának gyakorlatát a nemzeti gyűlés régi intézménye mérsékelte. A korultai - vagy nemzet gyűlést rendesen tavaszkor, vagy őszkor, valamely síkon tartották, melyre a fejedelmi ház tagjai, és a mursák lóháton számos kisérettel jelentek meg. A scythák alkotmányában a hűbéri kormányzat alapjai fedezhetők fel, de az ellenséges nemzetekkel való gyakori összeütközések néha hatalmas és önkény uralomra vezettek.

Scythia, vagy Tatárország fekvése és kiterjedése.

A mult események emléke, az irástudatlan barbárok folytonos és távoli vándorlásaik mellett — nem soká állhat fenn. Az ujabb tatárok mit sem tudnak őseik hódításairól, s a mit a scythákról tudunk, azt a tanult és polgárisultabb nemzetekkel való összeköttetéseiknek köszönhetjük. A görögök, kik a fekete tengert behajózták és partjait megtelepítették, fokonkint, de tökéletlenül fölfedezték Scythiát a Dunától és Thrácia határától egész a fagyos Maeotisig és a Kaukasus hegyéig. A görögök és persák azt tartották, hogy Scythia valóságos határa Imaus vagy Kaf hegyéig terjed; azontúl Ásia legtávolabbi részei ismeretlenek maradtak, sőt mesék által összezavartattak. De ama hozzáférhetlen részek régi lakhelyét képezik egy hatalmas és polgárisult nemzetnek, melynek története elfogadható hagyományok nyomán négy ezer évre vihető vissza, és pontos egykorú történetírók szakadatlan bizonyítása szerint csaknem két ezer évet igazolni képes. [1]) China évkönyvei [2]) világot vetnek a pásztor népeknek — melyek folyvást scytháknak vagy tatároknak neveztetnek — állapotára és forradalmaira. A Duna torkolatától a japáni tengerig az egész hosszaság ötezer mértföldet tehet; a szélesség nem mérhető meg oly pontossággal, mert China falától északfelé haladva Sibiria kiállhatlan hidegénél meg kell állapodnunk.

---

[1]) Semat sien China első történetét 97 évvel K. e. adta ki. Művét 180 történész folytatta és kifejtette. Művök anyagai még meg vannak, és legnagyobb részük a franczia császári könyvtárban föltalálhatók.

[2]) Chinát a franczíák szorgalma — a pekingi hittérítő Freret és De Gnignes írta le.

A hunnok, kik Valens alatt a római birodalmat fenyegették, egy sokkal korábbi korszakban a chinaiakra nézve voltak félelmesek. [1]) Régi és tán eredeti hazájuk a nagy sivatag volt, mely közvetlenül a chinai fal északi részén terül el. Helyüket jelenleg a mongolok bírják. De a hunnok bátorsága túlterjedett birodalmuk szük határain, és nyers főnökeik Tandzsu — Ég fia — néven apródonkint egy rettenetes birodalomnak meghódítói és fejedelmei lettek. Kelet felé az Oceánnál állapodtak meg, és minden népfaj hozzájuk csatlakozott. Nyugatról egyetlen-egy hadjárattal huszonhat nemzetet hódítottak meg. Északról az északi tenger állapíttatott meg határul. Ily sok távoli népnek meghódítasa hízelgett Tandzsu büszkeségének, de a hunnok vitézsége csupán a déli birodalom gazdagságával és fényűzésével volt megjutalmazható. Három századdal a keresztény korszak előtt a chinaiak egy tizenötszáz mértföld hosszú falat építettek a hunnok betörései ellen; [2]) de e bámulatos mű, mely a világ térképén oly kitűnő helyet foglal el, soha sem tudta a harcziatlan nép nyugalmát biztosítani, mert a két sőt néha háromszáz ezerből álló hún lovasságnak vitézsége és bámulatos gyorsasága többször legyőzte és dicstelen megadásra késztette a chinaiakat. [3]) Béke feltételéül egy bizonyos mennyiségű pénz és selyemnek rendes fizetése köttetett ki; de ezenkívül még egy sokkal dicstelenebb adóczikk is létezett, mely az emberi természet legszentebb érzelmeit sértette meg. A tatárok rút és formátlan alakúak voltak, és míg nejeiket a házi foglalkozások eszközeiül tekintették, érzékük nemesebb szépségek után vágyakozott; minélfogva a chinaiak arra kötelezték, hogy nekik évenkint bizonyos mennyiségű nőket a legszebb leányokból válogatva kiszolgáltassanak; [4]) és maga

A Hunnok eredeti hazája.

Hódítmányuk Scythiában.

A chinaiakkali háborújok K. e. 201.

---

[1]) De Guignes. — tom II. p. 1—124. adta ki a régi, a chinaiak által Hiong-nu-knak nevezett hunnok eredeti történetét.

Nem szükség mondanom, hogy hazai történetíróink, nevezetesen Pray, ki különösen a hunnok régi évkönyveit megírta, saját vallomása szerint azoknak eredeti hazáját illetőleg nem csak De Guignes véleményét fogadta el, hanem Annalisainak egész első könyvét — tőle vette át. H. K.

[2]) Lásd Duhalde — tom. II. p. 45. és De Guignes — tom. II. p. 89.

[3]) Duhalde — tom. II. p. 412—426. két nevezetes emlékiratot közöl. Kang-Mu hadügyér — tom. II. p. 555. némely igen érdekes adatokat szolgáltat a hunnok szokásairól.

[4]) Lásd Hist. de la Conquête de la Chine. tom. I. p. 186. 187.

a fenhéjázó Tandzsu is a császári családból kapott nőket feleségül. E szerencsétlen áldozatok helyzetét egy chínai herczegnő versekben leírta, melyben megsiratja, hogy szüleitől elszakíttatott, panaszkodik, hogy egyetlen itala aludt tej, egyetlen étele nyershús, és egyetlen palotája egy sátor; s azon vágyát fejezi ki, vajha madárrá változva szeretett hazájába visszarepülhetne.

A hunnok hanyatlása és bukása.

China meghódítása az északi pásztorfajok által kétszer lett végrehajtva; a hunnok ereje nem volt csekélyebb, mint a moguloké vagy mandzsuké; és nagyravágyásuk a legvérmesebb reményekkel kecsegtette őket. De büszkeségük megaláztatott, és előhaladásuk megakasztatott Vuti fegyverei által, ki ötödik császár volt a hatalmas Han családból. Ennek tábornokai sok száz mértföldre behatoltak a hunnok tartományaiba, és őket több változó szerencsével vívott csaták után végre egy alkalommal, midőn nem is gondolták, meglepték, és több mint tizenötezer harczosukat leölték. Ezen emlékezetes győzelmet több véres csata követte, melyek annyira megtörték a hunnok hatalmát, hogy sem a keleti, sem a nyugoti fajok Tandzsu tekintélyét többé elismerni nem akarták; és végre maga Tandzsu

K. e. 51.

kénytelen volt lemondani méltóságáról. Nagy pompával fogadtatott ezután a chinaiak fővárosában, külön palota jelöltetett ki elfogadására és a császári család minden tagja fölé helyeztetett; de térden állva mutatta be hódolatát a császárnak, és háladatosan fogadta el a pecsétet, mint királyi függőségének jelvényét. E lealázó hódolat után a hunnok birodalma fokonkint lehanyatlott, míg végre polgári egyenetlenség folytán két ellenséges és elkülönített királyságra szakadt. Egyik fejedelem

K. u. 48.

mintegy ötvenezer családdal a dél felé vonult, és Tandzsu czím alatt hozzá illő tartományt kapott a chinai birodalom határán s állandó hűséggel viseltetett a császár iránt. E végzetes szakadás után az északi hunnok még mintegy ötven évig lézengtek, míg végre mind en oldalról elnyomattak, s a Tandzsuk hatalma ezerháromszáz évi kormányzat után, a keresztény idő-

K. u. 93.

számítás első századának végén tökéletesen megsemmisíttetett.

Kivándorlásaik K. u. 100. s. a. t.

A legyőzött hunnok sorsa különfélekép alakult a jellem és helyzet különféle befolyása szerint. Több mint százezer személy, kétségtelenül a legszegényebb és legfélénkebb rész, kénytelen volt szülőföldjén maradni, saját nevéről és eredetéről lemondani, és a Sienpik — keleti tatárok — győztes fajával

összevegyülni. Ötvennyolcz horda, körülbelül kétszázezer ember, tisztesebb szolgaságot óhajtva dél felé vonult, a chínai császár védelmét kérte, és engedelmet nyert, hogy a Chansi és Ortu tartományok legvégső határát lakják és őrizzék. De a legharcziasabb és leghatalmasabb fajok változó szerencséjük közepett is fenntartották őseik csüggedhetlen szellemét. A nyugati világ nyitva állott bátorságuk előtt, és ezen borzalmas számüzöttek két nagy részre szakadva, egyik Oxus, a másik Volga felé vette útját. Ezeknek elseje a Sogdiana termékeny és terjedelmes síkjain telepedett meg a Kaspi tenger keleti részén, hol a hún nevet euthali, vagy nephtali előnévvel fenntartotta. Szokásuk szelidebb, sőt arczvonásuk is nemesebb lett az éghajlat szelídsége s ezen virágzó tartományokban való hosszú tartózkodásuk alatt. A fehér hunnok, kik e nevet megváltozott arczszinüktől nyerték, hamar elhagyták a szittya pásztor életet, és fényüzöbben éltek; ősi barbárságuk egyetlen maradványa azon ősi szokás volt, mely a gazdag jóltevő minden társait, kik nagylelkűségét élvezték arra kötelezte, hogy vele együtt elevenen temettessék el magukat ugyanazon sírban. A persiai tartományok közelsége, e hatalmas birodalommal gyakori és véres összeütközésbe keverte őket; de ők tiszteletben tartották békében a szerződések kötelező erejét, — háborúban az emberiség parancsait. A másik része a hunnoknak észak-nyugat felé ment, ahol a chínai selymet sibíriai bőrrel kényszerültek felcserélni. Függetlenségi szellemük csakhamar megdöntötte a Tandzsuk örökösödését, és míg mindegyik horda külön Mursa által kormányoztatott, zajos gyülekezeteikben az összes nemzet közügyei felett intézkedtek. Rövid tartózkodásukról a Volga keleti partjain tanuskodik a „Nagy Magyarország“ elnevezés, mely a tizenharmadik századig fenmaradt. [1]) Télen csordáikkal és

---

[1]) A tizenharmadik században Rubruquis barát, ki a Kipzak végtelen síkjain át a nagy Khanhoz utazott, hallotta Magyarország emlékezetes nevét közös nyelvvel és származással. Hist. des voyages. t. 7. p. 269. — Ugyanezt bizonyítja Julián domonkos rendi barát, kit IV. Béla ugyancsak a tizenharmadik században küldött ki; s ennek visszatérte és elbeszélése után Rikhárd szerzetes irásba foglalta „Nagy Magyarország dolgait“ — lásd; Fejér Cod. Diplom. t. IV. vol. I. p. 50—57. és ugyanennek, „De avitis Magyarorum ac Chunorum etc.“ p. 17. erre vonatkozó jegyzetét.

Pray p. 22. azt mondja, hogy midőn a hunnok később Baktriába

nyájaikkal a hatalmas folyó torkolatához vonultak, nyáron pedig Saratowig. A legujabb időig legalább addig terjeszkedtek a fekete kalmukok, kik körülbelül egy századig Oroszország védelme alatt maradtak, azután pedig ismét a chínai birodalom határára tértek vissza. [1])

Győzelmük az alanok felett.

Lehetetlenség betölteni az időnek azon sötét közét, mely lefolyt az után, hogy a chinaiak a volgai hunnokat szemük elöl tévesztették, és míg a rómaiak előtt ismét feltüntek. Mind a mellett van némi ok a föltevésre, hogy ugyanazon erő, mely eredeti hazájokból elűzte arra késztette őket, hogy folytonosan Európa határai felé nyomuljanak; és minden valószinűség fenforog, hogy az északi hunnok a délieknek megromlásával, — kik magukat a chinaiaknak a harmadik században alávetették — tetemes erőt nyertek; hogy a legbátrabb hadakozók fölkeresték szabad és kalandos honfiaikat és hogy miként a jólét őket megosztotta, a közös szerencsétlenség ép úgy egyesítette. A hunnok nyájaikkal és csordáikkal, nejeikkel és gyermekeikkel, alattvalóikkal és szövetségeseikkel a Volga nyugati részére áttelepedve, az alánok tartományába betörtek. A Volga (Araxes, Etil) és Tanais (Don) közti sikságot az alánok sátorai borították el. A sarmata és german vér vegyülete okozta, hogy az alánok képvonásai nemesültek, fekete bőrszinük megfehérült, és hogy hajuk szőke lett, mi a tatár fajnál ritkán látható. Személyük nem volt oly rút, sem modoruk oly bárdolatlan, mint a hunnoké; de nem kevésbé valának vitézek és szabadságszeretők, mint a hunnok, és nem kevésbé szerették a fegyvert, mert a háborút és rablást úgy tekintették, mint az emberi nem gyönyörét és dicsőségét. Egy földbeszúrt kard volt vallásos tiszteletük egyetlen tárgya, ellenségük koponyája leg-

---

mentek, a chinai évkönyvekben Yeták neve alatt fordulnak elő, s ugyanazok látszanak lenni, kiket a görög és latin irók Getáknak neveznek.

Katona: Hist. Crit. Ducum. p. 47. a magyarok eredeti hazáját Baskiria körül helyezi — Sibiria alatt az Astrakani birodalom fölött — mely véleményt minden földiró elfogadtott. Const. Porph. De admin. imp. Cap. 37. azt mondja: „Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel (Volga) et Geich (Jaichum) flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui Mazari atque Uzi cognominantur.“ H. K.

[1]) A kalmukok vagy Torgutok nagy vándorlása 1771-ben történt Lásd: Mem. sur la Chine tom. I. p. 401—418.

értékesebb részét képezte nyergüknek, és szánalommal s megvetéssel tekintettek ama kislelkü harczosokra, kik nyugalommal várták be az öregség gyengeségét, vagy egy hosszú betegség gyötrelmeit. [1]) A Tanais partjain összeütköztek egyenlő bátorsággal, de egyenlőtlen sikerrel. A hunnok győztek, az alánok királya megöletett és a legyőzött nemzet szétfutott, vagy megadta magát. Egy része a Kaukazus hegyei közé vonult, a másik a balti tenger felé, hol a germánokkal egyesülve Galliában és Spanyolországban pusztítottak. De a legnagyobb rész a hunnokkal egyesült, kik a kevésbé szerencsés ellennek bátorságát tiszteletben tartották, és ekként számban és bizalomban növekedve a góth birodalomba betörtek.

Győzelmeik a góthok fölött K. u. 375.

A nagy Hermanrik, kinek birodalma a balti tengertől a fekete tengerig terjedett, korának és hírnevének tetőpontján élvezte győzelmeinek gyümölcseit, midőn egy ismeretlen ellenekből [2]) álló hadnak borzalmas közeledése által felriasztatott, kiket az ő vad alattvalói méltán neveztek barbároknak. A félelmet növelte a borzalom, melyet a hunnok nyivákoló hangja, idomtalan mozdulata, és különös rútságuk előidézett. Állatokhoz hasonlították őket, kik a többi emberiségtől széles válluk, lapos orruk, és mélyen beesett kis fekete szemük által különböztek, és a menynyiben bajusztalanok voltak, soha sem élvezték az ifjú kornak férfias diszét, s az öregségnek tiszteletre méltó tekintélyét. Meseszerű származást tulajdonítottak nekik, azt mondták ugyanis, hogy miután Scythia boszorkányai a társadalomból kiűzettek, pokoli szellemekkel párosultak a sivatagokban, és hogy a hunnok ez undok szövetségnek utódai. [3]) Ezek ellen akarta Her-

[1]) Utque hominibus quietis et placidis otium est voluptabile, ita illos pericula juvant et bella. Judicatur ibi beatus, qui in proelio profuderit animam : senescentes etiam et fortuitis mortibus mundo digressos, ut degeneres et ignavas conviciis atrocibus insectantur. Ily emberek legyőzői iránt — kiált fel Gibbon — magas véleményt kell táplálnunk.

[2]) Miután a hunnok hiteles történetét birjuk, fölösleges volna, hogy ismételnők vagy megczáfolnók a meséket, melyek eredetőkot és haladásukat helytelenül adják elő; a vizen és Maeotis iszapon való átmenetelüket, hogy egy ökröt vagy szarvast üzőbe vegyenek s. a. t. (Zozimus l. IV. p. 224 Sozomen. l. VI. c. 37. Procop. Hist. Misc. c. V. Jornandes c. 24. Grandeur et décadence des Romains. c. 17.)

[3]) E förtelmes eredet, melyet Jornandes c. 24. egy góth keserű gyűlöletével fest, alkalmasint egy vidám görög meséből származhatott. Herodot L. IV. c. 9. etc.

manrik vezetni a góth állam egyesített erejét, de csakhamar meggyőződött, hogy szolgai alattvalói az elnyomás által elkeserítve inkább hajlandók előmozdítani, mint visszaüzni a hunnok betöréseit. Egyike a Roxolán főnököknek előbb elhagyta Hermanrik zászlóját, s a kegyetlen zsarnok vad lovakkal szakíttatta szét annak ártatlan feleségét. A szerencsétlen asszony fivérei megragadták a kedvező alkalmat a boszura. A beteges király meghalt; halálával, mely kétségbeesésnek tulajdoníttatott, a kormányzat gyeplői Vithimerre szállottak, kit a hunnok legyőztek és megöltek. Az ostrogóthok meghajoltak végzetük előtt, s az Amalok királyi családját később a nagyravágyó Atilla alattvalói közt fogjuk találni. De a gyermek-királyt Vitheriket Alatheus és Saphrax megmentették, s az ostrogóthok maradványait a Niszter mellé vezették. Az eszélyes Athanarik szintén a Niszter partjain gyűjtötte össze a Visigóthokat, hogy a hunnok előhaladását meggátolja. De a hunnok lovassága egy átlábolható helyen, a hold világánál átgázolta a vizet, s a visigóthokat bekerítette úgy, hogy ezek csak nagy megerőltetéssel voltak képesek a hegyek felé visszavonulni. A bátor tábornokok uj védelmi állásról gondoskodtak, s a Pruth és Duna közti területet, a mai Oláhországot szemelték ki, mely őket a hunnok pusztító betöréseitől megmentené. Azonban a nép félelme meghiusította ezen tervet, mert azt állították, hogy csupán a Duna képes védgátul szolgálni a szittya barbárok ellen. Minélfogva Fritigern és Alavivus vezérlete alatt a nemzet jelentékeny része e nagy folyó partjaihoz sietett, s a keleti római császár pártfogásáért esdeklett. Maga Athanarik a kaukalandi hegyek közé vonult, melyet Erdély áthatlan erdői — ugy látszik — csaknem egészen elrejtettek.

A góthok Valens pártfogásáért könyörögnek K. u. 376.

Miután Valens a góth háborút befejezte, a dicsőség és eredmény némi tüntetésével utazott ásiai birtokain keresztül, és végre Syria fővárosába tette székhelyét. Az öt évet, melyet Antiochiában töltött, a persák feletti őrködésre, a saracenek és isaurok rablásainak meggátlására, és az ariáni theologia megszilárdítására fordította, és hogy aggodalmas gyanuját kielégítse az ártatlanokat ép úgy kivégeztette, mint a bűnösöket. De a császár legkomolyabb figyelmét azon fontos tudósítás vette igénybe, melyet a Dunánál alkalmazásban volt polgári és katonai tisztviselőitől nyert, hogy a hunnok — a vadak egy isme-

retlen és szörnyű faja — betört és a góthok hatalmát felforgatta; kik most a Duna partjára érve, összetett kézzel kérik a római kormány pártfogását, szentül igérve hogy, ha nekik a Thráciában való letelepedés megengedtetik, örök hála fejében a birodalom törvényeinek engedelmeskedni, és annak határait őrizni fogják. Bármily kedvezőknek látszottak is ez ajánlatok, melyek a fejedelem büszkeségének, lomhaságának és fukarságának hízelegtek, a legtapasztaltabb államférfiú sem volt még eddigelé azon helyzetben, hogy megbírálhatta volna az előnyöket vagy veszélyeket, melyek egy nagy tömeg kiéhezett barbár nép abbeli kérelmének — hogy egy polgárosult nép határán letelepülhessen — visszautasításából vagy elfogadásából származhatnak. Végre a góthok kérelme meghallgattatott, és ajánlatuk a császári udvar által elfogadtatott. De amint a Dunán átléptek, fegyvereik elszedettek, és gyermekeik az ásiai tartományokban szétosztattak, hogy nevelés által polgárosítassanak, és egyszersmind szüleik hűségének biztosítására kezesül szolgáljanak.

Áthozattak a Dunán a római birodalomba.

A kétséges és hosszú alkudozás alatt némely türelmetlen góthok vakmerő kísérletet tettek, hogy a Dunán átmenjenek azon kormány engedélye nélkül, melynek védelméért könyörögtek; de a tulsó parton állomásozó katonák által leöltettek, mely kötelesség-teljesítésért a bátor tisztek hivatalaiktól megfosztattak, és alig voltak képesek a fejvesztési büntetés alól menekülni. A császári parancs végre megérkezett, és az átszállítás nagy és nehéz munkája végrehajtatott. A Duna ez idő tájban szakadatlan esőzések folytán igen megáradt, és a tolongó átszállítás alkalmával a sebes folyam által sokan elragadtattak és a hullámok közt elvesztek. Az egykorú fő történész — Ammianus — komolyan állítja, hogy Darius és Xerxes óriási hadserege, mely sok ideig mesének tekintetett, most való tények által igazolva lőn. A hadképesek száma kétszázezerre tétetett, ehhez adva az asszonyokat, gyermekeket és rabszolgákat, az összes vándorcsapat száma egymillióra tehető. A gyermekek a tömegtől azonnal elválasztattak, és nevelés végett távoli tartományokba szállíttattak, s amint ezek a nagyszámú túszokkal és foglyokkal a nagy városokon átvonultak, szép öltözéküket és harczias termetüket a tartományi lakosok megbámulták és irigyelték. De a fegyverekre nézve, miket a barbárok díszjelül és biztonságuk zálogául tekintettek, készek voltak

a góthok oly árt ajánlani, mit a császári tisztviselők vágya és kapzsisága szívesen elfogadott. Hogy fegyvereiket megtarthassák, némi vonakodással beleegyeztek a büszke harczosok, hogy nejeiket vagy leányaikat áruba bocsássák: valamely szép szűznek, vagy kedves gyermeknek kecsei biztosították a felügyelő elnézését. A góthoknak megengedték, hogy fegyveresen szálljanak a hajókba, s a roppant tábor, mely alsó Moesia síkjain és magaslatain elterült, fenyegető, sőt ellenséges szint öltött. Nem sokára reá az ostrogóthok vezérei Alatheus és Saphrax a kisded királylyal a Duna északi partjain szintén megérkeztek, és ugyanazon kedvezményért esdeklettek. Valens határozott visszautasítása fölfüggesztette előhaladásukat, és kitüntette a császári tanács megbánását, gyanuját és félelmeit.

Sanyarúságuk és elégületlenségük.

A fegyelmetlen és le nem települt barbár nemzet a legszilárdabb mérsékletet és legügyesebb vezetést igényelte. Csaknem egy millió rendkivüli alattvalónak naponkinti ellátása csupán állandó és értelmes szorgalom által eszközölhető, melyet bármely félreértés vagy véletlen folytonosan megszakíthat. Ezen válságos időben Thraciát Lupicinus és Maximus igazgatták, kiknek megvesztegethető lelkülete a magán előny legkisebb reményénél a közjólét minden tekintetét félrevetette. A leghitványabb eledel a legtúlzottabb árért adatott, és a piaczokat ebek és elhult állatok húsával lepték el. Egy font kenyeret egy rabszolgá ért, és egy kis adag ételt tíz font ezüstért adtak. Midőn a góthok értékeikből kifogytak, fiaikat és leányaikat adták el. Az elégületlenség szelleme észrevétlenül tovább — tovább terjedett a barbárok táborában, a kik hangosan panaszkodtak a vendégszeretetlen bánásmódért, melyben őket uj szövetségeseik részesítették. Látták maguk körül a termékeny tartomány gazdag termékeit, míg ők maguk a mesterséges éhség elviselhetlen csapásait szenvedték. De a segítség, sőt bosszú eszköze, mit a zsarnokok rablásvágya náluk hagyott, kezeik közt volt. A tömeg lármája, mely érzelmeit eltitkolni nem volt képes, az ellenszegülés jeleiről tanuskodott; mi Lupicinus és Maximus félénk és bűnös elméjét fölriasztotta. Ennélfogva megkisérlették a góthokat a tartomány belsejében szétosztani; de mivel bennök nem bíztak, mindenünnen összegyüjtötték a katonai erőt, hogy a késedelmes vonulást előmozdítsa. E közben Alatheus és Saphrax észrevették, hogy Valens tábornokai a Duna

védelmére felállított várakat elég oktalanul lefegyverezték, és a kedvező alkalmat megragadták, hogy a hunnok üldözései elől meneküljenek. A kéznél levő hajókon az ostrogóthok vezérei ellentállás nélkül átszállitották királyukat és hadseregüket, és ellenséges független táborukat a birodalom területére vakmerően áthelyezték. [1])

A góthok forradalma Moesiában, és elsö győzelmeik

Alavivus és Fritigern „birák“ neve alatt vezetői voltak a visigóthoknak a békében s a háboruban; hatalmuk valamint rangjuk egyenlő volt, de a mint honfiaik az éhség és elnyomás következtében fellázadtak,Fritigern fensőbb képességeinél fogva átvette a katonai parancsnokságot. Ő visszatartotta a visigóthok nyugtalan szellemét, de mivel belátta a hasznot, mely a góth fegyveres erőnek egy zászló alatti egyesüléséből származnék: alattomban ápolta az ostrogóthokkali barátságot; és míg a római tábornokok rendeletei iránt feltétlen engedelmességet nyilvánított: lassankint Marcianapolis — alsó Moesia fővárosa felé tartott, hetven mértföldnyire a Duna partjaitól. E végzetteljes helyen az egyenetlenség és kölcsönös gyülölet lángjai borzasztó tüzvészszé fajultak. Lupicinus meghítta a góth főnököket fényes lakomára, és hős kiséretük a palota bejáratánál fegyverben maradt. De a város kapuit erősen őrizték, s a barbárok a telt piaczról kizárattak; alázatos kérelmük gúnyosan vissza utasittatott, miközben a polgárok és a katonák a góthokkal czivódásba keveredtek. Egy eszélytelen ütésre elhamarkodva egy kard rántatott ki, s az első vér, mely ezen véletlen czivódásban folyt, egy hosszú és pusztító haborúnak lett megindítója. Lupicinus a zaj és rendetlenség közepett megtudta hogy katonái közől többen agyon üttettek s fegyvereiktől megfosztattak: a bortól fölhevülve és álomtól elkábitva tüstént rendeletet adott ki, hogy Fritigern testőrei mészároltassanak le. Fritigern látta, hogy el van veszve, ha ez embernek csak egy pillanatnyi megfontolási időt is enged, megragadta tehát az alkalmat s felkiáltott: „a legnagyobb veszély fog bekövetkezni, ha a zavargást személyes jelenlétünkkel le nem csillapítjuk“ és kardot ragadva társaival együtt utat tört magának a tömegen át és lóra kapaszkodva szerencsésen a góthok táborába érkezett. A góthok kilencz mértföldnyire Marcianopolistól várták be Lupicinust, és Fritigern oly ügyesen vezette a góthok vitéz-

[1]) Ammian XXXI. 4. 5.

ségét, hogy egy erőteljes támadással a római legiókat megtörte. Lupicinus az ütközet helyén hagyta fegyvereit és zászlóit, tribunjait és legbátrabb katonáit. De a barbárok uralmukat csupán a zsákmányban és pusztitásban gyakorolták. Az igazságtalanságot a birodalom alattvalóin boszulták meg, és Lupicinus bűneinek a thraciai békés polgárok megrontása, városaiknak elégetése és családjaiknak lemészárlása vagy elhurczolása által kellett kiengeszteltetni. Kevéssel e nagy kivándorlás előtt a góthoknak egy nagy csapata Szuerid és Kolias vezetése alatt fogadtatott a birodalom pártfogásába és szolgálatába. E csapat Adriánápolyban helyeztetett el, de Valens tisztviselői abban állapodtak meg, hogy őket a Hellesponton túl elszállitják, távol a veszélyes kisértéstől, mely honfitársaik közelsége és sikere folytán könnyen rájuk ragadhatna. E rendeletet tiszteleteljesen fogadták, s csak néhány napi halasztást kértek. E közben ujabb rendetlenségek történtek, minélfogva a város főnöke fölfegyverezte a népet, és ellenséges fenyegetések közt követelte, hogy a góthok tüstént vonuljanak ki. A nép sértegető lármája elkeserítette a góthokat, kik ennek folytán a fegyelmetlen tömeget megtámadták, szétverték és fegyverüket elvették. Szenvedéseik egyenlősége hamar egyesitette a góthokat, és Fritigern hadával Adriánápoly falai alá vonultak. De tábornokuk kijelentette, hogy „ő békében akar élni a kőfalakkal“ és a közeli vidéken boszulta meg magát. Örömmel fogadta el a thráciai aranybányákban dolgozó munkásokat, kik a góthokat ismeretlen titkos utakon elvezették oly félreeső helyekre, hova a lakosok barmaikat és élelmi szereiket rejtették. Ily vezetők segédlete mellett semmi hely sem volt többé hozzáférhetlen; az ellentállás végzetteljes, a menekülés lehetetlen volt. A zsákmányolás alatt gyermekeiknek is nagy része visszakerült; ezek fájdalommal beszélték el szenvedéseiket, s ugyanazon kegyetlenségeket és méltatlanságokat, miket római uraiktól szenvedtek, ezeknek fiain és leányain szigorúan visszatorolták.

Thraciába nyomulnak.

A góth háború hatása. K. u. 377.

Valensnek és ministereinek eszélytelensége egy ellenséges nemzetet hozott a birodalom szivébe; de a visigóthok a régi igéretek őszinte teljesitése mellett kiengesztelhetők lettek volna. Azonban Valens ezuttal bátor volt, és időszerűtlen bátorsága végzetteljes lett magára és alattvalóira nézve. Személyesen ment el Konstantinápolyba, hogy elfojtsa a veszélyes forradal-

mat, és unokaöcscsét Gratiánt szólitotta fel, hogy segedelmére legyen. Az armeniai hadedzett katonák Traján és Profuturus tábornokok alatt Thráciába rendeltettek, hol Richomerrel a testőrség vezérével s a galliai legiókkal egyesültek. A hadi tanácsban, melyet sokkal több büszkeség, mint belátás vezérelt — a barbárok bekerittetése határoztatott el, kik téres és termékeny réteken táboroztak, közel a Duna hatágú torkolatához. Táboruk körül volt véve a kocsivár szokásos erődítéseivel, melynek közepén az őrködő Fritigern a rómaiak mozdulataira ügyelt. Fritigern észrevette, hogy az ellenség száma folytonos növekedésben van, és hogy az ő utócsapatát készülnek megtámadni; miért is a zsákmányoló csapatot, mely az egész vidéket elárasztotta, azonnal visszarendelte. Az est előhaladott, s a két hadsereg a közeledő összeütközésre készült, mely másnap virradóra halasztatott. A mint a harsona megszólalt, a góthok vad ordításokkal támadták meg a rómaiakat, kik művészi összhangzással énekelték hadi éneküket. A véres ütközet egész nap tartott egyenlő bátorsággal és ügyességgel. Az armeniai legiók fentartották hirnevöket, de végre a nagy tömeg ellenálhatlan súlya alatt elnyomattak. Este mind a két hadsereg visszavonult a nélkül, hogy határozott győzelemmel dicsekedhettek volna; valósággal azonban a rómaiak vesztesége, csekély számukhoz viszonyítva tetemesen nagyobb volt. Másnap a magasabb rangu tiszteket eltemették, a többi harczos azonban temetetlen maradt a síkon; tetemükön a ragadozó madarak sok ideig táplálkoztak, és több évvel később a fehér és meztelen csontok, melyek nagy kiterjedésü földet boritottak el, Ammianus szemei előtt borzasztó emlékül álltak a salici csatáról. [1])

A góthok előhaladását e véres nap kétséges kimenete megakasztotta, s a császári tábornokok, kiknek serege ily összeütközés ismétlése által fölemésztetett volna, azon sokkal észszerűbb tervet karolták föl: hogy a barbárokat saját nagy tömegük szükségei és nyomása által rontsák meg. Minél fogva a visigóthokat azon szük szegletbe akarták szorítani, mely a

A góthok egyesülése a hunnokkal, alánokkal s. a. t.

[1]) Indicant nunc usque albentes ossibus campi. Ammian. XXXI. 7. A történész vagy mint harczos, vagy mint utazó láthatta e sikot. De saját éleményeit a Constantius és Julián alatt viselt persa háború után szerényen elhallgatta. Nem tudjuk, hogy mikor lépett ki a szolgálatból, és mikor vonult vissza Rómába, a hol- a mint látszik — saját kora történetét megirta.

Duna, Scythia sivatagja és Haemus hegye közt terült el, hogy az éhség elkerülhetlen hatása alatt pusztuljanak el. Az eredmény már csaknem eléretett, midőn a rómaiaknak értésére esett, hogy a barbároknak egy új raja tört át a Dunán; miért is a megszállással felhagytak, úgy hogy a visigóthok éhségüket és boszujokat egész Hellespontig terjedő pusztitásokkal elégithették ki. Az éles eszü Fritigern szövetségre lépett honfiaival, kik Alatheusnak és Saphraxnak, ifjú királyuk gyámjainak engedelmeskedtek. A versenyző fajok hosszas gyülölete a közös érdek érzelme által fölfüggesztetett: egy zászló alá sorakoztak, és úgy látszik — az ostrogóthok főnökei a visigóth tábornok fensőbb szelleme előtt meghajoltak. De a leghatalmasabb szövetségest a góthok azokban nyerték, kik őket saját szülőföldjükről kiüzték. A hunnok és alánok számos csapatai jöttek át Fritigernhez, és a szittya gyors lovasság nagy nyomatékot és súlyt kölcsönzött a góth gyalogságnak. Ugyan ez időben az alemannok betörése Galliába elvonta a nyugati császár figyelmét és erejét.

Gratián győzelme az alemannok felett. K. u. 378. Majus.

A barbároknak a hadseregbe s a palota szolgálatába történt fölvétele a legveszélyesebb következményeket szülte, különösen azáltal, hogy ellenséges honfitársaikkal levelezvén, ezeknek a római birodalom gyengeségeit oktalanul, vagy roszakarólag fölfedezték. Igy tudták meg az alemannok egy szabadsággal haza bocsátott testőrtől, hogy Gratián nagybátyja segítségére készül; minélfogva elérkezettnek hitték az alkalmas pillanatot egy eredményteljes betörés végrehajtására. Minden erdő, minden falu hemzsegett a sok kalandortól, és az alemannok nagy hadseregének száma negyven, sőt később nagyitva hetvenezerre tétetett. A Pannóniába rendelt legiók azonnal Galliába visszahivattak, és Nanienus és Mellobaudes parancsnoksága alá helyeztettek; maga az ifju császár ez utóbbinak harczias bátorságát csodálta, és követte. Priarius, az alemannok királya szintén igen bátor ember volt, és a mennyiben mind a két hadsereget is vezetőik szelleme lelkesítette: találkozásuk és összeütközésük Argenteria, vagy a mai Colmar közelében, Alsatia síkjain csak egy pillanat müve volt. A nap dicsősége méltán tulajdoníttatott a római katonák hajító fegyvereinek és jól begyakorlott mozdulatainak; az alemannok, kik soká megállották helyüket, kér lelhetlen dühhel mészároltattak le; csupán ötezer menekült meg az erdőkbe és hegyekbe, és királyukat csak dicső halála

mentette meg a tömeg szemrehányásaitól, mely a szerencsétlen háború igazságát vagy eszélyességét mindig hajlandó kétségbevonni. Ez emlékezetes győzelem után, mely Gallia békéjét biztosította, és a római fegyver tiszteletét kivivta, Gratián halasztás nélkül a keleti hadjáratra indult; de midőn a Rajnán átlépett, rögtön balra kanyarodott, és bátran hatolt az alemannok hazájának szívébe. A barbárok mindent elkövettek, hogy Gratián előhaladását megakadályozzák, egyik hegyről a másikra vonultak, végre azonban több ismételt csatározás után megadták magukat. Gratián a béke biztositása tekintetéből bizonyos számú, válogatott, bátor és erős ifjakat követelt ezen hűtlen nemzettől, mint jövő mérsékletük leghatályosabb zálogát. Midőn a legiók a barbárok hegyeit megmászták, Gratián mindig az első sorban kitűnő bátorságot tanusított, és testőreinek aranyozott vértezete egészen széjjelfoszlott azon ütések alatt, melyeket fejedelmükhözi hü ragaszkodásuk folytán kaptak. Valentinián fia tizenkilencz éves korában a béke és háború képességeivel egyaránt látszott bírni, és személyes sikere az alemannok fölött úgy tekintetett, mint a góthok fölötti győzelmének biztos előjele.

Valens a góthok ellen indul K. u. 378. Majus 30 — Junius 11.

Míg Gratián alattvalóinak helyeslését megérdemelte és élvezte, Valens, ki végre Antiochiából kivonult, a konstantinápolyi nép által úgy fogadtatott, mint a köznyomorúság szerzője. Alig pihente ki magát tiz napig a fővárosban, a Hippodróm kicsapongó lármája arra sürgette őt, hogy induljon meg a barbárok ellen, kiket maga hítt birtokaiba; és a polgárok, kik távol a veszélytől mindig bátrak, egész önhittséggel állították, hogy ha fegyverük lett volna, az ellenséget már rég kiverték volna. A tudatlan tömegnek hiú szemrehányásai siettették a római birodalom bukását, s felizgatták Valens kétségbeesett elhamarkodását. Vezéreinek sikerteljes eljárása arra bírta, hogy megvesse a góthok hatalmát, kiket Fritigern szorgalma Adrianápoly közelében összegyűjtött. A taifaloknak, a góthokkal szövetkezett vad népnek előhaladása a bátor Frigerid által megakasztatott, királyuk megöletett, és az elfogott nép Mantua és Parma vidékén telepíttetett meg. Sebastián hőstettei, ki csak az imént lépett Valens szolgálatába, még tiszteletreméltóbbak voltak. Ő minden legióból háromszáz katonát választott ki, és ezen jól fegyelmezett csapattal meglepvén a góthokat, határ-

talan zsákmánynyal árasztotta el Adrianápoly városát. A fényes jelentés, melyet a hadvezér saját viselt dolgairól fölterjesztett, még inkább tüzelte az udvart, és Valens, ki büszkeséggel és örömmel hallgatott a palota heréltjeinek hizelgő beszédeire, égett a vágytól, hogy a könnyű és biztos győzelem dicsőségét megragadja. Hadserege számos veterán által erősbült meg, és Adrianápolyig a legnagyobb ügyességgel vezettetett. Tábora, a rómaiak gyakorlata szerint árkokkal és sánczokkal vétetett körül, és a legtekintélyesebb tanács hivatott össze, hogy a császár és a birodalom sorsa fölött határozzon. Az ész és halasztás pártját Victor támogatta, míg Sebastián a győzhetlen fejedelem bátorságához és fenségéhez méltatlannak találta a halasztást. Valens romlását Fritigern rászedő mesterkélései, és a nyugati császár bölcs intései siettették. A háború közepett a góth hadvezér egy keresztény papot küldött a béketárgyalás megkezdésére; Fritigern késznek nyilatkozott a fegyverletételre és a birodalom megvédésére, ha vándor földeit a Thráciában leendő nyugalmas megtelepítés felől bistosíthatja; de a barátság bizalmas hangján hozzátette, hogy az elkeseredett barbárok nem igen hajlandók ily észszerű föltétel elfogadására, és Fritigern azt hiszi, hogy a békét mindaddig nem kötheti meg, míg a császári hadsereg félelmes jelenléte által nem támogattatik. Ugyanez időben tért vissza Richomer nyugatról az alemannok megveretésének hírével s azon tudósítással, hogy a nyugati császár győzelmes hadseregével útban van és Valenst fölkéri, hogy megérkezéséig minden összeütközést kerüljön. De a gyenge fejedelmet a büszkeség és féltékenység végzetes csalképe vezérelte. Megvetette az alkalmatlan tanácsot, visszautasította a lealázó segedelmet; összehasonlította saját kormányzatának dícstelen korszakát a bajusztalan ifjú hirével; és Valens neki rohant, hogy felállítsa képzeleti diadaljelvényét, mielőtt társának gyorsasága a nap dicsőségeit bitorolhatná és megoszthatná.

Az adrianápolyi ütközet K. u. 378. Aug. 9.

Augustus kilenczedikén, mely nap megérdemli, hogy a római naptárban a legszerencsétlenebbek közé soroltassék, Valens császár erős őrizet alatt hagyván málháit és katonai kincseit, Adrianápolyból elindult, hogy megtámadja a góthokat, kik a várostól tizenkét mértföldnyire táboroztak. A rendelet félreértéséből, vagy helyi ismeret hiánya miatt, a jobb szárny, vagyis a lovasság az ellenség elé ért, midőn a bal szárny még

messze távolban maradt; a katonák, a nyár tikkasztó hevében lépteiket siettetni kényszerültek, és a csatarend felállítása veszélyes zavarral és rendetlen halogatással ment végbe. A góth lovasság a szomszéd vidékre takarmányért küldetett, és Fritigern még mindig tovább folytatta megszokott mesterkélését. Békeküldötteket menesztett a rómaiakhoz, és halogatta az időt, míglen a rómaiak a szomjúság, éhség és elviselhetlen fáradtság által kimerültek. A császárt rávették, hogy követet küldjön a góth táborba; Richomer a küldetést elfogadta, és el is indult, midőn egyszerre Bacurius és Iberianus oktalan megtámadást intéztek a góthok ellen. Ugyanazon időben Alatheus és Saphrax portyázó lovasságai forgószél gyanánt rohantak le a hegyekről, átszágultak a síkon, és uj borzalmat terjesztettek. Az adrianápolyi ütközet eredménye, mely Valensre és a birodalomra nézve oly végzetteljes lett, néhány szóval írható le: a római lovasság megfutott, a gyalogság elhagyatott, körülvétetett és felkonczoltatott. A zavar, mészárlás és rendetlenség közepett a császár elhagyatott; Traján és Victor hü tábornokai fölkiáltottak, hogy minden veszve van, ha a császár meg nem mentetik; némely felbátorított csapat megmentésére sietett, de csak véres helyet találtak, fedve tört fegyverekkel és holttetemekkel a nélkül, hogy a szerencsétlen fejedelmet akár élve akár halva föllelhették volna. Némely történész elbeszélte a császár halálának körülményeit. Valens, szolgáinak gondoskodása által a csata színhelyéről egy közeli viskóba vitetett, hogy sebeit bekötözzék, és jövő biztonságáról intézkedjenek, de a gyarló menhely az ellenség által fölfedeztetett, körülvétetett, és végre meggyujtatott. Valens, kiséretével együtt a lángokban veszett el, és csak egy ifjú, ki az ablakon át kiugrott, menekült meg, hogy e szomorú eseményről tanuskodjék. Nagyszámú bátor és kitünő tisztek estek el az adrianápolyi ütközetben, mely következményeiben és szerencsétlenségeiben a régebbi cannaei csatával ért fel. [1]) Két fő tábornok, két fő palotatiszt, és harminczöt tribun

A rómaiak megveretése.

Valens halála.

[1]) Nec ulla annalibus praeter Cannensem pugnam ita ad internetionem res legitur gesta. Ammian. XXXI. 13. A komoly Polybius szerint a cannaei csatatérről nem menekült meg több, mint 370 lovas és 3000 gyalog, s az elestek száma 5630 lovasra és 70,000 gyalogra ment, és 10,000 lett fogoly. (Polyb. l. III. p. 371.) Livius (XXII. 49.) kevésbé vérengző; ő csupán 2700 lovast és 40,000 gyalogot öl meg. Ugy számíttották, hogy a római hadsereg 87,200 harczosból állott. (XXII. 36.)

találtatott a halottak közt, és Sebastián halála annyiban elégtételül szolgál a világnak, hogy a köznyomornak nemcsak szerzője, hanem egyszersmind áldozata is lett. A római hadsereg két harmadrészénél több veszett el: és az éj sötétsége igen kedvező körülménynek vétetett, a mennyiben a menekülő tömeget eltakarta, és lehetővé tette a rendesebb visszavonulást Victor és Richomerre nézve, kik a nagy levertség közepett egyedül tartották fenn a nyugodt bátorság s a rendes fegyelem előnyeit.

Halottas beszéd Valens és hadserege fölött.

A fájdalom és borzalom hatása még élénken sajgott, midőn korának legünnepeltebb szónoka egy halotti beszédet fogalmazott a legyőzött hadsereg, és egy népszerűtlen fejedelem fölött, kinek trónját már idegenek foglalták el. „Nem hiányzanak emberek — mondja az őszinte Libanius — kik a császár eszélyét kétségbe vonják, s a közszerencsétlenséget a katonai bátorság és fegyelem hiányának tulajdonitják. A mi engem illet: én tisztelem előbbi hőstetteik emlékét, tisztelem a dicső halált, melyet soraikban állva és küzdve rettenthetlenül fogadtak, tisztelem a csatatért, mely az ő s a barbárok vérével áztatott. E tiszteletreméltó jeleket már elmosta az eső: de a csontjaikból készült magasztos emlék, a tábornokok, centuriók s a bátor katonák csontjai hosszabb tartamuak. Maga a császár az ütközet legkitűnőbb helyén harczolt és esett el. Szolgái a leggyorsabb lovakat ajánlották fel, melyek őt az ellenség üldözése elöl megmenthették volna. Hiába késztették, hogy megbecsülhetlen életét a respublica jövő szolgálatára fentartsa. Ő megmaradt a mellett, hogy méltatlanság lenne oly sok bátor és hű alattvalót túlélni, és a fejedelem nemesül temettetett el a holtak nagy tömege közé. Senki se tulajdonitsa tehát a barbárok győzelmét a római katonák félelmének, gyengeségének vagy eszélytelenségének. A vezéreket, valamint a katonákat őseik erényei lelkesitették, kikhez fegyelemben s a hadakozás mesterségében hasonlók voltak. Nemes versenyüket a dicsőség szeretete ápolta, mely arra késztette őket, hogy ugyanazon időben vivjanak meg hőséggel és szomjusággal, tűzzel és karddal, és hogy inkább fogadják el a tiszteletreméltó halált, semhogy a futáshoz és becstelenséghez meneküljenek. Az istenek haragja volt ellenségeink győzelmének egyetlen oka.“ A történelem hűsége kétségbevonhatná ugyan e dicsbeszéd némely részét, mely Valens jellemével s az ütközet körülményeivel nem épen

összeegyeztethető; de az antiochiai bölcsész ékesszólása, és még inkább nemeskeblüsége a legszebb elismerést érdemli.

A góthok megszalják A Irinápolyt.

E nevezetes győzelem felcsigázta a góthok büszkeségét de ragadozási vágyuk hajótörést szenvedett azon boszantó fölfedezés folytán, hogy a császári zsákmány leggazdagabb része Adrianápoly falai közt van. Oda siettek tehát; de a város falai, valamint a közeli tábor védsánczai megvoltak rakva gépekkel, melyek roppant súlyú köveket vetettek, s melyek a tudatlan barbárokat inkább lármájuk és gyorsaságuk, semmint valódi sikerük által lepték meg. A katonák, a polgárok, a vidékbeliek, a palota szolgái mind egyesültek a veszélyben s a város védelmében, és a góthok több órai makacs harcz után visszaverettek. A háború és zaj szinhelye hallgatag magánynyá változott; a sokaság szétoszlott, és néhány hű szolga keresni ment a császárt, kinek halálát még nem tudták. A góth áramlat hullámai Konstantinápoly külvárosaiba özönlöttek. A barbárok meg voltak lepetve a keleti főváros gyönyörüsége által; és míg Konstantinápoly hozzáférhetlen szépségeinek reménytelen ohajaival foglalkoztak: egyik kapun a Valens szolgálatában állott saracenek kirohantak, s a góthok soraiban nagy pusztításokat vittek véghez; a góthok hadserege a külvárosokból összeszedett zsákmánynyal megrakodva azonnal elhagyta a Bosphorust s a thráciai hegyek közé vonult. A succi nagy fontosságú szoros kezükbe esett, honnan Itália és az ádriai tengermelléki termékeny és müvelt tartományokba terjeszkedtek.

A római tartományokat pusztitják K. u. 378. 379.

Nem akarjuk a szerencsétlenségek és pusztitások leirásának untató ismétlésével fárasztani a türelmes olvasó figyelmét. Az ingerült Jeromos méltán fájlalhatta a nyomorúságot, melyet a góthok szülőföldjén Pannoniában, és Konstantinápoly falaitól egész a juliai havasokig terjesztettek: „kik a rablás gyilkolás és gyujtogatáson felül a templomokat istállóknak használták, a szentek ereklyéit szétszórták, és a tartományokat oly sivataggá tették, hogy az égen és földön kivül csak a sürü erdők és fenyőbokrok maradtak meg.“ [1])

A góth ifjúság lemészárlása Ásiában K. u. 378.

A góthok gyermekei a kelet városaiban osztattak volt szét; számuk tizenkét év leforgása alatt folytonosan szaporodott. Lehetlenség volt eltitkolni előttök a góth háboru eredmé-

[1]) lásd Tom. VII. p. 250. ad 1. Cap. Sophonias.

nyeit, melyek bennök fölébresztették a vágyat, hogy apáik dicső példáit kövessék. Az idők veszélye igazolta a tartománybeliek féltékeny gyanuját, s e gyanú mint kétségtelen bizonyiték fogadtatott el arra nézve, hogy az ásiai góthok titkos és veszélyes összeesküvést forraltak a közbiztonság ellen. Julius, ez időszerinti főtábornok a konstantinápolyi tanácstól kért utasitást, s ez felhatalmazta őt a szerint cselekedni, a mint jónak látandja. Ennél fogva rendeletet adott ki, mely szerint egy meghatározott napon a góth ifjak a legközelebbi városba hivattak be azon ürügy alatt, hogy pénz- és földajándékot nyernek, és mind megölettek. A közbiztonság sürgős tekintete kétségtelenül felhatalmazhat bármily positiv törvény megsértésére: mind a mellett mennyire engedheti meg ezen, vagy bármely más tekintet, hogy az emberiség és igazság természetes kötelezettségei felbontassanak, oly tan, melyre nézve még mindig tudatlan óhajtok maradni.

Gratián császár Theodosiust ruházza fel a keleti császársággal. K. u. 379. Jan. 19.

Gratián császár messze előhaladott adriánápolyi hadjáratában, midőn Valens halálát megtudta. Későn érkezett, hogy segítsen, és gyengébb volt, semhogy boszut álljon; s a bátor és szerény ifju képtelennek érezte magát, hogy egy hanyatló világot fentartson. Gratián eltökélte, hogy uralkodó-társat választ. Minden halasztás veszélyes lehetett, és csakhamar elhatározta magát egy számüzött javára, kinek atyja csak három évvel előbb szenvedett az *ő* helybenhagyása mellett igazságtalan és dicstelen halált. Az udvarhoz Sirmiumba a nagy Theodosius hivatott meg, kinek neve a történelemben ünnepelt, s a katholikus egyházban drága lett. Valens halála után ötöd hónapra Gratián bemutatta az összesereglető katonáknak az *ő* társát, az *ő* urukat, ki általános felkiáltások közt bár vonakodva elfogadni kényszerült a neki nyujtott fejéket, bíbort s az augustusi czímet. Thrácián, Ásián és Egyptomon kivül, minthogy különösen a góthaborúval is megbízatott, Dácia és Macedónia is a keleti császársághoz csatoltatott.

Theodosius születése és jelleme.

Ugyanazon tartomány, és tán ugyanazon város, mely a trónt Traján erényeivel és Hadrián tehetségével ajándékozta meg, volt eredeti székhelye egy másik spanyol családnak, mely egy kevésbé szerencsés korszakban közel nyolczvan évig bírta a hanyatló római birodalmat. E családot a helyhatósági tisztség homályából az idősb Theodosius tevékeny szelleme emelte

ki, aki mint tábornok, Britanniában és Afrikában kifejtett hőstettei által a Valentiniáni évkönyveknek egyik legkitünőbb részét képezi. A tábornok fia hasonlóan Theodosius a legnagyobb gondal neveltetett, de a hadászatot atyja gyengéd vezérlete és szigorú fegyelme alatt tanulta. Saját érdeme és atyja ajánlata következtében csakhamar külön vezényletet nyert Moesiában, hol a sarmatákat legyőzte, a tartományt megmentette, a katonák szeretetét kiérdemelte, és az udvar féltékenységét felköltötte. Emelkedő szerencséjét csakhamar elhomályosította kitünő atyjának kegyvesztése és kivégeztetése; és Theodosius mint kedvezményt nyerte meg az engedélyt, hogy magán jószágára szülőföldjére Spanyolországba visszavonulhasson. Szorgalommal müvelte terjedelmes birtokát, mely Valladolid és Segovia közt feküdt, és a legujabb korig híres volt a juhtenyésztésről. A gazdálkodás ártatlan, és szerény foglalatosságától, kevesebb mint négy hó alatt a keleti birodalom trónjára emeltetett, és a világ történelmének egész időszaka talán nem tud előmutatni hasonló fölemeltetési példát, mely egyszersmind oly tiszta és tiszteletre méltó. A jólét korszakában elhanyagolták őt, de midőn a közzavar beállott, fensőbb érdemét általánosan érezték és elismerték. Mennyi bizalmat helyezhetett Gratián az ő jellemében, ha abban bízott, hogy az ájtatos fiú a haza javáért meg fog bocsátani atyja gyilkosának! Mily reményt helyezhettek képességeibe, ha bátrak voltak azt hinni, hogy egyetlen egy ember képes megmenteni és helyreállítani a keleti birodalmat! Theodosius harminczhárom éves volt, midőn a bíborral felruháztatott. A köznép ámulattal szemlélte férfias szépségét és kecses fenségét, melyet szívesen hasonlítottak össze Trajánnal; míg az értelmesek, szívének és értelmének tulajdonságaiban jelentékenyebb hasonlatot fedeztek fel a legjobb és legnagyobb római fejedelemmel.

A legőszintébb sajnálattal fejezzük ki, hogy most búcsut kell vennünk a pontos és hü vezetőtől, ki saját korának történelmét megírta a nélkül, hogy azon előítélet vagy szenvedély által vezéreltetnék, mely az egykorúak ítéletét rendesen megingatja. — Ammianus Marcellinus, ki hasznos munkáját Valens megveretésével és halálával befejezi, a következő kormányzat dicsőbb tárgyát az ifju erőkre és a fejlődő nemzedék ékesszó-

A góth háborút eszélyesen és sikerrel vezeti. K. u. 379—382.

lására bízza. [1]) A fejlődő nemzedék nem volt hajlandó elfogadni tanácsát, vagy követni példáját; [2]) és Theodosius uralmának tanulmányozásában Zosimus részrehajló elbeszélésére, töredékek és krónikák homályos jelezéseire, a költészet, vagy dícsszónoklat képletes irályára, s az egyházi irók habozó segédletére vagyunk szorítva, kik a vallásos tusák hevében az őszinteség és mértékletesség világi erkölcseit megvetni képesek. E hátrányok mellett kétséges és félénk léptekkel fogunk előhaladni a római birodalom hanyatlásának és bukásának tetemes részében. Mind a mellett bátran kijelentjük, hogy az adrianápolyi ütközetet Theodosius sohasem boszulta meg valami emlékezetes és elhatárzó győzelemmel. Az adrianápolyi ütközet eredménye a barbárok győzelmét, és a rómaiak leveretését messze túlterjesztette egy nap határán. Egy góth főnök bosszantó mérséklettel jelentette ki, hogy elfáradott az öldöklésben; de meg volt lepetve, hogy egy nép, mely juhnyájként futott előtte, miként bátorkodik a kincsek és tartományok birtoklásáért még mindig harczolni. Ugyanazon borzalmak, miket a hunok neve a góth fajok közt terjesztett, árasztattak el a góthok rettenetes neve által a római birodalomban. Ha Theodosius szétszórt erejét hirtelen összeszedve, megtámadta volna a győző ellenséget, hadserege ugyanazon félelmek által leendett legyőzve. De a nagy Theodosius, mely előnevet tiszteletteljesen érdemelte meg, úgy viselte magát, mint erős és hű őre a birodalomnak. Fő-hadiszállását Thessalonikába, Macedonia fővárosába helyezte, honnan apró csapatokkal igyekezett nyugtalanítani az ellenséget; vállalatai rendesen eredményteljesek valának, és tapasztalás által bebizonyította, hogy a győzhetlen ellenség legyőzhető. Minden napnak eseményei uj erőt kölcsönöztek a római hadse-

[1]) De halljuk magát Ammiánust. „Haec ut miles quondan et Graecus, a principatu Caesaris Nervae exorsus, adusque Valentis interitum, pro virium explicavi mensura: nunquam, ut arbitror, sciens, silentio ausus corrumpere vel mendacio. Scribant reliqua potiores aetate, doctrinisque florentes. Quos id, si libuerit agressuros, procudere linguas ad majores moneo stilos. Amm. 31. 16. Az első 13 könyv, 257 évnek felületes kivonata, elveszett, az utolsó 18, mely csupán 25 évet foglal magában, még mindig fentartja saját korának gazdag és hiteles történetét.

[2]) Ammianus volt az utolsó római iró ki a világi történelmet latin nyelven fogalmazta. A kelet, a következő században állított elő némely ékesszóló történészt, mint Zosimust, Olympiodorust, Malchust, Candidust s.a.t.

reg szellemének, és a császár fortélyos szorgalmának sikerült leigázni a barbárok büszkeségét, és föllelkesíteni alattvalóinak reményeit és bátorságát.

A góthok megosztása, legyőzetése és meghódolása. K.u.379—382.

A római tartományoknak felszabadítása és békéje inkább a bölcseség, mint a bátorság müve volt; Theodosius bölcseségének a szerencse kedvezett, s a császár soha sem mulasztotta el megragadni és felhasználni a kedvező alkalmat. Mindaddig, míg Fritigern fensőbb szelleme a barbárok egységét fentartotta, és mozdulataikat vezette: hatalmuk nem volt elégtelen egy nagy birodalom legyőzésére. E hős halála, ki a hirneves Alarik előde és mestere volt, fölmentette a nyugtalan tömeget a fegyelem és alávetés elviselhetlen járma alól. A barbárok engedtek szenvedélyük követelményeinek, és vak, s rendetlen dühök ép oly vészteljes volt magukra, mint elleneikre nézve. Meggondolatlan dühvel égették el a gabonát s a magtárakat, melyekre csakhamar szükségük lett volna saját fentartásukra. Az egyenetlenség szelleme feltámadt a független fajok és nemzetek közt, kik egyedül laza és önkénytes szövetségi kötelékkel valának összefüzve. A hunnok és alánok szemükre vetették a góthoknak a futást; az ostrogóthok és visigóthok régi féltékenysége szintén nem maradhatott soká függőben. A nemzeti gyülölség mindig nagyobb mérvben terjedett, és Theodosius tisztjei felhatalmaztattak, hogy nagylelkü adományokkal és igéretekkel megvásárolják az elégületlen fél visszavonulását, vagy szolgálatát. Modár megnyerése, ki fejedelem volt az amáli királyi vérből, bátor és hü bajnokot szerzett a római ügynek. A kitünő szökevény főtábornokul neveztetvén ki, meglepte honfiait, midőn borba és álomba merültek, és kegyetlen mészárlás után, határtalan zsákmánynyal és négyezer kocsival tért vissza a császári táborba. A birodalom békéje, mely a góthok megosztása által előmozdíttatott, azok egyesítésével lőn befejezve. Athanarik, ki eddig csak nyugodt szemlélője volt az eseményeknek, a góthok által nyert előnyök következtében elhagyta a kaukalandi erdők sötét menhelyeit. Azonnal átment a Dunán, és Fritigern alattvalóinak igen jelentékeny része hozzá csatlakozott. De előhaladott kora lelohasztotta Athanarik bátor szellemét, és ő a helyett, hogy népét a csatába és győzelemre vezetné: bölcsen elfogadta az ajánlott tisztes és előnyös béke föltételeit. Theodosius több mértföldnyire Kontantinápolytól légyottot adott neki, s azután

vendégül és barátul fogadta a főváros palotájában. Athanarik el volt ragadtatva a főváros gyönyöreitől, bámulta a falak erősségét és szépségét, a kikötő terjedelmét, mely tömve volt a legtávolabbi nemzetek megszámlálhatlan hajóival, és végre felkiáltott: „valóban a római császár földi isten, s azon vakmerő, ki kezét emelné föl ellene, bünt követne el saját vére ellen.“ [1]) A góth király azonban nem soká élvezte a megtisztelő fogadtatást, és alkalmasint mértékletlenség következtében nemsokára meghalt. Theodosius ünnepélyes pompával temettette el, emlékére díszes szobrot állíttatott, s egész hadseregét a római zászlók közé sorozta. A visigothok nagy részének meghódolása igen üdvös következménynyel birt; a legtöbb főnökök siettek követni a példát, s a góthok általános, vagy inkább végleges megadása, Valens legyőzése és halála után négy év, egy hó és 25 nap alatt hajtatott végre.

Athanarik halála és eltemettetése. K. u. 381. Jan. 25.

K. u. 382. Okt. 3.

A gruthungok vagy ostrogóthok betörése és megverekedése K. u. 386 Okt.

A dunai tartományok, Alatheus és Saphrax önkénytes visszavonulása folytán megszabadultak a gruthungok vagy ostrogóthok súlyos nyomásaitól, kiknek nyugtalan szelleme arra késztette őket, hogy új szinhelyet keressenek a zsákmányra és dicsőségre. Miután több germán fajt a galliai földre üztek, Gratián császárral békét kötöttek: ezt csakhamar megszegték, és négy év után számban gyarapodva ismét megjelentek az alsó Duna partjain. De hadseregük a legvadabb germán és scytha katonákkal lön megerősödve, s a rómaiak nem ismerték föl bennök előbbi ellenségeiket. A tábornok ügyes kémek által megtudta szándokukat, és midőn egy holdatlan éjen 3000 csónakba szállva a Dunán áttörni akartak, egy szorosan összekötött háromsoros hajóval — mely harmadfél mértföld hosszában áttörhetlen lánczot képezett — előhaladásukat megakadályozta; és míg az egyenlőtlen harczban elfoglalva voltak, jobb szárnyuk gálya-hajóhaddal támadtatott meg, és Alatheus az ostrogóthok királya legbátrabb katonáival együtt a Duna habjaiban veszett el; a megmenekült rész a győzelmes rómaiak kegyelméért esdeklett. Egy része a történészeknek azt állitja, hogy a római hadsereget Promotus helytartó vezényelte, míg mások a vezényletet Theodosiusnak tulajdonitják.

---

[1]) Jornandes. c. XXVIII. p. 650.

Érdekes volna az eredeti egyességet, a letelepítés kölcsönös feltételeit tudni, melyek Theodosius- és utódainak történetére világot vetnének. De ezeknek évkönyvei tökéletlenül tartották fenn e különös egyesség szellemét és lényegét. A visigóthok nagy része Thráciában telepittetett meg, a többi Phrigiában és Lidiában; közvetlen szükségük fedezésére kaptak gabonát és szarvasmarhát, és több évre adómentesekké tétettek. A római tisztviselők maguktartásától félvén, külön földterületet kiván-tak saját használatukra, s azt meg is nyerték; megtartották saját nemzeti szokásaikat és nyelvüket; a zsarnokság közepett fentartották hazai kormányzatuk szabadságát, és elismerték a császár fenségét a nélkül, hogy a római törvények és tisztviselők alsóbb rendü törvényhatóságának magukat alávetették volna. A fajok örökös főnökei meghagyattak ugyan, de a királyi czim eltöröltetett, s a császár nevezte ki és mozditotta el tábornokaikat. Negyvenezer embert tartoztak az álladalom szolgálatára kiállitani, és ezek szövetségeseknek nevezte-tettek, kik arany nyakék, nagy fizetés és még több szabadalmak által különböztettek meg. Természetes bátorságuk még inkább élesztetett a fegyver használata s a fegyelem ismerete által; és míg a birodalmat ezen barbárok kétséges kardja őrizte vagy fenyegette: a rómaiak keblében a katonai láng utolsó szikrája is végleg elaludt. A nép hangosan panaszkodott e szégyenletes és veszélyes engedmények miatt, miért is védiratot kellett kibocsátani a nép megnyugtatására, hogy az idő, nevelés s a kereszténység befolyása a barbárok szokásait meg fogja változtatni, és hogy utódaik észrevétlenül fognak beolvadni a római nép nagy testébe.

A góthok megtelepedése Trácziában és Ásiában. K. u. 383—395.

Daczára ezen sajátságos indokoknak és ezen vérmes reményeknek, minden gondolkodó előtt világos volt, hogy a góthok még sokáig ellenségek maradnak, és csakhamar hóditói lesznek a római birodalomnak. Megvetették a polgárokat és tartománybelieket, és azokat büntetlenül sértették. Theodosius a barbárok buzgalmának és bátorságának köszönhette fegyverei sikerét; de segédletük kétséges volt, és nem egyszer hagyták el a zászlót a legkomolyabb pillanatban. Általában azt hitték, hogy a góthok főnökei ünnepélyes és titkos esküvel kölcsönösen lekötötték egymást, hogy nem maradnak hívek a rómaiakhoz, és hogy megragadják a kedvező alkalmat a zsákmányra, hódí-

Ellenséges érzelmeik.

tásra és boszura. De néhányan nem voltak érzéketlenek a hálatlanság kötelmei iránt; az egész nemzet észrevétlenül két pártra oszlott, melyeknek egyike fen akarta tartani a barátságot a rómaiakkal, s ennek vezére Fravitta volt; míg a másik rész a vad Priulfhoz csatlakozott, ki engesztelhetlen gyűlöletet táplált a rómaiak ellen. A császár egy alkalommal mindkettőjüket meghitta asztalához, de a bor heve észrevétlenül kitárta érzelmeiket, minek folytán összevesztek. A császár félelmét eltitkolván elbocsátotta őket. Fravitta, társának illetlen magaviselete által felizgatva, utközben agyonszúrta Priulfot, mire ennek társai fegyvert ragadtak, és csak a császári testőrségnek alkalomszerű közbevetése mentette meg Fravitta életét. Ily jelenetekben tört ki a barbár düh, mely a császár asztalát és palotáját lealacsonyitotta; s a mennyiben a góthokat csupán Theodosius szilárd és mérsékelt jelleme tarthatta féken: úgy látszott, hogy a közbiztonság egyetlen egy ember életétől és képességeitől függ.

XXVII. FEJEZET.

Gratián halála. — Az ariánok romlása. — Sz: Ambrus. — Első polgári háború Maximus ellen. — Theodosius jelleme, közigazgatása és vezeklése. — II-ik Valentinián halála. — Második polgári háború Eugenius ellen. — Theodosius halála.

Gratián jelleme és magatartása. K. u. 379—383

Gratián még mielőtt a huszadik évet betöltötte volna, egyenlő hiru volt a legünnepeltebb fejedelmekkel. Lovagias és szeretetre méltó magatartása kedvessé tette őt magán barátai előtt; modorának kecses nyájassága a nép ragaszkodását idézte elő; a tudományos emberek, kik nagylelkűségét élvezték, elismerték fejedelmük izlését és ékesszólását; a katonák dicsőitették bátorságát és ügyességét; s a papság úgy tekintette alázatos ajtatosságát, mint legfőbb és leghasznosabb erényét. A kolmári győzelem megmentette a nyugatot a borzalmas betöréstől, s a háladatos keleti tartományok Theodosius érdemeit, nagysága szerzőjének tulajdonitották. Gratián csupán négy vagy öt évvel élte túl e nevezetes eseményeket, de túlélte hirnevét; és mielőtt egy forradalom áldozatául esett, nagy mértékben elvesztette a római világ tiszteletét és bizalmát.

Hibái.

Jellemének vagy magatartásának nevezetes változása nem tulajdonitható a hizelgés mesterségének, mely Valentinián fiának ifjuságát ostromolta, sem makacs szenvedélyeknek, miket a szelid ifju elkerülni látszott. Egy figyelmesb tekintet Gratián életére, tán földeriti a közremények meghiusulásának igazi okát. Látszólagos erényei a királyi nevelésnek korai és mesterséges gyümölcsei valának. Minden tudomány legügyesebb mesterei azon voltak, hogy az ifju fejedelem testét és lelkét kiképezzék. Az ismeretet, melyre őt megtanitották, tüntetéssel fitogtatták és pazar dicséretekkel dicsőitették. Tanitói fokon-

kint az állam legfőbb tisztségeire emeltettek, és mivel ezek fensőbbségüket bölcsen eltakarták, úgy látszott, hogy Gratián a legfontosabb dolgokat szilárdan, ügyesen és megfontolva intézi el. De a szorgalmas oktatásnak befolyása a felszinen túl nem hatott, s az ügyes tanitók, kik oly szabatosan vezették királyi növendékük lépteit, nem önthették gyenge és közönyös jellemébe azon élénk és független tettvágyat, mely a dicsőség utáni küzdelmet, a hős boldogságára, és csaknem lételére nézve oly lényegesen szükségessé teszi. A mint az idő és véletlen azon hü tánácsosokat a tróntól elvonta: a nyugat császára észrevétlenül leszállt szellemének természetes szinvonalára; odaengedte a kormányzat gyeplöit azon nagyravágyó kezeknek, melyek utána markoltak, és szórakozásait a leghaszontalanabb kedvtelésekkel töltötte. A kitüntetések és igazságszolgáltatás nyilvánosan áruba bocsáttatott; s a hiszékeny fejedelem lelkiismeretét szentek és püspökök igazgatták, kik egy császári rendeletet eszközöltek ki, mely szerint az isteni törvények megszegése, elhanyagolása sőt még azoknak nem tudása is, halálos büntetést vont maga után. Különös hajlammal kezelte a lovakat, vetette a parittyát és hajitotta a dárdát, s e tulajdonságok, melyek a katonákra nézve hasznosak leendettek, a vadászat hitványabb czéljaira alacsonyittattak le. Egy nagy kertet megtöltetett mindenféle vad állatokkal, és kötelmeit sőt méltóságát is elhanyagolta, csak hogy egész napokon a vadászatbani ügyességét és vakmerőségét tüntethesse. Számos nézőit Nero és Commodus példájára emlékeztette azon különbséggel, hogy kezeit csupán az állatok vérével fertőztette be.

A római hadsereg elégületlensége. K. u. 383.

Gratián magatartása, mely jellemét a világ előtt lealacsonyitotta, nem zavarta volna meg uralmának biztonságát, ha a hadsereg különös méltatlanságok által fel nem lett volna izgatva. Mindaddig, míg az ifju császár mestereinek utasitása által vezettetett: katonái barátjának vallotta magát; de a mint vadászati hajlama túlnyomó lett, természetszerüleg ezen kedvencz mulatságának ügyes szolgáival szövetkezett. Ezen fölül befogadta katonai és palotai szolgálatába az alánok egy részét, kiknek ügyességét annyira bámulta, hogy csupán rájuk bizta személyének védelmét, sőt gyakran szittya ruhába öltözködve mutatta magát a népnek, mi a légiókat szomorusággal és felindulással töltötte el. Nem nehéz a britaniai zendülés okait föl-

fedezni; a véletlenség rendesen szülője a rendetlenségnek; a sziget légiói már régtől fogva a merészség és elbizakodottság hirében állottak, és a katonák s a tartománybelick egyhangulag Maximus nevét kiáltották ki. A császár vagy forradalmár — mert czimét a szerencse kereke még nem állapitotta meg — szüle tésére nézve spanyol volt, és Theodosiusnak honfi-katona-és versenytársa, ki ennek fölemeltetését nem jó szemmel nézte. Képességeit és becsületességét a korabeli részrehajló irók mind beismerik; de a zendülés közepett a trón elfoglalását visszautasította, és — úgy látszik — némi hitelre talált abbeli nyilatkozata, hogy a császári bibor veszélyes ajándékának elfogadására kényszerítve volt. Maximus zendülése Britanniában.

De ép oly veszélyes volt visszautasitani a hatalmat; és azon pillanatban, a melyben Maximus a fejedelem iránti hüséget megszegte: az uralkodásra, sőt még az életre sem lehetett reménye, ha mérsékelt nagyravágyását Britannia szük határaira szoritja. Ő tehát bátran és bölcsen elhatározta, hogy Gratián támadását megelőzi; a sziget ifjusága zászlója körül gyült össze, és ő Galliába tört oly hajóhaddal és hadsereggel, melyről soká ugy emlékeztek, mint a brit nemzet nagy részének kivándorlásáról. A császár, ki Párisban mulatott, az ellenség közeledése által riasztatott fel; mi rá nézve annyival veszélyesebb volt, mert saját katonái a helyett, hogy ellentálltak volna, örömfelkiáltásokkal fogadták Maximust. Es a szökés szégyene a nép helyett a császárt érte. A nyugati császár csupán 300 lovas kiséretében Lyon felé menekült, de a merre csak ment, szomoruan kellett tapasztalnia, kogy a szerencsétlen előtt minden kapu zárva van. Mind a mellett könnyen Italiába érhetett volna, de a lyoni kormányzó által rászedetett. Ez őt kiszolgáltatta Maximus egyik lovassági tábornokának Andragathiusnak, ki őt megölette. A császár halálát, hatalmas tábornokának Mellobaudesnek kivégeztetése követte, ki hozzá utolsó perczig hű maradt. Gratián menekülése és halála.

K. u. 388. Aug. 25.

A forradalom eseményei oly gyors sikerrel folytak le, hogy Theodosiusnak lehetlenség volt jótevője megmentésére indulni, mielőtt annak legyőzetését és halálát megtudta volna. E közben megérkezett Maximus főkamarása, egy tiszteletre méltó agg, ki hathatós nyelven jelentette ki, hogy Gratiánnak meggyilkoltatása urának tudta nélkül, csupán katonái buzgalma által Békekötés Theodosius és Maximus között K. u. 383—387.

követtetett el; és hogy Maximus, mint népének atyja, kész a birodalom közös megvédésére forditani erejét: de hogy föl van fegyverkezve és azon esetre, ha barátsága visszautasittatnék, készen áll a csatatéren is megküzdeni a világ birodalmáért. Theodosiusra nézve nehéz volt a felelet. A becsület és háladatosság parancsszava hangosan boszút követelt; és ha elfogadta a barátságot, az orgyilkossági bűnben is részesnek kellett látszania. Sőt az igazság elvei, s a társadalmi érdekek is követelték Maximus megbüntetését: mert az eredményteljes bitorlás példája, önkénytelenül a kormányzat mesterséges épületének összeomlására vezetendett, s a birodalom még egyszer a megelőző kor bűneibe és nyomoraiba visszasülyedt volna. De mindezen érzelemnek a fensőbb kötelmek öntudata előtt hátrálnia kellett, és mind az igazság, mind az emberiség alapelveinek kell, hogy megengedjék egy iszonyú bünös menekülését akkor, midőn ennek büntetési következményeibe egy egész ártatlan nép bonyolíttatott volna. A birodalom ki volt merülve, és mialatt ennek éltető ereje a kétséges harcz által fölemésztetett volna, a védtelen kelet könnyü prédájává leendett az észak barbárainak. E fontos körülmények késztették Theodosiust, hogy elfojtsa érzelmeit, s a zsarnok szövetségét elfogadja. Gratián testvére megerősíttetett Itália, Afrika és nyugati Illyria fejedelemségeiben, és régi szokás szerint mind a három császári társ képe kitétetett a nép tiszteletének.

Theodosius megkeresztel-tetése és orthodox rendeletei. K. u. 380. Feb. 28.

Az egyház jótevői közt Constantin híre vetélkedett Theodosius dicsőségével. Ha Constantinnak azon előnye volt, hogy a kereszt zászlóját kitűzte, utódának versenyzése azon érdemben részesült, hogy legyőzte az arián eretnekséget, és eltörölte a bálványimádást a római világban. Theodosius első volt a császárok közt, ki a sz: háromság igaz hitében kereszteltetett meg. Ámbár keresztény családból született, felavatását a korabeli gyakorlat szerint elhalasztotta mindaddig, míg kormányzatának első éve végén élete komoly betegség által nem veszélyeztetett. Mielőtt ismét a góthok ellen indult volna, fölvette a keresztelés szentségét Acholius thessalonikai orthodox püspöktől; és midőn a császár a sz: kereszt kutat elhagyta, az ujjászületés meleg érzelmeitől lángolva ünnepélyes rendeletet adott ki, melyben kijelentette saját hitét és elitélte alattvalóinak vallását. „Óhajtjuk — ilyen a császári irály — hogy minden nemzet,

mely kegyelmünk és mérsékletünk által kormányoztatik, állhatatosan ragaszkodjék azon valláshoz, melyre Sz: Péter tanította a rómaiakat; melyet a hagyomány híven fentartott és a melyet most Damasus pápa és az apostoli szentségü Péter alexandriai püspök vall. Az apostolok fegyelme és a sz: irás tana szerint higyük egyedüli istenségét az atyának, a fiúnak és a sz: léleknek, egyenlő fenség és sz: háromság alatt. Felhatalmazzuk ezen tannak követőit, hogy fölvegyék a katholikus keresztények czímét, és a mennyiben a többieket mind rajongó esztelenekneк ítéljük, az eretnekek becstelen nevével bélyegezzük meg őket kijelentvén,hogy gyülekezeteik ne bitorolják többé az egyház tiszteletre méltó elnevezését. Az istenítélet elkárhoztatásán kivül, elvárhatják a szigorú büntetések szenvedését, melyet a mennyei bölcseség által vezérelt hatalmunk rájuk alkalmazni jónak látand.“ Ezután nemsokára felruházta legidősb fiát Arkádiust az augustusi czímmel és jelvényekkel, s a két fejedelem fényes trónon ülve fogadta alattvalóinak hódolatát. Ez alkalommal az ikoniai püspök Amphilochius is a trónhoz járult, és miután fejedelmét tartozó tisztelettel üdvözölte, a császári ifjut oly bizalmas gyengédséggel szóllította meg, melylyel bármely népgyermek iránt viseltetett volna. Ez illetlen magaviselete miatt a császár felizgatva rendeletet adott ki, hogy ezen paraszt pap azonnal vezettessék ki, mire ez hangosan felkiáltott: „Ilyen a bánásmód, óh Császár! melyet a mennyei király azon istentelen emberek számára elkészített, kik az atya tiszteletét szenvelgik, de isteni fia egyenlő fenségének elismerését visszautasítják.“ Theodosius azonnal átkarolta a püspököt, és soha sem feledte el a fontos leczkét, melyet ezen drámai hasonlatból merített.

Az Arianismus Konstantinápolyban K.u.340—380.

Konstantinápoly fő székhelye és erődje volt az ariánoknak. Amíg az érseki trónt Eudoxius és Damophilus foglalta el, a bűnnek és tévedésnek szabad bemenete volt a birodalom minden tartományaiból; a vallásos vitatkozások sovár üzése uj foglalkozást biztosított a főváros szorgos tétlenségének, és bátran elhihetjük egy egykorú észlelő azon szavait, hogy „e város tele van erőművészekkel és rabszolgákkal, kik mind mély theologok, s a boltokban és utczákon prédikálnak. Ha ön valakit egy ezüst pénz felváltására felszóllit, ő önt arról fogja felvilágositani, miben különbözik a fiú az atyától; ha ön a kenyér árát kérdi,

azon feleletet nyeri, hogy a fiú kisebb az atyánál; és ha ön azt akarja tudni, vajjon a fürdő kész-e már, azon választ kapja, hogy a fiú semmiből teremtetett.“ Kortársaik fölött két kappadociai születésü egyén, Basil és Gregorius Nazianus tünt ki a világi ékesszóllás és orthodox áhitat ritka egyesülése által. E szónokok, kik méltán hasonlíttattak a legünnepeltebb régi görögökhöz, a legszorosabb baráti kötelék által voltak összefüzve. De Basil a caesarei érseki székbe emeltetvén, jellemének büszkeségét az által tüntette ki, hogy legbensőbb barátját, a magasabb szellemü Gergelyt egy sivatagba, Sasimába, nevezte ki püspökül; ez azonban a kinevezést nem fogadta el, és később szülőföldjére Naziánba ment, hol atyja 45 éven túl püspök volt; innen az orthodox felekezet által Konstantínápolyba hivatott, hol egy rokonához szállott, kinek egyik téres szobája fölszenteltetett az isteni tisztelet használatára és Anastasiának neveztetett annak jeléül, hogy a niceai hit ujra feltámadt. E helyen később egy pompás templom épült.

Naziáni Gergely.

Konstantinápolyba való meghivatását elfogadja. K. u. 378. Nov.

Midőn Theodosius hadakozásából győzelmesen visszatért, másnap azonnal elhivatta Damophilus ariáni főpapot, s azon választást ajánlotta neki, hogy vagy irja alá a niceai hitvallást, vagy tüstént át fogja adni az orthodox felekezetnek az érseki palotát és Sofia főtemplomát Konstantínápoly minden egyházaival. Damophilus ez utolsót választotta, s a császár maga vezette be Gergelyt a főegyházba és igtatta be az érseki székbe. De e szentet mélyen bántotta ama gyötrelmes öntudat, hogy a nyáj közé vonulása inkább hasonlitott egy farkas, — mint egy pásztoréhoz; hogy a csillogó fegyver, mely személyét környezte, biztonságára nézve szükséges volt, és hogy csupán ő volt egy nagy párt szidalmának tárgya; miért is nyiltan bevallja, hogy bevonulásának emlékezetes napján a kelet fővárosa egy roham által bevett város képét tüntette fel. Hat héttel később Theodosius kijelentette abbeli határozatát, hogy mindazon püspököket és papokat, kik a niceai zsinat hitvallását makacsul visszautasitják, egész birodalmából kiüzi. E rendelet végrehajtása végett Sapor különös megbizással és fegyveres hatalommal ruháztatott fel; s ezen egyházi forradalom oly eszélylyel és erélylyel vezettetett, hogy a császár vallása minden zavargás és vérontás nélkül állapittatott meg a kelet minden tartományában.

Az ariánok kiüzetése Konstantinápolyból. K. u. 380. Nov. 26.

A keleten K. u. 381. Jan. 10.

Azon remény, hogy az orthodox papság gyülekezetét igazság és bölcseség fogja vezetni, arra birta a császárt, hogy Konstantinápolyba zsinatot gyüjtsön össze, mely 150 püspökből állott, kik minden nehézség és halogatás nélkül befejezték azon theologiai rendszert, mely a niceai zsinaton megállapittatott. A negyedik század ingerült vitái leginkább az isten fiának természete körül folytak, s a különféle vélemények, melyek a sz: háromságnak *második* személyét illetőleg kifejttettek, természetszerüleg a *harmadikra* is kiterjeszttettek. A végső és egyhangulag hozott itélet a sz: léleknek egyenlő istenségét helybenhagyta; e titokszerü tant a keresztény világ minden nemzete, és minden egyháza elfogadta, és ezek háladatos tisztelete az általános gyülekezetek közt Theodosius püspökeinek a második rangot jelölte ki. A konstantinápolyi zsinat. K. u. 381. maj.

Gergely azon korban egyike volt a legájtatosabb és legékesebben szóló püspököknek: az egyház szentje és tudora, az ariánok ostora, az orthodox hit oszlopa, és Meletius halála után a gyülekezet elnöke. De csakhamar a gonoszság és irigység áldozata lett. A keleti püspökök kétségbe vonták választásának érvényességét, és szigoruan ragaszkodtak azon elavult egyházi törvényhez, mely megtiltotta a püspöki áttétel szabad gyakorlatát. Gergely büszkesége vagy alázatossága arra késztette őt, hogy elháritsa a viszályt, melyet nagyravágyásának tulajdonitottak, és ő nyilvánosan lemondott azon egyház kormányzatáról, melynek helyreállitója és csaknem teremtője volt. Lemondását a zsinat, sőt a császár is elfogadta. Helyébe Nectarius tanácsnok neveztetett, de előbb meg kellett keresztelkednie, mielőtt székét elfoglalhatta volna. A fejedelmek és főpapok ezen emlékezetes hálátlansága után Gergely Cappadociába vonult vissza, és hátralevő nyolcz évét a költészetnek és ájtatosságnak szentelte. Nevéhez szent czim csatoltatott, de szivének gyengédsége és szellemének finomsága sokkal kedvezőbb fényt adott emlékének. Naziáni Gergely visszavonulása. K. u. 381.

Nem volt elegendő, hogy Theodosius elnyomta az ariánok bosszantó uralmát, vagyis, hogy bőségesen megboszulta a méltatlanságokat, miket a katholikusok Constantius és Valens buzgalma folytán szenvedtek, hanem 15 év leforgása alatt legalább 15 szigorú rendeletet adott ki az eretnekek ellen; különösen azok ellen, kik a sz: háromság tanát elvetették. A fenyitő Theodosius rendeletei az eretnekek ellen. K. u. 380—394.

rendeletek az eretnekek papjai, gyülekezetei és egyénei ellen intéztettek, s a törvényhozó szenvedélye, a rágalmazás dagályos nyelvén tört ki. A közvádlói jogot minden római gyakorolhatta; de az *inquisitori* tisztség, e méltán borzalmas név, legelőször Theodosius uralma alatt keletkezett. Mind a mellett biztosan tudjuk, hogy fenyitő rendeletei ritkán hajtattak végre, és hogy az ájtatos császár makacs alattvalóit nem annyira büntetni, mint inkább megijeszteni vágyott.

Priscilliánnak és társainak kivégeztetése. K. u. 385.

Az üldözés elméletét Thodosius állította föl, de annak legteljesebb mérvű gyakorlata verseny- és tiszttársának Maximusnak tartatott fenn, aki első volt a keresztény fejedelmek közt, ki vallásos nézetek miatt keresztény alattvalóinak vérét ontotta. A prisciliánok, az eretnekek egy új faja, mely a spanyol tartományokat felzavarta, a bordeaux-i gyülekezettől a trieri császári itélőszék elé állíttattak, és közölök heten megkínoztattak, elítéltettek és kivégeztettek. Első volt ezek közt maga Priscillián avilai püspök, Spanyolországból; két presbyter és két diakon követte őt a halálban, és a vallásos áldozatok számát Latronian költő és Euchrocia bordeaux i nemes asszony, Delphidius szónok özvegye fejezte be.

Ambrosius milanói érsek K.u.374 397.

Azon egyháziak közt, kik Theodosius uralmát dicsővé tették, ékesszóló tehetsége miatt Naziáni Gergely tünt ki; — Márton toursi- püspök kolostori erényei miatt, de erély és képesség tekintetében a pálma méltán a rettenthetlen Ambrosiust illette. Körülbelül 34 éves korában és mielőtt a sz: keresztséget fölvette volna, saját s a világ bámulatára liguriai kormányzóból rögtön érsekké lett. A cselszövény legkisebb vegyitéke nélkül az egész nép egyhangulag püspökül üdvözölte őt, s a vonakodó tisztviselő kénytelen volt lelki tisztséget vállalni, melyre nem volt előkészülve. De szellemének hatalma hamar képessé tette őt, hogy egyházi hatóságát buzgalommal és bölcseséggel gyakorolja. Gratián halála után Justina fiáért Valentiniánért reszketett, és a milanói érseket Trierbe küldte, hogy Maximus nagyravágyását megakaszsza és Itália békéjét biztositsa.

Eredménytelen ellenszegülése Justina császárnő ellen. K. u. 385. Apr. 3—10.

Itália s az ifju császár kormányzata természetszerüleg anyjára Justinára szállott, ki szép és szellemdús nő volt; de azon szerencsétlenséggel birt, hogy az orthodox nép közepett az arián eretnekséget vallotta, és azt fia lelkébe is átültetni igyekezett. Justina azon nézetben volt, hogy a római császár

igényt tarthat azon jogra, miszerint vallását nyilvánosan gyakorolhassa; minél fogva felszólitotta az érseket, hogy Milano területén egy templomot adjon neki át használat végett. De Ambrus azt felelte, hogy a földi paloták a Caesaréi lehetnek, de a templomok az isten házai, és megyéje határai közt ő, mint az apostolok törvényes utóda, egyedüli szolgája az istennek. Justinus ezen visszautasitást illetlennek és forradalminak tekintvén, Ambrust maga elé rendelte, ki e parancsnak alattvalói hűséggel engedelmeskedett, de a palota kapujáig megszámlálhatlan nép által kisértetett el. Valentinián megijedt miniszterei a helyett, hogy a számüzetés itéletét kimondanák, alázattal kérték tekintélyének közbevetését, hogy a császár személyét megvédje s a főváros nyugalmát helyreállitsa. És miután ilyetén jelenetek több alkalommal ismétlődtek, hatásuk és eredményük a népre nézve gyors és ellenállhatlan lett, Itália gyenge fejedelme képtelennek látta magát, hogy az ég kedvenczével vetélkedjék.

Maximus Itáliába tör. K. u. 387. Augus.

Maximus uralkodása békében és jóléttel végződhetett volna, ha megelégszik azon három nagy tartománynyal, melyek jelenleg Európának legvirágzóbb királyságait teszik. De a nagyravágyó bitor úgy tekintette erejét, mint jövő nagyságának eszközét, és sikere, közvetlen oka volt megromlásának. Galliából, Spanyolországból és Britanniából egy borzasztó hadsereget állított ki, melynek legnagyobb része Germania legvadabb népeiből állott. E hadsereggel az Alpokon keresztül Italiába tört. A császárnénak egyedüli reménysége a menekülés, és egyedüli menhelye Aquileja volt, hová szerencsésen meg is érkezett. Ezalatt Maximus diadallal vonult Milanóba. A szerencsétlen császárné nem érezte magát bisztosítottnak Aquilejában, és arra határozta magát, hogy a nagy Theodosius védelméért könyörögjön. Ennélfogva fiával együtt hajóra szállt, s az egész ádriai és jóniai tenger hosszában hajózva, végre Thessalonia partjain pihente ki magát. Valentinián minden alattvalói elhagyták a fejedelem ügyét, ki őket lemondásával a hűség kötelme alól feloldotta, és ha a kis Aemona városa, Itália határán, a dicstelen győzelemnek utját állani nem merészelte volna Maximus minden erőködés nélkül juthatott volna a nyugati császárság egyedüli birtoklásába.

Valentinián futása.

Theodosius Valentinián részére fegyvert ragad. K. u. 387.

A helyett, hogy Theodosius királyi vendégeit Konstantinápolyba hitta volna, ismeretlen okok miatt Thessalonikában hagyta őket, hol egész udvarának kiséretében azonnal látogatást tett. A barátságnak és rokonszenvnek gyengéd kifejezései után az ájtatos császár udvariasan figyelmeztette Justinát, hogy az eretnekség bűne néha bűnhödik még e világon is, úgy mint a másikon; és hogy a niceai hit nyilvános elismerése a legsikeresebb lépés volna fia visszahelyezésének előmozdítására. Theodosius a béke és háború fontos kérdését tanácsának megvitatására bizta. A császári család, melynek Theodosius szerencséjét köszönte, új sérelmekkel illettetett. Sem eskü, sem egyesség nem volt képes többé Maximus nagyravágyását visszatartani, s a halogatás a keleti birodalmat ellenséges betöréseknek tehette ki. Mind a mellett Theodosius még mindig ingadozott. E kétséges pillanatban, míg a római világ sorsa egy ember elhatározásától függött, a bájos Galla herczegnő védelmezte Valentinián fivérének ügyét. Theodosius szivét a szépség könyei ellágyitották, s a királyi menyegző megünneplése biztositásul és jelül szolgált a polgári háborúra. Az érzéketlen kritikusok, kik minden szerelmi gyengeséget, mint letörölhetlen mocskot tekintenek, mely a nagy és orthodox császár emlékéhez tapad, ez alkalommal Zosimus történész gyanus bizonyságát kétségbe vonni hajlandók. A mi engem illet: nyiltan bevallom, hogy én a világ forradalmaiban a családélet gyengéd érzelmeinek vonásait örömest találom, sőt keresem; s a vad és nagyravágyó hóditók tömege közt különös elégedettséggel különböztetek meg egy lovagias hőst, kiről föltehető, hogy fegyverét a szerelem kezéből vette át. A persiai király szövetsége békekötés által volt biztositva; a harczias barbárok készeknek nyilatkoztak zászlóját követni, és Theodosius birtokai az Euphrattól az ádriai tengerig viszhangoztak a tengeri és szárazi háború előkészületeitől. Egyik hadtestét a rhaetiai tartományokba küldte Gallia felé; Görögországban és Epirusban a hajóhad szereltetett fel; miközben maga Theodosius egy bátor és jól fegyelmezett hadsereg élén méltatlan vetélytársának bekeritésére indult, ki az aemoniai megszállás után ennek közelében Sisciában, Pannonia városában ütötte fel táborát, mely várost a Száva rohamos vize igen erőssé tett.

Maximus meg-

A veteránok, kik még visszaemlékeztek Magnentius zsar-

nok hosszú ellentállására, három véres hadjárat fáradalmaira készülhettek. De a harcz annak utódával, aki mint ő bitorul birta a nyugat trónját, könnyen befejeztetett két hó alatt és 200 mértföldnyi területen. A keleti császár fensőbb szelleme maga is legyőzhette volna a gyenge Maximust, ki magát az elhatárzó pillanatban ügyetlennek és bátortalannak mutatta: de Theodosius képességét még azon előny is támogatta, melyet számos és tevékeny lovasságában birt. A hunnok, alánok s ezek példája után a góthok nyilasokká alakitva lóháton harczoltak és tatár modorú gyors mozdulatukkal a gallok és germánok állhatatos bátorságát megingatták. A hosszú járat fáradalmai után, a nyár heve által feltüzelt habos lovaikat a Szávába sarkantyúzták, az ellenség szemeláttára a vizet átúszták, s tüstént megtámadták és szétszórták a csapatot, mely az ellenkező oldalon a magaslatot őrizte. A zsarnok testvére Marcellin a hadtest védelmére sietett, mely a hadsereg reményét és erejét képezte. Az ütközet, melyet az éj közeledése megszakasztott, másnap reggel ujult erővel folytattatott, de egy véres összeütközés után Maximus legbátrabb katonái a győző lábaihoz tették le fegyvereiket. Theodosius gyorsan előrenyomult, de a megrémült Maximus oly hihetlen sebességgel futott előtte, hogy még az nap este Aquilejába ért, de mindenünnen bekeritve lévén elfogatott. Trónjáról letaszíttatott, ruhái letépettek és császári jelvényeitől megfosztva, mint gonosztevő kisértetett Theodosius elé. Ez az áldozatot katonái dühének adta át, kik őt tüstént lefejezték. Ugyan ezen sorsban részesült nemsokára fia Victor is. Befejezvén ekként a polgári háborút, kevesebb nehézséggel és vérontással, semmint várhatta volna, Theodosius a téli hónapokat Milanóban töltötte, honnan a közeledő tavaszon Constantin és Constantius példájára diadalmas bevonulást tartott a római birodalom régi fővárosába.

veretése és halála K. u. 388. Jun—Aug.

A szónok, a ki veszély nélkül hallgatag lehet, nehézség és vonakodás nélkül dicsérhet is; s az utókor be fogja vallani, hogy Theodosius jelleme elég tárgyat szolgáltat egy őszinte és terjedelmes dicsbeszédre. Törvényeinek bölcsesége és fegyvereinek sikere tiszteletreméltóvá tette igazgatását alattvalói úgy, mint ellenségei előtt. Ő szerette és gyakorolta a házi élet erényeit, melyek ritkán ütik fel tanyájukat a királyi palotákban. Theodosius erényes és mértékletes volt, és szerelmi szenve-

Theodosius erényei.

délyeinek melege soha sem terjeszkedett ki másra, mint annak törvényes tárgyaira. Meghitt barátjait azok közől választotta, kik e választást megérdemelték. Mindenki iránt nyájas és bizalmat gerjesztő volt; és kivévén az eretnekeket, kiket engesztelhetlen gyülölettel üldözött — jótékonyságát az egész emberi nemre kiterjesztette. Üres óráit a múzsáknak szentelte, s a történelem kedvencz tanulmánya volt. Erényei szerencséjével együtt terjedtek; a jólét korszaka a mérséklettel azonos volt; és kegyelme legkitünőbbnek mutatkozott a polgári háború veszélye és sikere után: Maximus koros anyját ellátta és árva leányait fölnevelte. Ily tökéletes jellem kimentheti Pacatus szónok azon túlzott föltevését, hogy ha az idősb Brutus e földet ujra megláthatná, e rideg republikánus Theodosius lábaihoz borulva megtagadná a királyok elleni gyülöletét, és elmésen bevallaná, hogy ily fejedelem a római nép boldogságának és méltóságának leghivebb őre.

Theodosius hibái.

Mind a mellett a köztársaság éles szemü alapitójának két lényeges tökéletlenséget kellett volna fölfedezni, melyek az önkény iránti új szeretetét lehüthették. Theodosius erényes érzelmeit a közönyösség gyakran ellankasztotta, a szenvedély gyakran fölhevitette. Valamely fontos tárgy keresztülvitelénél a legerélyesebb tevékenységre volt képes, de amint czélját elérte, dicstelen nyugalomba sülyedt; és megfeledkezve arról, hogy a fejedelem ideje, népének tulajdona: a fényüző udvar ártatlan, de egyszersmind haszontalan élveibe merült. Theodosius heves és ingerlékeny természettel birt: és oly állapotban, midőn senki sem szegülhetett ellen, és csak kevesen nyilvánithattak ellenkező véleményt, felindulásának végzetteljes következményei lehettek; s a bölcs és könyörületes fejedelem uralkodása beszennyeztetett egy kegyetlen tény által, mely Nero és Domitián évkönyveit is megbélyegezte volna. Theodosius következetlen történetirója három év leforgása alatt kénytelen elbeszélni az antiochiai polgárok nagylelkü megkegyelmezését, s a thessalonikai nép embertelen lemészároltatását.

Az antiochiai lázadás K. u. 387.

Az antiochiai nép élénk türelmetlensége soha sem elégittetett ki sem önnön helyzetük, sem az egymás után következő fejedelmek jelleme és magatartása által. Az ariánok fájlalták templomuk elvesztését; a góth háború szükségletei s a bekövetkezett béke elkerülhetlen költségei arra késztették a császárt,

hogy a közadók terheit súlyosbítsa. Theodosius dicső uralmának tizedik évfordulója közeledett; oly ünnepély, mely sokkal örvendetesebb volt a katonákra, kik ajándékokat kaptak, mint az alattvalókra nézve, kiknek önkénytes ajánlatai már rég rendkívüli és nyomasztó kötelezettséggé váltak. Az adórendeletek megzavarták Antiochia nyugalmát és örömeit; a nép megtámadta a tanácsot, éles és sértő szitkozódásaik észrevétlenül a császár szentelt személyének megtámadására vezettek. Theodosiusnak, atyjának, nejének Flacillának és fiainak a köztéreken felállított szobrait összetörték, és az utczákon gyalázva meghurczolták. A zendülés csaknem tüstént elfojtatott a nyilasok egy csapatának megérkezése által. A tartomány kormányzója azonnal hü jelentést tett a történttekről, míg a reszkető polgárok bánkodásuk kifejezését Flavián püspökre és Hilarius tanácsnokra bízták. De Antiochia nyolczszáz mértföldnyire feküdt Konstantinápolytól, és minden napi halasztás, valamint az elterjesztett borzasztó hírek [1]) felcsigázták aggodalmukat, miért is sokan Syria hegyei közt kerestek menedéket. Végre huszonnégy nap mulva Hellebicus és Caesarius kijelentették a császár akaratát és Antiochiát sujtó ítéletét. A büszke főváros megfosztatott városi rangjától, valamint földjeitől, szabadalmaitól és jövedelmeitől, s a kelet fővárosa lealázó *„községi“* elnevezéssel Laodicea hatósága alá helyeztetett. A fürdők, a circus s a színházak lerontattak, sőt a gabona-kiosztás is eltiltatott. A megbizottak ezután a bűntények vizsgálatát kezdték meg; az ítélőszéket, katonák által körülvéve, a piacz közepén állították föl. Antiochia legnemesebb és legvagyonosabb polgárai lánczokban jelentek meg; a bűnösök házai eladókul jelöltettek ki, és mindenki azt hitte, hogy a nap borzalmait véres kivégeztetések fogják befejezni. De Theodosius ministerei vonakodva teljesítették a kegyetlen feladatot; könyeztek a nép nyomorai fölött, és hallgattak a barátok és remeték könyörgéseire, kik rajként szállottak le a hegyekről. Beleegyeztek, hogy Hilarius és az antiochiai püspök Konstantinápolyba menjenek megkérlelni a császárt. Theodosius meghallgatta könyörgéseiMart. 22.

Theodosius kegyelme.

[1]) Libanius (orat. 1. p. 6.) kijelenti, hogy egy ily kormány alatt a mészárlástóli félelem alaptalan és oktalan volt, különösen a császár távolléte alatt: mert az ő jelenléte — az ékesszóló rabszolga szerint — a legvérengzőbb tényeket is szentesítette volna.

ket, s általános bűnbocsánatot adott; a börtönök ajtai megnyittattak, a polgárok visszakapták házaikat és vagyonukat, s a kelet fővárosa régi méltóságába és fényébe helyeztetett vissza. Theodosius Hilariust a palestinai kormányzósággal jutalmazta meg, s legmelegebb szavakkal fejezte ki a püspök iránti tiszteletét és hálaját. Ezer uj szobor támadt Theodosius kegyességének emlékére, és maga a császár kijelentette, hogy ha az igazság gyakorlata a fejedelem legfontosabb kötelme, a könyörület legkiválóbb örömére szolgál.

April. 25.

A thessalonikai zendülés és mészárlás. K. u. 390.

A thessalonikai zendülés egy szégyenletesb oknak tulajdoníttatott, és sokkal remületesb következményeket vont maga után. E nagy város, az összes illyriai tartományok fővárosa, nagy erődök által volt védve a góth háború veszélyeitől. Botherik — neve után itélve barbár és góth — tábornok rabszolgái közt volt egy gyönyörű szép ifju, ki egy circusbeli lovag tisztátalan vágyait felizgatta. A barom indulatú szerelmes fogságba vettetett, és Botherik merevül visszautasította a tömeg lármáját, mely kedvenczének távollétét fájlalta, s mely a kocsis ügyességét többre becsülte, mint erényét. A nép haragját némi megelőzött szóvita elkeseritette, mire a csekély számú helyőrség megjelent, de a szerencsétlen tábornokot a nép dühétől megmenteni képes nem volt. Botherik és számos más főtiszt embertelenül meggyilkoltatott. Theodosius heves indulatánál fogva azonnal elhatározta, hogy a tábornok vére a bűnös nép vére által engeszteltessék ki, és a büntetést a barbárok különbséget nem ismerő kardjára bízta. A thessalonikai nép a császár nevében csalárdul circusi játékokra hivatott meg, és ezen élvezetekre oly nagy mértékben sovárogtak, hogy félelemre vagy gyanúra még csak nem is gondoltak. Amint a nép összegyült, az általános mészárlás megkezdődött. Az általános öldöklés három óráig tartott, minden különbség nélkül az idegenekre vagy benszülöttekre, korra vagy nemre, ártatlanságra vagy bűnösségre nézve; a legmérsékeltebb elbeszélők hét, mások tizenöt ezerre teszik az áldozatok számát; a császár vétkét azon körülmény súlyosbította, hogy ő hosszú ideig és gyakran lakott Thessalonikában, és jól ismerte a népet, melyet megsemmisített.

Ambrus befolyása és magatartása. K. u 388.

A császárnak tisztelettelj es ragaszkodása a katholikus papsághoz szeretetre és bámulatra indította őt Ambrus jelleme

iránt, ki a legkitűnőbb mértékben bírta a püspöki erényeket. Ambrus be volt avatva a császár minden titkába, kinek iránta való vonzalma milanói tartózkodása alatt, az ájtatos és meghitt társalgás által folytonosan öregbült.

Midőn Ambrus a thessalonikai mészárlást megtudta, kebletörödelmessége. K. u. 390. le borzalommal és szorongással telt el. Magányba vonult, hogy szomorkodjék és elkerülje Theodosius jelenlétét. De később azt gondolta az érsek, hogy a félénk hallgatagság őt a bün részesévé tehetné; levelet irt tehát a császárnak, melyben előadta a bün borzasztóságát, mely csupán a töredelem könyeivel törölhető le. A császár mélyen meg volt hatva saját és lelkiatyja szemrehányásai által, miért is a milanói nagy templomban megkezdte ájtatosságait. A főbejáratnál megállittatott az érsek által, ki mennyei küldött hangján és nyelvén jelentette ki fejedelmének, hogy a magán töredelem nem elegendő a nyilvános bün kiengesztelésére, vagy a megsértett istenség itéletének megkérlelésére. Theodosius alázattal megjegyezte, hogy ha ő a gyilkosság bünét követte el, Dávid az Isten szíve szerinti ember nemcsak gyilkos volt, hanem egyszersmind házasságtörő. „Ön utánozta Dávid bünét, utánozza tehát annak töredelmét is“ volt a válasz. Az egyházi fegyelem leggyengébb szabályai szerint az embergyilkolás bünének kiengesztelésére húsz évi töredelem kivántatott; és mivel lehetetlen volt a thessalonikai mészárlás halmozott bünét egy emberélet tartama alatt kivezekleni: a gyilkost az Úr vacsorájától egész halála óráját ki kellett volna zárni. De az érsek némi engedékenységet tanusított a kitünő bánkodó rangja iránt, ki a fejék büszkeségét a porba alázta. Elegendő volt, hogy a rómaiak császára, felségi jelvényei nélkül, gyász és könyörgő állásban megjelenve, a milanói templom közepén fohászok és könyek közt alázattal kérje bűneinek bocsánatát. E lelki gyógyitás mellett körülbelül nyolcz hónap után Theodosius ismét fölvétetett az igaz hivők közösségébe. Az utókor megtapsolta az érsek erényes szilárdságát; és Theodosius példája azon elvek jótékony befolyásáról tanuskodik, melyek az emberi büntetésen fölülemelkedett fejedelmet, a láthatlan biró törvényeinek és szolgáinak tiszteletére kényszeríthetik. „A fejedelem — mondja Montesquieu — kit a vallás reménye és félelme vezérel, egy oroszlánhoz hasonlitható, mely csupán idomitójának szavára hallgat, és csupán ennek

keze által vezethető.“ [1]) Ennélfogva a királyi állat mozdulata azon ember hajlamától és érdekétől függend, ki fölötte ily veszélyes hatalmat nyert; s a pap ki egy király lelkiismeretét tartja kezében, fölélesztheti vagy mérsékelheti annak vérengző szenvedélyét. Az emberiség s az üldözés ügyét nevezett Ambrus egyenlő erélylyel és egyenlő sikerrel védte.

Theodosius nagylelkűsége. K. u. 388—391.

A galliai zsarnok legyőzése és halála után Theodosius az egész római világ birtokában volt, és miután három évet a törvény tekintélyének helyreállitására, s a visszaélések megszüntetésére fordított: Valentiniánt visszahelyezte a milanói trónra a nélkül, hogy magának bármi előnyt fentartott volna; sőt ennek birtokát az Alpokon túli tartományokra is kiterjesztette, miket sikerteljes bátorsága Gratián orgyilkosától visszaszerzett. Megelégedve a dicsőséggel, melyet jóltevője halálának megboszulása, s a nyugatnak a zsarnokság járma alóli megszabadítása által magának szerzett: Milanóból Konstantinápolyba tért vissza, hol a keletnek békés birtoklása mellett a fényüzés és tétlenség régi szokásaiba süllyedt vissza.

Valentinián jelleme K. u. 391.

Justina császárné nem soká élte túl Itáliába történt visszatérését. Valentiniánnak az arián felekezethez való ragaszkodását az orthodox nevelés csakhamar megváltoztatta. A keresztények magasztalták erényességét és mérsékletét, az élvezetek iránti megvetését, munkásságát és gyengéd ragaszkodását két nővére iránt. De a szeretetreméltó ifju, mielőtt huszadik évét betöltötte volna, árulás által elnyomatott, s a birodalom ismét a polgári háború borzalmaiba bonyolittatott. A frank származásu Arbogastes, Gratián szolgálatában a második rangot birta; való érdemei és látszó hűsége által megnyerte a fejedelem s a nép bizalmát, határtalan nagylelkűsége megrontotta a katonák hűségét, és míg ő általában a birodalom oszlopának tartatott, alattomban elhatározta, hogy a nyugati birodalmat vagy igazgatni fogja vagy megrontani. Arbogastes teremtményei emeltettek a kormányzat minden tisztségére s a hatalom és érzelem nélküli császár észrevétlenül a fogoly bizonytalan és függeteg helyzetébe süllyedt. Ily körülmények közt Theodosius segedelméhez

---

[1]) Un prince, qui aime la religion, et qui la craint, est un lion qui céde à la main qui le flatte, ou à la voix qui l' appaise. Esprit des Loix. l. 24. c. 2.

folyamodott, de addig is menekülni akart Viennából, Galliában, hová lakását esztelenül áttette; azonban menekülésének reménye kétséges vala, miért is Arbogastest trónja elé idézte s egy papirt adott át neki, melyben ez minden tisztségétől fölmentetett. „Az én tekintélyem — viszonzá sértő hidegséggel — nem függ a fejedelem mosolyától, vagy homloka redőitől," s a papirt megvetőleg a földre veté. A feilndult fejedelem egyik testőrének kardja után markolt, de a közbevetett erő visszatartóztatta attól, hogy a halálos fegyvert ellensége, vagy maga ellen használja. Valentinián néhány nap mulva saját szobájában megfojtva találtatott; holttestét Milánóba vitték és ünnepélyesen eltemették. Halála K. u. 392. Maj, 15.

Arbogastes eszélyesen előkészitette nagyravágyó czéljainak sikerét s a tartománybeliek, kiknek kebléből a hazafiság, vagy hűség minden érzelme kihalt, nyugodt elhatározottsággal várták az ismeretlen urat, kit egy frank szeszélye helyezend a császári trónra. De a büszkeség és előitélet némi maradványai még mindig gátolták magát Arbogastest a fölemeltetésben, és ő tanácsosabbnak tartotta, hogy valamely függő rómainak neve alatt uralkodjék. Ennél fogva a bibort Eugenius szónokra ruházta, kit már előbb házi titkárságból főudvarmesteri rangra emelt. Az uj császár azonnal követek által tudtára adta Theodosiusnak Valentinián szerencsétlen halálát, és egyszersmind arra kérte, hogy fogadja el törvényes társát, ki a hadseregnek s a népnek egyhangu szavazatát nyerte meg. Theodosius méltán haragra lobbant, hogy egy barbár egy percz alatt megsemmisitette előbbi győzelmének fáradalmas gyümölcsét, és szeretett nejének könyei által arra indittatott, hogy megboszulja szerencsétlen fivérének halálát. De csaknem két év telt el a háború előkészületeivel; mielőtt azonban valami határozott lépést tett volna, az ájtatos császár tudni vágyott az ég akaratát. Thebais közelében, Egyptomban, sz: János a hegyek tetején sajátkezüleg egy szerény lakást készitett volt magának, melyben 50 éven túl lakott a nélkül, hogy ajtaját felnyitotta, vagy mesterségesen készült eledelt ízlelt volna. Hetenkint öt napot imádsággal, s ajtatos gondolatokkal töltött, de szombaton és vasárnap felnyitotta kis ablakát, és egy egész sereg folyamodót hallgatott ki, kik mindenünnen hozzá sereglettek, mert azt hitték felőle, hogy a jövő titkait bírja. — Ehez Eugenius bitorlása. K. u. 392—394.

küldte tehát Theodosius, Eutropius heréltjét, ki kedvező jóslattal tért vissza, mely a császárt véres, de csalhatlan győzelemről biztositotta. Stilicho és Timasius tábornokoknak meghagyatott, hogy ujonczozzanak, s a római hadsereg fegyelmét éleszszék fel. Az iberiak, arabok és góthok szintén besoroztattak, és a híres Alarik, Theodosius iskolájában megtanulta a háború mesterségét, melyet később a római birodalom megrontására oly végzetteljesen gyakorolt.

Győzelme Eugenius felett. K. u. 294. Septb. 6.

Arbogastes, elődjének példáján okulva, nem akarta meszszire terjeszteni a védvonalat, Itália határain állapodott meg hadseregével, és nem gátolta Theodosiust, hogy Pannoniát egész a juliai Alpokig elfoglalja. Theodosius a hegyekről leszállva némi ámulattal szemlélte a gallok és germánok borzasztó hadseregét, mely Aquileja faláig és a mai Görcben lévő Frigidus folyóig terjedett. A keleti császár azonnal megtámadta versenytársának erődjeit, és az összeütközés tizezer legbátrabb harczosába került a nélkül, hogy azoknak vérén a győzelmet megvásárolhatta volna. A császár visszavonult, és Eugenius győzelme a legkicsapongóbb örömben nyilvánult, miközben az őrködő Arbogastes egy jelentékeny hadtestet küldött a hegyek közlekedési vonalainak elfoglalására. De a mint Theodosius hadseregéhez értek, kinyilatkoztatták, hogy a zsarnok zászlaját elhagyni hajlandók. A császár vonakodás nélkül elfogadta ajánlatukat, s a hütlenségük fejében kivánt jutalmakat nekik biztositotta. Theodosius katonáinak lehangolt szelleme ez által ujra föléledt, és bizalommal kezdték meg ismét a csatát. Az ütközet hevében hirtelen egy erőszakos zivatar támadt keletről, a milyen gyakran előfordul az Alpok közt. Theodosius hadserege, helyzete által védve volt a szél dühétől, mely egész porfelleget szórt az ellenség szeme közé, és azok rendjét megzavarta. Ezen esetleges előnyt ügyesen felhasználta az ájtatos császár, és győzelme határozott volt. Eugenius elfogatott és a katonák Theodosius szeme láttára fejezték le őt. Arbogastes a hegyek közé menekült, de miután meggyőződött, hogy ügye vesztve van, régi római módra kardját saját kezével döfte mellébe.

Theodosius halála. K. u. 395. Jan. 17.

Eugenius legyőzése után Theodosius érdemét, valamint tekintélyét örömmel ismerte el a római világ minden lakosa. Multja a legszebb reményeket keltette jövő kormányzata iránt;

és a császár kora, mely még nem haladta meg az ötven évet — azon reményt tette kilátásba, hogy a közboldogság hosszú ideig fog tartani. Halála, mely győzelme után négy hónapra következett be, a nép által úgy tekintetett, mint előre nem látott végzetteljes esemény, mely egy pillanatban megsemmisitette a növekedő nemzedék minden reményét. Theodosius ereje nem volt képes kiállani a rögtönös átmenetet a palotából a harctérre, s a vizi-betegségnek növekedő jelei, a császárnak gyors feloszlását mutatták. Győzelme után ifjabb fiát Honoriust azonnal meghítta Milanóba, hogy haldokló atyja kezéből átvegye a nyugat királyi pálczáját. Honorius megérkezését circusjátékokkal ünnepelték meg; de Theodosius a reggeli látvány alatt kimerült, s a napnak hátra levő részében fia helyettesitette őt, míg este a nagy Theodosius meghalt. Halálát általánosan siratták. A rómaiak borzadtak a gyenge és megosztott országlás közeledő veszélyétől, s Arcadius és Honorius szerencsétlen uralmának minden mozzanata fölujította a helyrehozhatlan veszteség gyászos emlékét.

A kor romlottsága.

Theodosius erényeinek hü rajzában nem titkoltuk el tökéletlenségeit sem: kegyetlen tettét és henye szokásait, melyek emez egyik legnagyobb római fejedelemnek dicsőségét elhomályosították. Zosimus vakmerően azt állitja, hogy Theodosius alattvalóinak minden osztálya utánozta fejedelmének elpuhult szokásait; hogy a romlottság minden faja befertőztette a nyilvános és magán élet folyamát, és hogy a rend és illem gyenge zabolái nem akadályozhatták amaz elfajult szellem előhaladását, mely a tétlenségnek és érzékiségnek mindent feláldozott. Az egykoru irók panaszkodnak a fényűzés emelkedése s az erkölcsök megromlása miatt. De kevés észlelő van, ki a társadalmi forradalmakról tiszta és mindent felölelő fogalommal bir, s a ki fölfedezni képes a működés láthatatlan és titkos rugóit, melyek folytonosan ugyanazon irányban hajtják az egyének tömegének vak és szeszélyes szenvedélyeit. Ha az igazság némi mértékével állitható, hogy a rómaiak fényűzése szégyenletesebb és kicsapongóbb volt Theodosius uralma alatt, mint Constantin vagy Augustus korában: ezen változást nem lehet valami jótékony előhaladásnak tulajdonítani, mely a nemzeti gazdagság tőkéjét fokonkint öregbitette volna. A nyomoruság vagy hanyatlás hosszú korszakának okvetlenül meg kellett akaszta ni

az ipart, és csökkenteni a nép jólétét, s a tékozló fényüzésnek a tunya kétségbeesésből kellett származni, mely élvezi a jelent és kerüli a jövő gondjait. A tulajdon bizonytalansága visszariasztotta Theodosius alatvalóit oly hasznos és fáradságos vállalatok megindításától, melyek rögtönös beruházásokat igényelnek, és távoli előnyökkel biztatnak. A megromlás és pusztulás példái kisértetbe hozták őket, hogy ne kiméljék vagyonuk maradványait, melyek minden perczben a ragadozó góthok prédájává lehettek. Az esztelen pazarlás, mely egy hajótörés, vagy valamely megszállás zavarában uralkodik, magyarázhatja meg a fényüzés haladását valamely hanyatló nép szerencsétlenségei és félelmei közt.

A gyalogság elveti fegyverét.

Az elpuhult fényüzés, mely megrontotta az udvarok és városok szokásait: titkos és pusztító mérget oltott a legiók táborába; és elfajulásukat alaposan irja le Vegetius katonai iró, ki pontosan tanulmányozta a római fegyelem régi elveit. A fegyelem lazulása, a gyakorlatok elhanyagolása képtelenné tette a katonákat, hogy a szolgálat terheit elbirják; panaszkodtak a nehéz fegyverzet miatt, melyet ritkán viseltek, és fokonkint engedelmet nyertek, hogy a mellvértet és a sisakot letehessék. Őseik nehéz fegyvere: a rövid kard és a borzasztó *pilum* — hajitó dárda — mely a világot leigázta, észrevétlenül kiesett gyenge kezükből. A góthok, hunnok és alánok lovassága észrevette ezen előnyöket és fölvette a védő fegyverek használatát. A fegyverek elvesztése, a városok megromlása és a római név tiszteletlensége hasztalanul figyelmeztette Gratián utódait, hogy újra vegyék fel a mellvértet és a sisakot. A kimerült katonák felhagytak saját s az állam védelmével, és gyáva tétlenségük úgy tekintendő, mint a birodalom bukásának közvetlen oka.

XXVIII. FEJEZET.

A pogányság végleges kiirtása. — A szentek és ereklyék tiszteletének behozatala a keresztények közt. —

A pogány vallás megsemmisítése. K. u. 378—397.

A pogányság pusztulása Theodosius korában, talán egyetlen példája valamely régi és népszerű előítélet végleges kiirtásának; ennélfogva megérdemli, hogy azt, mint az emberi lélek történelmének különös eseményét szemügyre vegyük. A keresztények, és különösen a papság nem tarthatta győzelmét biztosnak és tökéletesnek mindaddig, míg ellenfelüknek a létezés megengedtetett. A befolyás, melyet Ambrus és testvérei az ifju Gratiánra és az ájtatos Theodosiusra gyakoroltak, a vallásos jogtudománynak két különös elvét állapitotta meg: h o g y a tisztviselő bizonyos mértékben bűntársa azon bűnnek, melynek eltiltását, vagy büntetését elmulasztja; és h o g y a mesés istenségek és valóságos démonok bálványszerű tisztelete, a legutálatosabb vétség a Teremtő legmagasabb felsége ellen. A császárok buzgalma fölélesztetett, hogy mind a maguk, mind az istenség tiszteletét megvédjék, és a római világ templomai körülbelül hatvan évre Constantin megtérése után el voltak pusztítva.

A pogányság állapota Rómában.

Numa korától kezdve egész Gratiánig a rómaiak fentartották a papi rend sokféle testületeinek rendes örökösödését. Tizenöt *Pontifex* gyakorolta a legfőbb hatóságot minden tárgy és személy fölött, melyek az istenek szolgálatára szenteltettek; és a különféle kérdések, melyek a laza és hagyományos rendszerben folyvást támadtak, eme szent ítélőszék bírálata alá bocsáttattak. Tizenöt komoly és tudós *Augur* az ég színét észlelte, és a madarak röpte után megjelölte a hősök tetteit. A sybillai könyvek tizenöt őre — *quindecimviri* — alkalmilag a

jövő és hihetőleg a véletlen események történetétől kért tanácsot. Hat *Vesta-szűz* arra szentelte szüzességét, hogy a szent tüzet és Róma fenállásának ismeretlen kezeseit őrizzék, kiket egy halandó sem láthatott meg büntetlenül. Hét *Epulos* az istenek asztalát készítette elő; ezek vezették az ünnepélyes menetet, és rendezték az évi ünnepélyek alkalmával a szertartásokat. Jupiter, Mars és Quirinus három *Flaminját* úgy tekintették, mint azon három leghatalmasabb istenség különös szolgáit, kik Róma s a világegyetem sorsa fölött őrködnek. Az *áldozatok királya* Numának és örököseinek személyét képviselte a vallásos szertartásokban, melyek egyedül királyi kéz által teljesíttethettek. A *Saliánok* és *Luperkálok* testvérületei a legnevetségesebb szertartásokkal a halhatatlan istenek kegyébe ajánlották magukat. Azon tekintély, melyet a római papok a respublica tanácsában nyertek, a fejedelemség megállapítása, s a birodalom székhelyének megváltoztatása folytán elenyészett. De méltóságuk a törvények és szokások által védve maradt, és különösen a pontifexek gyülekezete még mindig folytatta a fővárosban úgy, mint a tartományokban az egyházi és polgári törvényhatóság gyakorlatát. Bibor öltönyük, díszkocsijuk és költséges háztartásuk a nép bámulatát vonta magára; a felajánlott földekből s a közjövedelmekből nagy fizetést húztak, mely a papság fényét bőségesen fentartotta, s az állam isteni tiszteletének minden költségét fedezte. A mennyiben az oltári szolgálat a hadsereg vezényletét ki nem zárta: a rómaiak a consulság és diadalok befejezése után, a pontifexi és auguri méltóságra sóvárogtak; Cicero [1]) és Plinius helye a legkitűnőbb tanácsnokokkal töltetett be, kiknek magas születése új fényt kölcsönzött a papi jellemnek. A tizenöt pap, kikből a pontifexek gyülekezete állott, mint fejedelmük társai, nagyobb kitüntetésben részesültek; s a keresztény fejedelmek nem vetették meg a bíbort és a jelvényeket, melyek a legfőbb pontifex tisztségéhez tartoztak. De midőn Gratián trónra lépett, ridegen visszautasította ezen pogány jelvényeket: a papok és vestálok jövedelmeit az állam, vagy egyház fentartására fordította; méltóságaikat és kivált-

[1]) Cicero nyiltan bevallja (ad Attic. l. II. epis. 5.) vagy közvetve, (ad Familiar. l. XV. epis 4.) hogy az Auguratus legfőbb vágyaihoz tartozik. Plinius büszke arra, hogy Cicero nyomdokait követheti (lib. IV. epist. 8.)

ságaikat megszüntette, és a római előitélet ős épitményét, melyet tizenegy század védelmei és szokásai tartottak fenn, lerombolta. A pogányság még mindig alkotmányos vallása volt a tanácsnak. A csarnok vagy templom, a hol összegyülekeztek, Victoria szobrával és oltárával volt felékítve; ez egy fenséges nő volt, ki földgömbön állott, repkedő ruhával, kiterjesztett szárnyakkal, borostyánkoszorút tartva kinyújtott kezében. A tanácsnokok ez istennő oltáránál esküdtek, hogy megtartják a császár s a birodalom törvényeit; és nyilvános tanácskozásaikat rendesen ünnepélyes bor- és tömjén-áldozat előzte meg. Ez ős emlék elmozdítása volt az egyedüli sérelem, melyet Constantius a rómaiak előitélete ellen elkövetett. Julián a győzelem oltárát ismét visszahelyezte, Valentinián megtűrte, míg végre Gratián buzgalma azt ujra elmozditotta. De a császár megkimélte az istenek szobrait, melyek nyilvános tiszteletben állottak; 424 templom vagy kápolna még mindig megmaradt a nép ájtatossága számára; és a bálványos áldozatok füstje még mindig sértette a keresztények finom érzékét — Róma minden negyedében.

A tanács folyamodása Victoria oltáráért. K. u. 384.

De a keresztények a római tanácsnak csak igen csekély részét képezték; ennélfogva négy tiszteletreméltó küldöttséget menesztettek egymásután a császárhoz, hogy terjeszszék elő a papság s a tanács szomoruságait, és szorgolják Viktoria szobrának visszahelyeztetését. E fontos feladatot az ékesszóló Symmachus gazdag és előkelő tanácsnokra bízták, ki a pontifex és augur szentelt jellege mellett, az afrikai proconsulság és Róma főnökségi méltóságát egyesitette személyében, s a ki következő beszédet tartott a császárokhoz. „Legkitünőbb fejedelmek, Atyái a birodalomnak! Sajnáljátok és tiszteljétek koromat, mely mostanig az ájtatosság megszakitatlan folyamában telt el. Miután én nem bántam meg, engedjétek, hogy régi szertartásaimat gyakorolhassam. Miután szabadnak születtem, engedjétek élveznem házi intézményeimet. E vallás hóditotta a világot törvényeink alá. E szertartások űzték vissza Hannibalt a várostól és a gallokat a Capitoliumtól. Ily tűrhetlen méltatlanság vár-e ősz fejemre? Nem ismerem az uj rendszert, melyet elfogadnom kell; de biztosan tudom, hogy az öreg kornak megjavitása mindig hálátlan és dicstelen munka.“

Róma megtérése. K. u. 388.

De Symmachus reményei meghiusultak a milanói érsek szilárd és ügyes ellenzése folytán, s a régiség istenei Theodosius diadalszekerein hurczoltattak el. Theodosius a respublica intézvényei értelmében a teljes tanács előtt azon fontos kérdést vetette fel: vajjon Jupiter vagy Krisztus tisztelete legyen-e a rómaiak vallása? A szavazás szabadságát, melyet ő megengedni szenvelgett, meghiusitotta a remény és félelem, melyet Theodosius jelenléte előidézett; és Symmachus iménti önkényes számüzetése élénk figyelmeztetés volt, hogy veszélyes lenne a fejedelem óhajainak ellenszegülni. A tanácsnokok meghajoltak a császár tekintélye, az idő kivánalmai és nejeik és gyermekeik könyörgései előtt, kiket Róma papjai s a kelet barátai ösztönöztek és kormányoztak. Az aniciai család épületes példáját a többi nemesség is csakhamar követte, és a Bassük, Paulinok és Grachusok elfogadták a keresztény vallást „s a világ fényei, a Catók tiszteletreméltó gyülekezete — ezek Prudentius dagályos kifejezései — sietett, hogy levesse a pontifexi öltözéket, ledobja a kígyó bőrét, fölvegye a keresztségi ártatlanság fehér ruháit, és lealázza a consuli fascesek büszkeségét a mártirok sirjai előtt.“ A tanács nagy többsége Krisztus tisztelete mellett nyilatkozott, mit aztán a nép általános beleegyezése megerősített.

A templomok lerombolása a tartományokban. K. u. 381.

A császárok fiui kegyelete arra kötelezte őket, hogy némi ovatossággal és gyengédséggel járjanak el az örökváros átalakitásában. De annál kevesebb kimélettel viseltettek a tartományok előitéletei iránt. Az ájtatos munkát, mely Constantius halála óta csaknem húsz évig fel volt függesztve, Theodosius buzgalma ujult erővel kezdte meg, és véglegesen be is fejezte. Az orthodox császárnak minden győzelme uj diadal volt a keresztényekre nézve, és nehogy egy második Julián az istenek oltárait ujra felállitsa, a régi görög művészet legszentebb épitményeit mindenütt lerombolták.

A Serapis temploma Alexandriában.

A pusztitás eme nagy terjedelmü szinhelyén Serapis templomának romjai Alexandriában ötlenek a szemlélő szemébe. Úgy látszik, hogy Serapis nem tartozott a benszülött istenek vagy szörnyek közé, melyek a babonás Egyptom buja földjén termettek. Az első Ptolomeus álmában azon rendeletet kapta, hogy a Pontus partjáról hozza el a titokszerü idegent, kit Sinope lakói már régtől fogva imádtak. De az egyptomiak nem türték meg az

idegent, miért is honfiusitották; s a szerencsés bitor bevezettetett Osirus trónjába és ágyába, ki Isis férje és Egyptom mennyei fejedelme volt. Temploma, mely a Capitolium büszkeségével és fenségével versenyzett, egy mesterségesen készitett hegy csúcsán emelkedett, melynek belső ürege hatalmas ívek által tartatott, és sirboltokra s földalatti kamarákra vala felosztva. Az épületet négyszegü oszlopcsarnok környezte; a pompás csarnokok és kitünő oszlopok a művészet diadalát tüntették ki, s a régi bölcseség kincsei a hires alexandriai könyvtárban őriztettek, mely hamvaiból új fénynyel támadt fel. Theodosius rendeletei után Serapis városa és temploma egy ideig még fenmaradt, s e különös türelem esztelenül a keresztények előitéletes félelmének tulajdoníttatott,mintha borzadtak volna e régi szertartásokat megszüntetni, melyek egyedül képesek a Nilus kiáradását, Egyptom aratását és Konstantinápoly élelmezését biztositani.

Végleges lerontása 389. u.

Azon időben Theophilus volt Alexandria érseke, a béke és erény örökös ellene, egy bátor és elvetemült ember, kinek kezeit felváltva arany és vér szennyezte be. Midőn a keresztények Serapis lerombolásához akartak fogni, a pogány hitbuzgók a templomba vonultak, bátor kirohanásaik által a támadókat visszaverték s a fogoly kereszténye ken embertelen kegyetlenségeket követtek el. A kormányzó eszélyes közbenjárása fegyvernyugvást hozott létre, míg Theodosius válasza Serapis sorsát el nem döntendi. De midőn az itélet megérkezett, Theophilus kihirdette Theodosius rendeletét, s azonnal a templom lerontásához fogott. Serapis templomának és vallásá nak elpusztulása, ez istennő óriási szobrának romlását is maga után vonta. Az értékes könyvtár is megsemmisíttetett, és még csaknem 20 évvel később is az üres szekrények látása a szemlélő fájdalmát és felindulását idézte fel. Az ős szellem műveinek nagy része e rombolás alkalmával menthetetlenül elveszett. Serapis tekintete, ülő helyzete és királyi pálczája igen hasonlitott Jupiter rendes alakjához. Az által különbözött ettől, hogy fején kosarat vagy vedret viselt, és jobb kezében egy jelvényes szörnyet, — egy három farku kigyót, miknek egyike kutya-, a másik oroszlán- és a harmadik farkasfejben végződött. Határozottan hitték, hogy ha valaki ezen isten fenségét istentelen kezekkel megsérteni bátorkodnék, az ég és föld azonnal visszaszállna eredeti

zűrébe. Egy bátor katona, fejszével kezében felmászott a hágcsón, és még a keresztény népség is némi aggodalommal várta a végzetteljes eseményt. Nagy csapást intézett Serapis arczára, mely midőn leesett, dörgés nem hallatszott, és mind az ég, mind a föld megtartotta szokott rendét és nyugalmát. A diadalmas katona ismételte csapásait, az otromba bálvány legyőzetett, összetöretett, és darabjait dicstelenül hurczolták Alexandria utczáin. A véd istenség tehetetlenségének ezen felfedezése sokak áttérését vonta maga után.

A pogány vallás eltiltatott K. u. 390.

A római birodalom templomai elhagyattak, vagy elrontattak; de a pogányok elmés előítélete még megkisérlette kijátszani Theodosius törvényeit, melyek által minden áldozatok szigorúan megtiltattak. E hasztalan kisérleteket azonban meghiusította Theodosius utolsó rendelete, mely halálos sebet ejtett a pogányok előítéletén. „A mi akaratunk és tetszésünk — mondja a rendelet — hogy alattvalóink közől sem tisztviselő, sem magán polgár, s bármily magasrangú, vagy bármily alacsony származású, ne merészkedjék sem városban, sem bármi más helyen valamely lelketlen bálványt egy ártatlan lény feláldozása által tisztelni“ Az áldozatnak minden neme, mint az állam ellen elkövetett felségsértési bűn, halállal volt büntetendő. Hasonlókép igen nagy pénzbeli büntetés szabatott azokra, kik ilyetén tiltott vallásos szertartások gyakorlatára házaikban alkalmat adnak, vagy a bűnösöket fel nem fedezik.

elnyomatott,

De a pogányok nem bírtak a szenvedésre elég türelemmel, s az ellentállásra elég szellemmel, és a szétszórt milliók, kik templomuk lerontását fájlalták, ellentállás nélkül hajoltak meg ellenfeleik szeroncséje előtt. A syriai parasztok, s alexandriai népség rendetlen ellenkezését a császár neve és tekintélye elhallgattatta, ki Eugenius legyőzése után azon dolgozott, hogy a bálványimádás kiirtása által a nyugaton is kiérdemelje az ég kegyét.

és véglegesen kiirtatott K. u. 390—420.

Rabszolgákból álló nemzet mindig készségesen megtapsolja urának kegyelmességét, ki a korlátlan hatalommal való visszaélésben nem terjeszkedik ki az igazságtalanság és elnyomás végső határaig. Theodosius kétségtelenül meghagyhatta volna pogány alattvalóinak a keresztelés, vagy a halál közötti választást, s az ékesszóló Libanius magasztalta volna a fejedelem mérsékletét, ki soha sem követelte határozott törvényekkel, hogy alattvalói azonnal karolják fel és gyakorolják feje-

delmük vallását. A pogányoknak megengedtetett a legnagyobb szabadossággal beszélni és irni; miről tanuságot tesznek Eunapius és Zosimus hátramaradt történelmi és bölcsészeti művei, s a platói iskola vakbuzgó tanárai, kik a legdühösebb elkeseredést és a legélesb gunyolódást tüntették ki győzelmes ellenfeleik érzelmei és magatartása ellen. De a császári törvények, melyek a pogányok áldozatait és szertartásait eltiltották, szigoruan végrehajtattak. Azon nemzedék, mely a császári törvények kihirdetése után támadt, a katholika egyház keblébe vonatott, s oly gyors, de egyszersmind oly enyhe volt a pogányság bukása, hogy Theodosius halála után 28 évre legkisebb nyoma sem volt többé látható.

A keresztények háladatos tiszteletét a hit mártirjai iránt az idő és győzelem vallásos imádássá emelte; s a szentek és próféták legkitünőbbjei méltán részesittettek a mártirok tiszteletében. Szent Péter és szent Pál halála után 150 évre a Vatikán és az ostiani út különböztetett meg ezen lelki hősök sirjai által, Constantin megtérése után császárok, consulok és tábornokok látogatták meg a halász és sátorcsináló sírját, kiknek tiszteletreméltó csontjaik Krisztus oltárai alá helyeztettek. Sz. András, sz. Lukács és sz. Timotheus tetemei, miután közel három századon át homályos gödörben pihentek, ünnepélyes pompával helyeztettek át az apostolok egyházába, melyet Constantin nagylelküsége emelt fel a thrácziai Bosphoruson. Körülbelül 50 évvel később ugyanazon partok Sámuel jelenléte által tiszteltettek meg, ki izrael népének birája s prófétája volt. Hamvait arany edénybe tették, és Palestinától egész Konstantinápolyig megszámlálhatlan ájtatos nép kisérte, sőt maga Arcadius is eléje ment a legkitünőbb papok és tanácsnokok kiséretében rendkivüli vendégének, ki mindig megérdemelte és igényelte, hogy királyok hódoljanak neki. Ekként a szentek és mártirok tisztelete általában megállapittatott, s Ambrus és Jeromos korában szükségesnek tartották, hogy a keresztény egyházak valamely szent ereklye egyes részlete által megszenteltessenek, [illegible]y a hivők ájtatosságát megszilárdította és lángra gyujtotta. [illegible]stantin vallása egy század lefolyása előtt befejezte a római [illegible]dalom végleges meghóditását, de magukat a győzőket le-[illegible]zött versenytársaik mesterkélései igázták le.

A keresztény mártirok tisztelete.

XXIX. FEJEZET.

A római birodalom végleges felosztása Theodosius fiai közt. — Arcadius és Honorius uralkodása. — Rufinus és Stilicho közigazgatása. — Gildo lázadása és legyőzetése Afrikában.

A birodalom megosztása Arcadius és Honorius közt. K. u. 395. Jan. 17.

Róma szelleme Theodosiussal elhalt; ő utolsó volt Augustus és Constantin után, ki hadseregeinek élén jelent meg a csatában, s a kinek hatalma az egész birodalomban elismertetett. Erényeinek emléke két fiának gyenge és tapasztalatlan ifjuságát megvédte, s Arcadius és Honorius egyhangulag üdvözöltettek, mint a kelet és nyugat törvényes császárai. Arcadius, ki ez idő tájban körülbelül 18 éves volt, Spanyolországban született egy magán család szerény hajlékában, de fejedelmi neveltetést nyert a konstantinápolyi palotában, honnan uralkodni látszott Thrácia, kis Ázsia, Syria és Egyptom fölött az alsó Dunától egész Persia és Aethiopia határáig. Ifjabb fivére Honorius tizenegyedik évében vette át Itália, Afrika, Gallia, Spanyolország és Britannia névleges kormányzatát, és katonái, kik birodalmának határát őrizték, egyfelől a caledoniakkal, másfelől a mórokkal álltak szemben. A nagy és harczias Illyricum két felé lett osztva; Noricum, Pannonia és Dalmatia a nyugathoz tartozott; Dácia és Macedonia a kelethez. Arcadius és Honorius gyengeségei, és uralkodásuk ismételt nyomorai nem voltak képesek a hűség mély és korai benyomásait elenyésztetni. Róma alattvalói, kik még mindig tisztelték fejedelmeik személyét, vagy inkább nevét: egyenlő borzalommal viseltettek a zendülők iránt, kik a trón tekintélyének ellenszegültek, s a ministerek iránt, kik azzal visszaéltek.

Theodosius uralkodása dicsőségét azzal homályositotta, hogy Rufinust fölemelte, ki minden párt részéről minden bün beszámitását érdemelte meg. A nagyravágyás és fukarság erős ösztöne Rufinust arra birta, hogy elhagyja szülőföldjét Galliát, s a kelet fővárosában kisértse meg szerencséjét, hol a törvényes ismeretekbeni előhaladása az állam legtiszteltebb és legfontosabb hivatalaira nyitott neki tért. Rendes előléptetés mellett a főudvarmesteri állásig emelkedett. Szorgalma és képessége által csakhamar megnyerte a fejedelem bizalmát, ki soká nem vette észre kegyenczének a büszkeségre, gonoszságra és kapzsiságra való hajlamát, melyet a szinlelés felismerhetlen álczája alá tudott rejteni. Rufinus volt, ki felizgatta Theodosius dühét a thessalonicai mészárlás alkalmával a nélkül, hogy ennek bánatát is utánozta volna. E minister, ki büszke közönynyel tekintett az emberiségre: soha sem bocsátotta meg a sérelemnek még látszatát is. Promotus gyalogsági főtábornok egy nyilvános tanácskozás alkalmával felhíva érezte magát, hogy a kegyencz illetlen büszkeségét arczcsapással fenyitse meg. Ez erőszakos tett Promotus kegyvesztését és számkivetését vonta maga után, s nemsokára bekövetkezett halála Rufinus hűtlen mesterkéléseinek tulajdonittatott. Mindamellett hatalma tökéletlen és ingadozó maradt mindaddig, míg a kelet főnöksége s a konstantinápolyi főnökség — e két igen fontos állás — Tatián és ennek fia Proculus kezében volt. E két főnök ragadozás és megvesztegetés miatt vádoltatván: Rufinus neveztetett ki a vizsgáló bíróság elnökének. Az atya a főnökségtől megfosztatott s tömlöczbe vettetett; de a fiu tudva, hogy kevés tisztviselő lesz ártatlan, hol ellenség a biró, titokban megszökött. Tatián, a kedvező kimenetel reménye és Rufinus hitszegő esküjének biztatása mellett, szökevény fiát magán levél által meghitta. A mint ez megérkezett, azonnal elfogatott, kihallgattatott, elítéltetett és Konstantinápoly egyik külvárosában lefejeztetett. A kegyetlen birák az atyát kényszeritették, hogy fia kivégeztetését szemlélje, neki pedig megengedték, hogy agg korának hátralevő részét nyomorban és számkivetésben tölthesse. Ámde Rufinus ezzel nem elégedett meg, boszuját az ártatlan népre is kiterjesztette, s az elitéltek hazáját Lyciát is megfosztotta a római tartomány rangjától. A hivatalától ekként megfosztott Tatián helyébe Rufinus neveztetvén ki keleti főnö-

Rufinus jelleme és igazgatása. K. u. 386—395.

kül, ez Chalcedonnak *Makk* nevü külvárosában pompás nyaralót épittetett, melyhez sz. Péter és sz. Pál apostolok tiszteletére fényes egyházat ragasztatott. A templom folszentelése együttesen ünnepeltetett meg az alapitó keresztségével, mely rendkivüli pompával hajtatott végre.

Elnyomja a kelet. K. u. 395.

Theodosius jelleme szükségkép maga után vonta ministereinek szinlelését, mely a hatalommal való visszaélést elfedte és néha visszatartotta. De a császár távolléte és nemsokára bekövetkezett halála, Arcadius személye és birtokai fölött korlátlan hatalmat biztositott Rufinusnak, ki a gyenge ifjút inkább növendékeül tekintette, mint fejedelmül. Fukarságánál [1]) fogva, mely megromlott keblének minden érzelmein uralkodni látszott, magához ragadta a kelet gazdagságát nyomasztó adók, botrányos megvesztegetések, mértéktelen pénzbeli büntetések, igazságtalan elkobzások, kényszeritett vagy képzelt végrendeletek, s az igazságkiszolgáltatás vagy kegyelemosztás nyilvános eladása által. Ha a fukarság nem volna minden emberi szenvedélyek közt a legvakabb: kisértetbe jönnénk kutatni, vajjon minő kilátással sértette meg Rufinus az emberiség és igazság minden elvét oly határtalan kincsek összehalmozása által, miket esztelenség nélkül el nem költhetett, sem veszély nélkül meg nem tarthatott. Tán egyetlen leányát akarta fejedelmi növendékéhez adni; azonban elmulasztotta a katonák s a nép szivét kiengesztelni azon kincsnek nagylelkü kiosztása által, melyet annyi fáradsággal és annyi bünnel szerzett. Lucián sorsa fáradhatlan boszuvágyat tanusit. Lucián, Florentius főnöknek, Gallia elnyomójának, Julián ellenségének fia, nagy részben elköltötte örökségét, a rablás és megvesztegetés gyümölcsét, hogy Rufinus barátságát, s a keleti vezérség magas tisztségét megszerezze. De az uj tisztviselő eszélytelenül eltért az udvari s divatos elvektől: lealacsonyította jóltevőjét az erényes és mértékletes igazgatás ellentéte által. Arcadius könnyen rábiratott, hogy a képzelt sérelmet megtorolja, s a Kelet főnöke elhatározta, hogy személyesen hajtsa végre a kegyetlen boszút, melyet

---

[1]) — — fluctibus auri
Explerí ille calor nequit
— — — — — —
Congestae cumulantur opes, orbisque rapinas
Accipit una domus. Claudian in Rufina I. 184—220.

Lucián ellen forralt. Ehhez képest Rufinus a legnagyobb gyorsasággal tette meg a hétszáz mértföldnyi utat Konstantinápolyból Antiochiába, hova késő éjszaka érkezett, és Luciánt ártatlansága daczára kegyetlen és dicstelen kínzások közt végeztette ki. A reszkető nép mély és hallgatag átkaival kísért visszautazását azon reménynyel siettette, hogy halasztás nélkül meg fogja ünnepelni leányának eljegyeztetését a kelet császárával.

Reménysége meghiusittatott Arcadius házassága által K. u. 395. Apr. 27.

Azonban míg Rufinus Antiochiában kielégítette vérszomját, Eutropius herélt és főkamarás aláaknázta hatalmát a konstantinápolyi palotában. Ez fölfedezte, hogy Arcadius nem nagy hajlammal viseltetik Rufinus leánya iránt és helyette a szép Eudoxiát, Bauto frank tábornok leányát ajánlotta — ki atyja halála után Promotus fiainak családjánál neveltetett. Amint tehát Rufinus visszaérkezett, a császári eljegyzés kihirdettetett a népnek, és Eudoxiát nagy pompával vitték el rokonai házából a császári palotába. A büszkeségében és nagyravágyásaiban mélyen megsértett Rufinus gyakorolta ugyan még az ellenőrizetlen hatalmat, és nem minden ok nélkül azon gyanu merült fel ellene, hogy a fejedelem személye ellen összeesküvést forral, hogy magát ültesse a trónra, mivégre titokban meghitta a hunnokat és góthokat. A finom praefect, ki egész életét a palotai fondorlatokban töltötte, hasonló fegyvert használt a herélt Eutropius ravasz intézkedései ellen, de félénk lelkét egy sokkal borzasztóbb versenytárs, a nagy Stilichonak — a nyugati birodalom főtábornokának, vagy inkább urának ellenséges közeledése lepte meg.

Stilicho, a nyugati birodalmi minister és tábornok jelleme.

Azon mennyei adományt, melyet Achilles elnyert, és Nagy Sándor megirigyelt, miszerint a hős tetteit méltó költő dicsőítse, Stilicho sokkal nagyobb mértékben élvezte, semmint a szellem és művészet azon hanyatló korszakában várni lehetett. Claudián múzsája, mely szolgálatára állott, mindig kész volt elleneit, Rufinust vagy Eutropiust örökös becstelenséggel megbélyegezni, vagy hősének erényeit és győzelmeit a leggyönyörűbb színekkel festeni. Az ő hallgatagsága Stilicho családját illetőleg, s azon futólagos megemlítés, hogy atyja a barbár lovasságnál tiszt volt, azt látszik bizonyítani, hogy Stilicho, ki oly sokáig vezényelte a római hadsereget, a vandalok vad és hitszegő fajából származott. Emelkedett termete magára vonta a tömeg figyelmét, és valahányszor az utczán megjelent, a bá-

mész nép utat csinált az idegennek, ki magán állásában egy hős tiszteletre ragadó fenségét tűntette elő. Legifjabb korától a fegyverhez szokva, hamar kitűntette eszélyességét és bátorságát; és minden előléptetése alkalmával a közvélemény mindig megelőzte és helyeselte a fejedelem választását. Theodosius által a persa fejedelemhez küldetett a béke megkötése végett, hol ezen fontos küldetésben a római névhez méltólag járt el; miért is visszatérése után érdemei a császári családdal lett benső és tiszteletreméltó összeköttetés által jutalmaztattak meg. Theodosius neki adta fivérének Honoriusnak leányát a szép Serenát, és fokonkint a főtábornokság legfőbb rangjára emelte őt a nyugati birodalomban; és még ellenségei is bevallották, hogy valamint érdemei jutalmaul aranyat soha sem fogadott el, úgy soha sem tartotta vissza a katonák fizetését vagy jutalmazását, melyet azok az állam bőkezűségétől kiérdemeltek, vagy melyre igényt tartottak. Erényei és győzelmei kiérdemelték Rufinus gyülöletét, s a rágalom mesterkélései eredményteljesek lettek volna, ha a gyengéd és őrködő Serena nem védendette férjét a házi ellenségektől, míg ő a csatatéren legyőzte a birodalom elleneit. Theodosius életének utolsó perczeiben gondjaira bízta gyermekeit és a birodalmat; miért is tél közepén átment az Alpokon, a Rajna hosszában lehajózott, megvizsgálta az őrségeket, visszaűzte a germánok kisérleteit és hihetlen gyorsasággal visszatért Milanóba. Mindenki engedelmeskedett neki, csupán két versenytárs keltette fel Stilicho boszuját: Gildo az afrikai mór, és Rufinus a konstantinápolyi minister, ki egyaránt uralmat gyakorolt a császár s a keleti birodalom fölött.

Rufinus bukása és halála. K. u. 395. Nov. 27.

Stilicho szenvelgett részrehajlatlansága arra késztette őt, hogy egyenlőn oszsza meg az elhalt császár fegyvereit, ékszereit, fényes ruhatárát és butorait a két fejedelmi testvér közt. De az örökség legfontosabb tárgyát a számos római és barbár legio, zászlóalj és lovascsapat képezte, melyeket a polgári háború eseményei Theodosius zászlaja alatt egyesitettek. Stilicho hallgatott Arcadius ministerének a sereg visszaküldése iránti méltányos megkeresésére, és megigérte, hogy személyesen vezeti vissza a keleti csapatokat, ügyesen felhasználván a góth zavargás hirét, hogy személyes nagyravágyásának és boszujának czéljait eltitkolja. Azonban Rufinus bünös lelkét a hős

és versenytárs közeledése felriasztotta: növekedő borzalommal számitotta ki életének és nagyságának keskeny terét, és mint biztonsága utolsó reményéhez — Arcadius császár tekintélyéhez folyamodott. Stilicho az ádriai tengerpart hosszában vezette a hadsereget, és midőn Thessalonikához közeledett, azon tudósitást kapta, hogy hagyja el a hadsereget, minthogy közeledése a konstantinápolyi udvar által ellenségeskedési tényül vétetnék. A nyugati tábornok kész engedelmessége által bebizonyitotta hűségét és mérsékletét, s a keleti csapatokat Gainas góth tábornok parancsnoksága alá helyezte, kinek hűségében erősen bízott. A katonákat könnyen rávették, hogy Stilicho és Róma ellenségén boszút álljanak, s a Rufinus elleni gyülölet oly általános volt, hogy az ezerekkel közölt végzetteljes titkot híven megőrizték azon hosszú utban, melyet Thessalonikától a konstantinápolyi kapuig tettek. A mint halálát elhatározták, hizelegni kezdtek büszkeségének, s a nagyravágyó főnök elhitte, hogy ezen csapatok rávehetők, miszerint a fejéket az ő fejére helyezzék; de a felindult tömeg a vonakodással kiosztott pénzt inkább sértésnek, mint adománynak vette. Egy mértföldnyi távolságra a fővárostól a hebdomoni palota előtt megálltak a katonák, és a császár, valamint ministere kimentek, hogy tisztelteljesen üdvözöljék a hatalmat, mely trónjukat fentartotta.

A mint Rufinus a hadsereg elé ért, bekeritették és Gainas intésére előugrott egy bátor katona, ki őt a császár jelenlétében agyonszúrta. Csonka testét a nép dühének tették ki, mely a város minden részéből tömegesen sietett, hogy lábbal tiporja a fenhéjázó minister maradványait, kinek homlokredőitől még az imént reszketett. Ezután jobb kezét levágták, s egy lándzsára tűzve Konstantinápoly utcáin hordták körül. A görög respublika vad elvei szerint ártatlan családjának is osztozni kellendett bűnei bünhödésében, de ezek a vallás szentélyéhez folyamodtak, mely megvédte őket a nép őrültsége ellen, és felesége s leánya engedelmet nyert hogy a keresztény áhítatot Jerusalem békés magányában gyakorolhassák.

A két birodalom meghasonlása. K. u. 396. s. a. t.

Stilicho szolgai költője vad örömmel tapsolja meg e borzalmas tényt, mely — talán az igazság nevében — megsértette a természet és társadalom minden törvényét, megszentségtelenité a fejedelem fenségét, és felújitá a katonai szabadság veszélyes példáit. De alig három hó eltelte után az uj kormányzat

elvei egy különös rendelet által tétettek közzé, mely a kincstárnak adott kizárólagos jogot Rufinus uratlan hagyatéka fölött, és szigorú büntetések által elhallgattatta az alattvalók igényeit, kiket az ő ragadozó zsarnoksága megsértett. [1]) Arcadius gyengesége fölött a kegyencz herélt Eutropius uralkodott, kit Gainas kardja és Eudoxia bájai támogattak; a hitszegő góth keleti főtábornokká mozdittatván elő, aggály nélkül árulta el jótevőjének érdekét, s ugyanazon katonák, kik csak az imént lemészárolták Stilicho ellenét, felhivattak, hogy ellene a konstantinápolyi trón függetlenségét megvédjék. Arcadius kedvencze titkos és kiengesztelhetlen háborút szított a borzalmas hős ellen, ki Róma két birodalmát és Theodosius két fiát kormányozni és megvédeni vágyott. Folytonosan azon működtek, hogy őt sötét és alattomos fondorlataik által a fejedelem becsülésétől, a nép tiszteletétől s a barbárok barátságától megfoszszák. Stilicho életét ismételten bérelt orgyilkosok támadták meg, s egy rendeletet esközöltetett ki a konstantinápolyi tanácsnál, mely őt a respublica ellenének nyilvánitotta, s a keleti tartományokban levő nagy birtokait elkoboztatni rendelte. Ugyanazon időben, midőn a római név bukásának elhalasztása a szoros egyesülés és kölcsönös segitség egyetlen reményétől függött: Arcadius és Honorius alattvalói arról értesültek, hogy egymást ellenségül kell tekinteniök, hogy kölcsönös nyomoraik fölött örvendjenek, s a barbárokat, mint hü szövetségeseiket tekintsék, kiket felhittak, hogy földieik birtokaiba betörjenek. A két kormányzat megkülönböztetése, mely csakhamar a két nemzet elválását vonta maga után: igazolni fogja, hogy a bizanti történetet félbeszakitva, egy huzamban követjük Honorius dicstelen, de emlékezetes uralmát.

Gildo forradalma Afrikában. K. u. 386 - 398.

Az eszélyes Stilicho a helyett, hogy erőszakolta volna azon fejedelem és nép hajlamát, mely kormányzatát visszautasitotta: bölcsen átengedte Arcadiust az ő érdemetlen kegyenczeinek; és a vonakodás, hogy a két birodalmat polgári háboruba keverje, kitüntette mérsékletét azon ministernek, ki katonai szellemének és képességeinek oly sok jelét adta. De ha Stilicho tovább is eltürte volna az afrikai zendülést: a főváros nyugal-

[1]) Lásd Codex Theodos. l. IX. tit 42. leg. 14. 15. Az uj ministerek következetlen kapzsisággal igyekeztek elődjük zsákmányát elfoglalni és jövő biztonságukról gondoskodni.

mát s a nyugati birodalom fenségét a mór forradalmár szeszélyes boszantásainak tette volna ki. Gildo, Firmus zsarnok testvére, már tizenkét év óta vezette az afrikai parancsnokságot, honnan őt elmozdítani a polgári háború veszélye nélkül lehetlenség volt. E tizenkét év alatt az afrikai tartomány oly zsarnok uralma alatt görnyedett, ki egy idegennek érzéketlenségét, a hazai pártoskodás részrehajló gyülöletével egyesíteni látszott. Gildót fölváltva a fukarság és kéj szenvedélyei vezérelték, [1]) és a *nappalok* époly borzasztók voltak a gazdagokra — mint az *éjek* félelmesek a férjek és szülőkre nézve. Nejeik és leányaik legszebbjeit megfertőztette öleléseivel, és azután átadta őket vad katonáinak — a sivatag fekete szülötteinek —, kiket úgy tekintett, mint trónjának egyedüli őreit. A Theodosius és Eugenius közti polgári háború alatt nagyravágyó és gyanus semlegességben maradt, s Theodosius fiainak gyengeségei és viszályai megerösítették hatalmát. A birodalom minden felosztása közt az afrikai öt tartomány változatlanul a nyugathoz volt csatolva, és ő elismerte Honorius hatalmát; de a mint Stilicho jellemét és czéljait megismerte: Arcadiushoz hajlott, kinek ministerei a hütlen forradalmár ügyét fölkarolták, s azon hiú reményben, hogy Afrikát a kelethez csatolandják, oly igényt pártoltak, melyet sem ész, sem fegyver által támogatni nem tudtak.

Elitéltetett a római tanács által. K.u.397.

Mialatt Stilicho a bizanti udvar követeléseire határozott feleletet adott: az afrikai zsarnokot ünnepélyesen bevádolta azon itélőszék előtt, mely előbb a föld fejedelmei és nemzetei fölött itélt, és a respublica alakja hosszú időköz után Honorius uralma alatt ismét föléledt. A római tanács egyhangú itélete Gildót a respublica ellenségének nyilvánitotta, s a tanács határozata törvényes erőt adott a római fegyvernek. Róma élelmi állapota az afrikai aratástól függött, és világos volt, hogy a háborúüzenet az éhség jelzése leendett; de Stilicho eszélye gondoskodott, hogy a római magtárak az afrikai háború tartama

---

[1]) Instat terribilis vivis, morientibus haeres,
Virginibus raptor, thalamis obscaenus adulter.
Nulla quies: oritur praeda cessante libido.
Divitibusque dies, et nox metuenda maritis
— — — Mauris clarissima quaeque
Fastidia datur Cluadian.

alatt a galliai tartományok fölöslegéből folytonosan tömve legyenek.

Az afrikai háború. K. u. 398.

Róma ügyét Stilicho oly tábornokra bízta, ki magán sérelmeit a zsarnokon megboszulni vágyott. Az egyenetlenség szelleme, mely Nabal házán erőt vett, halálos versengést idézett elő fiai: Gildo és Mascezel között. A bitor kiengesztelhetlen dühhel üldözte unokaöcscsének életét, kinek bátorságától és képességeitől félt; Mascezel a milanói udvarhoz menekült, hol csakhamar értésére esett, hogy mindkét ártatlan gyermeke embertelen nagybátyjuk által megöletett. Stilicho tehát Mascezelt bízta meg a hadsereg vezérletével, és rendelkezése alá adott hét legiót: a *joviánokat*, a *herculiánokat*, az *augusztánokat* s a *nerviáni* segédcsapatokat, kiknek zászlaján *oroszlány* volt, s a kik *szerencsés* és *legyőzhetlen* előnévvel tiszteltettek meg; de rendes számuk oly kicsiny volt, vagy oly nagy nehézséggel járt kiegészítésük, hogy mind e h é t csapat, melyek a római szolgálatban nagy tiszteletben és hirben részesültek, összesen csak ötezer emberből állott. A hajóhad Pisából indult, és Caprera szigeténél — mely most Garibaldi itttartózkodásáról nevezetes — állapodott meg. E sziget eredeti nevét a vad kecskéktől nyerte. „Ez időben — mondja egy akkori elmés utazó — az egész sziget tömve van emberekkel, kik a világosságtól futnak, *barátoknak* vagy remetéknek nevezik magukat, mert egyedül akarnak élni. Félnek a szerencse adományaitól, attól aggódván, hogy azokat ismét elvesztik, és nehogy nyomorúkká legyenek, önkénytes inségben élnek. Mily esztelen e választás, mily viszás felfogásuk! Félni az emberi állapot nyomorától a nélkül, hogy annak áldásait elviselhetnék. E szomorú esztelenség vagy valamely betegség hatása, vagy — meglehet — a bünösség öntudata készteti e szerencsétlen embereket, hogy testükön oly kínzásokat vigyenek véghez, miket az igazság keze a szökevény rabszolgákon szokott elkövetni.“ Ezek közől sokan csatlakoztak Mascezelhez, ki elkerülve Corsica veszélyes szirtjeit, Sardinia keleti partjain végighajózott, és Cagliari téres kikötőjében biztositotta hajóit.

Gildo megvereténe és halála. K. u. 398.

Gildo készen volt az összes afrikai erővel ellentállani a betörésnek. Büszkén tartott szemlét 70 ezernyi hadserege fölött, és gőgös elbizakodottsággal, mely a gyalázatnak előhirnöke szokott lenni, azt állitotta, hogy nagyszámu lovassága össze fogja gázolni Mascezel katonáit, és hogy Gallia és Germánia

hideg tartományainak szülötteit az égető homok porfellegébe fogja keverni. De a mór, ki Honorius legióit vezényelte, sokkal jobban ismerte honfiai szokásait, semhogy komoly félelmet táplált volna a meztelen és rendetlen barbárok iránt, kiknek balkarját pajzs helyett csupán köpeny fedte, a kik, ha jobb kezükből az íjat kibocsátották, tökéletesen lefegyverzetten maradtak, és kiknek lovait sem lehetett kantárral vezetni. Amint Mascezel békét és kegyelmet ajánlva egy csapat előtt elhaladt, a legelső zászlóvivőt, ki magát megadni nem akarta, saját kardjával levágta. A tömeg ezt látva azonnal szétfutott, és Mascezel egy könnyű és csaknem vérnélküli győzelem dicsőségében részesült. A zsarnok megszökött s egy kis hajón akart menekülni a kelet felé, de az ellenkező szél Tabraca kikötőjébe vetette ki, hol a lakosok elfogták és Honorius elé kisérték. Elitéltetését Stilicho a római tanácsra és népre bízta. A zsarnok hivei, kik a katonák első dühét elkerülték, némi vígaszt meríthettek öcscsének szomorú sorsából, ki sohasem nyerhetett bocsánatot azon rendkívüli szolgálatért, melyet tett. Mascezel a milianói udvar által kitüntetéssel fogadtatott, és halála, mely esetleges lehetett, Stilicho bűnéül rovatott fel. Midőn Stilicho oldala mellett egy hídon lovagolt, rögtön a vízbe dobatott, melybe segedelem hiánya miatt bele is fúlt.

Honorius házassága és jelleme, K. u, 398.

Az afrikai győzelem öröme szerencsésen összeköttetett a császár és unokahuga Mária, Stilicho leánya menyegzőjével; s ez egyenlő és tiszteletreméltó szövetség a hatalmas ministert szülői tekintélylyel látszott felruházni alárendelt növendéke fölött. Claudián múzsája sem volt hallgatag e dicső napon. A régi görög mesék megmenttettek a feledékenységtől. Cyprus ligete és Venus győzelmei a képlet méltó és tetszetős nyelvén minden korban a szív természetes érzelmeit fejezik ki. De a szerelmes türelmetlenség, melyet Claudián az ifju fejedelemnek tulajdonított, alkalmasint felköltötte az udvar mosolyát, mert szép jegyese — ha csakugyan szép volt — nem sokat félhetett vagy remélhetett kedvese szenvedélyeitől. Mária, miután tíz évig asszony volt, mint szűz halt meg, és a császár szüzességét hideg természete vagy testi gyengesége biztosította. Alattvalói meggyőződtek, hogy Honoriusban nem volt szenvedély, és ennélfogva észtehetség sem. Kezdetben ugyan gyakorolta magát a lovaglásban és nyilazásban, de csakhamar abba hagyta ezen fáradságos fog-

lalkozást, s a baromfi-etetés volt a nyugati császárnak egyetlen komoly, mindennapi szórakozása. A történelem tapasztalása méltán táplálja a gyanút, hogy a bíborban született fejedelem roszabb nevelésben részesült, mint legutolsó alattvalója; és hogy a nagyvavágyó minister megengedte hogy elérje a férfikort a nélkül, hogy megkísértette volna bátorságát felélesztení, vagy értelmét felvilágosítani. Theodosius fia álóméletet élt: fogoly volt saját palotájában, idegon hazájában, és nyugalmas, csaknem közönyös szemlélője a nyugati birodalom romlásának, melyet a barbárok fegyverei ismételten megtámadtak és véglegesen felforgattak. Az eseményteljes huszonnyolcz évi kormányzat történelmében ritkán leend szükséges megemlíteni Honorius császár nevét.

XXX. FEJEZET.

A góthok lázadása. Görögországot rabolják. Alarik, és Radagasius két nagy betörése Italiába. Ezek visszaveretése Stilicho által. A germánok megtámadják Galliát. Constantin bitorlása a nyugaton, Stilicho kegyvesztése és halála.

A góthok lázadása. K. u. 395.

Ha Róma alattvalói megfeledkezhettek volna a nagy Theodosius iránti kötelmeikről: csakhamar meg kellett győződniök, mily fáradságosan tartották fenn az elhunyt császár szelleme és képességei a respublica törékeny és korhadozó épületét. Ő meghalt Januárban, és ugyanazon évben, mielőtt a tél végét érte volna, a góth nemzet fegyverben állott. A Duna védgátai megnyíltak, vad szittya hadakozók elhagyták erdeiket, s a tél szokatlan szigora megengedte nekik, hogy Claudián szerint „terhes szekereiket átszállítsák a haragos folyó széles és megjegesült hátán.“ A barbárok különféle csapatai, kik dicsőséget helyeztek a góth névben, rendetlenül terjedtek el Dalmátia erdős partjaitól egész Konstantinápoly faláig. A szétszórt góthokat ezuttal Alarik gyűjtötte össze, ki nem akart többé Thrácia és Dácia levert és megrontott tartományaiban vesztegleni, és elhatározta, hogy a hír és zsákmány gazdag aratását oly tartományban keresendi fel, mely eddigelé elkerülte a háború pusztításait. [1])

Alarik Görögországba megy K. u. 396.

A polgári és katonai tisztviselők jelleme, kikre Rufinus Görögország kormányzatát bizta, megerősítette a közgyanút, hogy ő a szabadság és tudomány ős helyét a góth betörőnek

[1]) Zosimus (l. V. p. 293—295.) legjobb vezetőnk Görögország megbódításában, de Claudián jelzései és czélzásai mind megannyi történelmi fénysugarak.

elárulta. Antiochus proconsul, egy tiszteletreméltó apa méltatlan fia volt; és Gerontius, ki a tartományi csapatot vezényelte, sokkal inkább volt képesítve a zsarnok nyomasztó rendeleteinek végrehajtására, mint arra, hogy bátorsággal és értelemmel védjen meg egy tartományt, melyet a természet oly kitűnően megerősített. Alarik minden ellentállás nélkül barangolta be Macedonia és Thessalia síkjait egész az Oeta hegy fokáig A thermopylaei szoroson, hol Leonidas és a háromszáz spártai dicsően áldozták fel életöket, tán megakaszthatták volna a góthok előhaladását, és e szent helynek látása talán a katonai bátorság némi szikráját fölélesztheté volna az elfajult görögök keblében. De a görög katonák visszavonultak a nélkül, hogy megkísértették volna meggátolni Alarik előhaladását. A barbárok Phocia és Baeotia termékeny földjeit azonnal elárasztották, a fegyverképes férfiakat megölték, a szép nőket azonban magukkal vitték, az égő falvak zsákmányaival és barmaival. A megerősített Thebát elmellőzte Alarik, hogy minél előbb Athent foglalhassa el, mely magát megadta. Egész Attica, a suniumi hegységtől Megara városáig elpusztíttatott, és ha egy egykorú bölcsész hasonlatával akarunk élni, maga Athen egy megölt állat vérző s üres bőréhez volt hasonló. Corinth, Argos és Sparta ellentállás nélkül hajolt meg a góth fegyver előtt, és a lakosok közől azok voltak a legszerencsésebbek, akik halál által menekültek meg annak látásától, hogy családjuk rabszolgaságra hajtatott, és városaik elégettettek. A szobrok és díszedények kiosztattak a barbárok közt; a nők a háború törvényeinek vettettek alá; a szépség élvezete a bátorság jutalmául adatott, s a görögök észszerüleg nem panaszkodhattak oly visszaélések miatt, melyeket a hős idők példája igazolt. Ama rendkivüli népnek, mely Sparta védfalául a bátorságot és fegyelmet tekintette, utódai nem emlékeztek többé őseik nemeslelkü feleletére, melyet egy sokkal félelmesb támadónak adtak, mint a minő Alarik volt. „Ha Isten vagy, ne bántsd azokat, kik soha meg nem sértettek; ha ember vagy, csak rajta — és akadni fogsz emberekre, kik hozzád hasonlók.“ [1]) Homer éneke és Achilles híre valószínüleg soha sem hatott a müveletlen *barbár* füleihez; és a *keresztény* vallás, melyet ájtatosan felkarolt, megtanította őt, hogy Róma és Athen képzelt

[1]) Plutarch (Pyrrhusban tom. II. p. 471. Brian kiad.)

isteneit megvesse. A góthok betörése legalább esetlegesen hozzájárult a pogányság utolsó maradványainak kiirtásához; és Ceres titkai, melyek tizennyolcz századig álltak fenn, nem élték túl Eleusis elpusztitását és Görögország nyomorát.

Megtámadtatott Stilicho által K. u. 397

Azon nép, mely saját fegyvereire, isteneire vagy fejedelmére többé nem támaszkodhatott, végső reményét a nyugati tábornok hatalmas segédletébe helyezte; és Stilicho, ki nem üzhette vissza Görögország megtámadóit, előrenyomult, hogy őket megbüntesse. Számos hadihajót szerelt fel Itália partjain, és katonáit a jóniai tengeren keresztül Corinth romjai közelében az Isthmusnál szállította ki. Arcadia erdős hegyes vidéke, Pan s a Dryadok mesés lakása hosszú és kétséges összeütközésnek lett színhelye két tábornok között, kik nem voltak méltatlanok egymáshoz. A rómainak ügyessége és kitartása végre győzött, és a góthok tetemes veszteség után Pholoe magas hegyéhez, Peneus forrása, s az elisi határ közelébe vonultak viszsza. Ez szentelt tartomány volt, mely az előtt a háboru nyomoraitól menten maradt. A barbárok serege tüstént bekeríttetett, a folyó vize más csatornába vezettetett, és míg az éhség és szomjuság elviselhetlen súlyát szenvedték, minden oldalról beárkoltattak. Ez elővigyázati rendszabályok után Stilicho győzelme folytán elbizakodva, a görögök színházi játékaiban és pajkos tánczaiban keresett szórakozást, mialatt katonái, zászlaikat elhagyva, a tartományban elszéledtek, és mindent elraboltak, mit az ellenség még meghagyott. Alarik megragadta e kedvező alkalmat, s a corinthi öblön át Epirusba menekült. — E közben Alarik megkötötte a békét a konstantinápolyi udvarral, és Stilicho kénytelen volt versenytársának fenhéjázó rendeletére elhagyni Arcadius birtokait, mert Róma ellenségében a keleti császár hívének és szolgájának becsülésre méltó jellemét tisztelte.

Alarik a keleti Illyria főtábornokául neveztetett ki K. u. 398.

Egy görög bölcsész, ki tüstént Theodosius halála után meglátogatta Konstantinápolyt, közzétette szabadelvű nézeteit a fejedelmek kötelmeiről, s a római respublica állapotáról. Synesius fájlalva irja le a végzetteljes visszaélésoket, miket az utolsó császár eszélytelen bőkezűsége a katonai szolgálatba becsempészett. A polgárok és alattvalók fölmentést vásároltak

ama fölmenthetlen kötelem alól, hogy hazájukat megvédjék, melyet a fogadott barbárok fegyverei tartottak fenn; és a góthok hatalma, a Tantalus köve volt, mely örökké függőben vala az állam békéje és biztonsága fölött. A rendszabályokat, miket Synesius ajánlott, a bátor és nemesszívű hazafiság sugallotta. Intette a császárt, hogy a férfias erény példája által éleszsze fel alattvalóinak bátorságát, szüntesse meg az udvari és tábori fényűzést, hogy a bérenczek helyett oly hadsereget állítson, mely törvényeinek és tulajdonának védelmében érdekelve van; hogy a közveszély ily pillanatában űzze ki a kézművest műhelyéből, s a bölcsészt iskolájából; ébreszsze fel a tunya polgárt élveinek álmából, s a földmüvelés védelmére a földműves kezeit fegyverezze fel, s ily hadsereg élén mindaddig ne tegye le a fegyvert, míg a barbárokat Scythia sivatagjaiba vissza nem kergeti. Míg Synesius szónoklata a közbeszéd tárgya volt, egy rendelet hirdettetett ki Konstantinápolyban, mely Alarikot keleti Illyriában főtábornokká mozdította elő. A góth győző törvényes tisztviselőül fogadtatott azon városokban, melyeket ő csak imént ostromolt. Az apák, kiknek fiait lemészároltatta, s a férjek, kiknek nejeit meggyalázta, alattvalói lettek. A négy fegyvermühelyhez Margus-, Ratiaria-, Naisus-, és Thessalonicába rendeletet intézett, hogy katonáit pajzsokkal, sisakokkal, kardokkal és lándzsákkal bőven ellássák; a szerencsétlenek kénytelenek voltak saját megromlásukra fegyvereket készíteni. Alarik születése és győzelmeinek dicsősége észrevétlenül zászlaja alá egyesítette a barbárokat, kik őt régi szokás szerint paizson fölemelve ünnepélyesen a visigótok királyául kiáltották ki. E kettős hatalommal fölfegyverkezve hol Arcadius, hol Honoriushoz hajlott, míg végre Itália híre, szépsége és jóléte által elcsábítva, azt kétszer meglátogatta.

és a visigóthok királyául kiáltatott ki.

Betör Itáliába K.u.400–403.

A tények hiánya, s az adatok bizonytalansága nem engedi, hogy Alarik Itáliába való első betörésének körülményeit leirjuk. Ugy látszik, hogy Thessalonikából indult ki, s az ellenséges Pannonián keresztül ment Itáliába, ahol Aquileja megszállása, valamint Istria és Velencze meghódítása sok időt vehetett igénybe. Mindaz, amit erre vonatkozólag Claudian mond, annyiból áll, hogy „a hír, borzalom- vagy sötét szárnyakkal kisérve, meghozta a barbár hadsereg közeledését, és rémülettel töltötte be Itáliát.“ Mindenkinek félelme vagyoná-

hoz aránylag növekedett, s a legfélénkebbek értékeikkel együtt Siciliába, vagy az afrikai partra menekültek.

Honorius császár alattvalóitól félelmének és rangjának kitünősége által különböztette meg magát. A büszkeség és fényüzés, melyben neveltetett, nem engedte meg neki azon gyanút, hogy találkozzék a földön hatalom, mely elég vakmerő legyen Augustus utódjának nyugalmát megzavarni. A hízelgés mesterségei eltitkolták a fenyegető veszélyt, míg Alarik a milanói palotához nem közeledett. De midőn a háború hangja fölébresztette az ifjú császárt, a helyett, hogy fiatal korának szelleménél vagy hirtelenségénél fogva fegyvert ragadott volna: azon félénk tanácsosaira hallgatott, kik azt javasolták neki, hogy szentelt személyét a galliai tartomány valamely távoli állomásán biztosítsa. Csupán Stilichonak volt bátorsága és tekintélye ellentállani ezen dicstelen rendszabálynak, mely Rómát és Itáliát a barbároknak átengedte volna; de mivel a palota-sereg csak az imént küldetett a rhaetiai határra, s az ujonczozás lassú és kétséges lett volna: a tábornok csak azt igérte, hogy ha a milanói udvar az ő távollétében a tért megvédi, csakhamar oly hadsereggel fog visszatérni, mely a góth királyéval megmérközni képes. A nélkül, hogy Stilicho csak egy perczet is elvesztett volna, a nyugat legtávolibb csapataihoz rendeletet adott ki, hogy gyorsan haladjanak elő Honorius és Itália védelmére. A Rajna erődjei elhagyattak, és Gallia biztonságát a germánok hűsége s a római név régi félelme védelmezte. Sőt a britanniai legio is, mely a határfalat a Caledonok ellen védelmezte, szintén visszahivatott, s az alánok számos lovassága is igénybe vétetett. Stilicho eszélye s erélye fölfedezte a roskadozó birodalom gyengeségét. A római legiók, melyek már régóta a fegyelem és bátorság fokozatos hanyatlásában sinlődtek, a góth és polgár-háborúk által végkép kiirtattak; és lehetlenségnek tartatott, hogy a tartományok kimerülése és veszélyeztetése nélkül, Itália védelmére hadsereget lehessen összegyüjteni.

Honorius elfut Milanóból K. n. 403.

Midőn Stilicho fejedelmét a milanói palotában elhagyni látszott, valószinüleg számba vette elmaradási idejét, az ellenség távolságát s az akadályokat, melyek ennek előhaladását késleltethetik. Ő főleg az Ets, Mincio, Oglio és Adda folyókra számitott, melyek ez időszakban rendesen kiáradni szoktak;

A góthok üldözik és körülveszik.

azonban épen most rendkivüli szárazság volt, s a góthok akadálytalanul haladhattak elő; és midőn Alarik Milanó külvárosához ért, azon büszke elégtételben részesült, hogy szeme előtt látta futni a római császárt. Honorius gyenge kiséretével Arles felé sietett, de alig ment át a Po vizén, a góthok nyomában voltak, s a fenyegető veszély arra késztette őt, hogy ideiglenesen a megerősített Asta városába Piemontba meneküljön. A góth király azonnal körülvette a helyet, és már a megadás föltételeit szabta meg, midőn a császári fogoly hirét vette, hogy közeledik, hogy megjelent a hős, kit oly régóta várt. Stilicho hadseregével az Adda folyón átúsztatott, és a góth táboron keresztül útat törve Asta falai előtt megjelent. E közben a nyugati csapatok is az Alpok minden szorosain szerencsésen áthatolva megérkeztek, s a góthok vonalát bekerítették. A góth nemzet főnökei hadi tanácsot tartottak, és alkalomszerű visszavonulást tanácsoltak. E fontos tanácskozmányban Alarik a római győzőhöz méltó szellemet tüntetett ki, és miután földieinek emlékezetébe hozta viselt dolgaikat és kitűzött czéljukat, lelkesitő beszédét azon ünnepélyes és határozott biztosítással fejezte be, miszerint el van határozva Itáliában királyságot vagy halált szerezni.

A pollentiai ütközet K. u. 403. Márt. 29.

A barbárokat laza fegyelmük mindig a meglepetés veszélyének tette ki; és Stilicho elhatározta megtámadni a keresztény góthokat, míg ők ájtatosan a husvét ünneplésével foglalkoztak. A góth tábort, melyet Alarik Pollentia közelébe helyezett, a császári lovasság rögtöni és heves megtámadása zavarba hozta. Ezen harczban, mely hosszú ideig egyenlő bátorsággal és eredménynyel folyt, az alánok főnöke, kinek kicsiny és vad alakja nagy lelket rejtett magában, gyanusitott hűségét azon buzgalom által bizonyitotta be, melylyel a birodalom szolgálatában küzdött s elesett; és e szolgálatkész barbár hirét Claudian tökéletlenül tartotta fenn költeményeiben, a mennyiben nevének megemlítését elfeledte. Halálát az általa vezérelt lovasságnak futása és rémülése követte, mely könnyen Alarik győzelmét idézhette volna elő, ha Stilicho a római és barbár gyalogságot azonnal támadásra nem vezette volna. A tábornok ügyessége, s a katonák bátorsága minden akadályt legyőzött. A véres nap estéjén a góthok elhagyták a csatatért; táboruk sánczait a rómaiak megrohanták, s az erre követke-

zett rablás és mészárlás némi elégtételt nyujtott azon nyomoruságokért, miket a góthok a birodalom alattvalóinak okoztak. Corinth és Argos fenséges zsákmányai a nyugat veteránjait gazdagitották meg; Alarik fogoly neje kénytelen volt az ellenség kegyelmeért könyörögni, s a góthok lánczaitól sok ezer fogoly szabadittatott meg. Stilicho győzelmét a költő Mariuséhoz hasonlította, ki ugyanazon vidéken az északi barbárok egy másik hadseregét rontotta meg. A cimbrek és góthok nagy csontjai és üres sisakjai hamar zavarba hozhatnák a következő nemzedéket; s az utókor egy közös diadalívet emelhet fel a két legkitünőbb tábornok emlékének, kik ugyanazon emlékezetes helyen legyőzték Rómának két legborzasztóbb ellenségét. [1])

Claudián ékesszólása pazar dicséretekkel halmozta el a pollentiai győzelmet, pártfogója legdicsőbb napjainak egyikét; azonban vonakodó és részrehajló múzsája a góth király jellemének hitelesebb dicséretéül szolgál. Nevéhez ugyan a rabló czímet illeszti, de Stilicho költője kénytelen beismerni, hogy Alarik legyőzhetlen lelkierővel birt, mely minden szerencsétlenségen fölülemelkedett, s a balsorsból új tápot meritett. Gyalogságának végleges megrontása után, lovasságának nagyobb részét épen és meg nem törve vonta vissza a csata színhelyéről, merészen elhatározva, hogy az Apenninek őrizetlen szorosain keresztültör, hogy Toscana termékeny vidékét kizsákmányolja, és hogy Róma kapui előtt győzni, vagy halni fog. A fővárost Stilicho tevékeny és fáradhatlan szorgalma megmentette, de az eszélyes hadvezér meghajolt ellenfelének kétségbeesése előtt, s a helyett, hogy a birodalom sorsát egy második ütközet esélyeire bízná, a béke megkisértését inditványozta. A góth főnökök közől többen elfogadták Honorius ministerének ajánlatát, de maga a király a népre hivatkozott, és midőn ez a békét elfogadta: az egykor virágzó hadseregének maradványát a Po vizén visszavezette. A római hadsereg egy jelentékeny része folytonos figyelemmel kisérte mozdulatait, és Stilicho, ki némely főnökkel titkos összeköttetésben állott, pontos értesitést

Alarik bátorsága és visszavonulása.

[1]) Claudián szónoklata erőteljes és finom; de a cimbrii és góth csatatér ugyanazonosságát költői laza földirat szerint kell érteni. Vercellae és Polentia 60 mértföldnyi távolságra vannak egymástól, s a távolság még nagyobb, ha a cimbrek Verona síkjain verettek meg. (Maffei Verona illus. p. 1. p. 54—62.)

nyert Alarik minden szándékáról. A góthok királya elhatározta, hogy Verona fontos városát elfoglalja, s a germán fajok birtokain keresztül Galliába tör. Árulást nem gyanitva, a hegyszorosok közzé nyomult, a hol a császári hadsereg által minden oldalról megtámadtatott. E véres ütközetben, mely Veronától nem messze vívatott, a góthok vesztesége nem volt csekélyebb, mint Pollentiánál, és királyuk csak lova gyorsaságának köszönhette menekülését. Alarik hadtestének maradványát a közeli szirtek közt összeszedte, és uj védelemre készült. De az éhség és betegség pusztitó előhaladását megakadályozni, és a türelmetlen szeszélyes barbárok szökését visszatartani nem volt képes. Még e végső szükségben is talált segédforrást saját bátorságában, vagy ellenfele mérsékletében; s a góth király visszavonulása úgy tekintetett, mint Itália felszabadulása. Mind a mellett a nép, sőt még a papság is elég vakmerő volt váddal illetni Stilicho eljárását, ki a birodalom kiengesztelhetlen ellenségét annyiszor legyőzte, annyiszor körülvette és annyiszor elillanni engedte. A közbiztonság első perczét a hálának és örömnek szentelték, de a másodikat az irigység és rágalom foglalta el.

Honorius diadala Rómában K. u. 404.

A római polgárok megrémültek Alarik közeledésére, s a szorgalom, melyet a főváros falainak kijavitásában kifejtettek, saját félelmüket és a birodalom hanyatlását bizonyitotta. A barbárok elvonulása után Honorius elfogadta a tanács kötelességszerü meghivását, hogy megünnepelje a góth győzelem és hatodik consulsága üdvteljes diadalát. A külvárosokat és az utczákat a milviai hidtól egész a palatinusi hegyig ellepte a római nép, mely száz évi időközben csupán háromszor tisztelteteti meg a fejedelem jelenlétével. Mig a közfigyelem Stilicho felé fordult, megtapsolták a diadal fényét, mely nem volt beszennyezve polgári vér által, mint Constantiné vagy Theodosiusé. A menet egy magas ív alatt haladt el, melyről Rómának góth győzői, mielőtt még hét év lefolyt volna, leolvashatták, ha csakugyan olvasni tudtak, a büszke feliratot, mely nemzetük leveretéséről és pusztulásáról tanuskodott. A császár két hónapot töltött a fővárosban. A papság és tanács épülést meritett gyakori látogatásaiból, s a népnek hízelgett Honorius figyelme, melyet a nyilvános játékokban tanusított. A kocsiversenyt a vad állatok vadászata követte, s ezt a katonai táncz,

mely Claudián élénk leirása szerint a mai tornászathoz hasonlitott.

E játékokban, a harczjátékosok — gladiatorok — emlertelen összeütközése utolszor szennyezte be Róma amphiteátrumát. Sok száz, talán sok ezer áldozat mészároltatott le évenkint a birodalom nagy városaiban, és a harczviadaloknak szentelt december hava még mindig kedves látványokat nyujtott a római népnek. Egy keresztény költő figyelmeztette a császárt, hogy hatalmánál fogva irtsa ki e borzasztó szokást, mely az emberiség s a vallás szavával oly soká daczolt. De Prudentius előterjesztése kevésbé volt sikeres, mint Telemachus ázsiai barát nemeslelkü bátorsága, kinek halála többet használt az emberiségnek, mint élete. A rómaiakat mulatságaik félbeszakitása felizgatta, és a bátor barát, ki a vitérre leszállt, hogy a harczosokat szétválaszsza, kőzápor alatt veszett el. [1]) De a nép esztelensége megtört Honorius törvényén, mely az emberi áldozatokat az amphiteátrumban örökre megszüntette. A gladiátorok eltöröltettek.

Az iménti veszély, melynek a császár személye a védtelen milanói palotában kitéve volt, arra késztette őt, hogy Itália valamely hozzáférhetlen erődjében keressen menedéket, hol bizton tartózkodhatott, míg a nyilt tartományt a barbár áramlat özönlötte el. Az adriai tengerparton körülbelül hét mértföldnyire a Po vize torkolatától a thessaliaiak Ravenna gyarmatát alapitották. Augustus felismerte e hely alkalmas voltát, és három mértföldnyire az ó várostól egy téres kikötőt készittetett 250 hadi hajóra. E hajótelepitvény állandó állomása lett a római tengerészetnek; a közbenső rész csakhamar épületekkel és lakókkal telt meg, és fokonkint három kiterjedt és népes városrész járult ahhoz, hogy Ravenna egyike lett Itália legfontosabb városainak. Augustus fő csatornája bő vizet vezetett a Po folyamból a város közepén át a kikötő bejáratához, ugyanazon vizet, a falakat körülövedző sánczokba lehetett vezetni, és ezernyi kisebb csatorna által a város kis szigetekre osztatott, miken a közlekedés csónakon és hidakon át történt; a házak úgy, mint Velenczében faczölöpökön épültek. A közeli vidék mértföldekre terjedő mély és átlábolhatlan mocsár Honorius székhelyét Ravennába teszi át. K. u. 404.

[1]) Theodoret l. V. c. 26. Ohajtjuk sz. Telemachus történetát elhinni. Mindamellett ő az egyetlen barát, ki mint mártir halt meg az emberiség ügyéért, de a kinek tiszteletére sem templomot nem szenteltek, sem oltárt nem állitottak.

által volt körülvéve, s az azon keresztül készitett mesterséges ut minden perczben járhatlanná tétethetett. Mind a mellett e mocsárok közt szőllőhegyek terültek el, és ámbár a földet 4—5 féle aratással kimeritették: mégis több boruk volt, mint fris vizök. A lég, daczára a mocsárok dögleletes kigőzölgésének, úgy, mint Alexandria közelében, szokatlanul tiszta és egészséges volt; mely különös előnyt a tenger hullámzásának tulajdonitották. A tenger fokonkinti elvonulásával körülbelül négy mértföldnyire hagyta el a várost, és a kereszténység ötödik vagy hatodik századában Augustus kikötője szép gyümölcsössé alakittatott át. A császár 20-ik éves korában személyes biztonsága tekintetéből Ravenna mocsárai közzé vonult. Honorius példáját gyenge utódai a góth királyok, s később az exarchák is követték, kik a császárok trónját és palotáját elfoglalták; s a 8-ik század közepéig Ravenna úgy tekintetett, mint a kormányzat székhelye és Itália fővárosa.

A Scythiai forradalmak K. u 400.

Honorius félelme nem volt alaptalan, sem óvatossága sikertelen. Míg Itália a góthoktól való megszabadulásának örvendett · dühös zivatar támadt a germán népek között, kik engedtek az ellenállhatlan nyomásnak, mely az ázsiai szárazföld keleti széleiből fokonkint tovább tovább látszott terjedni. A chinai nagy fal északi részét a hunnok távozása után a siempik birták, kik magukat később T o p á-nak vagyis a föld urainak nevezték. A Topa fejedelmek egyike, bizonyos M o k o nevű rabszolgát sorozott hagseregébe, ki a büntetéstőli félelem miatt több száz követővel együtt megszökött. E rablók és törvényen kivüli utonállók a D z s u d z s e n elnevezést vették fel, s a rabszolga Moko utódai a szittya fejedelmek közt foglaltak helyet. Ezek legkitünőbbje az ifju Tulun volt, kit a szerencsétlenség, a hősök legjobb iskolája fejlesztett ki. Tulun rendes csapatait száz és ezer ember számra osztotta fel, kikkel a kaspi tenger északi részében a h u n n o k a t legyőzte, és a K h á n vagy K a g á n uj czímet vette fel, mely e nevezetes győzelemnek hirét és hatalmát jelenti.

Az északi germánok kivándorlása. K. u. 405.

Az események lánczolata megszakad vagy elfedetik, a mint a Volgától a Visztulához húzódik amaz ismeretlen téren át, mely China legvégső határát a római birodalomtól elválasztja. Azonban a barbárok jelleme s a folytonos kivándorlások tapasztalata eléggé bizonyitja, hogy a hunnok, kiket a

dzsudzsenek fegyverei elnyomtak, a félelmes győző közeléből csakhamar eltávoztak. A fekete tengermelléki tartományokat rokonfajaik már elfoglalták; ennélfogva természetszerüleg ama gazdag és sík terület felé kellett vonulniok, melyen keresztül a Visztula csendesen foly a balti tengerbe. Úgy kell lenni, hogy az északot a hunnok betörése ismét nyugtalanitotta, s az ezek elől elvonult népeknek Germánia határaira kellett nyomatniok. Azon tartományok lakói, melyeket a régiek, a svévek, vandalok és burgundok lakhelyéül jelöltek ki, azon megállapodásra jöhettek, hogy erdeiket és mocsáraikat a menekülő sarmatáknak engedjék át. Körülbelül négy évvel az után, hogy a győztes Tulun, a dzsudzsenek Khánja czímét fölvette, egy másik barbár a büszke Rhodogast, vagy Radagaisus tört elő Germánia északi határairól csaknem Róma kapujáig, és hadserege maradványainak hagyta a nyugat elpusztitásának befejezését. A vandalok, svévek és burgundok képezték e hatalmas ellenség erejét, de a lovasságot az alánok szolgáltatták; s a góth kalandorok oly hévvel csatlakoztak Radagaisus zászlajához, hogy némely történészek őt góth királynak czímezték. Tizenkétezer nemes származású hadakozó képezte az előcsapatot; az ezt követő nagy tömeg az asszonyokkal, gyermekekkel és rabszolgákkal négyszázezerre emelkedett. E borzasztó vándorsereg a balti tenger ugyanazon partjáról indult ki, honnan a cimbrek és teutonok miriádjai özönlöttek elő, hogy megtámadják Rómát és Itáliát. E barbárok kivándorlása után a tartomány hosszú időn át puszta és kietlen magány maradt, míg az emberi fajt a nemzés hatalma fel nem újitotta, és az ürességet az új lakók áramlata be nem töltötte.

Radagaisus Itáliába tör. K. u. 406.

A közlekedés azon korban oly tökéletlen és laza volt, hogy az észak forradalmai a ravennai udvar figyelmét elkerülték, mignem a sötét felhő, mely a Balt partjain összevonult, dörögve szakadt a felső Duna vidékére. Róma biztonságát Stilicho tanácsára és kardjára bízták, de a birodalom állapota oly gyenge és kimerült volt, hogy a Duna erősségeit kijavitani, vagy a germánok betörését meggátolni lehetetlenség vala. Honorius éber ministerének reményei csupán Itália megvédhetésére szoritkoztak. A tartományokat még egyszer magukra hagyta, a csapatokat visszahítta és ujonczozást sürgetett; a szökevények ellen a legszigorúbb rendszabályokat alkalmazta,

s a rabszolgáknak, ha beállanak, szabadságot és két darab aranyat igért. Ily megerőltetések mellett alig volt képes a nagy birodalomból 30—40 ezer embert kiállitani, mennyi Scipio vagy Camillus idejében Róma szabad polgáraiból kikerülendett. Stilicho 30 legiója a barbár segédcsapatok által erősbittetett meg; az alánok személyes ragaszkodással viseltettek iránta, s a hunnok és góthok, kik saját vezéreik Huldin és Sarus alatt állottak ki, érdekből és gyülöletből küzdöttek Radagaisus nagyravágyása ellen. A szövetséges germánok fejedelme ellentállás nélkül lépte át az Alpokat, a Pó vizét és az Apennineket; elhagyva egyfelől Honoriusnak a mocsárok közé temetett hozzáférhetlen palotáját, másfelől Stilicho táborát, ki Ticinum vagy Pavia mellett tartotta hadi szállását, aki azonban a határozó ütközetet kerülni látszott, mígnem távoli erejét összegyüjtötte. Itália számos városa kiraboltatott vagy elpusztittatott, és Florencz megszállása Radagaisus által a legkorábbi események egyikét képezi e hires respublicának történetében. A római tanács és nép reszketett a barbárok közeledésére, és aggodalmasan összehasonlitották a veszélyeket, melyek alól menekültek, azon ujakkal, miknek kitéve lettek.

Megveretik Stilicho által K. u. 406.

Florencz már a kétségbeesés pontján állott, és a polgárok hanyatló bátorságát csupán szent Ambrus tekintélye tartotta fenn, ki álmában a gyors megszabadítás igéretét nyerte. A falakról egyszerre észrevették Stilicho zászlóit, ki egyesült erejével közeledett a hü város megmentésére, s a ki e végzetteljes helyet csakhamar a barbár ellenség sírjául jelölte ki. A történetirók látszólagos ellenmondásai Radagaisus leveretésére vonatkozólag könnyen összeegyeztethetők az egyes részletek bizonyitásaival. Stilicho azon öntudattal, hogy a birodalom utolsó hadseregét vezényli, nem akarta azt nyilt mezőn a germánok dühének kitenni. A bekeritést módját, melyet kétszer sikerrel alkalmazott a góthok ellen, nagyobb mérvben és jelentékenyebb következménynyel ismételte. Caesar eljárását a kitünő római hadakozónak ismernie kellett; és Dyrrachium erődítései, melyek 24 váracsot kötöttek össze 15 mértföldnyire terjedő árkokkal és sánczokkal, a bekeritésnek oly mintáját tanusitották, mely a legszámosabb barbár ellenséget is képes volt elzárolni és kiéheztetni. A római katonák nem annyira ipar, mint bátorság tekintetében fajultak el; és ha a szolgai és

fáradságos munka a katonák büszkeségét megsértette: Toscana sok ezer parasztot szolgáltathatott, kik tartományuk megmentéséért szivesen dolgoztak, ha talán hadakozni nem akartak. Az emberek és lovak bezárolt tömege fokonkint inkább éhség, mint kard által semmisíttetett meg; de a rómaiakat e terjedelmes munka végrehajtásánál sokszor megtámadták, és ez alkalommal történhettek a heves és véres összeütközések, mikről Zosimus elbeszélései, és Prosper és Marcellinus krónikái megemlékeznek. Radagaisus végre bekeríttetett, s a büszke fejedelem kénytelen volt Stilicho irgalmához folyamodni. De a királyi fogolynak halála, kit dicstelenül lefejeztek, elhomályositotta Róma s a kereszténység diadalát. A kiéhezett germánok rabszolgákul adattak el; Stilicho tudósitotta a császárt s a tanácsot a sikerről, és másodszor érdemelte meg Itália megszabadítójának dicsőséges czimét.

A germánok maradványa Galliába tör. K. u. 406. Dec. 31.

A győzelem- és még inkább a csoda-hír azon hiú vélelmet keltette, hogy a germánok egész hadserege, vagy inkább népe, mely a Balt partjaitól elköltözött, Florencz falai alatt nyomorultan elveszett. Valóban e sors érte magát Radagaisust, valamint bátor és hü társait, s a zászlajához csatlakozott svevek, vandalok, alanok és burgundok tömegének több mint egy harmadát. Azonban a germánok két harmada, mely százezer embert tehetett, visszamaradt az Apenninek s az Alpok, vagy az Alpok s a Duna közt, és a galliai betörés, melyet Alarik czélba vett, Radagaisus nagy hadának maradványai által lőn végrehajtva.

De ha ők a germánok azon fajától, melyek a Rajna partján laktak, némi támogatást vártak, reményük meghiusult. Az alemanok megtartották semlegességüket, és a frankok a birodalom megvédésében buzgalom és bátorság által különböztették meg magukat. Azon alkalommal, midőn Stilicho oly gyorsan hajózott a Rajnán lefelé, mi kormányzásának első ténye volt, különös gondot forditott arra, hogy a harczias frankok szövetségét biztosítsa. Midőn Germania és Gallia határa az északi kivándorlás által megingattatott, a frankok bekeritették a vandalokat, kik elváltak barbár szövetségeseiktől. Húszezer vandal életett meg Godigischus királyukkal együtt a csatában. Az egész nép kiirtatott volna, ha az alán lovasság segítségükre nem siet, és a frank gyalogságot össze nem gázolja, mely tisz-

tességes ellentállás után kénytelen volt az egyenlőtlen harczot abbahagyni. A győztes szövetségesek folytatták utjokat, s az év utolsó napján, midőn a Rajna hihetőleg befagyott, Galliába betörtek. A pillanat, midőn a svévek, vandalok, alánok és burgundok átkeltek a Rajnán, hogy soha többé vissza ne térjenek, úgy tekintendő, mint á római birodalom bukása az Alpokon túl; és a határvonal, mely oly soká elválasztotta a vadságot a föld polgárisult népeitől, e végzetteljes pillanatban földig lerombolta tatott.

Gallia elpusztítása. K. u. 407. s. köv.

Míg Germánia békéjét a frankok ragaszkodása s az alemannok semlegessége biztositotta: Róma alattvalói a közeledő veszélyt nem gyanítva, a nyugalom és jólét oly állapotát élvezték, a minő ritkán áldotta meg Gallia határait. Nyájaik és csordáik a barbárok legelőin legelézhettek; a vadászok a hercyniáni erdők sürüibe félelem és veszély nélkül hatolhattak; a Rajna partjai szép házakkal és jól müvelt gazdaságokkal ékittettek fel; és ha valamely költő a folyamon végig hajózott volna, zavarba kellett vala jönnie a fölött, hogy melyik felén terül el a rómaiak birtoka. A béke és jólét ez állapota rögtön sivataggá változott, és csupán a füstölgő romok látványa különböztethette meg a természeti magányt, az emberek rombolásaitól. Mentz virágzó városa meglepetett és elpusztíttatott, és sok ezer keresztény embertelenül lemészároltatott a templomban. Worms, Strassburg, Speyer, Rheims, Tournay, Arras és Amiens a germán járom kegyetlen nyomását érezte, s a háború pusztitó lángjai Gallia 17 tartományának legnagyobb részeiben elterjedtek. E gazdag és kiterjedt tartomány egész az Oceánig, Alpokig s a Pyrennéig a barbároknak hagyatott martalékul, kik különbség nélkül magukkal hurczolták a püspököket, tanácsnokokat és szüzeket házuk és oltáraik zsákmányaival együtt. Midőn V. Károly Francziaországba tört, azt kérdezte egy fogolytól, hogy hány napi járásra van Páris a határtól? „Talán tizenkettő, de azok véres napok lesznek.“ Ez volt a felelet, mely a nagyravágyó fejedelem elbizakodottságát megakasztotta. Honorius és első Ferencz alattvalói különböző szellem által lelkesíttettek; és a balti vadak megoszlott csapatai, melyek könnyen elnyomhatók valának, kevesebb mint két év alatt — ütközet nélkül nyomultak elő egész a pyrennei hegyek aljáig.

Honorius uralkodásának első korszakában Stilicho őrködése sikeresen ügyelt fel Britannia szigetére. De e fáradhatlan barbárok nem hanyagolták el a góth háború kedvező alkalmát, midőn a tartomány erődjei és állomásai a római katonáktól elhagyattak. Ha a legionáriusok közől valaki az itáliai hadjáratból visszatérhetett, mind annak, amit Honorius udvaráról és jelleméről híven elbeszélt, okvetlenül oda kellett hatni, hogy a hűség kötelékét feloldja, s a brit hadsereg zendülő természetét folizgassa. Márkus volt az első, kit a nyugati trónra törvényes császárul emeltek fel; de csakhamar megölték, és utánna Gratiánt diszítették fel a fejékkel, ki négy hónap után elődjének sorsára jutott. Nagy Constantin emléke különös indokul szolgált a választásra. A közkatonák között egy Constantin nevűt fedeztek fel, s azt hirtelen könyelmüséggel a trónra ültették, mielőtt észrevették volna, hogy e dicső elnevezés súlyának elviselésére képtelen. Mind a mellett Constantin tekintélye nem volt oly ingatag, kormányzata pedig sikeresebb volt, mint elődjeié. Csekély kisérettel Boulogneba ment, és Gallia városait felszólította, hogy törvényes fejedelmüknek ismerjék el. Ezek vonakodás nélkül engedelmeskedtek. A ravennai udvar hanyagsága fölmentette az elhagyatott népet a hűség köteléke alól, tényleges szorultságuk felbátorította őket a kinálkozó alkalom megragadására, és azzal hízelegtek maguknak, hogy a katonák s a római császár tekintélye, sőt neve, ha Galliában lakik, a szerencsétlen tartományt a barbárok dühétől megmentendi. Constantin első sikerei a germánok ellen a hízelgés hangja által határozott győzelmekké emeltettek. Alkudozásai rövid és bizonytalan békét szereztek; és ha a barbárok némely fajait igéretekkel és ajándékokkal rávette, hogy a Rajnát védelmezzék, ez egyedül a fejedelmi fenség lealacsonyitására szolgált. E képzelt diadal által elragadtatva, Gallia hiú megszabaditója dél felé ment, hogy egy sokkal nyomasztóbb személyes veszélyt legyőzzön. A góth származásu Sarus rendeletet kapott, hogy a forradalmár fejét Honorius lábai elé hozza. Constantin két legbátrabb tábornokát elvesztvén, Vienna falai közé vonult. Hét napi sikertelen ostrom után a császári sereg végre kénytelen volt szabad elvonulását a tengeri rablóktól s az alpi számüzöttektől dicstelenül megvásárolni. E hegységek most két versengő fejedelem birtokait választották el; és a

A brit hadsereg forradalma. K. u. 407.

Constantin elismertetett Britanniában és Galliában. K. u. 407.

kettős határ erődjeit római katonák őrizték, kik fegyverüket a germán és szittya barbárok ellen sokkal hasznosabban alkalmazhatták volna.

Visszaszerzi Spanyolországot. K. u. 408.

Constantinnak a Pyrennék felé irányzott nagyravágyó tervei a veszély közelsége által igazolhatók; de trónja nemsokára megszilárdult Spanyolország meghóditása, vagy inkább megadása által, mely a rendes és megszokott alárendeltség befolyása előtt meghajolt, és a galliai főnökség törvényeit és tisztviselőit elfogadta. Az egyetlen ellentállás Theodosius családjának magán buzgalmából és érdekéből származott. Négy fivér, rokonuknak, az elhunyt császárnak kegyéből tiszteletre méltó rangot és terjedelmes birtokokat kapott, és a háladatos ifjak ezen előnyöket a császár fiának szolgálatára fordították. Jelentékeny számú rabszolgákat és alattvalókat gyűjtöttek össze, és bátran megindultak, hogy a pyrennei hegység erős állásait elfoglalják. E népfelkelés zavarba hozta Gallia és Britannia fejedelmét, ki segítségül némi barbár csapatokat szerzett meg, melyeket alkalmasint a törvényes fejedelem iránti hűség kifejezése végett megkülönböztetésül Honorianusoknak czímezett. Ezek Theodosius családjának paraszt hadseregét körülvették és szétverték; két testvér szerencsésen Italiába menekült, de a másik kettő elfogatott, és Arlesben kivégeztetett.

Alkudozás Alarik és Stilicho közt. K. u. 404—408.

A költő, kinek hízelgése a pollentiai és veronai győzelmeket a római sasnak tulajdonítja, egész sereg rémképekkel kiséri Alarik gyors visszavonulását.[1]) A balsors megedzette és kifejtette Alarik szellemét, ki Stilicho becsülését megérdemelte, és ennek barátságát csakhamar elfogadta. Alarik a keleti császár szolgálatáról lemondva, békét és szövetséget kötött a ravennai udvarral, mely őt az illyriai tartományban főtábornokul nevezte ki. A végrehajtást úgy látszik Radagaisus borzasztó betörése függesztette fel; de a vandalok legyőzése után Stilicho fölélesztette igényeit a keleti tartományokhoz, és kijelentette, hogy Konstantinápoly kapujáig fogja vezetni a római és góth egyesült hadsereget. Mind a mellett Stilicho eszélye azt gyanittatja velünk, hogy politikájának czélja inkább a honi béke,

[1]) Comitatur euntem
Pallor, et atra fames; et saucia lividus ora
Luctus; et inferni stridentes agmine morbi.
Claudián, in VI. Cons. Hon. 321. etc.

mint idegen bódítás volt, és hogy legfőbb gondja vala, Arik erejét Itáliától távol elfoglaltatni. E czél nem kerülte el a góth király figyelmét, ki a versenyző udvarokkal kétséges, és talán áruló levelezést folytatott, minélfogva aemonai táborából az igéretek, költségek és követelések hosszú sorát küldte be a nyugati császárnak, tüsténti kielégítésüket követelve, és a visszautasitás következményeit határozottan kijelölve. De bár magatartása ellenséges, beszédmódja illemes és kötelességszerü volt: magát alázattal Stilicho barátjának és Honorius katonájának vallotta, személyét és katonáit Gallia bitorlója ellen felajánlotta, s a góth nemzet számára némi üres tartományt kért a nyugati birodalomban.

A római tanács vitája. K. u. 408.

A politikai és titkos egyezkedések, miket a két államférfi folytatott, kik egymást és a világot rászedni igyekeztek, örökké rejtve maradtak volna a cabinet behatlan homályában: ha egy nyilvános gyülekezet vitái némi világ-sugarakat nem vetettek volna az Alarik és Stilicho közti levelezésre. Stilicho a caesarok palotájába összegyüjtötte a tanácsot, betanult beszéddel előadta az ügyek való állását; előterjesztette a góth király kivánságait; és megfontolásukra bízta a béke vagy háború választását. A tanácsnokok, mintegy négy százados álomból felriadva, úgy tűntek fel ezen fontos alkalommal, mintha elődjeiknek inkább bátorsága, mint bölcsesége által vezéreltetnének. Hangosan nyilvánitották, hogy Róma fenségéhez méltatlan lenne a barbár fejedelemtől kétséges és dicstelen békét vásárolni; és hogy egy nagylelkü nép ítéletének az eshetőleges romlást mindig eléje kell tenni a bizonyos becstelenségnek.

De a ravennai palota homályos fondorlatait Stilicho tekintélye támogatta, és heves vita után megnyerte a tanács vonakodó helybenhagyását. Az erkölcs és szabadság zaja legyőzetett, és segedelem czíme alatt négyezer font arany utalványoztatott Itália békéjének biztosítása, s a góth fejedelem barátságának kiengesztelése végett. Csupán Lampadius, a tanács egyik legkitünőbb tagja, vonakodott beleegyezni, hangosan felkiáltván: „Ez nem békekötés, hanem szolgasági szerződés“, és a veszély elől rögtön a keresztény egyház szentélyébe menekült.

A palota fondorlatai. K. u. 408. Majus.

De Stilicho uralma hanyatlóban volt, és a büszke minister észrevehette a fejlődő kegyvesztés jeleit. Lampadius nemes bátorságát megtapsolták, és a tanács, mely oly türelemmel viselte

a hosszú szolgaságot, megvetéssel utasította vissza a képzeleti szabadság ajánlatát. A katonák elkeseredtek Stilichonak a barbarok iránt tanusított részrehajló vonzalma miatt; és a nép neki tulajdonította a közszerencsétlenséget, mely saját elfajulásának természetszerű következménye volt. Mind a mellett Stilicho daczolhatott volna a nép, sőt a katonák lármájával, ha az uralmat védencze gyenge elméje fölött fentarthatta volna. De Honorius tiszteletreméltó vonzalma félelemmé, gyanúvá és gyülöletté változott. A ravasz Olympius, ki bűneit a keresztény áhitat álczája alá rejtette, titkon aláaknázta jóltevőjének állását, kinek kegye őt a császári palota kitűnő tisztségeire emelte. Olympius fölfedezte a gyanútlan császár előtt, ki korának huszonötödik évét érte el, hogy ő a kormányzatban semmi fontossággal, vagy tekintélylyel nem bir; és félénk és tunya természetét udvarias modorban felizgatta Stilicho czéljainak élénk rajzával, mintha már a császár halála fölött elmélkednék azon nagyravágyó reménynyel, hogy a fejéket fia Eucharius fejére fogja helyezhetni. Az uj kegyencz bíztatta a császárt, hogy független méltósággal lépjen fel; és a minister bámulva tapasztalta, hogy az udvar titkos elhatározásai az ő érdekével és czéljaival ellentétben vannak. A császár ismét Ravennába akart visszamenni; és a mint bátyja Arcadius halála tudomására esett, Konstantinápolyba igyekezett, hogy a csecsemő Theodosius tartományai iránt intézkedjék. De e nagy utazás nehézségeinek és költségeinek előterjesztése lehűtötte a tevékenységnek e rögtönös fellobbanását; hanem e helyett elhatározták, hogy a császár mutassa magát a római legioknak a páviai táborban, mely Stilicho iránt ellenséges indulattal viseltetett.

Stilicho kegyvesztése és halála. K. u. 408. Aug. 23.

Midőn a császár Bolognán keresztül utazott, a testőrök közt lázadás tört ki, melyet Stilicho titkos eljárása támasztott és elnyomott. Ez ugyanis kijelentette, miszerint utasítva van, hogy a bűnösöket megtizedeltesse, és megkegyelmeztetésük érdemét saját közbenjárásának tulajdonította. E zendülés után Honorius utolszor karolta át ministerét, kit ő most zsarnoknak tekintett, és tovább folytatta útját Pávia felé, hol a katonák örömfelkiáltásai közt fogadtatott. A negyedik nap reggelén egy betanult beszédet tartott a katonákhoz, mialatt Olympius sötét és véres összeesküvést készített elő. Az adott jelre lemészárol-

ták Stilicho barátait, a birodalom legkitünőbb tisztjeit; Gallia és Itália praetori főnökeit, két fő tábornokot, a tisztviselők főnökeit, a quaestort, kincstárnokot és a palota vezérét. Sok élet veszett el, sok ház raboltatott ki, s a reszkető császár elkárhoztatta a lemészároltak emlékét, és az orgyilkosokat ünnepélyesen ártatlanoknak és híveknek nyilatkoztatta. A páviai mészárlás Stilichot méltó és sötét gondolatokra ragadta; és tüstént hadi tanácsot tartott Bolognában. A gyülekezet hangosan kiáltott fegyver és boszú után, de Stilicho addig késedelmeskedett, míg menthetlenül el lett veszve. Éjfél táján az erejéről és bátorságáról híres Sarus góth hadakozó hirtelen jótevője táborába tört, összedarabolta a hű hunnokat, kik Stilicho személyét őrizték, és behatolt a sátorba, hol a minister gondolatokba merülve elmélkedett sorsa fölött. Stilicho nagy nehezen megmenekült és Ravennába futott, mely már ellenségeinek hatalmában volt. Olympius tüstént értesült, hogy versenytársa, mint könyörgő, a keresztény egyház oltárához folyamodott; minélfogva Heraclián vezért egy csapat katonával a templom ajtajához küldte. A püspököt megnyugtatták, hogy csupán Stilicho személyét akarják biztosítani; de a mint a minister a szent küszöböt átlépte, felmutatták előtte a rögtöni kivégeztetési parancsot, és Stilicho elszántan s az utolsó római tábornokhoz méltón vetette nyakát Heraclián pallosa alá.

A palota szolgai tömege, mely oly soká imádta Stilicho szerencséjét, bukásának meggyalázását szenvelegte; és a fő tábornokkal való legtávolabbi összeköttetést, mely eddigelé a jólét és kitüntetés forrása volt, gondosan tagadták, és szigoruan büntették. Családja, mely Theodosius családjával háromszoros szövetség által volt egyesítve, megirigyelhette a legutolsó paraszt állását. Menekült fia Eucharius elfogatott, és ez ifjunak ártatlan halálát tüstént a Thermantiától való elválás követte, ki nővérének Máriának helyét töltötte be, és mint ez, szűzen maradt a császári ágyban. Stilicho barátait üldözték és kegyetlen kínzásoknak vetették alá; ők nyugodtan haltak meg; szilárdságuk igazolta Stilicho választását; de a zsarnok hatalomnak, mely önkényesen vehetett el életet, és bizonyiték nélkül bélyegezhette meg az emléket, nincs hatalma az utókor pártatlan itélete fölött. Stilicho szolgálatai nagyok voltak és

Emléke elkárhoztatott.

nyilvánosak; bűnei, a mint azokat a hízelgés és gyülölet sugalta, legalább is kétesek és valószinűtlenek. Körülbelől négy hónapra halála után, Honorius nevében egy rendelet hirdettetett ki a két birodalom közti szabad közlekedés helyreállítására, mely oly soká megakasztatott a közellenség által. A minister, kinek híre és szerencséje az állam jólététől függött, bevádoltatott, hogy eladta Itáliát a barbároknak, kiket ismételve legyőzött Pollentiánál, Veronánál és Florencz falai alatt. A vádat, hogy a koronát fia Eucharius fejére akarta helyezni, megczáfolja azon tény, hogy ezt egész huszadik évéig a jegyzői szerény állomáson hagyta. Sőt még vallását is megtámadták, holott fia a kereszténység keblében neveltetett, melyet atyja változatlanul vallott és buzgón támogatott. Serena pompás nyaklánczát Vesta szobráról vette le, és a pogányok elkárhoztatták a szentségtörő minister emlékét, kinek rendeletéből a sybillai könyvek, Roma oraculumai elégettettek. Stilicho, büszkesége és hatalma voltak az ő való bűnei. Úgy látszik, hogy tiszteletreméltó vonakodása saját honfiainak vérét ontani, mozdította elő méltatlan versenytársának sikerét; és Honorius jellemének végső lealacsonyításául szolgál, hogy az utókor nem méltatta őt arra, hogy szemére vesse nyomorú hálátlanságát, melylyel ifjúkori őre és a birodalom fentartója iránt viseltetett.

Claudián a költő.

A pártfogoltak sora közt, kiknek jóléte és méltósága magára vonja saját koruk figyelmét, Claudián költő ünnepelt neve kelti fel kiváncsiságunkat, ki Stilicho kegyét élvezte, és pártfogójának bukásában osztozott. A tribun, és jegyzői czímzetes tisztségek rangot adtak neki a császári udvarban; Serena közbenjárásának köszönhette gazdag afrikai házasságát, és a szobor, melyet a római tanács Traján terén állított fel Claudián emlékének, az ízlés és nagylelkűség emléke volt. Miután Stilicho dicséretei sértők és bűnösek lettek, Claudián a hatalmas és megbocsátani nem tudó udvaronczok üldözésének lett kitéve. Egy költeményében Itália két főnökének ellentétes jellemét összehasonlítván, ezt mondta: „Mily boldog volna Itália népe, ha Mallius mindig ébren tudna lenni, és Adrián mindig aludnék!“ Ádrián ezért őt megboszulni készült, de a költő elrejtőzött, és később egy bánatos levél által igyekezett őt kiengesztelni, abbeli reményét fejezvén ki: hogy Ádrián nagy-

lelküsége nem fog eltiporni egy védtelen és megvetett ellenséget, kit a kegyvesztés és szegénység már lealázott, és kit legdrágább barátainak számüzéso, kínzatása és halála mélyen megsebzett. Bármi volt légyen kérelmének következménye; nehány évi idököz sírba temette a ministert és a költöt; de míg Ádrián neve csaknem feledékenységbe sülyedt: Claudiánt örömmel olvassák minden tartományban, hol a latin nyelv ismerete elterjedt. Ha Claudián érdemeit hibáival részrehajlatlanul mérlegeljük, el kell ismernünk, hogy ö elménket se ki nem elégíti, se le nem csillapitja. Pártfogója érdekében alkalomszerü dics- és gúny-verseket irt, s e szolgai fogalmazványok czélja felbátorította abbeli hajlamát, hogy az igazság s a természet határait túllépje. Mind a mellett e tökéletlenségeket Claudián költöi erényei némileg pótolják. Azon ritka és különös észtehetséggel volt felruházva, hogy a leghitványabb tárgyakat ki tudta emelni, a legkopárabbakat fölékíteni, s a leghasonlóbbakat különféle színben előadni; és színezése, különösen elbeszélő költeményeiben finom és kitünő. E független dicsérethez még azon különös érdemet kell csatolnunk, mely Claudiánra, születésének kedvezőtlen körülményeiből háramlik. Születésére nézve egyptomi volt, és csak férfi korában tanulta meg a latin nyelvet, gyenge kortársai fölé emelkedett, és háromszáz évi időköz után a régi Róma költöi közé helyezkedett.

XXXI. Fejezet.

Alarik betörése Itáliába. — A római tanács és nép szokásai. — A góthok Rómát háromszor megszállják, és végre kirabolják. — Alarik halála. — A góthok elhagyják Itáliát. — Constantin bukása. — A barbárok elfoglalják Galliát és Spanyolországot. — Britannia függetlensége.

A ravennai udvar gyengesége. K. u. 408. Septbr.

A gyenge és zilált kormányok tehetlensége néha úgy tünik fel, és oly következményeket idéz elő, mintha a közelséggel való hűtlen szövetkezésből származnék. Ha Alarikot a ravennai tanácsba hítták volna, hihetőleg ugyanazon rendszabályokat ajánlotta volna, miket Honorius ministerei valósággal követtek.[1]) Ezeknek tevékeny és érdekelt gyülölete hozta létre fáradalmas utakon a nagy Stilichonak kegyvesztését és romlását. Az uj kegyenczek sürgető kérelmeire a katonai névre egyaránt érdemetlen Turpilio, Varanes és Vigilantius emeltettek a lovassági, gyalogsági és udvari csapatok parancsnokságára. A góth fejedelem örömmel irta volna alá a rendeletet, melyet Olympius rajongása sugallt az együgyü és ájtatos császárnak. Honorius mindenkit kizárt az állam szolgálatából, ki a keresztény vallástól idegenkedett. E rendszabályokat, melyek az ellenségre nézve oly előnyösek valának, Alarik helyeselte, és tán elősegítette volna; de kétséges, vajjon a barbár saját érdekét előmozdította-e volna azon embertelen és esztelen kegyetlenség árán, melyet Honorius ministerei véghez vittek. Az idegen segédcsapatok, melyek Stilicho személyéhez ragaszkodtak, fájlalták ennek halálát; de boszúvágyukat megfékezte a természetes aggodalom, melylyel nejük és gyermekeik biztonságáért viseltettek, kik kezesekül tartóztattak le Itália erős városaiban, hol egyszersmind legértékesebb javaik letéve valának. Ugyanazon időben, midőn Itália

[1]) Az események sora Stilicho halálától egész Alariknak Róma előtt való megjelenéséig, csupán Zosimusnál található fel. l. V. p. 347—350.

városait az általános mészárlás és rablás borzasztó jelenetei fertőztették be: az általános romlásba a barbárok családjai és javai is belevonattak. Ily sérelmek által elkeserítve, nem csoda, ha reményüket Alarik táborába helyezték, és egyhangulag boszút esküdtek a hütlen népellen, mely oly aljasan sértette meg a vendégszeretet törvényeit. Honorius ministereinek oktalan magatartása folytán a birodalom 30 ezer legbátrabb katonáinak segédletét elvesztette, és ellenségeskedését megérdemelte.

Alarik Itália határán fekvő táborából figyelemmel kisérte a palota forradalmait, s a pártoskodás és elégületlenség előhaladását; eltakarta ellenséges szándokait, s a nagy Stilicho barátjának és szövetségesének népszerűbb alakját vette fel. Az elégületlenek sürgető hivogatását személyes sérelmei is támogatták, miután a császári ministerek még mindig halogatták a négyezer darab arany kifizetését, melyet neki a római tanács vagy jutalmul, vagy kiengesztelésül megszavazott. Ő kielégitést követelt, de egyszersmind biztosítást nyujtott, hogy a mint azt megnyeri, azonnal visszavonul. Alarik mérsékletét a ravennai udvar gyengeség és félelem jeléül vette, és míg ez azt hitte, hogy a barbárok ki fognak vonulni Itália határából, Alarik bátor s gyors léptekkel ment által az Alpokon és a Po vizén, kirabolta Aquileia, Attinum, Concordia és Cremona városait, 30 ezernyi segédcsapat csatlakozása által megerősítette haderejét, és minden legkisebb ellentállás nélkül haladott egész a mocsárok partjáig, melyek a nyugati császár hozzáférhetlen székhelyét védelmezték. A helyett, hogy Ravenna reménytelen megszállását megkisérlette volna, az adriai tengerpart hosszában Rimini felé tartott; innen zsákmánynyal megrakodva a flaminiáni uton elfoglalta az Appenninek őrizetlen vonalait, leszállt Umbria gazdag síkjaira, és végre Róma falai alatt ütötte fel táborát.

Alarik Rómának tart. K. u. 408. Okt. s.a.t.

Hatszáztizenkilencz év óta a birodalmi fővárost sohasem sértette meg valamely idegen ellenség jelenléte. Hannibal sikertelen hadjárata csupán a tanács és nép jellemének kifejtésére szolgált. A pún háború alatt minden tanácsnok valamely katonai szolgálatot teljesített; és a rendelet, mely a consulokat, censorokat vagy dictatorokat ideiglenes parancsnoksággal ruházta fel, a respublicának ugyanannyi bátor és tapasztalt tábornokot adott. A háború kezdetén 250 ezer fegyverfogható

Hannibal a római kapuk előtt.

római polgár volt; [1]) 50 ezer már meghalt a tartomány védelmében, és a 23 legióhoz, mely Itália, Sardinia, Sicilia, Görög- és Spanyolország különböző táboraiban alkalmaztatott, százezer ember szükségeltetett. De ugyanennyi megmaradt Rómában és vidékén, kiket rettenthetlen bátorság lelkesített, és minden polgár legifjabb korától kezdve fegyelemben és katonai gyakorlatokban idomíttatott. Hannibalt meglepte a tanács határozottsága, mely közeledését bevárta a nélkül, hogy a capuai megszállást megszüntetné, vagy szétszórt erejét összeszedné. Hannibal Anio partján ütötte fel táborát, három mértföldnyire a várostól, és azonnal értésére esett, hogy ugyanazon helyet, hol táborát fölütötte nyilvános árverés útján eladták, és ellenkező irányban egy hadtestet küldtek el a spanyol legió megerősitésére. Hannibal az afrikaiakat Róma kapujáig vezette, hol három hadtestet talált csatarendben felállitva; de félt az összeütközés kimenetelétől, melyből nem remélhetett megmenekülni, ha csak ellenségeit véglegesen megnem rontja, és gyors visszavonulásával bevallotta a rómaiak legyőzhetlen bátorságát.

A tanácsnokok származási rendje.

A pún háború óta a tanácsnokok megszakítatlan örökösödése fentartotta a respublica nevét és alakját; és Honorius elfajult alattvalói elbizakodottan azon ősöktől származtatták eredetüket, kik Hannibalt visszafüzték, és a föld népeit meghóditották. A földi kitüntetéseket, miket az ájtatos Paula örökölt és megvetett, Jeromos, az ő lelkiismeretének őre és életirója számlálta elő. Atyja Rogatus, Agamemnonig vitte fel származását, de anyja Blesilla a Scipiokat, Aemilius Paulust, és a Grachusokat számlálta ősei közé; és Toxotius, Paula férje,

---

[1]) A római nép három census ában — számlálásában — mely a második pún háború alkalmával történt, a számarány következőleg állott: 270, 213; 137, 103; 214,000. (lásd Livius Epit. l. XX. Hist. l. XXVII. 36. XXIX. 37.) A második összeirásnak fogyatkozása, s a harmadiknak emelkedése oly rendkivülinek látszik, hogy némely kritikusok az egyhángú kéziratok daczára Livius szövegének meghamisíttatását gyanították (Lásd Drankenboreh ad 27. 36. és Beaufort Repub. Rom. tom. I. p. 325.) Ezek nem fontolták meg, hogy a második ujonczozás csupán Rómában történt, és hogy a szám nemcsak a halál, hanem sok katona távolléte miatt is kevesbült. A harmadik census alkalmával Livius határozottan állitja, hogy a legiók különös biztosok által vizsgáltattak meg. Azon számból, mely a jegyzékben foglaltatott, egy tizenkettedrész levonandó, mely a 60 éven felüli öregekre s azokra esik, kik a fegyverviselésre képtelenek. Lásd Popul. de la France p. 72.

Aeneas királyi véréből származott, ki atyja volt a Juliáni ágnak. A gazdagok hiuságát, kik nemesekül kivántak látszani, ezen előkelő igények kielégítették. Mindamellett e családok legtöbbjeit a külső erőszak, vagy benső hanyatlás fokonkint kiirtotta; és észszerűbb lett volna az Alpok közt, vagy Apulia békés magányában keresni húsz nemzedékü egyenes leszármazást, mint Róma színpadán, a szerencse, veszély és örökös forradalom székhelyén. Minden egymásután következő kormány alatt a birodalom minden tartományából egy egész sereg kalandor jelentkezett, kik észtehetség, vagy bűneik által fölemelkedve, Róma gazdaságát, méltóságát és palotáit bitorolták; és a consuli családok alacsony és szegény maradékait, kik tán őseik dicsős égét nem ismerték: elnyomták, vagy pártfogásuk alá vették.

Az aniciai család.

Jeromos és Claudián korában a tanácsnokok egyhangulag elismerték az aniciai család elsőségét. Krisztus előtt 168 évvel Anicius praetor volt, ki dicsőséggel végezte be az illyriai háborút. Utánna különböző korszakokban három consul diszítette az Anicius nevet, Diocletiántól kezdve egész a nyugati birodalom végleges felbomlásáig ezen név oly fénynyel tündöklött, melyet a közbecsülésben a császári bibor fensége sem homályosított el. Az Anicius család kitünt a hitben és gazdagságban; tagjai elsők voltak a tanácsnokok közt, kik a keresztény hitet fölkarolták; nagy vagyonukat Probus szorgalma gyarapitotta, ki Gratiánnal együtt viselte a consuli méltóságot, és négyszer volt praetori főnök. Az emléke iránti tisztelet oly nagy volt, hogy két fiát egyszerre emelték a consuli méltóságra, mely nevezetes megkülönböztetés egyetlen a római évkönyvekben.

A római nemesek gazdagsága.

„Az aniciusi palota márványai“ közmondás szerint gazdagságot és fényt jelentettek; és Róma nemesei és tanácsnokai illő fokozatban igyekeztek e kitünő családot utánozni. A városnak Theodosius korában készitett pontos leirása 1780 házat számlál, mint a gazdag és tiszteletreméltó polgárok lakásait. E fényes házak közt nem egy volt, mely a költő tulzásait majdnem kimentheti: hogy Rómában tömérdek palota van, és hogy minden palota hasonló egy városhoz, a mennyiben mindent magában foglal, a mi hasznos és fényűző; u. m: téreket, hippodromot, templomokat, ugró-kutakat, fürdőket, oszlopos csarnokokat, árnyékos ligeteket és mesterséges madárházakat. Ugy látszik, hogy egy, sőt másfél millió forint jövedelem fe-

lelt meg egy senátori méltóságnak, mely sok nyilvános és csillogó kiadást igényelt. Több példát hoznak fel Honorius korából a hiú és népszerü nemesekről, kik praetorságuknak évnapját ünnepelve, mely egy hétig tartatott, — többet költöttek egy millió forintnál. A római tanácsnokok birtokai, mik messze túl haladták a mostani vagyonosság arányát, nem voltak Itália határaira szorítva; messze túl terjedtek azok a joniai és aegei tengereken a legtávolabbi tartományokban; Nicopolis városa az ájtatos Paula tulajdona volt. A viszonyok és körülményekhez képest vagy rabszolgáikkal műveltették azokat, vagy bérbe adták. A régi gazdászati írók az első módszert ajánlották, de ha a birtokok igen távol estek, vagy nagy kiterjedésüek voltak: az állandó bérlőt eléje tették a hanyag és netalán hűtlen tisztartónak.

Szokásaik.

A roppant főváros gazdag nemesei, kiket a katonai dicsőség soha sem ösztönzött, és a polgári kormányzat foglalkozásai ritkán vettek igénybe, üres óráikat természetszerűleg a magán élet kötelmeinek és kellemeinek szentelték. Rómában a kereskedés mindig megvetett volt; de a tanácsnokok a respublica első korától kezdve javaikat, és védenczeik számát uzsora által szaporították, s az elavult törvények mind a kétfél kölcsönös hajlamai és érdekei folytán kijátszattak, vagy megsértettek. Plinius korában nem egy pohárszék volt Rómában, melyen több arany és ezüst volt összehalmozva, mint a menynyit Scipio a legyőzött Karthágóból elhozott. A nemesek nagyobb része, kik javaikat határtalan fényűzéssel elpazarolták, a gazdagság közepett szegényeknek, és a szórakozás örökös zajában unatkozottaknak érezték magukat.

A római nemesek jellemzése Ammianus Marcellinus által.

„Róma nagysága — ezek a történész szavai — az erény és jólét ritka és csaknem hihetlen szövetségén alapult. Gyermekkorának hosszú időszakát Itália népfajai, az emelkedő város szomszédai és ellenségei ellenében való fáradságos küzdelemben töltötte. Ifjuságának erejében és lángjában kiállotta a háborúk viharait; győzelmes fegyvereit túlterjesztette a tengereken és hegyeken, és diadalmas borostyánokat hozott haza a föld minden tartományából. Végre midőn az aggkor felé hajolt, és néha csupán nevének félelmes volta által győzött, a kényelem és nyugalom áldásait kereste. A tiszteletre méltó város, mely a legvadabb nemzeteket leigázta, és oly törvényrendszert állapított meg, mely az igazságnak és sza-

badságnak örök őre volt, — a bölcs és vagyonos szülők módjára megelégedetten bízta kedvencz fiaira a Caesarokra terjedelmes birtokának kormányzási gondjait. Biztos és teljes béke, minő egykor Numa alatt vala, követte a respublica zavarait; míg Róma mint a föld királynéja még mindig imádás tárgya volt, s a meghódított népek a római nép nevét, s a tanács fenségét még mindig tisztelték. De ez öröklött fényt — folytatja Ammiánus — lealázta és beszennyezte nehány nemes magatartása, kik saját és hazájuk méltóságáról megfeledkezve, a bűn és esztelenség határtalan szabadalmát vették föl. Vetélkednek egymás közt a czímek és előnevek üres hiuságában, és sajátságosan választják meg vagy találják fel a legmagasztosb és leghangzatosb elnevezéseket, mint: Reburrus, vagy Fabunius, Pagonius vagy Tarrasius, mik a nép füleit ámulattal és tisztelettel töltik el. Emlékük megörökítése iránti hiú nagyravágyásból képüket bronz és márvány szobrokban sokasítják. Jövedelmük fitogtatása és talán nagyítása, mely jövedelmet minden tartományban a napkelettől egész a nyugatig elterjedett birtokaikból húznak, méltó felindulást kelt mindenkiben, ki megemlékszik arról, hogy szegény és legyőzhetlen őseik nem különböztették meg magukat a többi katonától az ételek finomsága, és öltözékük fénye által. De a mostani nemesek rangjukat kocsijok fénye és ruhájok pompája szerint mérik. Hosszú selyem és bíbor öltönyüket a szél lebegteti, és a mint szándékosan vagy véletlenül föllebbennek, alsó ruhájok tűnik fel, mely különféle állatok alakjaival van behímezve. Ötven szolga által kisérve, felszaggatják a kövezetet, és oly gyorsasággal mennek az útczán, mintha postalovakon utaznának; a senátorok példáját követik a nők, kik folytonosan kocsikáznak a város minden részében. Midőn e magas rangu személyek leereszkednek, hogy a nyilvános fürdőket meglátogassák, a hangos és sértő parancshangot veszik fel, és saját kényelmükre használják azt, a mi a római népnek volt szánva. Ha e nyilvános és köz-gyülekezési helyen kéjüknek valamely gyalázatos szolgájával találkoznak, rokonszenvüket gyengéd átkarolással fejezik ki, míg polgártársaik köszöntését büszkén visszautasítják, kiknek nincs megengedve más kitüntetés, mint hogy kezüket vagy lábukat csókolják. Néha azonban e hősök nehezebb vállalatokba is bocsátkoznak; meglátogatják saját bir-

tokaikat; és ha valamely meleg nap csolnakukon átmennek a Lucrin taván nyaralójukba, azt Caesar és Nagy Sándor hadjáratához hasonlitják. Ez utazásukban háztartásuknak egész serege kiséri őket. Elől a málha, ezt követi a szakácsok és konyhacselédek nagy csapata, és végre a menetet bezárja a heréltek kedvencz osztálya. A vendégszeretet régebben erény volt a rómaiaknál, most ha valamely idegen, talán épen nem alacsony rangú, meglátogat egy büszke és gazdag senátort, a szívesség legmelegebb kifejezéseivel fogadtatik; a kedvező fogadtatás iránt biztosítva, másnap ismétli látogatását és ámulattal tapasztalja, hogy személye, neve és hazája már feledékenységbe merült. Ha mindamellett ragaszkodik szándokához, észrevétlenül a szolgák sorába esik azon fenhéjázó úrnál, ki képtelen a hálára és barátságra, s a ki alig méltatja őt arra, hogy észrevegye jelenlétét, távozását vagy visszajövetelét. Midőn ebédeket adnak, a vendégek megválogatása képezi a főgondot; ezek közt leggyakoriabbak azon élősdik, kik a hízelgés mesterségéből élnek, kik halhatatlan pártfogójuk minden szavát és mozdulatát sováran megtapsolják, a márvány oszlopokat és a különféle mozaik padlózatot elragadtatással bámulják, és a fényt és pompát magasztalják. Házi mulatságaikat az ostábla képezi; de atyáiktól öröklött könyvtáraik el vannak zárva, mint a borzasztó sírok a nap világától. Azonban a színházak drága hangszerei: a fuvola, a roppant hárfa, a vízorgona, palotáikban feltalálhatók. A nyereményre való kilátás a gazdag és köszvényes tanácsnokot Spoletóig üzheti; az elbizakodás és méltóság minden érzelmét elfojtja az örökösödés, sőt a hagyaték reménye; és a gazdag gyermektelen polgár a leghatalmasabb a rómaiak közt. A zavar, mely a kicsapongó fényűzést követi és bünteti, a nagyokat néha a leglealázóbb eszközökre kényszeríti. Ha költsön akarnak venni, a színházi rabszolga alázatosságát utánozzák; ha tőlük a kölcsönt visszakérik, Hercules unokáinak hangján beszélnek; és ha ismételve követelik, bezáratják hitelezőiket sőt meg is mérgezik."

A római nép állapota és jelleme.

Népes városokban, melyek a kereskedés és kéz-müipar székhelyei, a lakosok közép osztálya, mely keze ügyessége, vagy munkája által tartja fenn magát, rendesen a legszaporább, a leghasznosabb, és ez értelemben a legtiszteletreméltóbb része a községnek. De a római köznép, mely megvetette az ülő és szolgai mesterségeket, a legkorábbi időktől fogva elnyomatott

az adósság és uzsora súlya által; és a földmives kénytelen volt a katonai szolgálat ideje alatt elhagyni gazdaságának művelését. Itália földjeit, melyek eredetileg a szabad és szegény családok közt osztattak ki, észrevétlenül a nemesek vásárolták össze, és a respublica bukását megelőző korban kiszámították, kogy csupán kétezer polgár volt, ki független birtokot birt. [1]) Azonban mindaddig, míg a nép szavazata osztotta ki az állam tisztségeit, a legiók parancsnokságait, és a gazdag tartományok kormányzatát: büszke tudata megkönnyítette némileg a szegénység bajait; és szükségleteiket alkalomszerűleg pótolta a kijelöltek nagylelkűsége, kik a megvásárolható többséget maguknak biztosítani akarták. De midőn a pazarló köznép oktalanul elidegenítette nemcsak a hatalomnak *gyakorlatát*, de egyszersmind annak *örökségét*: a Caesarok uralma alatt nyomorult pórnéppé sűlyedt, mely néhány nemzedék után végkép kiveszett volna, ha száma a rabszolgák felszabadítása, s az idegenek betódulása által folytonosan nem szaporíttatott volna. Már Adrián alatt méltán tették azon megjegyzést, hogy a főváros magához vonta az egész világ bűneit, s a legellentétesb nemzetek szokásait. Az idegenek a büszke, de valótlan római elnevezés alatt megvetették alattvaló társaikat, sőt a fejedelmeket is, kik az *örök város* falain kivűl tartózkodtak.

A kenyér, szalonna, olaj, bor s t. b. nyilvános kiosztása.

De a város neve még mindig tisztelettel említtetett; lakóinak gyakori és szeszélyes zavargása büntetlenül tűretett; és Constantin utódai a helyett, hogy a democratia utolsó maradványait a katonai hatalom erős fegyverével szétzúzták volna: Augustus gyengéd politikáját karolták fel, és a megszámlálhatlan nép szegénységén könnyíteni, és tétlenségét mulatságokkal foglalkoztatni igyekeztek. I. A tunya nép kényelmére a gabonának havi kiosztása helyett, naponkint adtak kenyeret; nagy mennyiségű sütőkemenczéket állítottak fel közköltségen; és a kitűzött órában minden jegygyel ellátott polgár a saját kerülete számára kijelölt helyen három font kenyeret kapott családja számára. II. Lucania makkos erdei nagy falka vad sertéseket hízlaltak, melyek olcsó és jól tápláló eledelt szolgáltattak. Évenkint öt hónapig szalonnát osztottak ki

[1]) Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Cicero de offic. II. 21.

rendesen a szegény polgárok közt; és III. Valentinián alatt, midőn a népesség száma már tetemesen hanyatlott, 3.628.000 font szükségeltetett. III. A régi szokások szerint az olaj nélkülözhetlen volt a világításra és a fürdőkben; minélfogva Afrika köteles volt Róma előnyére évenkint 3 millió fontot szállitani. IV. Augustus gondoskodása csupán a gabonaszükséglet fedozésére szorítkozott; és midőn a nép bor után kiabált, egy nyilatkozványban arra emlékeztette alattvalóit, hogy senki sem panaszkodhatik józanul a szomjúság ellen, miután Agrippa vízvezetékei oly sok tiszta és egészséges forrást nyújtanak a városnak. Aurelián bőkezű gondoskodása némileg segitett a bajon. A közpinczék kezelése egy magas rangú tisztviselőre bízatott, és Campania borszüreteinek nagy része Róma szerencsés lakóinak tartatott fenn.

A közfürdők használata.

A bámulatos vízvezetékek, miket maga Augustus oly méltán dicsőitett, megtöltötték a Thermákat vagy fürdőket, melyeket ő a város minden részében császári fénynyel felállitott. Caracalla Antoninus fürdői, melyek meghatározott órákban a tanácsnokok és nép használatára egyaránt nyitva álltak, 1600 márvány medenczét foglaltak magukban; és Diocletián fürdői háromezernél többet számitottak. A magas falak ritka mozaikkal rakattak ki, mik az ecset művészetét a rajz finomságában és a színezet különféleségében utánozták. Az egyptomi granit, a drága zöld numidiai márványnyal volt bevonva; a téres tartányokba örök meleg víz-forrás ömlött ugyanannyi fényes és tömör ezüst csapokból; és egy darab rézpénzen a legutolsó római is naponkint megvásárolhatta a pompa és fényüzés élvezetét, mely még az ásiai fejedelmek irigységét is felkölthette volna. E pompás palotákból egész raj piszkos és rongyos ember ment ki lábbeli és köpeny nélkül, kik egész nap az útczákon és forumokon kószáltak, hogy ujságot halljanak, vagy feleseljenek; kik kicsapongó játékokkal pazarolták el feleségeik és gyermekeik nyomorú filléreit, s a kik az éj óráit tivornyákban és bordélyházakban töltötték. [1])

Játékok és látványok.

De a tunya népnek legélénkebb és legfényesebb mulatságát a nyilvános játékok és látványok képezték. A keresztény

[1]) Ammián. l. XIV. c. 6. és l. XXVIII. c. 4. miután a római nemesek fényüzését és büszkeségét leirta, hasonló felindulással festi a pórnép bűneit és esztelenségeit.

fejedelmek áhitata megszüntette a gladiátorok embertelen harczát; de a római nép a Circust még mindig úgy tekintette, mint otthonát, mint templomát, és mint a respublica székhelyét. A nyugtalan tömeg már virradatkor oda rohant, hogy helyét biztosítsa, és sokan voltak, kik az éjet nyugtalanul és álmatlanul töltötték a közeli csarnokokban. A nézők, kiknek száma néha négyszázezerre emelkedett, feszült figyelemmel várakoztak reggeltől estig, nem törődve a nap hevével vagy esővel; szemeiket a lovakra és hajtókra szegezték, reménynyel és félelemmel voltak érdekelt színeik eredménye iránt; és Róma boldogsága egy verseny kimenetelétől látszott függni. Ép ily hév ragadta őket zajra és tapsra, valahányszor vad állatok uszitásával és színházi előadásokkal mulattatták őket. Azonban a rómaiak szomorú és víg múzsája a respublica bukása után csaknem végkép elhallgatott, és ezek helyét kicsapongó bohóságok, elpuhult zene és fényes látványok foglalták el. A némajátékok, melyek Augustustól kezdve a hatodik századig fentartották magukat, mindig köztetszést és bámulatot gerjesztettek a népben. Róma nagy és fenséges színházaiban 3000 tánczosnő és 3000 énekes foglalkozott; és a nép irántuk oly kegyelettel viseltetett, hogy inség idején, midőn minden idegen, és a szabad művészetek mesterei a városból kitiltattak, azok a törvény szigora alól fölmenttettek.

Róma népessége.

Azt mondják, Heliogabalus esztelen kiváncsisága megkisérlette, hogy a pókhálók mennyiségéből Róma lakóinak számát megtudja. Valamely észszerűbb vizsgálat, mely a római kormányzatra nézve oly fontos, és az utókorra oly érdekes volt, a legbölcsebb fejedelemhez sem lett volna méltatlan. A születéseket és a halálozást pontosan följegyezték, és ha valakinek eszébe jutott volna az évi emelkedést, vagy az átlagot megemlíteni, most kielégitő számitást tehetnénk, mely a kritikusok túlzó állitásait leronthatná. A legszorgosb kutatások a következő körülményeket derítették fel, melyek Róma népessége iránt némifölvilágositást adhatnak. I. Midőn a góthok Rómát megszállották, Ammonius mathematikus pontosan fölmérte a falak körét, mely 21 mértföldet tett; de nem kell feledni, hogy a városnak csaknem köralakja volt. II. Vitruvius épitész, ki Augustus korában élte fénykorát, azt állitja, hogy a megszámlálhatlan lakások messze túlterjedtek a város szük határain; és hogy a tér hiánya miatt, melyet valószinüleg kerteknek és

nyaralóknak foglaltak el, a házakat igen magasra emelték, miért is Augustus valamint Nero szigoruan megtiltották, hogy Róma falain belől a magánházakat 70 lábnál magasabbra ne építsék. III. Juvenális panaszkodik a szegény polgárok nyomora fölött, és azt tanácsolja nekik, hogy hagyják el Róma gőzét, és menjenek Itália kisebb városaiba lakni, hol barátságos és kényelmes házakat vehetnek azon pénzért, melyet itt egy nyomorult sötét lakásért évenkint fizetnek. A házbér tehát igen magas volt. A gazdagok palotát építettek maguknak kertekkel körülövedzve; de a néptömeg szük térre volt összeszorítva, és egy házban több család lakott ép úgy, mint az most Pesten és más nagy városokban divatozik. IV. A római házak száma, Theodosius alatt történt pontos összeirás szerint, mind a 14 városrészben 48,382 volt. A két osztály: a házak és a szigetek, magukban foglalták a főváros minden lakházait az Aniciusok palotájától egész a keskeny magas bérházig, melyben Codrus költő és neje közvetlenül az eresz alatt egy nyomorú padlásszobát bérelhetett. Ha ugyanazon átlagot veszszük fel, mint Párisban, 25 lelket számítva egy házra, úgy Róma lakóinak számát tizenkétszázezerre tehetjük.

Róma első megszállása a góthok által K. u. 408.

Ilyen volt Róma állapota Honorius alatt, midőn a góthok megszállták, és illetőleg a várost bekerítették. Alarik minden közlekedést elzárt a szárazon, valamint a Tiber folyón, melyen a rómaiak az eleséget kapták. A nemesség és a nép kezdetben meg volt lepve és felindult, hogy egy nyomorult barbár a világ fővárosát ingerelni bátorkodik: de a szerencsétlenség hamar lealázta dölyfösségöket, és a helyett, hogy férfiatlan dühük a fegyveres ellen fordult volna, egy ártatlan és védtelen áldozat ellen tört ki. A rómaiak Serena személyében Theodosius unokahugát, az uralkodó császár nagynénjét, sőt fogadott anyját talán tisztelték volna: de Stilicho özvegyétől borzadtak, és hivékeny szenvedélylyel hitték el a rágalmat, hogy ő a góth betörővel titkos és bűnös összeköttetésben áll. A tanács a nélkül, hogy ezen vád iránt meggyőződést szerezne, kimondta fölötte a halálos itéletet. Serenát dícstelenül megfojtották; és az őrült tömeg csodálkozott, hogy az igazságtalanságnak e kegyetlen ténye tüstént maga után nem vonta a barbárok elvonulását, s a város felszabadítását. A szerencsétlen város fokonkint érezni kezdte az inség zavarát, és végre az éhség borzasztó nyomorait. A napi szükséglet három font kenyérről egy fél, egy

Az éhség

harmad fontra, végre semmire szállíttatott le; és míg a köznyomort Gratián özvegye, Laeta, ki férje háladatos utódaitól évdijat kapott, emberszeretően enyhítette: az éhség a senatorok márvány palotáiba is betört. Mindazok, kik a kényelem és fényűzés élvezetében növekedtek, fölfedezték, hogy a természet szükségei mily kevéssel kielégíthetők, és szükségtelen arany és ezüst kincseiket elpazarolták, hogy egy nyomorfalatot kapjanak, melyet azelőtt megvetéssel utasítottak volna vissza. Az érzékkel és képzelődéssel a legnagyobb ellentétben álló táplálékot, a legegészségtelenebb s a testalkotásra nézve legveszélyesebb eledeleket, mohón nyelték el, és azokért az éhség dühével viaskodtak. Sötét gyanú forog fenn, hogy sokan embertársaik testével táplálkoztak, kiket titokban meggyílkoltak; sőt mondják, hogy találkoztak anyák, kik megfojtott gyermekeik húsával éltek. [1]) Sok ezer lakó halt meg lakásán és az útczákon éhség miatt, kiknek eltemetetlen testeik dögleletes szaggal fertőztették be a léget, és az éhség nyomorait a döghalál követte. Döghalál.

A rómaiak menekülésük végső reményét a góth király kegyelmébe, vagy legalább mérsékletébe helyezték. A tanács két követet küldött Alarikhoz: Basiliust, egy spanyol eredetü senátort, és Jánost, a jegyzők első tribunusát. Ezek kijelentették a rómaiak elhatározását, miszerint méltóságukat a békében úgy, mint a háborúban fenntartani készek; és ha Alarik a tiszteletreméltó ajánlatot visszautasítja, egy, fegyverben gyakorolt és lelkesült megszámlálhatlan néptömeggel készek megütközni. „Minél vastagabb a fű, annál könnyebb azt lekaszálni“ — volt a rövid felelet. Ezután meghatározta az árt, melyért Róma falai alól elvonulni hajlandó: „Minden aranyat és ezüstöt, mely a városban van, legyen az állam, vagy magánosok tulajdona; minden gazdag és értékes ingóságot, és minden rabszolgát, akik bebizonyithatják, hogy a barbár névre igényt tarthatnak.“ A tanács küldöttei kérdeni bátorkodtak: „Ha ilyenek oh király! a te kivánságaid, mit szándékozol nekünk meghagyni“? „Elteteket“ volt a büszke válasz; s a követek remegve visszavonultak. Végre Alarik engedékenyebb lett és kijelentette, hogy tüstént visszavonul, ha 5000 font aranyat 30,000 font ezüstöt, 4000 darab selyem és 3000 darab finom skar- Alarik váltságdijat fogel, és megszüntet az ostromot K. u. 40

[1]) Hyeronimus ad Princip. t. I. p. 121.

lát ruhát, és 3000 font borsot [1]) azonnal kiszolgáltatnak. A mint a rómaiak Alarik ragadozó vágyát kielégítették, ez seregét meggazdagítva Toscanába vonult vissza, ahol téli szállását megállapítani szándékozott, és táborát 40,000 barbár rabszolgának hozzámenekülése által erősítette meg. Ugyanazon időben a góthoktól és hunnoktól is kapott segedelmet, kiket Adolfus, nejének fivére vezérelt, és kik a Duna partjaitól jöttek át a Tiberishez. Alarik ekként százezer hadképes harczosnak lett vezére, és Itália félelemmel és tisztelettel mondta ki Alarik borzasztó nevét.

Sikertelen béketárgyalások K. u. 409.

Tizennégy század lefolyása után Róma meghóditójának hadi tetteit előszámlálhatjuk a nélkül, hogy politikai magatartásának indokait vizsgálnók. Alarik talán ismerte Róma titkos gyengeségét, talán észrevett némi benső betegséget; vagy talán mérséklete által akarta rászedni és lefegyverozni Honorius ministereinek könnyenhivőségét. A góth király ismételten kijelentette, hogy ő, mint a béke- és a rómaiak barátja kiván tekintetni. Komoly felhivására a tanács három tanácsnokot küldött a ravennai udvarhoz a kezesek kicserélése, és a béketárgyalás befejezése végett. Alarik még mindig a nyugati főtábornokság után áhítozott; évi gabona és pénzsegélyt kötött ki magának, és Dalmátiát, Noricumot és Venetiát választotta uj királysága székhelyéül, mely Itáliának a Dunával való fontos összeköttetését tartotta volna fenn. De a békekilátások Olympius botor makacsságán, vagy önző szándokain törtek meg. A követek visszaküldettek katonai kiséret mellett, mely tisztelgésre nagy volt, de egy hadsereg elleni védelemre gyenge. Hatezer dalmata, a császári legiók virága küldetett el, kik a ministeri esztelenségnek áldozatai lettek; csak száz katona menekülhetett Valens tábornokkal, s az egyik követ, ki a nemzetközi törvények védelmét többé már nem vehette igénybe, kénytelen volt szabadságát 30 ezer darab arany váltságdíjért megvásárolni. Daczára e tehetetlen ellenségeskedésnek, Alarik a békét sürgette, és a római tanács Innocentius püspök

[1]) A bors kedvencz fűszere volt az igen költséges római szakácsságnak, s a legjobb fajut rendesen 5 fttal fizettek fontonként. Lásd. Plini. Hist. Nat. XII. 14. Indiából hozták, s ugyanaz a tartomány, Malabar kikötője, még mindig a legnagyobb részt szolgáltatja; de a kereskedés és hajózás előhaladása mennyiségét megszaporította, s árát lenyomta.

vezérlete mellett egy második küldöttséget menesztett Ravennába, mialatt a góthok az utakat őrizték.

A ministerek változása.

Olympius a nép méltó ellenszenvét még tovább is ingerelte volna, ha a palota fondorlatai hatalmát alá nem aknázzák. Honorius kedvencz heréltjei a kormányzatot az érdemetlen Joviusra, a praetori főnökre bízták. Olympius megmenekült, és számára a sors még több viszontagságot tartott fenn; ő ismét hatalomra emelkedett, és másodszor is megbukott; füleit levágták, ostorcsapások közt halt meg, és dícstelen halála Stilicho barátainak elégtételül szolgált. Illyria főtábornokául a barbár eredetű bátor Gennerid neveztetett ki, ki a katonai fegyelmet helyre állította, és hadtestét tizezer hún csatlakozása által megerősítette. De Honorius udvara és tanácsa a gyengeség és viszálkodás, a megvesztegetés és féktelenség színhelye maradt. Jovius izgatása folytán a testőrség dühös lázadásban tört ki, és két tábornoknak, meg két főheréltnek fejét követelte. A két tábornok titkon kivégeztetett, Eusebius főkamarást az elbámult császár jelenlétében bottal verték agyon, Allobichot pedig ünnepélyes menet alkalmával ölték meg.

A góthok másodszor szállják meg Rómát.

Míg a császár és udvara csökönyös büszkeséggel élvezték a ravennai mocsár és erődök biztonságát: Róma védtelenül Alarik dühének volt kitéve. De Alarik mérséklete oly nagy volt, hogy míg a flaminiani uton előhaladott, Itália püspökeit egymás után küldte el békeajánlataival és azon biztosítással, hogy ő a várost és annak lakóit az ellenséges tüztől és kardtól megóvni szeretné. E fenyegető veszélyek azonban elvonultak nem ugyan Honorius bölcsesége, mint inkább a góth király eszélyessége folytán. A helyett, hogy a fővárost megtámadta volna, minden erejét az ostiai kikötő ellen intézte, mely a római nagyszerűség legvakmerőbb és legbámulatosabb műveinek egyike volt. A kikötő, melyet az első Caesar lángesze tervezett és Claudius végrehajtott, lassankint püspöki várossá emelkedett, hol az afrikai gabona a főváros szükségletére összehalmoztatott. Amint Alarik e fontos helynek birtokában volt, felszóllítást intézett a városhoz, hogy kegyelemre adja meg magát, mivel ellenkező esetben le fogja rontani a magtárakat, melyektől a római nép élete függ. A nép lármája és az éhségtőli borzalom elnémította a tanács büszkeségét, mely vonakodás nélkül elfogadta azon előterjesztést, hogy Honorius helyett új császár választassék, és

a góth győző Attalusra, a város praefectjére szavazott. A háladatos fejedelem azonnal elismerte jóltevőjét a nyugati hadsereg főtábornokának; a császár személyének őrizete palotagróf ranggal Adolfusra bizatott, és úgy látszott, hogy a két ellenséges nép a barátság és szövetség legszorosabb kötelékeivel lett összefűzve.

Attalust a góthok és a rómaiak császárnak teszik.

A város kapuit felnyitották, és az uj császár a góth fegyveresek által körülvéve Augustus és Traján palotájába vezettetett. Miután a polgári és katonai méltóságokat kedvenczei közt kiosztotta, összehítta a tanácsot, melyet egy virágos beszéddel arról biztosított, hogy a birodalom fenségét helyreállítja, és Egyptomot s a keletet, mely egykoron Róma fenségét elismerte, ismét a birodalomhoz csatolandja. Ily elbizakodott ígéretek méltó megvetést gerjesztettek minden észszerü polgárban azon harcziatlan bitorló jelleme iránt, kinek fölemeltetése a legmélyebb és legdícstelenebb seb volt, melyet a barbárok garázdálkodása eddig a birodalmon ejtett. De a népség szokott könnyelmüségével megtapsolta urának változását. Attalus első napjai szépek és szerencsések voltak. Egy befolyásos tiszt jelentéktelen csapattal Afrikába küldetett, hogy azt engedelmességre terelje; Itália legnagyobb része meghajolt, és a fogoly királyt Alarik egy borzasztó hadsereg élén csaknem Ravenna kapujáig vitte, hol a góth táborba egy fényes küldöttség vezettetett be, mely Jovius praetori praefect, Valens főtábornok, Potamius quaestor és Julián első jegyzőből állott. Fejedelmük nevében elismerték a törvényes választást, és beleegyeztek, hogy Itália s a nyugat kétfelé osztassék. De ajánlatuk megvetéssel utasíttatott vissza, és ezt súlyosbította Attalus boszantó kegyelme, ki leereszkedéssel igérte meg, hogy azon esetre, ha Honorius tüstént lemond, meg fogja neki engedni, hogy életét valamely távoli szigeten békében tölthesse. Ehez járult még, hogy Jovius és Valens a bizalommal visszaélve, becstelenül megcsalták jóltevőjüknek hanyatló ügyét, és hűtlen esküjöket a szerencsésb versenytársnak ajánlották fel. Honorius ezen hűtlenség által meglepetve minden szolgának közeledésénél reszketett, és a ravennai kikötőben már készen állt egy hajó, melynek feladata volt, hogy őt csecsemő öcscséhez a keletre vigye.

Alarik leteszi K. u. 410.

De van gondviselés — legalább ez Procopius történész véleménye — mely az ártatlanság és esztelenség fölött őrködik.

Azon pillanatban, midőn Honorius a szégyenletes futásra gondolt, váratlanul 4000 veterán érkezett meg a ravennai kikötőbe. E bátor idegenekre, kiknek hűségét az udvari fondorlatok még nem rontották meg, bízta a város falait és kapuit; s a császár álmait nem zavarta meg többé a fenyegető és benső veszélytőli félelem. Az Afrikából érkezett kedvező hírek rögtön megváltoztatták az emberek véleményét és a közügyek állapotát. A katonák, kiket Attalus oda küldött, legyőzettek s megölettek; és Heraclián tevékeny buzgalma bebizonyitotta mind saját, mind népének hűségét. A szerencsétlen afrikai hadjárat Attalus pártjánál a kölcsönös panaszoknak és szemrehányásoknak forrása lett, és pártfogója észrevétlenül elidegenedett azon fejedelem érdekétől, ki sem vezénylő szellemmel, sem engedelmességi hajlammal nem bírt. A góth király haragját még inkább felizgatta Jovius gonosz mesterkélése, ki pirulás nélkül azzal védelmezte kettős hűtlenségét, mikép csupán *színlelésből* hagyta el Honorius szolgálatát, hogy az által a bitorló ügyét még inkább megrontsa. A nyomorult Attalus Rimini síkjain megszámlálhatlan római és barbár tömeg jelenlétében megfosztatott a fejéktől s a bíbortól, és Alarik e jelvényeket Theodosius fiának béke és baratság zálogául küldte el. A visszatért tisztek előbbi állomásaikra helyeztettek vissza; de a letett császár engedelmet kért, hogy a góth táborban maradhasson.

Attalus letétele elháritotta a béke befejezésének egyetlen akadályát. Alarik Ravennához három mértföldnyire közeledett, hogy sürgölje a császári ministerek elhatározását, kiknek fenhéjázása a szerencse változásával ismét visszatért. Alarik felindulását tüzelte azon hír, hogy egy versenyző főnök Sarus, Adolfus személyes ellene, és a balti háznak örökölt ellensége, a palotába fogadtatott. E rettenthetlen barbár háromszázad magával kitört a ravennai kapukon, egy jelentékeny góth csapatot megtámadott és felkonczolt, diadallal visszatért a városba, és egy hírnök által nyilvánosan kijelentette, hogy Alarikot bűnössége a császár barátságából és szövetségéből örökre kizárja.[1]) A ravennai udvar bűne és esztelensége harmad ízben boszultatott

Rómát a góthok harmadszor szállták meg, és kizsákmányolták. K. u. 404. Aug. 24.

[1]) E helyütt Zosimus szövege megvan csonkítva, s hatodik könyve, mely Róma kirablásával végződött, elveszett. Bármily könnyenhivő és részrehajló iró legyen is Zosimus, mégis némi sajnálattal kell tőle búcsut vennünk.

meg Róma nyomorai által. A góth király Róma előtt termett és hihetőleg a rabszolgák és cselédek titkos összeesküvése folytán a salariani kapu éjfélkor csendesen megnyittatott, és a lakosokat a góth harsonák félelmes hangja riasztotta fel. Róma alapítása után 1163 évre, a császári főváros, mely az emberiség jelentékeny részét meghódította és polgárosította, a germán és szittya fajok szabadalmas dühének lett kitéve.

A góthok tisztelete a keresztény vallás iránt.

Mindamellett Alarik nyilatkozványa azon alkalommal, midőn egy meghódított városba benyomult, tiszteletet tanusított az emberiség és a vallás törvényei iránt. Felbátorította katonáit, hogy ragadják meg bátorságuk jutalmát, és gazdagítsák magukat a vagyonos és elpuhult nép zsákmányaival; de egyszersmind intette őket, hogy kiméljék az ellent nem álló polgárok életét, és tiszteljék sz. Péter és sz. Pál templomait, mint szent és megsérthetlen menedékeket. Az éji zavar borzalmai közt számos góth keresztény ujonnan áttérttekhez illő buzgalmat tüntetett ki; s a buzgó keresztény irók szokatlan áhitatuk és mérsékletük több példáját irták le, talán még föl is ékítve. [1])

Róma kirablása és felgyujtása.

Róma kirablása alkalmával méltán dicsértetett meg a barbár erénynek némely ritka és rendkivüli példája. De a Vaticán és az apostoli egyházak szent falai a római népnek csekély részét fogadhatták be: sok ezer hadakozó, különösen a hunnok idegenek voltak a keresztény hit iránt, és méltán föltehetjük, hogy a vad szabadosság pillanatában, midőn minden szenvedély föl van izgatva, a szentirás rendeletei nem nagy befolyást gyakorolhattak a keresztény góthok magatartására sem. Az egykorú irók megegyeznek abban, hogy kegyetlen mészárlás történt, [2]) és a város utczái tömve valának holt tetemekkel, melyek temetetlenül maradtak a rémnapok alatt. A negyvenezer rabszolga irgalom és lelkifurdalás nélkül gyakorolta magán boszuját; és a gyalázatos korbácsütéseket a bűnös vagy gyanús családok vérével mosták le. Róma tisztes asszonyai és szüzei a halálnál is borzasztóbb sértéseknek lőnek kitéve, és az egyházi

---

[1]) Lásd: Ágoston: Civit. Dei. l. I, c. 1—6.

[2]) Jeromos (t. I. p. 121. ad Princip.) Róma kirablására vonatkozólag Virgilius erős kifejezésével él;

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet etc.

történészek a jövő kor bámulatára a női erénynek különös példáit hozzák fel. De a fukarság általános és kielégíthetlen szenvedély, s az általános zsákmányolásnál az aranynak és ékszereknek méltó elsőséget adtak; a legszebb műtárgyakat negédesen megsemmisítették; sok értékes szobrot felolvasztottak, másokat fejszékkel törtek el, hogy rajtok osztakozhassanak. A nyert drágaságok csupán felizgatták a ragadozó barbárok kapzsiságát, kik fenyegetéseket, ütlegeket és kínzó eszközöket használtak foglyaik ellen, hogy rejtett kincseik fölfedezésére kényszerítsék, és az ütések alatt számosan haltak meg, mert képzelt kincseiket felfedezni nem akarták. A góthok erőszakoskodásai Róma épületeire is kiterjedtek; és Sallustius palotájának romjai még Justinián korában is szomorú emlékeül szolgáltak a góth pusztításnak.

Foglyok és menekültek.

Bármily nagy volt légyen a lovag- vagy nép-osztálybeliek száma, kik a római mészárlás alatt elvesztek: azt mégis biztossággal állítják, hogy csupán egy senátor veszett el az ellenség kardja által. De nem könnyű meghatározni azon tömeget, mely a tiszteletre méltó állásból és a szerencsés helyzetből egyszerre a foglyok és menekültek nyomorú sorsára jutott. A foglyok rendesen eladattak, de csakhamar arról győződtek meg, hogy szabadságuk visszanyerése életüket veszélyezteti, és hogy a góthok, hacsak kisértetbe nem hozatnak, hogy haszonvehetlen foglyaikat eladhassák, könnyen felizgathatók azok meggyilkolására; ennélfogva a polgári jogtudomány bölcs intézkedés által elrendelte, hogy a foglyok öt évig kötelezessenek a szolgálatra, mialatt munkájuk árán szabadságukat megváltják. Róma és Itália nyomorai szétűzték a lakosokat a legelhagyottabb, legbiztosabb és legtávolabb fekvő menhelyekre. Igilium kis szigete számos polgárt rejtett el sűrű erdeiben. A nagy birtokok, miket a senátori családok Afrikában bírtak, jó alkalmúl szolgáltak, hogy e vendégszerető tartomány védelme igénybe vétessék. E menekültek legkitünőbbje a nemes és ájtatos Próba, Petronius főnök özvegye volt. Férje halála után feje lett az aniciai családnak, és magán vagyonából három consul fiának költségét fedezte. Midőn a góthok Rómát bevették, kereszténvi megnyugvással tűrte határtalan vagyonának elvesztét, és egy kis hajóra szállva, a tengerről nézte égő palotájának lángjait, és Laeta leányával s Demitrias unokájával, az

ünnepelt szűzzel, Afrika partjaira evezett. Azonban még Proba családja sem menekült Heraclián vezér ragadozó elnyomása elől, ki Róma legnemesebb leányait a syriai kereskedőknek adta el. Itália menekültjei Egyptom és Ásia partjain terjedtek el egész Konstantinápolyig és Jerusalemig; és Sz. Jeromos magán lakhelye Bethlehemben megtelt mindkét nembeli magas rangú koldusokkal, kiknek letünt szerencséje a közrészvétet gerjesztette fel.

A római zsákmány V-ik Károly által.

Az emberi természet igen erős hajlammal bír a jelenkor előnyeinek kicsinyítésére és hátranyainak nagyítására. Tizenegy század tapasztalata folytán az utókor egy felette sajátságos összehasonlítást tehetett, mely szerint biztosan állítható, hogy a vad barbárok, kiket Alarik a Duna parjától vezetett Róma ellen, kevésbé voltak pusztítók, mint azon ellenségeskedések, miket katonái által V. Károly követett el, ki katholikus fejedelem volt, és magát római császárnak czímezte. A góthok hat nap után kiürítették a várost, míg a császáriak kilencz hónapig tartották azt birtokukban; és minden órát a kegyetlenség, rablás vagy kéj valamely utálatos tényével fertőztették be. Alarik tekintélye némi rendet és mérsékletet tartott fenn a vad tömeg között; de Bourbon vezére dicsőn elesett a falak alatt, és a tábornok halála minden fegyelmet fölbontott azon hadseregben, mely az itálok, spanyolok és germánok független nemzeteiből alakult. A tizenhatodik század kezdetén Itália szokásai az emberiség romlottságának igen nevezetes jelét mutatták. A véres bűnök, melyek a társadalom rendezetlen állapotában hatalmasodnak el, azon fínom vétségekkel voltak egyesítve, melyek a művészettel és fényűzéssel való visszaélésből származtak; és a féktelen kalandorok, kik a honszeretet és babona minden előítéleteit megsértették, midőn a római pápa palotáját ostromolták, méltán megérdemlik, hogy az i t á l i a i a k közt legelvetemültebbeknek tartsuk őket. Ugyanez időben a s p a n y o l o k mind az ó-, mind az ujvilág rémei voltak; de bátor szellemüket sötét büszkeség, rablásvágy és kérlelhetlen kegyetlenség gyalázta meg. Sok castiliai, kik Rómát rabolták, a szent inquisitionak meghitt szolgája volt. A g e r m á n o k kevésbé voltak romlottak, mint az itálok, és kevésbé kegyetlenek, mint a spanyolok; de a reformatio első hevében magukba szítták Luther szellemét és alapelveit, és túlbuzgalmuk oda törekedhe-

tett, hogy ledöntsék Antikrisztus trónját, és hogy tűzzel vérrel tisztítsák meg a papi Babylon förtelmeit. —

A győzelmes góthok visszavonulása, kik Rómát hatod napra kiürítették, az eszélyesség és bizonyára nem a félelem következménye volt. Négy évnél több folyt le azon idő óta, mikor Alarik sikerteljesen Itáliába tört egész addig, a midőn utódja Adolfus a góthokat önkénytesen visszavezette, és ezen egész idő alatt ellenőrizet nélkül uralkodtak a tartomány fölött, mely a régiek véleménye szerint, a természet és művészet minden kitünőségét egyesítette magában. Valóban, Itália jóléte, melyet az Antoninok boldogitó korában elért, a birodalom hanyatlásával fokonkint lejebb szállt. A hosszú béke gyümölcsei a barbárok durva érintése folytán elvesztek; és ők maguk nem voltak képesek a fényüzés finomabb ízléseit élvezni, melyek a gyengéd és müvelt itáliaiak használatára készültek.

Alarik kiüríti Rómát és Itáliát zsákmányolja K. u. 410. Aug. 29.

Itália birtoklása a góthok által K. u. 408–412.

Akár hír, akár győzelem vagy gazdagság volt légyen Alarik czélja, e czélt fáradhatlan buzgalommal követte, melyet sem a balsors elnyomni, sem a siker kielégiteni nem bírt. Alig érte el Itália végső határát, már a szomszéd termékeny és békés sziget vonta magára figyelmét. De Sicilia birtoklását is úgy tekintette, mint közvetítő lépést, azon fontos hadjáratra, melyet az afrikai szárazföldre nézve már agyában forralt. A Rhegium és Messina közti vonal 12 mértföld hosszú volt, s a mélység mesés szörnyei, Scylla sziklái és Charibdis örvénye csupán a félénk és ügyetlen tengerészeket ijeszthették el. De alig szállt a góthok első osztálya a hajóra, nagy zivatar támadt, mely sok szállitó hajót elsülyesztett; bátorságukat egy támadható uj zivatartóli félelem megcsökkentette, és az egész terv meghiusult Alarik halála által, mely győzelmeinek rövid betegség után véget vetett. A barbárok vad jelleme kitünt a hősnek temetésekor, kinek bátorságát és szerencséjét fájdalmas dicséretekkel ünnepelték. Nagy fáradsággal elvezették a Busentin vizének folyását, mely Cosentia falait mosta; és miután a római diadaljelekkel felékített királyi koporsót a száraz mederbe elhelyezték, a vizet ismét reá eresztették; a titkos hely, hova Alarik maradványait eltemették, örökre elrejtve maradt azon foglyoknak embertelen megöletése folytán, kik a temetést végrehajtották.

Alarik halála K. u. 410.

Adolfus a góthok királya békét köt a birodalommal, és Galliába megy K. u. 412.

A barbárok személyes gyülölségét és örökölt ellenségeskedését a szükség felfüggesztette, és vezérül a bátor Adolfust, az elhalt fejedelem sógorát egyhangulag megválasztották. Jelleme és politikai rendszere leginkább saját nyilatkozata után itélhető meg, melyet egy kitünő narbonni polgárnak tett, ki a szent földre utazván, azt sz. Jeromosnak beszélte el Orosius történész jelenlétében. „A bátorság és győzelem biztató öntudatában — mondá Adolfus — egykor arra áhítoztam, hogy a mindenség alakját megváltoztassam; megakartam semmíteni Róma nevét, annak romjain a góthok uralmát felállítani, és Augustusként egy uj birodalom alapítójának halhatatlan nevét szerezni. Ismételt tapasztalások által fokonkint meggyőződtem, hogy a törvények lényegesen szükségesek valamely jól rendezett állam fentartására és kormányzására; és hogy a góthoknak vad hajthatlan szeszélye a törvények és polgári kormányzat üdvös jármának elviselésére képtelen. E pillanattól kezdve a dicsőség és nagyravágyás ellenkező tárgyát tűztem ki magamnak; és most őszinte óhajtásom, hogy az utókor hálája elismerje az idegennek érdemét, ki a góthok kardját a római birodalom jólétének nem felforgatására, hanem helyreállitására és fentartására forditotta.“ E békés nézetek mellett Alarik utódja felfüggesztette a hadi müveleteket, békét és barátságot kötött a császári udvarral, és készséggel fogadta el a szolgálatot a zsarnokok és barbárok ellen, kik az Alpokon túli tartományokat nyugtalanították. Mint római tábornok ment Galliába, és katonái a Közép tengertől csakhamar az Oceánig terjeszkedtek. A kicsapongások, miket elkövettek, a barbár ellenség kormányozhatlan szellemét tanusítják, mely a békét és fegyelmet nem türheti. Itália fényüzése inkább meglankasztotta a góthok bátorságát, mint szelidítette mérsékletüket, és ők elsajátították a polgárisult társadalom bünеit, a nélkül, hogy annak müvészetét és intézményeit utánozták volna.

Házassága Placidiával K. u. 414.

Adolfus vallomásai hihetőleg őszinték valának és a birodalom ügyéhez való ragaszkodását biztosította azon befolyás, melylyel egy római herczegnő, szive és elméje fölött birt. Placidia, a nagy Theodosiusnak második nejétől Gallától származott leánya a konstantinápolyi palotában neveltetett. Midőn Alarik Rómát először megszállotta, Placidia 20 éves lehetett, és unokanővérének Serenának megöletésébe való készséges

beleegyezése kegyetlen és háládatlan színben tünik föl, mely a viszonyok szerint, gyengéd korának tekintetbevétele mellett, súlyosbítható, vagy menthető. Mint fogoly kénytelen volt a góth tábort követni, de tiszteletteljes bánásmódban részesült. Fényes születése, virágzó ifjusága és finom modora mély benyomást tettek Adolfus keblére, ki arra áhítozott, hogy a császár testvérének neveztessék. Honorius ministerei megvetéssel utasították vissza a szövetséget; de Theodosius leánya vonakodás nélkül fogadta el a győző ohajtását, ki nem volt oly deli termetü, mint Alarik, de kecs és szépség tekintetében fölülmúlta őt. A házasság végre lőn hajtva, mielőtt Itáliát elhagyták volna, de az ünnepélyt talán csak házasságuk évnapján Narbonneban tartották meg; mely alkalommal Adolfus Placidiának menyegzői ajándékokat adott, melyek saját hazájának ritka és felséges ragadmányaiból állottak. Attalus, ki oly hosszú ideig volt a szerencse és a góthok játékszere, igazgatta a menyegzői énekkart, és a letett császár talán az énekmester dicsősége után sovárgott.

A góth kincsek.

A száz medencze arany és ékszer, melyet Placidia nász-ajándokul kapott, jelentéktelen részét tette a góth kincseknek. Ezek közt különös említést érdemel a hires missorium vagy nagy tál ötszáz font tömör aranyból, melynek azonban értékesebb részét a drágakövek és a művészet tette. Midőn e kincs Spanyolország meghódítása után az arabok kezébe került, még egy nevezetesebb tárgyat bámultak meg; ez egy három sor igazgyöngygyel bekörített egy darab smaragdból készült meglehetős nagy asztal volt, mely 365 ékkövekkel kirakott — tömör arany lábon állott és melynek értékét ötszázezer darab aranyra becsülték. E kincsek legnagyobb része a birodalom, és talán Róma zsákmányaiból került ki.

Törvények Itália és Róma föllegitésére. K. u. 410–417.

Miután Itália a góthok elnyomása alól felszabadult, a palotai fondorlatok közepett sikerült valamely tanácsosnak a megsanyargatott tartomány sebeit enyhíteni. Egy bölcs és emberszerető intézkedés által a legtöbbet szenvedett nyolcz tartomány, u. m: Campania, Toscana, Picenum, Samnium, Apulia, Calabria, Bruttium és Lucania öt évi adómentességet nyert; a rendes adó egy ötödrészre szállíttatott le, és még ezen ötödrész is a nyilvános posták helyreállítására fordíttatott. Egy másik törvény által azon vidék, mely kipusztult, csekély bér mellett

a szomszédoknak vagy idegeneknek osztatott ki. Ugyanazon időben általános bűnbocsánat hirdettetett ki, mely megszüntette az *önkénytelen* sérelmek minden bűneit és emlékét, mely sérelmeket Honorius szerencsétlen alattvalói az általános rendetlenség és köznyomor alatt elkövettek. Különös figyelem fordíttatott a főváros helyreállítására; kevesebb mint hét év alatt a góth betörés nyomai csaknem elenyésztek, s a város régi fényét és nyugalmát visszanyerni látszott. A tiszteletre méltó Matrona kijavította a borostyán koszorút, melyet a háborúk zivatarai széttéptek, és még hanyatlásának ez utolsó perczében is a boszú, győzelem és örök uralom álmaiban ringatta magát.

Heraclián afrikai vezér zendülése és elnyomása. K. u. 413.

E látszólagos nyugalmat hamar megzavarta egy ellenséges hajóhad közeledése azon tartományból, mely a római népnek napi szükségleteit fedezte. Heraclián afrikai vezér, ki a legnehezebb és legszorultabb viszonyok közt tevékeny hűséggel védelmezte Honorius ügyét: consulsága évében arra vetemedett, hogy pártütővé legyen, s a császári czimet fölvegye. A Tiberis kikötőjében horgonyt vetett roppant hajóhada, mely valóban felülmúlta Xerxes és Nagy Sándor tengeri hajóit, ha azok száma, – a mi hihetetlen – csakugyan 3200-ra rúgott. Daczára ezen fegyveres erőnek, mely a föld legnagyobb birodalmát is felforgathatta, vagy helyreállíthatta volna, az afrikai bitor igen gyenge és csekély benyomást gyakorolt versenytársának tartományaiban. A mint hadseregével a parttól elindult, egy császári kapitány által körülvétetett, és annyira megijedt, hogy szerencséjét és barátait elhagyva, egyetlen hajóval elmenekült. Midőn Karthagóba érkezett, az egész tartomány, az ily méltatlan vezért megvetve, hűségre tért. A forradalmár Memóryban fejeztetett le, és csekély vagyonát a bátor Constantius nyerte el, ki megvédelmezte a trónt, melyet később gyenge fejedelmével megosztott. Honorius hallatlan közönynyel szemlélte Róma és Itália nyomorait; [1]) de midőn Attalus és Heraclián forradalmait hallotta, természetének megmerevült ösztöne egy pillanatra fölébredt. Az eseménydús és érdekes elbeszélés folyamában könnyen elfelejthetnők az ily fejedelem halálának megemlítését:

[1]) Jellemzésül felhozzuk azon adomát, hogy Honorius nagy nyughatatlanságba jött, midőn Róma elvesztét hallotta, de ismét megnyugodott, midőn megtudta, hogy nem ily nevü csirkéje, hanem csak a világ fővárosa veszett el.

ennélfogva ovatosság szempontjából megjegyezzük, hogy Róma utolsó megszállását körülbelül 13 évvel élte túl.

Forradalmak Galliában és Spanyolországban. K. u. 409—413.

Constantin bitorlása, ki a bíbort a britanniai legióktól fogadta el, sikeres volt és biztosnak látszott. Jogát elismerték Antoninus falaitól egész Hercules oszlopáig. Honorius rokonának vérével befertőztetve, a ravennai udvartól, melylyel titkos levelezésben állott, kicsikarta forradalmi igényeinek helybenhagyását. Constantin ünnepélyes igérettel ajánlotta, hogy Itáliát a góthoktól felszabadítja, mi végre egész a Po partjáig ment, de csakhamar visszatért arlesi palotájába. De e múló boldogulást megszakította és megrontotta Gerontius vezér lázadása, ki egyike volt legbátrabb tábornokainak, s a ki Constantin fiának, a már szinte bíborral felruházott Constansnak távolléte alatt Spanyolországot kormányozta. Nem tudni mi okból, Gerontius a helyett, hogy maga vette volna fel a fejéket, azt Maximus barátjára ruházta, ki Tarragonában lakott; mi alatt a tevékeny vezér a Pyrennéken átment, hogy a két császárt Constantint és Constanst meglepje, mielőtt védelmükre készülhetnének. Constanst Viennában elfogatta, és azonnal lefejeztette; az apa Arlesbe vonulva állott ellent, de e várnak meg kellett volna magát adnia, ha az itáliai hadseregnek közeledése föl nem menti. Honorius neve s a törvényes császár nyilatkozványa meglepte a vetélkedő forradalmárokat. Gerontius, katonáitól elhagyva, Spanyolország határára menekült, hol életének utolsó perczében római bátorsága megmentette nevét a feledékenységtől. Hűtlen katonái éjfélkor körülvették a házat, és ő védte magát, míg minden nyila és dárdája elfogyott; ekkor neje kérelmére ennek nyakát metszette, magának pedig egy rövid gyilkot döfött szívébe. Maximust a barbárok Honoriusnak szolgáltatták át, kit miután Ravennában és Rómában a népnek mutogattak, nyilvánosan kivégeztek.

Constantius tábornok jelleme és győzelmei.

Constantius tábornok, ki közeledése által Arles városát az ostromtól fölmentette és Gerontius katonáit szétverte, született római volt; és ezen nevezetes megkülönböztetés élesen jellemzi a katonai szellem hanyatlását a birodalom alattvalói közt. A szigor és fenség, mely alakján észlelhető volt, a nép véleményében méltóvá tette őt a trónra, melyet később el is nyert. A mily vonzó és kellemes volt a magán életben, oly bátorító és rettenthetlen a csatában; nagy, tüzes szemei félelmet gerjesztettek az

ellenségben, és saját katonáit a győzelem bizonyosságával lelkesítették. A ravennai udvartól azon fontos megbízást kapta, hogy a nyugati tartományokban a forradalmat irtsa ki, és a császár Arles városában ismét bekeríttetett, de ez időt Constantin a frankok és alemannokkal alkudozásra használta fel, és követe Edobik csakhamar egy hadsereg élén tért vissza. A római tábornok a helyett, hogy bevárta volna megtámadtatását, bátran s talán bölcsen eléje ment a barbároknak, kiket szét is vert. Edobik egy barátjának házába menekült, ez azonban jól tudta, hogy vendégének feje a császári tábornok előtt kedves és gyümölcsöző ajándék lesz. Constantin ekként utolsó reményétől is megfosztva, megadta magát azon ünnepélyes ígéret mellett, hogy személye biztosítva leend. De csakhamar azt tapasztalta, hogy a becsület- és őszinteség elvei, melyek Constantius rendes magatartásának irányúl szolgálhattak: a politikai erkölcs laza tanai előtt meghajoltak. A római tábornok valóban nem akarta borostyánait Constantin vérével beszennyezni; azonban a lemondott császárt, Julián fiával együtt erős őrizet alatt Itáliába küldte, hol mielőtt a ravennai palotához értek volna, a halál szolgáival találkoztak.

A bitor Constantin halála K. u. 411. Novb. 28.

Azon időben, midőn általában elismertetett, hogy személyes érdem tekintetéből az egész birodalomban csaknem minden ember fölötte áll a két fejedelemnek, kiket a születés véletlensége helyezett a trónra: folyton új bitorlók merültek fel, kiket elődjeik sorsa nem riasztott vissza. E szerencsétlenség leginkább Spanyolországban és Galliában volt érezhető, hol a rend és engedelmesség elveit a háború és forradalom eloltotta. Mielőtt Constantin a bíborról lemondott volna, az arlesi megszállás negyedik havában azon hír terjedt el, hogy Mainzban az alánok s a burgundok királyainak ösztönzésére Jovinus fölvette a fejéket. Jovinus kormányzata rövid történetében minden körülmény homályos és rendkivüli. Midőn a góthok két évvel Róma megszállása után Galliába tették át szállásukat, a letett Attalust magukkal vitték, hogy a körülmények szerint zenészül vagy fejedelmül használják; és Adolfus őt bízta meg azon dicstelen föladattal, hogy Gallia bitorlójával alkudozzék. De ismét meglepetéssel olvassuk, hogy Jovinus, Attalus tanácsait visszautasítva, saját testvérét Sebastianust ruházta fel a bíborral, és eszélytelenül elfogadta Sarus szolgálatát, midőn e derék had-

Jovinus, Sebastianus és Attalus bitorlók eleste K. u. 411—416.

vezér kénytelen volt Honorius udvarát elhagyni, ki sem jutalmazni, sem büntetni nem tudott. Adolfus egy alkalmas pillanatban körülvette Sarust, és őt 20—30 társával együtt leölte. Ezután Adolfus ismét hallgatott a szeretet és eszélyesség tanácsaira, és Placidia testvérét arról biztosította, hogy a két zsarnok Jovinus és Sebastianus fejét tüstént Ravennába küldendi; mit halogatás nélkül teljesített is. A szerencsétlen Attalus alattvalók és szövetségesek nélkül maradván, hajóra szállt, hogy Spanyolországban keressen magának biztos menedéket; de a tengeren elfogták és Ravennába Honorius elé kisérték, hol a bámuló tömegnek mutogatták. Ugyanazon büntetésben részesült, a melylyel egykor versenytársát fenyegette; két ujjának levágatása után Lipari szigetére örökös számkivetésre itéltetett, hol illő ellátásban részesült. Honorius kormányzatának hátralevő idejét nem zavarta meg több forradalom; és megjegyezhetjük, hogy öt év alatt hét bitorló hajolt meg oly fejedelem szerencséje előtt, ki maga sem észszel, sem akarattal nem bírt.

A svevek, vandalok és alánok Spanyolországba törnek. K. u 409. Okt. 13.

Spanyolország Róma ellenségeitől a tenger, a hegyek és a közbeeső tartományok által minden oldalról elválasztva lévén, e helyzet sokáig biztosította e távoli és elkülönített tartomány nyugalmát; és a benső boldogság biztos jeléül megjegyezhetjük, hogy négy század lefolyása alatt Spanyolország igen kevés anyagot szolgáltatott a római birodalom történetének. Azon barbárok nyomait, kik Gallienus alatt a Pyrennéken áthatoltak, hamar a béke visszatérése enyésztette el; és a keresztény korszak negyedik századában Merida, Cordova, Sevilla, Bracara és Tarragona a birodalom legkitünőbb városai közé soroltattak. Az állat-, növény- és ásványország gazdagságát a szorgalmas nép ügyessége felhasználta és feldolgozta; s azon különös előnye, hogy a hajózás minden kellékével bírt, igen kiterjedt és jövedelmező kereskedést biztosítottak számára. Mindaddig, míg a hegyek védelme nemzeti katonákra bízatott, a barbárok minden kisérleteit sikerrel verték vissza. De a mint ezen állomások a Constantin szolgálatában álló honorianusi bandáknak adattak át: Spanyolország kapui hűtlenség folytán a góthok kezére kerültek. A svevek, vandalok és alanok betörtek, s a beözönlő áradat ellenállhatlan erővel terjedt el Gallia határától egész az afrikai tengerig. Spanyolország szerencsétlenségeit, legékesebben szóló történésze következőleg

adja elő: „A legborzasztóbb nyomorúságok követték e népek betöréseit, kik egyenlő dühvel pusztították a városokat és a nyilt tartományt. Az éhség előhaladása a nyomorult lakosokat arra késztette, hogy saját embertársaik húsával táplálkozzanak. Az éhséget döghalál követte, és a haldoklók hörgése csupán az élők irígységét költötte fel. Végre a barbárok maguk telepedtek meg az elnéptelenedett vidékeken. A régi Castiliát a svevek és vandalok osztották fel maguk között; az alánok Carthagena és Lusitania tartományaiban széledtek el; és a termékeny Boeticát a vandalok egy másik ága, a silingek foglalták el. Az elosztás után a hóditók uj alattvalóikkal viszonyos kötelezettségekkel összekötött szerződésre léptek; a földeket ismét művelték, s a városokat és falvakat a meghóditott nép ujra megszállta. A spanyolok legnagyobb része a szegénység és barbárság ez állapotát eléje helyezte a római kormányzat szigorú elnyomásának, mind a mellett voltak sokan, kik eredeti szabadságukhoz ragaszkodva, különösen a galliciai hegyek közt, — a barbár jármot visszautasították.“ [1])

Adolfus a góthok királya Spanyolországban megy. K. u 414.

Jovinus és Sebastiánus fejeinek fontos ajándéka bebizonyította Adolfus barátságát, és Galliát tetsvérje Honorius iránti engedelmességre visszaterelte. A béke összeférhetlen volt a góth király helyzetével és jellemével. Készséggel fogadta tehát el az ajánlatot, hogy győzelmes fegyvereit a spanyol barbárok ellen fordítsa; minélfogva átment a hegyeken, s a császár nevében elfoglalta Barcellonát. Adolfusnak római menyasszonya iránti szeretetét sem az idő, sem a birtoklás nem gyengítette meg; és úgy látszott, hogy fiának születése, kit kitűnő nagyatyja után Theodosiusnak nevezett, őt a birodalom érdeke iránt örökre le fogja kötni. A gyermek azonban meghalt, és Barcellona közelében egy ezüst koporsóban eltemettetett. Nemsokára Adolfus egy szolgája által, kit oktalanul Sarustól fogadott, barcellonai palotájában megöletett, és utódául Singerik, Sarus testvére választatott meg, ki legelőször is Adolfusnak első feleségétől nemzett hat gyermekét ölette meg. A szerencsétlen Placidia kénytelen volt mint fogoly, 12 mértföldet gyalogolni azon barbár lova előtt, ki szeretett és mélyen sajnált férjét megölte.

Halála K. u. 415. August.

---

[1]) Mariana de rebus Hispan. l. V. c. 1. tom. I. p. 148.

De Placidia csakhamar a boszú örömében részesült; dicstelen szenvedései fölizgathatták a boszús népet a zsarnok ellen, ki bitorlásának hetedik napján orozva meggyilkoltatott. Singerik halála után Walliát választották fejedelmül. Ez Barcellonából az atlanti oceánig vezette hadseregét, melyet a régiek úgy tiszteltek és rettegtek, mint a világ határát. De midőn Spanyolország déli hegyeihez ért, s a sziklák tetejéről, melyet most a gibraltári erőd foglal el, Afrika termékeny partjait megpillantá: ujra feltámadt benne a hóditás terve, melyet Alarik halála megszakított. A szelek és hullámok ismét meghiusították a góthok vállalatát; és ily helyzetben Adolfus utóda nem utasította többé vissza a római követ ajánlatát, melyet a bátor Constantius közeledése támogatni látszott. Ünnepélyes békét kötött tehát, minélfogva Placidiát tiszteletteljesen visszaadta testvérének; az éhes góthok hatszázezer mérték gabonát kaptak; és Wallia a birodalom szolgálatára ajánlotta fel kardját. A spanyol barbárok közt azonnal véres háború támadt; és a nyugati császár nyugodtan szemlélte a közös ellenség kölcsönös öldöklését. A makacs háború három évig tartott, mely alatt Wallia kiirtotta a silingeket, kik a boeticai tartomány dicső jólétét helyrehozhatlanul elpusztították. Megölte az alánok királyát, és e vándor szittya maradványok a vandalok közé keveredve, ezekkel azontúl összevegyültek. Szétverte a sveveket, kik Gallicia hegyei közé menekültek, és ekként egész Spanyolországot Honorius iránti engedelmességre terelte. E győzelmek felbátorították a ravennai udvart, hogy gyenge fejelmük diadalait megünnepeljék. Honorius a régi győzők módjára ment Rómába, és bizonyára találkoztak költők és szónokok a tisztviselők és püspökök közt, kik Honorius császár szerencséjét, bölcseségét és legyőzhetlen bátorságát dicsőitették.

A góthok meghódítják és helyreállítják Spanyolországot. K. u. 415—418.

A győzelmes góthok, miután a Dunát 43 évvel előbb átlépték, ünnepélyes egyesség alapján a „második Aquitaniába“ telepíttettek meg, mely tengeri tartomány a Garonne és Loire közt fekszik, és Bordeaux hatósága alá tartozott. Ezen, a tengeri kereskedelemre nézve felette előnyös fekvésű főváros, rendes és finom modorban épült, és nagyszámu lakossága vagyonosság, műveltség és modorának finomsága által tünt ki a többi gallok között. A szomszéd tartomány, melyet elragadólag Éden kertjéhez hasonlítottak, termékeny földdel és mérsékelt éghaj-

Letelepedésük Aquitaniában. K. u. 419.

lattal bír, s a góthok harczias foglalkozásaik után, bőven kimerítették Aquitania gazdag szőlőit. A gótb határok később kiterjesztettek, és Alarik utódai Toulousba tették át székhelyeiket. Honorius uralkodásának utolsó éveiben a **góthok,** a **burgundok** és a **frankok** állandó helyet kaptak Gallia tartományai-

A burgundok. ban. A burgundoknak engedett tartomány mint herczegség és vidék maiglan megtartotta nemzeti elnevezését. A frankok Brabantban annyira elszaporodtak, hogy független hatalmukat a Maas és Schelde vize hosszában egész a második, vagy alsó Germaniára kiterjesztették. Ezek mind történelmi tények; de a frank birodalomnak Faramond általi alapítása, a hódítmányok, törvények, sőt ezen hősnek még létezése is a mai kritikusok részrehajlatlan szigora által méltán kétségbe vonatott.

A barbárok állapota Galliában K. u. 420. s. t. b.

Gallia gazdag tartományainak romlása e barbárok letelepedésétől számítható, kiknek szövetsége veszélyes és nyomasztó volt, s a kiket szenvedély vagy érdek szeszélye a közbéke megszegésére ösztönzött. Nagy és részrehajló váltságdíjat vetettek azokra, kik a háború nyomorait elkerülték; és a legszebb és legtermékenyebb vidéket maguknak tartották meg, és a reszkető benszülöttek sohajtva engedték át atyáik örökségét. De hisz e benső szerencsétlenségeket a rómaiak nem csak a külső hóditás negédében, hanem a polgári viszályok őrjöngései között maguk is érezték és előidézték. A triumvirek Itália legvirágzóbb tizennyolcz telepítvényeit számkivetették, s földjeiket és házaikat azon veteránok közt osztották ki, kik Caesar halálát megboszulták, és saját hazájuk szabadságát elnyomták; s Augustus legiónáriusai több erőszakot és igazságtalanságot követtek el, mint a barbárok, kik Honorius alatt Galliába törtek. Nem könnyen menekült Virgilius azon centurio kardja elől, ki Mantua közelében gazdaságát bitorolta; [1]) de a bordói Paulinus oly összeg pénzt kapott a góth vevőtől, melyet örömmel és meglepetéssel fogadott el. A győző gyülöletes neve a barátságosabb *vendég* elnevezésre változtattatott; Honorius s utódainak czíme, azok törvényei és polgári tisztviselői még mindig tiszteletben tartattak; s a góth fejedelmek, kik legfőbb hatalmukat benszülött alattvalóik fölött függetlenül gyakorolták: a császári

[1]) O Lycida, vivi pervenimus: advena nostri
(Quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: Haec mea sunt; veteres migrate coloni.

hadseregben a tiszteltebb főtábornoki rang után áhítoztak. Ilyen volt az önkénytelen tisztelet, melyet a római név még mindig előidézett azon harczosoknál, kik a Capitolium zsákmányait diadallal hurczolták el.

Forradalom Britanniában és Armoricában. K. u. 409.

Míg Itáliát a góthok pusztíttották, és túl az Alpokon a zsarnokok egész sora nyomta el a tartományokat: a brit sziget elvált a római birodalom testétől. A rendes erő, mely a távoli tartományt őrizte, fokonkint elvonatott, és Britannia védelem nélkül tétetett ki a szász tengeri rablóknak, s Irlandia és Caledonia vadainak. E kétségbeesett állapotban a britek nem támaszkodtak többé a hanyatló birodalom késedelmes és kétséges fejedelmére. Fegyveresen összegyülekeztek, a betörőket visszaüzték, és örömmel fedezték fel saját erejüket. Hasonló nyomor által sanyargatva, és ugyanazon szellem által ösztönöztetve: az armoricai tartományok — a Szajna és Loire közt — a szomszéd sziget példáját követték. Kiüzték a római tisztviselőket, és szabad kormányzatot állapítottak meg a nép közt, mely oly soká volt alávetve a fejedelem önkényes akaratának. Honorius azonnal megerősítette Britannia és Armorica függetlenségét. A bitorlók eleste után, Armorica ugyan visszacsatoltatott a birodalomhoz; de engedelmessége tökéletlen és bizonytalan volt. Britannia azonban menthetlenül veszve lett. De mivel a császárok e távoli tartomány függetlenségét elismerték, a hü alávetettség és védelem igényeit később a nemzeti barátság kölcsönös és önkénytes jó szolgálatai váltották fel.

Britannia állapota. K. u. 409—449.

E forradalom halomra döntötte a polgári és katonai kormányzat mesterséges épületét, és a független tartomány 40 évig, egész a szászok megérkezéseig, a papok, a nemesek s a helyhatósági városok tekintélye által kormányoztatott. A rómaiak védelme alatt 92 jelentékeny város támadt, és ezek közől 33, nagyobb szabadalmak által különböztetett meg a többiek fölött. Ezen városok mindegyike úgy, mint a birodalom összes többi tartományaiban, egy törvényes testületet képezett, melynek czélja a házi rendtartás kezelése volt, és a helyhatósági kormányzat hatalma a római alkotmány eredeti mintája szerint az évi tisztviselők, a választott tanács, s a népgyülés közt volt felosztva.

A hét galliai tartomány gyülekezete. K. u. 418.

Némileg nevezetes, vagy inkább igen természetes, hogy Britannia és Armorica forradalmainak Gallia engedelmes tartományai közt a szabadság némi látszatát kellett előidézni. Egy

ünnepélyes rendelet által mely tele volt az atyai indulat legkomolyabb biztositásaival, — miket a fejedelmek oly gyakran kimondanak, de ritkán éreznek, — Honorius császár azon czélzatát fejezte ki, hogy a *hét tartomány* évi gyülést tartson. Arles volt kitűzve a gyülekezet helyéül, mely évenkint 28 napig tartott Augustus 15-től egész September 13-ig. A gyülekezet állott Gallia praetori főnökéből, hét tartományi kormányzóból, és mintegy 60 város tisztviselőiből, és talán püspökeiből, végre illő, de határozatlan számú vagyonos földbirtokosokból, kik méltán úgy tekinttettek, mint tartományuk képviselői. Ezek felhatalmaztattak fejedelmük törvényeinek magyarázatára és közlésére; képviseltjeik panaszainak és kivánságainak előterjesztésére; a túlságos és egyenlőtlen adók mérséklésére; és minden helyi, vagy nemzeti fontosságú tárgyak fölötti tanácskozásra, mely a hét tartománynak békéjét, vagy jólétét előmozdíthatá. Ha ily intézmény, mely a nép érdekét a kormányzatba vonta, Trajan, vagy az Antoninok által az egész birodalomban meghonosíttatott volna: az alattvalók jogai és szabadalmai megőrizték volna a fejedelem trónját; az önkényes kormányzat visszaéléseit meg lehetett volna előzni vagy javitani; és a hazát a bennszülött szabad emberek fegyverei védték volna meg. De a birodalom hanyatlása korában, midőn az egészség és élet minden élve ki volt merülve, a részletes orvoslás e késői alkalmazása nem volt képes jelentékeny és üdvös eredményt előidézni. Honorius császár bámulatát fejezi ki, hogy a vonakodó tartományokat oly szabadalom elfogadására kénytelen erőltetni, melyet maguknak a legnagyobb buzgalommal kellene sürgetni. Három, vagy öt font arany büntetés volt szabva a megnem jelenőkre, kik a szabad alkotmány e képzelt ajándokát, mint elnyomóik utolsó és legkegyetlenebb gúnyját, elutasítani látszottak.

XXXII. FEJEZET.

Arcadius keleti császár. — Eutropius közigazgatása és kegyvesztése. — Gainas lázadása. — Chrisostom sz. János üldöztetése. — II. Theodosius keleti császár. — Nővére Pulcheria. — Neje Eudocia. A persiai háború, és Armenia felosztása.

A keleti birodalom K. u. 395—1453.

Arkadius uralkodása. K. u. 395 - 408.

A római világ felosztása Theodosius fiai közt, a keleti birodalom végleges megállapítását jelzi, mely Arcadius uralkodásától kezdve Konstantinápolynak a törökök által lett elfoglalásáig 1058 évig állott fenn, korai és örökös hanyatlás állapotában. E birodalom fejedelme fölvette és makacsul megtartotta a *„Rómaiak császára"* hiú és végre képzeletivé vált czímét; és a *Caesar* és *Augustus* örökölt elnevezések folytonosan azt jelentették, hogy ő törvényes utóda azon legelső férfiaknak, kik a legelső nemzet fölött uralkodtak. A konstantinápolyi palota versenyzett, és tán felülmúlta Persia nagyszerűségét; és sz: Chrisostom áradozó beszédei dicsőitik, de egyszersmind kárhoztatják Arcadius uralkodásának pompás fényűzését. „A császár — mondja ő — fején vagy egy fejéket, vagy egy arany koronát visel, mely megbecsülhetlen értékű drága kövekkel van kirakva. Ez ékességek s a bíbor öltözékek csupán szentelt személye számára vannak fentartva, és selyem ruhái arany sárkányok alakjaival vannak kihimezve. Trónja tömör arnyból készült. Valahányszor nyilvánosan megjelen, udvaronczai, őrei és szolgái környezik. Ezek dárdája, pajzsa, mellvérte, lovuk kantára és takarója vagy aranyból vannak, vagy aranyozottak; és a pajzsuk közepén kiálló nagy fényes kúp apróbb kúpokkal van körülvéve, melyek emberi szemet ábrázolnak. A két öszvér, melyek a császári kocsit húzzák, egészen fehérek és aranytól fénylők. Maga a kocsi tiszta és tömör arany, mely bámulatra ragadja a nézőket, kik a bíbor-függönyt, fehér szőnyeget, a drága nagy köveket és fénylő arany lemezeket szemlélik, melyek a kocsi mozdulatával

lengve csillognak. A császár ábrázolata fehér, kék mezőn; a császár trónján ül, fegyverei, lovai és őrei által körülvéve, és legyőzött ellenei lánczokban hevernek lábainál.“ Constantin utódai örök székhelyüket azon városba helyezték, melyet ő Europa és Ásia határán alapított. Az ellenség fenyegetéseire nézve hozzáférhetlenek levén, minden széllel megkapták minden éghajlat kötelezett termékeit; míg bevehetlen erődük a barbárok ellenséges kisérleteivel még századokon át daczolt. Birtokaikat az Adriai tenger és a Tigris folyam határolta. A népes tartományok székhelyei voltak a művészetnek és tudománynak, a fényűzésnek és jólétnek. A kormányzat alakja egyszerű tiszta monarchiai volt; a *Római Respublica* czíme a latin tartományokra szorítkozott; és a konstantinápolyi fejedelmek nagyságukat népük szolgai engedelmessége szerint mérlegelték. Az alattvalók, kik magukat egy ur önkényes akaratának alávetették, képtelenek valának életüket és vagyonukat a barbárok megtámadásai ellen megőrizni, vagy szellemüket az előitélet borzalmai ellen megvédeni.

Eutropius közigazgatása és jelleme. K. u. 395—399.

Arcadius és Honorius uralmának első eseményei oly benső összeköttetésben valának fűzve, hogy a góthok forradalma és Rufinus eleste már méltán a nyugat történelmében nyert helyet. Megjegyeztük hogy Eutropius, a konstantinápolyi palota főheréltjeinek egyike, volt utóda a fenhéjázó ministernek, kinek megromlását ő befejezte, de a kinek bűneit csakhamar utánozta. Az állam minden rende meghajolt az uj kegyencz előtt s a nyájas és engedelmes alávetés arra bátorította őt, hogy a törvényeket megsértse, s a mi még nehezebb és veszélyesebb — hazája szokásait kigúnyolja. Arcadius leggyengébb elődjei alatt a heréltek uralma titkos, és csaknem láthatlan volt. Behízelegték magukat a fejedelem bizalmába, de látható foglalkozásuk egyedül a ruhatár s a császári hálószoba alacsony szolgálatára szorítkozott. Suttogva igazgathatták a nyilvános tanácsot, és roszakaró vádoskodásukkal beszennyezhették a legkitünőbb polgárok hírnevét és szerencséjét; de soha sem bátorkodtak a birodalom élére állani, vagy az állam nyilvános méltóságait megszentségteleníteni. Eutropius volt az első e mesterséges nemből, ki egy római tisztviselő és tábornok jellemét bátorkodott felvenni. Néha a piruló tanács jelenlétében fellépett a szószékre, hogy kimondja az itéletet, vagy kidolgozott beszédeket

tartson; és néha lóra ült a hadsereg élén, hősies ruházatban és fegyverzettel. A szokás és illem megsértése mindig gyenge és alárendelt kebelre mutat; és úgy látszott, hogy Eutropiusnak sem jutott kárpótlásul esztelen törekvéseért valamely fensőbb érdem, vagy kiviteli képesség. Előbbi életrende nem avatta őt be a törvények tanulmányozásába, sem a hadgyakorlatba; alávaló és sikertelen kisérletei iránta titkos megvetést támasztottak; a góthok nyilván ohajtották, hogy mindig *tly* tábornokok vezessék a római hadsereget; és a minister neve nevetségessé tétetett, mi egy nyilvános jellemre nézve veszélyesebb a gyülöletnél. Arcadius alattvalói elkeseredtek, midőn arra emlékeztek, hogy ezen rút és kiélt herélt, ki a férfias mozdulatokat oly esetlenül utánozta, a szolgaság elvetemült állapotában született; hogy, mielőtt a császári palotába fogadtatott volna, száz úr adta el és vette meg; ki ifjusági erejét mindenféle alacsony és becstelen szolgálatban merítette ki; és a ki végre öreg korában mint szegény szabadon bocsáttatott. Míg e dicstelen adatok köröztek, Eutropius a legrendkivülibb kitüntetésekben részesült. A tanácsban, a fővárosban s a tartományokban érez, vagy márvány szobrokat emeltek neki, melyek az ő polgári és katonai erényeinek jelvényeivel diszíttettek fel, és melyekre „Konstantinápoly harmadik alapítója" pompás czíme iratott. Patriciusi rangra emeltetett, s a negyedik század utolsó éve egy herélt és rabszolga Consulsága által lőn beszennyezve. [1])

Megvesztegethető és igazságtalan.

Rufinus bátor és élénk keblét inkább a vérszomjas és boszúálló szellem vezérelte; de a herélt fukarsága ép oly kevéssé volt kielégíthető, mint a praefectusé. Mindaddig, míg az elnyomókat fosztogatta ki, kik a nép zsarolása által gazdagodtak meg: irigység vagy igazságtalanság nélkül elégíthette ki vágyait; de rablási ösztöne csakhamar megtámadta a vagyont, mely törvényes örökösödés, vagy dicséretes szorgalom által szereztetett. Claudián élénken rajzolja az államhivatalok nyilvános árverelését mondván: „A herélt tehetlensége egyedül fu-

[1]) Lásd Claudián két könyvét, melyeket Eutropius ellen fogalmazott. Ezek valóban igen finom és szellemdús gúnyversek; de történelmi szempontból értékesebbek lennének, ha becsmérlései kevésbé általánosak, és inkább mérsékeltek volnának.

karságának ösztönzésére szolgált; ugyanazon kéz, mely szolgai állásában apró lopásokban és gazdája szekrényeinek feltörésében gyakorolta magát, most a világ kincsei után kapkod; és ezen becstelen birodalmi császár megbecsli és elosztja a római tartományokat a Haemus hegyétől egész a Tigrisig. Emez nyaralójának árán lett ásiai proconsul; amaz nejének ékszerein megvette Syriát, és a harmadik siránkozik, hogy a bythiniai kormányzóságot ősi vagyonáért cserélte el. Eutropius előszobájában egy nagy tábla van nyilvánosan kifüggesztve, melyen a tartományok ára fel van jegyezve. Pontus, Galatia és Lydia különböző értéke pontosan megvan jelölve. A herélt az általános elaljasodás által ohajtaná elenyésztetni személyes becstelenségét; és a mint ő pénzért adatott el, az egész emberiséget pénzért kivánná eladni.“ A nyilvános méltóságok ilymódon való lealjasítása, biztosította a jövő bűnök büntetlenségét; de a kincs, melyet Eutropius az elkobzások által szerzett, már jogtalanság által szennyeztetett be. A hóhérok sok nemes vért ontottak ki, és a birodalom legsivatagabb szélei ártatlan és kitűnő számüzöttekkel töltettek meg. A kelet tábornokai és consulai közt Abundantiusnak volt legelsőbb oka Eutropius haragjának következményeitől félni. Ő azon megbocsáthatlan bűnnek volt okozója, hogy ezen elvetemült rabszolgát a konstantinápolyi palotába hozta; és némi dicséretet érdemel a hatalmas, a háladatlan kegyencz, hogy jóltevőjének csupán kegyvesztése által ki volt elégítve. Abundantius elvesztette minden vagyonát, és Pityusba a római világ legvégső határára számüzetett. Timasiust, ki Theodosius császár alatt a római hadseregnek nagy mestere és főtábornoka volt, hűtlen összeesküvés címe alatt saját védencze Bargus vádolta be. A tábornok örökre számüzetett a lybiai sivatag közepén fekvő elhagyatott Oasisra, hol fiával együtt elveszett.

Egy kegyetlen és igazságtalan felségárulási törvény. K. n. 397. Sept. 4.

A közgyülölet és egyesek kétségbeesése folytonosan fenyegette Eutropius biztonságát, és mindazokét, kik szerencséjéhez voltak kötve, vagy megvásárolható kedvezménye által előmozdíttattak. Kölcsönös védelmükért egy biztonsági törvényt talált fel, mely az emberiség és igazság minden elveit megsértette. I. Elrendeltetett Arcadius nevében és tekintélye által, hogy mindazok, kik akár alattvalóikkal, akár idegenekkel összeesküsznek bárki ellen azok közöl, kiket a császár

saját tagjaiul tekint, halállal és vagyonkobzással bünhődjenek. E felségsértési törvény aztán mindazok védelmére kiterjesztetett, kik palotai szolgálatban állottak. II. Ezen rendelet a legesztelenebbül kijelenti, hogy felségárulás esetén a gondolatok a tényekkel egyenlően büntettessenek; hogy valamely gonosz szándéknak ismerete egyenlően bűnös a szándékkal; és hogy azon elbizakodott, ki a felségáruló javára kegyelemért folyamodni bátorkodnék, nyilvános és örökös becstelenséggel bélyegeztessék meg. III. „A felségárulók fiainak — folytatja a császár — szüleik büntetésében kellene ugyan részesülniök; de különös császári gyengédségnél fogva életüknek megkegyelmezünk; azonban képteleneknek nyilvánítjuk őket az örökösödésre mind apai, mind anyai részről, és sem adományt, sem hagyatékot senkitől el nem fogadhatnak. Ekként, örökölt becstelenséggel megbélyegezve, s a kitüntetés és szerencse minden reményétől megfosztva, hadd küzdjenek a szegénység és megvetés gyötrelmeivel, mígnem az életet, mint nyomorúságot, és a halált mint jótéteményt és szabadulást tekintik.“ A római jogtudománynak némely legszebb intézkedéseit elavulni engedték; de ezen rendeletet, mint a ministeri zsarnokság kényelmes és erőszakos eszközét, a theodosiusi és justiniáni codexekbe gondosan bevezették.

Tribigild lázadása K. u. 399.

Mindamellett a vértörvények, melyek a fegyver- és szellemtelen népben borzalmat gerjesztettek, igen gyenge szövedékből voltak, hogysem az ostrogoth Tribigild vakmerő vállalatát megakadályozhatták volna. A harczias gyarmat, melyet Theodosius Phrigiában telepített, elégületlenül hasonlította össze a fáradságos mezei munka lassú jövedelmét Alarik zsákmányaival és jutalmaival; és vezérük felindulással vette rosz fogadtatását a konstantinápolyi palotában. Ennélfogva Tribigild iszonyú pusztitásokat vitt véghez Kis-Ázsiában, és Eutropius ezen hírre hadi tanácsot tartott. Thráciát a góth Gainasra bízta; az ásiai hadsereg vezéréül pedig Leot nevezte ki, kit idomtalan teste és tompa elméje miatt a kelet Ajaxának híttak. Tribigild az éj sötétségében meglepte a római hadsereget, és könnyedén szétverte azon katonákat, kiket a laza fegyelem, s a főváros fényűzése megrontott. Gainas visszavonult, és honfitársának tért engedett az előnyomulásra. A császári udvar előtt ismételten nagyították Tribigild bátorságát, szellemét és kimeríthetlen forrásait. Gainas felhatalmazást nyert a békekötésre; és Eutro-

pius fejének föltétlen követelése fölfedezte az ellenséges összeesküvés inditóját és czélzatát.

Eutropius bukása K. u. 399.

A bátor gúnyoló — Claudián, — ki elégületlenségének a keresztény császárok részrehajló és szenvedélyes megrovásában tág tért engedett, a történelemnek inkább méltóságát, mint igazságát sérti meg, midőn Theodosius fiát azon szelid és együgyű állathoz hasonlítja, mely alig érzi, hogy pásztorának tulajdona. Mindamellett két szenvedély, a félelem és férji vonzalom fölébresztette Arcadius bágyadt lelkét; s a császár meghajolt neje Eudoxia gyengéd szónoklata előtt, ki mesterséges könyek özönével követelte a vakmerő herélt megbüntetését. A császár aláirta Eutropius halálos itéletét; az igézet, mely négy évig nyomta a császárt s a népet, elenyészett, és a közhangulat tüsténti kivégeztetését követelte. E kétségbeesett pillanatban az egyház szentélyéhez folyamodott, és a szentek legnagyobb ékesszólója Chrisostom János azon diadalban részesült, hogy egy megbukott minisztert védelmezzen, ki őt a konstantinápolyi egyházi trónra emelte. Az érsek a szószékre lépett, és kiemelte az emberi nagyság állhatatlanságát, mialatt a sápadt és megrémült gonosz az oltár előtt görnyedve ünnepélyes és tanulságos látványt nyujtott. Az emberiség, előitélet, és az ékesszólás hatalma győzött. Eudoxia nem merte megsérteni a templom szentélyét, és Eutropius Cyprus szigetére számüzetett. A megvetett és elvénült herélt nem volt többé képes elleneinek félelmét fölkelteni; de kiengesztelhetlen gyülöletük irigyelte tőle a nyomorult élet utolsó perczeit, és mielőtt Cyprusba ért volna, Chalcedonba hozatott, hol Aurelián consul kihirdette az ítéletet, melynek indokai a zsarnok kormány jogtudományát tüntették föl. Eutropius bűnei megérdemelték a halált; de ő bűnösnek nyilvánittatott azon oknál fogva, mert oly *szentelt* állatokat fogatott kocsija elé, melyek származásuk és szinöknél fogva egyedül a császár használatára tartattak fenn.

Gainas összeesküvése és bukása.

Míg e benső forradalom elintéztetett, Gainas nyilván széjjel tépte hűségi kötelékét; Tribigilddel egyesült, és vezére lett az ostrogóthoknak. A szövetségesek egész a Hellespontig és Bosphorusig haladtak elő, és Arcadius nehogy ásiai birtokait elveszítse, személyét és tekintélyét a barbárokra bizta. A Chalcedon melletti egyház volt találkozási helyül kitüzve. Gainas tisztelettel hajolt meg a császár előtt; megegyeztek,

hogy a góthok azonnal vitessenek át Europába, hol őket Gainas, mint római főtábornok vezette Konstantinápolyba. Gainas kora ifjuságában mint könyörgő és menekült lépte át a Dunát; fölemelkedése bátorságának és szerencséjének műve volt, valamint gyors bukását az ő saját eszélytelen, vagy hitszegő magatartása eredményezte. Daczára az érsek ellenzésének, Gainas az általa vezérelt arián felekezet számára egy templomot nyert, mi által a katholikusok büszkesége mélyen meg lett sértve. Konstántinápoly minden része zajjal és rendetlenséggel telt meg, s a barbárok oly hévvel szemlélték az ékszerárusok boltjait s a bankárok kirakatait, miszerint ezek tanácsosnak tartották az értékes tárgyakat elrejteni. Ezt megboszulandók, elhatározták a góthok, hogy a császári palotát éjnek idején megtámadják. De a nép és az őrök a kapukat bezárták, a góthokat meglepték, és e véres mészárlásban hét ezer barbár veszett el. Gainas, ki akkoron Ásiában volt, meglepetve értesült, hogy hadseregének virága elveszett, hogy ő maga is közellenségnek nyilváníttatott, és hogy földije a bátor és hű szövetséges Fravitta, tengeren úgy, mint szárazon, ellene küldetett. Gainas azon kétségbeesett elhatározásban állapodott meg, hogy a Hellesponton átviszi hadseregét; de hajói nem voltak; azonban Chersonesus erdei szolgáltattak anyagot, melynek segedelmével hadseregével átúszhatni remélt. Fravitta bevárta, míg a folyam közepére értek, ekkor egész hajóhadával megtámadta őket, és a Hellespontot a hajótört góth sereg romjai fedték el. Gainas ekként minden reményétől megfosztva, egy csapat lovassal, a Duna felé vette útját, hogy a szittyák országába érjen; de Uldin a hunnok vezére utját állta, és Gainas kétségbeesett társaival együtt a csatatéren veszett el. A hellesponti hajógyőzelem után tizenegyed napra Gainas feje Konstantinápolyba küldetett, hol a megbecsülhetlen ajándékot ünnepélyekkel és kivilágításokkal ünnepelték meg. Arcadius diadalai hősköltemények tárgyává lettek, és a császár ellenséges borzalmak által többé nem háborítva, neje a szép és finom Eudoxia gyengéd és feltétlen uralma alá adta magát, ki hírét Chrisostom sz. János üldözése által szennyezte be.

K. u. 401. Jan. 3.

A tunya Nectarius halála után, ki naziáni Gergely utóda volt, a konstantinápolyi egyházat a versenyző jelöltek nagyravágyása zilálta szét, kik nem szégyenlették a nép, vagy a ke-

Chrisostom megválasztatása és érdeme. K. u. 398. Feb. 26

gyencz szavazatát arany, vagy hízelgés árán hajhászni. Ez alkalommal Eutropius eltért rendes elveitől, és egyedül a fensőbb érdemet vette tekintetbe. Utolsó utazása alkalmával a keleten, megbámulta Antiochiában János beszédeit, ki Chrisostom, vagy *arany szájú* előnévvel tiszteltetett meg. Az udvar, a papság s a nép beleegyezése helybenhagyta a minister választását; és az új érsek mint szent, s egyuttal mint szónok felülmúlta a közönségnek legvérmesebb várakozását. Syriában nemes és vagyonos szülőktől származván, Libanius iskolájában tanulta a szónoklatot; és a hirhedt bölcselő, ki hamar észrevette tanitványának tehetségét, elmésen megjegyezte, hogy János megérdemelte volna, hogy utódja legyen, ha a keresztények el nem rabolták volna. Ajtatossága csakhamar arra késztette öt, hogy a keresztséget fölvegye, és a közeli sivatagokban temesse el magát, hol a test kéjeit hat évi szigorú vezeklés által elnyomta. Betegségei arra kényszerítették, hogy térjen vissza az emberi társaságba, hol kolostori erkölcseit tovább folytatta. Gazdag jövedelmeit, miket elődei pompára és fényüzésre költöttek, kórházak fölállitására fordította; és a nagy tömeg, épületes beszédeit mindig eléje tette a színház és circus mulatságainak. Ez ékesszólásnak emlékei, miket csaknem húsz évig bámultak Antiochiában és Konstantinápolyban, közel ezer beszédben tartattak fenn.

Kormányzása és hibái. K. u. 398—403.

A konstantinápolyi érsek pásztori munkái fokonkint két fajta ellenséget egyesítettek ellenében: a foltörekvő papokat, kik sikerét irigyelték, és a makacs bünösöket, kik megtámadásai által sértve érezték magukat. Midőn Chrisostom a sz. Zsofia templomának szószékéről a keresztények elfajulása ellen menydörgött, nyilai szétpattantak a tömegben a nélkül, hogy egyeseket sértett volna. Midőn a gazdagok különös bünei ellen kelt ki, szidalma azok nagyszáma közt szinte eloszlott. De a mint a gúla fölfelé emelkedett, szükségkép egy pont felé vonult össze; és a tisztviselőknek, ministereknek, udvari hölgyeknek, sőt magának Eudoxia császárnőnek is sokkal nagyobb rész jutott a bünből, mely a sokkal kisebb számu bünösök közt volt felosztandó. Az udvar titkos ellenszenve felbátorította a papok és barátok elégületlenségét. Ő a szószékről kárhoztatta a papok házi asszonyait, kik cseléd és nővér czim alatt okot szolgáltatnak a bünre, vagy botrányra. Szerette a hallgatag és elzárt

kolostoriakat; de megbélyegezte az elfajult barátokat, kik a kéj vagy nyeremény alacsony indokainál fogva a főváros utczáit nyugtalanították. Egészségi, vagy mértékletességi szempontból mindig magánosan ebédelt, mi komorságát növelte. Érseki hatóságát messze túlterjesztette a császári fővároson, és midőn az ásiai tartományokat meglátogatta, tizenhárom lydiai és phrygiai püspököt tett le; és eszélytelenül kijelentette, hogy az egész püspöki rendet a szentség-árulás és kicsapongás mély romlottsága árasztotta el. Ha e püspökök ártatlanok voltak, e kiméletlen elkárhoztatás méltó elégületlenséget idézett elő; ellenkező esetben saját biztonságuk az érsek megrontásától függött, kit úgy igyekeztek előállítani, mint a keleti egyház zsarnokát.

Chrisostomot Eudoxia császárnő üldözi. Kr. u. 403.

Ezen egyházi összeesküvést Theofilus alexandriai érsek vezette, kinek nemzeti ellenszenve azon város emelkedő nagysága iránt, mely őt a keresztény világban a második rangból a harmadikra taszította le — némi személyes vita által, mit magával Chrisostomussal folytatott, még inkább fokozódott. Theophilus a császárnő magán meghivására Konstantinápolyba jött egy csapat izmos egyptomi tengerészszel, és több tőle függő püspökkel, hogy az egyházi zsinat többségét biztosítsák. A zsinat Chalcedon Makk nevü külvárosában tartatott, hol Rufinus egy pompás templomot és kolostort építtetett. A Chrisostom ellen támasztott 47 vádpont méltán úgy tekinthető, mint megannyi dicsbeszéd. Miután négyszeri meghivásra sem jelent meg, makacs engedetlenségben marasztalták el, és kérték a császárt, hogy felségsértési büntetést mérjen reá, miután a vakmerő hitszónok Jezabel neve alatt magát Eudoxia császárnét sértette meg. Az érsek rútul elfogatott, és egy császári küldött által a fekete tenger torkolatánál partra szállíttatott, honnan két nap eltelte előtt dicsőséggel hítták vissza.

Népzendülés Konstantinápolyban.

A hűséges nép első ámulata hallgatag és szenvedőleges volt: azonban rögtön egyetemes és ellenállhatlan dühösséggé fajult. Theophilus megmenekült; de a barátok és egyptomi tengerészek kevert tömegét irgalom nélkül lemészárolták Konstantinápoly utczáin. Egy alkalomszerű földrengés az ég közbenjárását tanusította; a mozgalom rohama a palota kapujáig hatott, és a császárné Arcadius lábaihoz vetette magát, és beval-

lotta, hogy a közbiztonság egyedül Chrisostom visszahelyezése által vásárolható meg. A Bosphorus megszámlálhatlan hajókkal volt megrakva; Ásia és Europa partjai pazarul ki voltak világítva, és a győzelmes nép felkiáltásai kisérték az érsek diadalmenetét a parttól egész a főtemplomig. Az érsek nem gondolva a fenyegető veszélyre, tért engedett buzgalmának, vagy talán felindulásának; különös keserüséggel fakadt ki a női vétségek ellen, és elkárhoztatta a szentségtelen kitüntetéseket, mikkel a császárnő szobrát megtisztelték. Egyik állitólagos beszédének bevezetése „Herodias ismét dühös, Herodias ismét tánczol, ő még egyszer kivánja János fejét" oly sértő vonatkozás volt, melyet Eudoxia sem mint asszony, sem mint fejedelemnő neki meg nem bocsáthatott. Uj zsinatot hitt tehát össze, mely a távollevő Theophilus tanácsát követve, az előbbi itéletet megerősítette, és egy csapat barbár katona szállíttatott a városba, hogy az esetleges népmozgalmat elnyomja. A husvéti keresztelés elmaradt; Arsacius foglalta el az érseki széket; a katholikusok kivonultak a mezőre, és Chrisostom második és végleges számüzetése a főtemplom, a tanácsház és a közellévő épületek meggyujtása által lőn megjelölve; e csapás bizonyiték — de nem valószinüség nélkül az üldözött rész kétségbeesettségének tulajdoníttatott.

Chrisostom számkivettetése. K. u. 404. Jun. 20.

Cicero igényt tarthatott némi érdemre, ha önkénytes számüzetése a respublica békéjét megmentette; de Chrisostomnak, mint kereszténynek és alattvalónak menthetlen kötelme volt az engedelmesség. A hajthatlan császárné az elhagyatott Cucusus városát alsó Armeniában Taurus hegye közt tüzte ki számüzetési helyéül. Azt hitték hogy a hetven napi út Kis Ázsián keresztül a nyár hevében egészségére nézve veszélyes leend; de Chrisostom épen érte el bellebbezési helyét, honnan összeköttetését a legtávolabbi tartományokkal fentartotta. Miért is egy későbbi rendelet által Pityus legtávolabbi sivatagjaira utasíttatott; és az őrök oly híven teljesítették a nyert kegyetlen rendeletet, hogy mielőtt a Feketetenger partját elérte volna, Comanában Pontusban meghalt 60 éves korában. A következő nemzedék elismerte ártatlanságát és érdemét; és midőn maradványait 30 évre halála után Konstantinápolyba vitték: Theodosius császár egész Chalcedonig eléje ment, és a tetem

Halála K. u. 407. Sept. 14.

előtt földre borulva, bűnös szülei, Arcadius és Eudoxia nevében bocsánatot kért a megsértett szenttől.

Mindamellett némi kétség forog fenn, vajjon az örökségi bün Arcadiustól utódjára leszármaztatható-e. Eudoxia szép és fiatal nő volt, ki szenvedélyeinek tért engedett, és férjét megvetette: János vezér a császárnénak legalább bizalmas meghittségét élvezte, és a közönség őt nevezte az ifju Theodosius atyjának. Mindamellett az ájtatos férj úgy fogadta a fiú születését, mint a legszerencsésb és legtiszteletreméltóbb eseményt önmagára, családjára s a keleti világra nézve: és a császári csecsemő, előzetes példa nélkül, a caesari és augustusi czímmel ruháztatott fel. Négy évvel később, Eudoxia ifjusága virágában idétlen szülés következtében meghalt; és ez idő előtti halál meghiusította egy szent püspök jóslatát, ki általános öröm közepett azon jövendölést koczkáztatta, hogy a császárné dicső fia boldogitó uralkodásának sok ideig tanuja leend. A katholikusok megtapsolták az ég igazságát, mely sz. Chrisostom üldöztetését megboszulta, és talán a császár volt az egyetlen, ki őszintén bánkódott a fenhéjázó és ragadozó Eudoxia elvesztén. Ily családi szerencsétlenség mélyebben sujtotta *őt*, mint a kelet általános nyomora: az izauriai rablók szabados garázdálkodásai a Pontustól Palaestináig, s azok büntetlensége a kormány gyengeségét vádolták; és a földrengések, égések, éhség s a sáskák [1]) pusztítása mind a fejedelem tehetetlenségének tulajdoníttattak. Végre korának harminczegyedik évében, 13 évi uralkodás — ha ezen szóval csakugyan visszaélni akarunk — után, Arcadius a konstantinápolyi palotában meghalt. Lehetetlenség őt jellemezni, miután azon korszakban, mely oly dús történelmi anyagokat szolgáltatott, egyetlonegy tény sem hozható fel, mely a nagy Theodosius fiának tulajdonítható.

Arcadius habála. K. u. 408. Maj. 1.

Arcadius aggodalommal szemlélte fia kiskorúságát, miután csak hét éves volt, — és Jezdegerd, a persiai fejedelem feltörekvő szellemét. A helyett, hogy alattvalóit a legfőbb hatalombani

Állitólagos végrendelete.

[1]) Jeromos (tom. VI. p. 73—76.) élénken leirja a sáskák rendes és pusztító vonulását, mely Palaestinában sötét felhőként terjed el az ég és föld között. A kedvező szelek szétszórták őket részint a holt-, részint a Középtengerbe.

részvét által hűségre kötötte volna le, vakmerően egy király nagylelküségére hivatkozott, és ünnepélyes végrendelet által a kelet pálczáját Jezdegerd kezébe tette le. A királyi ör elfogadta, és példátlan hűséggel felelt meg ezen tiszteletreméltó bizalomnak; és Theodosius ifjuságát a persiai fegyver és tanács védelmezte. Ezt mondja Procopius; de az egykorúak e páratlan eseményt — elhallgatják.

Anthemius országlása. K. u. 408—415.

A római jogtudomány alapelvei, — a mennyiben azok a magánjogi tulajdonról a közuralomra átvihetők — Honorius császár gondjaira bizták volna unokaöcscsének gyámságát, legalább míg korának tizennegyedik évét eléri. De Honorius gyengesége, és uralkodásának nyomorai képtelenné tették őt természetes igényeinek érvényesítésére: és a két birodalom elválása, mind érdekre, mind vonzalomra nézve oly határozott volt, hogy Konstantinápoly kevesebb vonakodással engedelmeskedett a persiai rendeleteknek, mint az itáliai udvarnak. Szerencsére Anthemius praefectus vette át a keleti birodalom kormányzatát, ki kitünő képességeinél fogva állandó fensőséget gyakorolt társai fölött. Az ifju császár biztonsága bebizonyította Anthemius érdemét és becsületességét, és eszélyes szilárdsága fentartotta a gyermek-uralom erejét és hírnevét. Uldin egy roppant barbár hadtesttel Thrácia szivében táborozott: büszkén vetett vissza minden hódolási feltételt, és kijelentette, hogy csupán a nap járása vethet határt a hunok hódításának. De szövetségeseinek elpártolása arra késztette Uldint, hogy a Dunántúlra visszavonuljon. Konstantinápoly új és kiterjedtebb falak által erősíttetett meg; az illyriai erődök megujíttattak, és tervbe vétetett, hogy a Duna 250 fegyveres hadihajóval biztosíttassék.

Pulcheria jelleme és kormányzata. K. u. 414—453.

De a rómaiak oly régóta hozzá szoktak a fejedelem tekintélyéhez, hogy a császári család bármelyik tagja, még a nők közől is, ki némi bátorságot vagy képességet fejtett ki, elfoglalhatta Theodosius üres trónját. Nővére Pulcheria, ki csupán két évvel volt idősebb, tizenhatodik évében fölvette az **Augusta** czímet, és habár befolyását néha a szeszély, vagy fondorlat elhomályosította, közel 40 évig kormányzott öcscsének kiskorúsága alatt, s ennek halála után saját-, és névszerinti férje Marcián nevében. Eszélyességi, vagy vallásos indokból szüzies életet viselt; és daczára szüzességére vetett némely homályoknak,

ezen elhatározását, melyet Arcadia és Marina nővérei is követtek, a keresztény világ úgy ünnepelte, mint a hős áhitat fenséges törekvését. Arcadius három leánya a papság s a nép jelenlétében szüzességet fogadtak az Istennek; és fogadalmukat egy drágakövekkel kirakott arany táblára irva, nyilvánosan felajánlották Konstantinápoly nagy templomában. Palotájuk zárdává alakíttatott át, és kivéve a lelkiismeret őreit, a szenteket, kik a nemi különbséget elfeledték, minden férfiú gondosan ki lett zárva a szent küszöbön. Pulcheria és két nővére kiválogatott kedvencz hölgyeikkel együtt, egy vallásos községet képeztek: kik lemondtak a ruházat hiuságáról, egyszerűen étkeztek, üres óráikban hímeztek, és éjjel nappal több órán át imádkoztak, és zsoltárokat énekeltek. Pulcheria császárnő számos kitűnő templomot építtetett, jótékony intézeteket alapított, és az eretnekek elnyomásában nagy buzgalmat fejtett ki. Mindamellettt Pulcheria áhitata nem vonta el a földi ügyektől fáradhatlan figyelmét; és a nagy Theodosius örökösei közől — úgy látszott — egyedül ő örökölte annak férfias szellemét és képességeit. Megtanulta a görög és latin nyelveket, éretten megfontolta elhatározásait; gyorsan és határozottan intézkedett; s míg ő csendesen és tüntetés nélkül mozgatta a kormányzat kerekeit: szerényen a császár szellemének tulajdonította uralkodása hosszú nyugalmát. A császár békés életének utolsó éveiben Attila fegyverei zavarták meg Európát; de Ásia kiterjedtebb tartományai annál mélyebb és állandóbb nyugalmat élveztek. Az ifjabb Theodosius soha sem érezte azon dícstelen kényszerűséget, hogy valamely lázadó alattvalóját megbüntesse, és ha nem tapsolhatjuk is meg Pulcheria bátorságát: gyengédségeért s az általa létesített közjólétért dicsérettel tartozunk neki.

Ifjabb Theodosius neveltetése és jelleme.

A római világ mélyen érdekelve volt urának neveltetése által. Rendszeres elméleti és gyakorlati tanfolyam állapíttatott meg; a kelet legügyesebb mesterei keltették fel királyi növendékük figyelmét; és számos nemes ifjut vittek be a palotába, hogy a barátság versenyzése által buzdítsák szorgalmát. De a kormányzat mesterségére csupán Pulcheria tanitotta. Megtanitotta őt komoly és fenséges magatartásra; megtanitotta egy nagy fejedelemhez méltón járni, ruháit tartani, a trónon ülni; a nevetéstől tartózkodni, leereszkedéssel hallgatni, illő feleleteket

adni, a körülményekhez képest komoly, vagy kecsegtető arczot csinálni, szóval: illem és méltósággal képviselni a római császár külső alakját. Azonban Theodosiust semmi sem ösztönözte, hogy kitünő nevének súlyát és dicsőségét fentartsa; és a helyett, hogy őseit követni igyekezett volna, alább sülyedt atyja és nagybátyja gyengeségeinél. A szerencsétlen fejedelem arra volt kárhoztatva, hogy örök gyermekkorát nők és heréltek szolgai körében töltse. A vadászat volt az egyetlen foglalkozás mely őt a palota határain túl vihette; de éjjel a festészettel és faragcsálással fáradozott, s a vallásos könyveket oly figyelemmel irta le, hogy a római császárt *szépirónak* czímezték. A mennyiben soha sem olvasta el az iratokat, miket aláirás végett eléje tettek, igen gyakran jellemével ellenkező igazságtalanságokat követtek el nevében. Elméje mely a császári nevelés által kimerült, elvetemült előitélet által nyomatott és alacsonyíttatott le: ő bőjtölt, zsoltárokat énekelt, s vakon fogadta el a csodákat és tanokat, mikkel hitét folytonosan ápolták. Theodosius áhitattal tisztelte a katholikus egyház holt és élő szenteit; és egyszer nem akart enni mindaddig, míg a szemtelen barát, ki fejedelmét elkárhoztatta, meg nem könyörülvén, a rajta ejtett lelki sebet meg nem gyógyitotta.

Eudocia császárnő jelleme és sorsa. K. u. 421—460.

A szép és erényes nő története, ki alacsony sorsból a császári trónra emelkedett, hihetlen regének volna tartható, ha ily regét Theodosius házassága nem igazolt volna. A híres Athenaist atyja Leontius a görög vallásban és tudományokban nevelte, és vagyonát két fiának hagyta; leányának pedig csupán száz darab aranyat juttatott azon erős hitben, hogy szépsége és érdeme reá nézve elegendő osztályrész. Athenais Konstantinápolyban keresett menedéket, és Pulcheria lábaihoz vetette magát. Az éleseszü fejedelemnő meghallgatta élénk panaszát, és titokban a bölcsész Leontius leányát a kelet császárának szánta. Felköltötte fivére kiváncsiságát, élénken rajzolván előtte Athenais bájait, úgy mint: nagy szem, arányos orr, gyönyörű alkat, arany hajzat, nyulánk test, kellemes magatartás, tudomány által ékitett elme, és a szerencsétlenség által megszilárdult erény. Theodosius, nővére szobájában függöny mögé elrejtve, szemlélte az athenai szüzet; a szerény ifju azonnal kijelenté tiszta és becsületes szeretetét, s a császári menyegző

a nép örömnyilvánításai közt ünnepeltetett meg. Athenais a keresztény hitre tért, és a keresztségben Eudocia nevet nyerte; de az Augusta czímmel csak akkor ruháztatott föl, midőn egy leányt szült, ki tizenöt évvel később a nyugat császárához adatott nőül. Eudocia könnyen megbocsátott fivéreinek, s azokat consuli és praefectusi rangra emelte. A palota fényűzései közt is művelte a tudományt, és tehetségeit a vallásra és férje tiszteletére fordította. Az ó-testamentom nyolcz első könyvét költőileg átirta, valamint Dániel és Zachariás jövendőléseit is; és sok más szent tárgy mellett Theodosius persiai győzelmeinek dicsőitését. Miután leányát férjhez adta, Jeruzsálembe zarándokolt; mely alkalommal Antiochiában arany trónról ékes beszédet tartott a tanácshoz; megigérte, hogy a város falait kiszélesíti, a közfurdőkre kétszáz font aranyat adott, és elfogadta a szobrokat, melyeket Antiochia háladatossága neki ajánlott. A szent földön bőkezűsége fölülmúlta a nagy Helena adományait, és lelkiismeretesen megnyugodva tért vissza sz. Péter lánczaival, sz. István jobb kezével, és a sz. Szűz kétségbevonhatlan arczképével, melyet sz. Lukács festett. De ezen zarándokolás végzetteljes lett reá nézve. Eudocia a kormányzat után vágyott; a palota női viszály által lőn megzavarva, de a győzelem végre Theodosius nővérének túlsúlya által döntetett el. A hivatalok főmesterének Paulinusnak kivégeztetése, és Cyrus praetori főnök kegyvesztése arról tanuskodott, hogy Eudocia befolyása többé már nem védhette meg leghívebb barátait, és Paulinus rendkivüli szépsége táplálta azon titkos hírt, hogy bűne a tiltott szerelem volt. A mint a császárné észrevette, hogy Theodosius vonzalma menthetlenül veszve van: engedélyt kért, hogy Jeruzsálembe vonulhasson vissza. Kérelme megadatott, de Pulcheria boszuló szelleme ott is követte, és Saturninus az udvari személyzet főnöke rendeletet kapott, hogy halállal büntessen két egyházfit, kik az ő leghívebb szolgái voltak. Eudocia azonnal elégtételt vett magának a főnök meggyilkoltatása által; minek következtében a császárné rangjának tiszteletétől megfosztatott. Körülbelül 16 évet töltött a számkivetésben; és aggkorának közeledése, Theodosius halála, és leányának szerencsétlensége, ki fogolyként vitetett Rómából Carthagóba, — vallásos hitében megerősítették. Miután az élet minden viszontagságait tapasztalta, meghalt Jerusalemben, 67 éves korában,

haldokló leheletével erősítvén, hogy soha sem lépte át az ártatlanság és barátság határait.

A persiai háború. K. u. 422.

Theodosius szelid kedélyét soha sem gyújtotta lángra a hódítás nagyravágyása, vagy a katonai hírnév, s a persiai háború gyenge zaja alig zavarta meg a kelet békéjét. E háború indokai igazságosak és tiszteletreméltók voltak. Jezdegerdnek, Theodosius vélt gyámjának uralkodása utolsó évében, egy mártiri koronára áhítozó püspök Susában egy tüz-templomot rontott le. Az ebből származott viszály kegyetlen üldözést vont maga után, melyet Jezdegerdnek rövid idő mulva trónra lépett fia Vararanes vagy Barham folytatott; a viszály háborút támasztott a két versenyző birodalom közt. Armenia hegyei és Mesopotámia síkjai megteltek ellenséges fegyveresekkel; de a két évi táborozás működései semmi elhatározó, vagy nevezetes eseményt nem eredményeztek. Változó és kétséges eredménynyel víttak némi csatát, és szálltak meg némely várost; és ha a rómaiakat Nisibis városa elfoglalásának megkisértésénél visszaverték, a persák egy mesopotámiai város falaitól üzettek vissza egy hősies püspök bátorsága által, ki dörgő gépeit sz. Tamás apostol nevében intézte. Mindamellett a fényes győzelmeket diadalokkal és dicsszónoklatokkal ünnepelték meg a konstantinápolyi palotában. Végre száz évi fegyvernyugvás köttetett, melyet Constantin és Artaxerxes utódai csaknem nyolczvan évig tartottak tiszteletben.

Armenia elosztatott a rómaiak és persák közt.

Mióta a római és párthai fegyverek az Euphrates partjainál találkoztak: Armeniát borzasztó védnökei felváltva elnyomták. Egy dicstelen békekötés Sapornak adta Armeniát, és Persia a mérlegben túlsúlylyal látszott birni. De Arsaces vonakodva hajolt meg a Sassan ház előtt, s a nép még mindig a konstantinápolyi keresztény fejedelmekhez szított. Az ötödik század kezdetén Armenia két egyenlőtlen részre volt osztva; a keleti nagyobb részt Chosroes persiai vazall birta; míg a nyugati tartomány Arsaces hatóságát és Arcadius császár fensőségét ismerte el. Arsaces halála után a rómaiak megszüntették a királyi kormányzatot, és szövetségeseiket alattvalókká tették. A nemesek ezért felindulva, a persiai udvarral alkudoztak, és Chosroest ismerték el törvényes fejedelmül. Körülbelül 30 év mulva Artasires, Chosroes unokája és utóda, kicsapongó vétségei miatt a nép kegyét elvesztette, és Bahram megfosz-

totta Arsaces utódait a királyi méltóságtól melyet 560 éven felül birtak; birtokuk pedig Pers-Armenia név alatt tartománynyá alakíttatott. E bitorlás féltékenységet idézett elő a római kormányban, de a támadó viszály csakhamar barátságos úton kiegyenlíttetett; és a régi királyság területének egyenlőtlen felosztása, melyet Augustus megvetett volna, némi világot vet az ifju Theodosius hanyatló birodalmára.

XXXIII. FEJEZET.

Honorius halála. — III. Valentinián keleti császár. — Anyja Placidia kormányzata. — Aetius és Bonifácz. — Afrika meghódittatása a Vandalok által.

Honorius utolsó évei és halála. K. u. 423. Aug. 27.

Honorius nyugati császár 28 évi hosszú és dicstelen kormányzat alatt volt elválasztva fivérének, és később unokaöcscsének barátságától, ki a kelet fölött uralkodott; és Konstantinápoly látszó közönyösséggel és titkos örömmel szemlélte Róma nyomorait. Placidia különös kalandjai fokonkint megujították, és összeforrasztották a két birodalom szövetségét. A nagy Theodosius leánya, foglya és királynője volt a góthoknak; elvesztette szeretett férjét; lánczokra veretett ennek orgyilkosa által; megízlelte a boszú örömét, és békekötés alkalmával hatszázezer mérték buzáért cseréltetett ki. Spanyolországból Itáliába történt visszatérése után családja kebelében uj üldözéseknek lett kitéve. Ellene volt a házasságnak, mely beleegyezése nélkül köttetett, és a bátor Constantius, ki annyi zsarnokot legyőzött, mint megannyi győzelmeinek díját, magától Honoriustól fogadta el Adolphus özvegyének vonakodó kezét. De ellentállása a menyegzői szertartások után megszünt és nem vonakodott, hogy Honoria és III. Valentián anyja legyen, sem, hogy háladatos férje fölött feltétlen uralmat gyakoroljon. Constantius kicsikarta az Augustus czímet, és Honorius társul fogadta szolgáját, a nyugati birodalomban. Férje halála, mely kormányzatának hetedik havában következett be, inkább növelte, mint kisebbítette Placidia hatalmát; és fivérének illetlen barátságát, vérfertőztető szerelemnek tulajdonították. Azonban a forró szeretet rögtön kiengesztelhetlen gyülöletté változott; a a császár és nővére közti vita nem maradt a palota falai közt; a királynőjükhöz rágaszkodó góth katonák véres és veszélyes zendülést támasztottak, melyet egyedül Placidiának és gyer-

mekeinek távozásával lehetett lecsillapítani. A királyi számkivetettek mindjárt Theodosius házassága után, s a persiai győzelmi ünnepélyek alatt érkeztek Konstantinápolyba, hol szeretettel és fenségesen fogadtattak. Nehány hónap mulva meghozták Honorius halálának hírét, ki vizibetegségben veszett el; de e fontos tudósítást addig tartották titokban, mígnem egy nagy hadtestet Dalmátia partjaira indítottak. Konstantinápoly kapui és boltjai hét napig maradtak zárva, s az idegen fejedelem elvesztét, kit sem becsülni, sem fájlalni nem lehetett, hangos és szenvelgett közgyász tüntetéseivel ünnepelték meg.

A bitorló János fölemelkedése és bukása. K. u. 423—425.

Míg a konstantinápolyi ministerek tanácskoztak, Honorius üres trónját egy idegen nagyravágyása bitorolta. A pártütő neve János volt, ki a primicerius vagy főtitkári bizalmas tisztséget teljesítette; és a történelem annyi erényt tulajdonított jellemének, a mennyit a legszentebb kötelem megsértésével alig lehet összeegyeztetni. Itália meghódítása által fölemelkedve, és a hunnokkal kötendő szövetség reményében, János a keleti császár fenségét követség által bátorkodott ingerelni; de midőn megtudta, hogy ügynökeit elutasították, bezárták, és végre dicstelenül elkergették: jogtalan igényeit fegyverrel készült megvédeni. Ily esetben nagy Theodosius unokájának személyesen kellett volna hadseregét vezetni, de ő orvosai tanácsára ettől könnyen elállt, és e helyett Ardaburiust és ennek fiát Aspárt, a persiai háborúban már kipróbált vitézeket bizta meg az itáliai hadjárattal. Ardaburius a gyalogságot a tengeren szállította, míg Aspár a lovasság élén Placidiát és ennek fiát Valentiniánt az adriai tengerpart hosszában vezette. A lovasság oly szorgos sietséggel haladt elő, hogy Aquileját meglepte és ellentállás nélkül elfoglalta, midőn egyszerre Aspar értésére esett, hogy a gyalogságot egy nagy zivatar a tengeren szétszórta és atyja két hajóval fogságba esett Ravennában. De Ardaburius a neki udvariasan engedett szabadsággal visszaélvén, a katonákat elcsábította, és Aspárt titkon Ravennába hítta. Midőn ez közel ért, a kapukat felnyitották, s a védtelen zsarnok a győzők kezébe esett. Jobb kezét levágták, és miután a közgúnynak kitették, Aquilejában lefejezték. Theodosius császár a győzelem hírére megszüntette a lófuttatást, és zsoltárt énekelve vezette népét a Hippodromból a templomba, hol a napnak hátralevő részét háladatos ájtatossággal töltötte.

III. Valentinián nyugati császár. K. u. 425—455.

Oly birodalomban, mely a különféle előzmények szerint választói, vagy egyenes örökösödési, vagy ősinek volt tekinthető, lehetlen volt a női és oldalágú rokonok szövevényes igényeit meghatározni; és Theodosius akár a vér-, akár a hóditás jogánál fogva uralkodhatott volna mint a rómaiaknak egyedül törvényes császára. De a helyett, hogy a nagyravágyás hangját követte volna, Theodosius elhatározta, hogy nagyapja mérsékletét követi, és unokaöcscsét Valentiniánt ülteti a nyugati trónra. A császári gyermek Konstantinápolyban Nobilissimus címmel különböztetett meg: midőn Thessalonicából elindult, a *caesari* rangot és méltóságot nyerte el, és Itália meghódítása után a császári bíborral és fejékkel ruháztatott fel. A három nő beleegyezése folytán, kik akkor a római világot kormányozták, Placidia fiának eljegyezték Theodosius és Athenais leányát, s e házasság a férfikor beálltával végre is hajtatott. Ugyanazon időben, talán a háború költségei fejében, a nyugati Illyria a keleti birodalomhoz csatoltatott; és a keleti császár a gazdag Dalmátia mellett megszerezte a veszélyes fensőséget Pannonia és Noricum fölött, mely húsz év óta a hunnok, osztrogóthok, vandalok és bajorok kevert tömegével volt elárasztva. Theodosius és Valentinián kölcsönös kötelezettségeiket tiszteletben tartották, de a római kormányzat egysége véglegesen meg lett szakítva.

Anyja Placidia kormányzósága. K. u. 425–450.

Midőn Valentinián az augustusi czímet megnyerte, hat éves volt, és hosszú kiskorusága oly anya őrködő gondjai alatt maradt, ki női ágon a nyugati birodalom örökségére igényt tarthatott. Placidia irigyelte, de nem tudta elérni Theodosius nejének és nővérének hírnevét s erényeit: Eudocia finom szellemét, és Pulcheria bölcs és sikerteljes országlását. Valentinián anyja féltékeny volt a hatalomra, melyet gyakorolni képtelen volt; 25 évig kormányzott fia nevében, s ez érdemetlen császár jelleme fokonkint azon gyanút keltette, hogy Placidia az ő ifjuságát kicsapongó nevelés által kimerítette, és figyelmét minden férfias és tisztességes foglalkozástól szándékosan elvonta. A katonai szellem hanyatlása közepett, hadseregeit két tábornok, Aetius és Bonifácz vezényelte, kiket méltán lehetne utolsó rómaiaknak nevezni. Egyességük fentarthatta volna a hanyatló birodalmat: viszálkodásuk végzetteljes és közvetlen oka volt Afrika elvesztésének. Attila betörése és megveretése Aetius

Két tábornoka Aetius és Bonifácz.

hírnevét halhatatlanná tette; és ámbár az idő némi árnyékot vetett versenytársa hőstetteire: Marseille védelme és Afrika felszabadítása Bonifácz vezér katonai képességéről tanúskodnak. Aetius és Bonifácz tehetségeit hasznosan lehetett volna a közellenségek ellen — elkülönítve felhasználni; de szükséges lett volna, hogy Placidia mult magukviseletét tekintetbe véve határozta volna el, melyiküket ajándékozza meg valódi kegyével és bizalmával. Bonifácz minden viszonyok közt ingathatlan hűséggel viseltetett iránta. Aetius hatvanezer húnt hozott Itáliába a bitorló szolgálatára. János korai halála arra késztette Aetiust, hogy elfogadja az előnyös kiegyezkedést, de ő, Valentinián alattvalója és katonája a barbárokkal alattomban még mindig titkos összeköttetésben állott. Azonban Aetius a női kormányzat különös fontosságu előnyében részesült: ő jelen volt, udvarias és buzgó hizelgésével megszállta a ravennai udvart; sötét terveit a hűség álczájával fedte el, és végre ravasz összeesküvés által megcsalta urnőjét és távoli versenytársát, mit alig gyanithatott a gyenge nő, s a bátor férfiú. Titkon rávette Placidiát, hogy hívja vissza Bonifáczot Afrikából, Bonifácznak meg titkon azt tanácsolta, hogy ne engedelmeskedjék; az egyiknek a rendeletet úgy tüntette elő, mint halálos itéletet; a másiknak a visszautasítást, mint jelét a lázadásnak; és midőn a hivékeny és gyanútlan vezér saját védelmére a tartományt fölfegyverezte: Aetius megtapsolta ügyességét, hogy előre látta a forradalmat, melyet saját hűtlensége idézett elő. Bonifácz nem bízva a rendetlen afrikaiakban, követet küldött Gonderikhez, a vandalok királyához, és szoros szövetséget, s előnyös és örökös letelepedést ajánlott neki.

A vandalokat meghívja. K. u. 428.

A góthok visszavonulása után Honorius tekintélye igen kétséges lett Spanyolországban, kivéve a galliciai tartományt, hol a svevek és vandalok erős tábort ütöttek, kölcsönös viszály és ellenséges függetlenség közt. Hajózási ügyességük és tán Afrika látása felbátorította a vandalokat, hogy Bonifácz meghivását elfogadják; sőt Gonderik halála is csak arra szolgált, hogy bátor vállalatukat előmozdítsa és lelkesítse. Utóda a borzalmas Genserik megérdemli, hogy a római birodalom megrontásában Alarikkal és Attilával egy rangra emeltessék. A hajókat, melyek a vandalokat a mostani Gibraltar vonalán

Genserik, a vandalok királya.

Afrikába szállították, a spanyolok állították ki, kik elutazásuknak örültek, s az afrikai tábornok, ki borzasztó segédletüket igénybe vette.

Afrikába ért K. u. 429. Máj.

Szemlét tart hadserege fölött. K. u. 429.

A vandalok kik 20 év alatt az Elba vizétől az Atlas hegyéig hatoltak, egyesítve voltak harczias királyuk vezénylete alatt· és bár ő 80 *chiliarchot* vagyis ezredest nevezett ki, hadserege alig haladta meg az 50,000-et, mely gyermekekkel, nőkkel és rabszolgákkal együtt 80,000-et tehetett. De nagy erőt nyert a vad mórok csatlakozása által, kik a nagy sivatagokból a vandal táborba siettek; és különös ellentétet képezhettek a kékszemü germánok a forró égöv fekete, vagy olajszinü vadaival.

A donatisták.

A donatisták üldözése nem kevésbé volt kedvező Genserik czéljaira nézve. Tizenhét évvel oda érkezése előtt, felsőbb rendeletnél fogva, nyilvános tanácskozmányt tartottak Carthagóban. A katholikusok meggyőződtek, hogy azon czáfolhatlan indokoknál fogva, miket előadtak, a szakadárok makaossága menthetetlen és önkénytes; minélfogva rávették Honoriust, hogy a legszigorúbb büntetést szabja rájuk, kik oly sokáig éltek vissza türelmével és kegyességével. Háromszáz püspök, és az alsóbb papság közől sok ezeren kiüzettek egyházaikból és birtokaikból. Számos gyülekezeteik megfosztattak a polgári jogoktól s a vallásos tisztelet gyakorlásától. Tíz-, egész kétszáz font ezüstpénz büntetés szabatott azokra, kik az eretnek gyülekezetben résztvesznek; és ha ki a büntetést ötször lefizette a nélkül, hogy makacssága megtört volna, jövő büntetése a császári udvar önkényére bizatott. E szigorú büntetések sz. Ágoston legmelegebb helyeslését nyerték el; a felzaklatott tartományt zavargás és vérontás töltötte be, s a mártirok naptára mindkét részről tetemes szaporulatot nyert. Ily körülmények közt Genserik, a keresztény, de az orthodox felekezetnek ellensége, úgy tüntette fel magát, mint a donatistáknak hatalmas megszabadítója. Afrika meghódítását a belpártoskodás könynyítette; az egyház és papság elleni szilaj erőszakoskodások, melyekkel a vandalok vádoltatnak, méltán a donatistáknak tulajdoníthatók; és a türelmetlenség szelleme, mely megalázta a kereszténység diadalát, előmozdította a nyugati birodalom legfontosabb tartományának elvesztét.

Bonifácz késő bánata. K. u. 430.

Az udvart s a népet meglepte azon döbbentő tudósítás, hogy az erényes hős annyi kedvezmények és szolgálatok után

megtagadta hűségét, és meghítta a barbárokat azon tartomány megrontására, mely vezényletére bizatott. Bonifácz barátai, kik még mindig hitték, kogy bűnös magatartását tiszteletreméltó indok sugallja, szabad kihallgatását sürgették, s e végett Darius küldetett el Carthagóba, ki előmutatta Aetius ellentétes leveleit, és a csalás könnyen kiderült. Bonifácz fájlalta tévedését, de nem volt többé hatalmában, hogy megerősítse az épületet, melyet alapjában megingatott. A vandal király visszautasított minden ajánlatot; tetemes veszteséggel visszaverte a római katonákat, és csupán Carthagó, Cirta és Hippo-Regius voltak azon városok, melyek az általános áradattól menten maradtak.

Afrika elpusztíttatása.

Az afrikai tengerpart hosszú keskeny területe rakva volt a római művészet és nagyszerűség emlékeivel; és az előhaladás fokozatai Carthagó s a Középtenger távolsága szerint pontosan megmérhetők valának. Egyetlen tekintet minden gondolkodót a legvilágosabban meg fogja győzni a tartomány termékenységéről és műveltségéről: a tartomány rendkivüli népes volt, a lakók szükségen felüli élelmet tartottak fenn maguknak, mégis az évi kivitel, különösen a búzát illetőleg oly nagy volt, hogy Afrika megérdemelte a római és az emberiség általános magtárának nevét. A hét termékeny tartomány Tangiertől Tripolisig egyszerre elárasztatott a betörő vandalok által. A háború még legszebb alakjában is, magában foglalja az emberiség és igazság megsértését; s a barbárok ellenségeskedéseit a vad és féktelen szellem tüzelte, mely a békés és házias társadalmat folytonosan megzavarja. Ellentállás esetén nem kiméltek életet; és kor — nem — rangkülönbség nélkül alkalmazták a kínzás minden eszközét, hogy foglyaikat rejtett kincseik fölfedezésére kényszerítsék. Genserik rideg politikája igazolta a gyakori katonai kivégeztetéseket; ő nem volt mindig ura szenvedélyeinek; s a háború nyomorait súlyosbította a mórok szabadossága, s a donatisták vakbuzgalma.

Hippo megszállása. K. u. 430. Május.

Bonifácz nemes lelkét mélyen gyötörte azon rombolás, melyet okozott, és a melynek gyors előhaladását megakadályozni nem volt képes. Egy ütközetnek elvesztése után azonnal Hippo-Regiusba vonult, hol ellenfele által tüstént bekeríttetett. ***Hippo*** tengeri telepítvény, körülbelül kétszáz mértföldnyire Carthagótól, régebben a ***Regius*** előnevet nyerte, minthogy a numidiai királyok székhelye volt; ma Bona név alatt ismeretes.

Bonifácz hadi gondjait és aggodalmait megkönnyítette barátja sz. Ágoston épületes társalgása; míg e püspök, a katholikus egyház világa és oszlopa, az ostrom harmadik havában, s életének 76-ik évében csendes halál által mentetett föl hazájának fenyegető nyomoraitól. Ágoston ifjuságát bűnök és tévedések szennyezték be, miket ő maga igen elmésen bevall; de megtérésének pillanatától kezdve egész haláláig tiszta és rideg erkölcsü volt. Midőn a várost, nehány hónapra halála után a vandalok elégették, szerencsésen megmentették könyvtárát, mely számos egyházi iratait magában foglalta.

Sz. Ágoston halála. K. u. 430. Május.

Bonifácz ügyessége, vagy talán a vandalok ügyetlensége folytán az ostrom 14 hónapnál tovább húzódott, mialatt Placidia a keleti szövetséges segédletét megnyerte, s az itáliai hajóhad és hadsereg Aspar által megerősítve Konstantinápolyból elindult. A mint a két birodalom harczosai megérkeztek, Bonifácz a vandalok ellen indult, de a második csatának elvesztése menthetlenül határozott Afrika sorsa fölött. Bonifácz a kétségbeesés hirtelenségével hajóra szállt, s a hippói népet saját sorsára hagyta. Placidia kitüntetéssel fogadta Bonifáczot, ki hálával vette a patriciusi rangot s a főtábornoki méltóságot; de el kellett pirulnia azon érmek látásánál, melyek győzelmeit hirdették. Aetius e hírekre felbőszülve, sietséggel visszatért Galliából; és a kormányzat oly gyenge volt, hogy a két tábornok magánügyeit véres csatában intézte el. Bonifácz győztes volt, de halálos sebet kapott ellenfele dárdája által, minek következtében nehány napra meghalt, oly keresztényi és szerető érzelmek közt, miszerint nejét intette, hogy fogadja el Aetiust második férjéül. De Aetius nem meríthetett közvetlen előnyt haldokló ellenfele nagylelküségéből, mert Placidia őt lázadónak nyilvánítván, arra késztette, hogy Pannoniába a hunnokhoz meneküljön. A birodalom ekként saját egyenetlenségeik miatt két legkitünőbb harczosától fosztatott meg.

Bonifácz megveretése és visszavonulása. K. u. 431.

Halála K. u. 432.

Bonifácz visszavonulása után természetszerűleg várható volt, hogy a vandalok ellentállás, vagy halasztás nélkül be fogják fejezni Afrika meghódítását. Mindamellett Hippó kiürítésétől kezdve Carthagó bevételéig nyolcz év folyt le. E közben a nagyravágyó Genserik, látszólagos szerencséjének tetőpontján oly béke fölött alkudozott, melynél fiát Hunneriket túszul adta és megigérte, hogy a három mauritániai tartományt

A vandalok előhaladása Afrikában. K. u. 431—439.

a nyugati császár zavartalan birtokában hagyja. E mérséklete nem annyira igazságszeretetének, mint inkább politikájának tulajdonítható. Körül volt véve házi ellenségek által, kik szemére vetették alacsony származását, és unokaöcscseinek Gonderik fiainak törvényes igényeit. De ezeket ő feláldozta, és anyjukat az Ampsaga vizébe vettette; mindamellett folytonos összeesküvést forraltak ellene; s azt állították felőle, hogy több vandal vért ontott kivégeztetés által, mint a harczmezőn. A mórok, germánok, donatisták és katholikusok folytonosan fenyegették még megnem szilárdult uralmát, és Numidia szivében Corta erős városa is még mindig ellentállott. De mindezen nehézségeket legyőzte kitartásával és kegyetlenségével; s az ünnepélyes béke aláirásával kijátszotta elleneinek örködését, midőn végre meglepte Carthagót 585 évvel később, mint azt az ifjabb Scipió lerontotta.

Meglepik Carthagót. K. u, 439. Okt. 9.

Ama romokból egy uj város emelkedett ki telepítvény név alatt; és ámbár Carthagó meghajolt Konstantinápoly királyi előjogai, és talán Alexandria kereskedelme, vagy Antiochia fénye előtt; de még mindig fentartotta a második rangot a nyugaton, mint — az egykorú irók szerint — az afrikai világ **Rómája**. E gazdag és vagyonos főváros, még függő állapotában is virágzó köztársaságként tünt fel. Carthagó magában foglalta a hat tartomány kézműveit, fegyvereit és kincseit, az állam főhivatalnokai itt székeltek; iskolákat és gymnasiumokat alapítottak az arabiai ifjuság számára, melyekben a görög és latin nyelveket tanitották. Épületei egyformák és nagyszerűek voltak; a város közepén árnyékos liget lombosult; az *uj* kikötő, biztos és téres menedékül szolgált a kereskedelemnek, s a circus és színház fényes előadások színhelye volt, csaknem a barbárok jelenlétében. A lakosság azonban nem állott oly jó hírben, mint maga a tartomány, s a pún hűség szemrehányása még mindig ál és hűtlen jellemükhez tapadt. A kereskedelem gyakorlata s a fényűzés visszaélései megrontották szokásaikat; de a szerzetesek iránti gonosz megvetésük, s a szemtelen és természetellenes kéj gyakorlata Salviánt — a kor hitszónokát — ájtatos indulatossságra ragadta. A vandal király szigorú kézzel megzabolázta a kéjűző nép bűneit, és dicstelen szolgaságra vetette Carthagó régi, nemes és megszokott szabadságát. Egy rendeletet hirdetett ki, melyszerint halálbüntetés alatt kényte-

leníttetett mindenki aranyát, ezüstjét, drágaságait és minden értékes holmiját kiadni. A földeket egyenlően kiosztotta a barbárok között, magának Byzancium termékeny területét Numidia és Getulia határos részeivel tartván fenn.

Afrikai számüzöttek és foglyok.

Természetes volt, hogy Genserik gyülölte azokat, kik őt megsértették: Carthagó nemesei és tanácsnokai ki voltak téve féltékenységének és haragjának; és mindazok, kik vonakodtak elfogadni a lealázó föltételeket, örökös számüzetésre kárhoztattak. Róma, Itália és a keleti tartományok elárasztattak a számüzöttek, menekültek és kitünő foglyok tömegével, kik a közrészvétet fölidézték.

A hét alvó meséje.

Az egyháztörténelem fanyar hagyományai közt, kisértetbe jövünk fölemlíteni a **hét alvó** nevezetes meséjét, melynek állitólagos ideje összeesik ifjabb Theodosius uralkodásával, s Afrikának a vandalok által lett meghódításával. Midőn Decius császár a keresztényeket üldözte, hét nemes ephesusi ifju elrejtette magát a közeli hegy tágas üregében; a zsarnok azonnal rendeletet adott ki, hogy a nyilást nagy kövekkel rakják be. Az ifjak tüstént mély álomba merültek, mely a nélkül, hogy életerejüknek ártalmas lett volna, csodálatosan 187 évig tartott. Ez időben Adolius — kire a hegy örökség útján szállott, rabszolgái által elmozdíttatta a köveket, hogy anyagot nyerjen valami gazdasági épület felállítására: a nap világa behatott az üregbe és a hét alvó fölébredt. A néhány órai — mint ők hitték — alvás után éhesek lettek, és elhatározták, hogy Jamblichus titkon menne be a városba kenyérvásárlás végett. Az ifju — ha még így nevezhető — nem ismerte meg szülőföldjét, és ámulata még inkább növekedett a nagy kereszt látásánál, mely Ephesus főkapuja fölött állott. Különös ruházata, elavult nyelve megzavarta a kenyérsütőt, kinek egy régi Decius-pénzt ajánlott; és Jamblichus, valamely titkos kincs birtoklásának gyanúja alatt a bíróság elé állíttatott. A kutatások fölfedezték azon bámulatos tényt, hogy csaknem két század folyt le, mióta Jamblichus és társai a zsarnok dühe elől menekültek. A püspök, a tisztviselők, a nép, sőt maga Theodosius császár — mint mondják, — sietett meglátogatni a hét alvó üregét, kik áldást osztogattak, történetüket elbeszélték, és azonnal csendesen meghaltak. Ötven évvel később sarugi Jakab syriai püspök sok szent beszédei közől egyet az ephesusi ifjak dicsé-

reténck szentelt; e beszédet toursi Gergely a hatodik század vége előtt latinra fordította. A kelet ellenséges községei hasonló tisztelettel tartják fenn emléküket; és nevük tiszteletteljesen van bejegyezve a római, abyssiniai és orosz naptárakba. Dicsőségük nem szorítkozik egyedül a keresztény világra. E népmesét, mint isteni kinyilatkoztatást, Mahomet a Koránba igtatta, és Bengaliától Afrikáig minden mohamed vallásuak elfogadták. E jelenetet nem lehetett előnyösebben elhelyezni, mint azon két századba, mely Decius és ifjabb Theodosius uralkodása közt lefolyt. Ez időszak alatt a kormányzat székhelye Rómából a thráciai Bosphorus partjaira tétetett át, és a katonai szellem kicsapongása egy szelid és szertartásos szolgaság mesterséges rendszere által nyomatott el. Az üldöző Decius trónját egész sora a keresztény és orthodox fejedelmeknek töltötte be, kik kiirtották a régiek mesés isteneit; és az akkori nyilvános áhitat nyugtalanul törekedett arra, hogy a katholikus egyház szenteit és mártirjait a Diana és Hercules oltárain felmagasztalja. A római birodalom egysége feloszlott, szelleme porba alacsonyíttatott; és Europa s Afrika legszebb tartományaiban az észak fagyos vidékéről származott ismeretlen barbárok fegyverei emelték fel győzelmes uralmukat.

XXXIV. FEJEZET.

Attila, a hunnok királyának jelleme, hódításai és udvara. — Ifjabb Theodosius halála. — Marcián fölemeltetése a Kelet trónjára.

A hunnok K. u. 376—433.

A nyugati világot a góthok és vandalok nyomták el, kik a hunnok elől menekültek; de maguknak a hunnoknak tettei nem feleltek meg hatalmuknak és szerencséjüknek. Győztes hordáik elterjedtek a Volgától a Dunáig: de közerejöket kimerítette a független főnökök egyenetlensége; bátorságukat haszontalanul pazarolták jelentéktelen rablóportyázásokban; és sokszor lealacsonyították nemzeti méltóságukat az által, hogy zsákmány reményében besoroztatták magukat futamló ellenségeik zászlaja alá. **Attila** uralkodása alatt a hunnok ismét a világ rémei lettek; és most le akarjuk irni e borzasztó barbár jellemét és tetteit, a ki a keletet és a nyugatot felváltva ingerelte és megtámadta, s a ki a római birodalom gyors bukását siettette.

Letelepedésök mostani Magyarországban.

A kivándorlás dagályában, mely rohammal tört China határától Germaniáig, a leghatalmasabb és legnagyobb számú fajok általában a római tartományok mentében találhatók fel. Egymásra torlódó nyomásukat egy ideig mesterséges gátakkal akadályozták; és a császárok könnyű engedékenysége felköltötte, de ki nem elégítette a barbárok boszantó követeléseit, kik a polgárisult élet fényüzéseire mohó étvágyat nyertek. A magyarok, kik büszkeséggel helyezik Attila nevét fajbeli királyaik közé, teljes joggal állíthatják, hogy a hordák, kik nagybátyjának Roas, vagy Rugilasnak alattvalói voltak, táborukat a mostani Magyarország [1]) határai közt ütötték fel oly termékeny vidéken, mely bőségesen kielégítette a vadász —

[1]) Magyarországot egymásután 3 scythiai gyarmat foglalta el: 1. Attila húnjai 2. Az avarok a hatodik században, és 3. a magyarok K. u 889.

és pásztornép szükségleteit. Ez előnyös helyzetben, Rugilas és bátor fivérei, kik hatalmukat és hírnevöket folytonosan növelték, tetszésük szerint határoztak a két birodalom béke — vagy háború esélyei fölött. A nyugati rómaiakkal való szövetségüket a nagy Aetius személyes barátsága kapcsolta egybe, ki a barbár táborban mindig vendégszerető fogadtatásra és hatalmas támogatásra számithatott. Az ő sürgetésére, és a bitor János nevében hatvanezer hún jelent meg Itália határán; megjelenésük, valamint visszavonulásuk tetemes költséget szerzett az államnak; és Aetius háladatos politikája a hü szövetségesek birtokában hagyta Pannoniát. A keleti rómaiak nem kevésbé féltek Rugilas fegyvereitől, ki nemcsak a tartományt, de a fővárost is fenyegette. Némely egyházi irók a barbárokat villám és döghalál által pusztíttatták el, de Theodosius azon lealázóbb eszközhöz kényszerült nyúlni, hogy évenkint 350 font aranyat fizessen, és hogy e lealacsonyitó adót a tábornoki czím mögé rejtse, melyet a hunnok királya elfogadni kegyeskedett. A köznyugalom többször megzavartatott a barbárok vad türelmetlensége, s a byzanti udvar hütlen fondorlatai által. Négy alávetett nemzet, ezek közt különösen a bajorok, megtagadták a hunnok fensőségét, és lázadásukat a római szövetség bátorította és védelmezte, mígnem Rugilas méltó igényeit és borzasztó hatalmát Eslau követe által képviseltette. A tanács egyhangú ohajtása a béke volt; határozatukat a császár helybenhagyta; és két követet neveztek ki, Plinthas tábornokot, és a bölcs államférfiut Epigenes quaestort.

Attila uralkodása. K. u. 433—453.

Rugilas halála megakasztotta a béketárgyalás folyamát. Két unokaöcscse Attila és Bleda — Buda — örökölték a trónt, kik belenyugodtak a konstantinápolyi követekkel leendő találkozásba; de lovaikról leszállani büszkén vonakodván, az ügy lóháton intéztetett el, Margus városa téres síkján, felső Moesiában. A hunnok fejedelmei elfogadták az alku szilárd előnyeit, valamint annak hiú kitüntetéseit. Ők állapitották meg a béke föltételeit, és minden föltétel egy sértés volt a birodalom fenségére nézve. A Duna partjain egy biztos és mindennel ellátott vásár tartásának szabadságán kivül kivánták, hogy a 350 font arany évi adó 700 fontra emeltessék; hogy minden megszökött római fogolyért nyolcz darab arany váltságdíj fizettessék; hogy a császár a hunnok ellenségeivel kötött minden

egyességről és szövetségről mondjon le; és hogy minden szökevény, ki Theodosius udvarába, vagy ennek valamely tartományába menekült, visszaszolgáltassék. E végzés szigorúan végrehajtatott némely királyi származásu szerencsétlen ifjun. E szökevények a birodalom területein feszíttettek keresztre Attila parancsára; és midőn a hún fejedelem neve borzalmával megrémítette a rómaiakat, rövid és önkényes nyugalmat engedett nekik, miközben Scythia és Germánia lázadó vagy független népeit hódította meg.

Alakja és jelleme.

Attila, Mundzuk fia, nemes, talán fejedelmi származását a régi hunnoktól vette, kik egykor China fejedelmeivel harczoltak. Arczvonásai, egy góth történész észlelései szerint, nemzeti eredetének bélyegét viselték; és Attila képe egy jelenkori kalmuk valóságos rútságát ábrázolja: nagy fej, feketés szín, mélyen ülő kis szemek, lapos orr, néhány száll bajusz, széles váll és alacsony zömök test erős izmokkal, de aránytalan idommal. A hunnok fejedelmének büszke járása és magatartása kifejezte a többi emberiség fölötti fensőségének öntudatát; és szokása volt vadul forgatni szemeit, mintha élvezni akarná a rémületet, melyet gerjesztett. Mindamellett e vad hős nem volt könyörületlen; esdeklő ellenei bízhattak a béke vagy kegyelem igéreteiben; és Attilát úgy tekintették alattvalói mint igazságos és engedékeny urat. Öröme telt a háborúban, de miután érett korában lépett a trónra, inkább feje, mint keze hajtotta végre a nyugat meghódítását: és a kalandoros katona nevét, az eszélyes és sikerteljes tábornok híre váltotta fel. A személyes bátorság hatása — a költeményben vagy romanczban kivéve — oly csekély, hogy a győzelem, még a barbárok közt is azon ügyesség fokától függ, melylyel a tömeg szenvedélyei egyetlenegynek személyében egyesíttetnek és vezettetnek. A scythiai hódítók, Attila és Dsingiz, durva nonfiaikat inkább az ügyességben, mint a bátorságban multák fölül; és meg kell jegyezni, hogy mind a hún, mind a mogul birodalmak, alapítóik által a nép előítéletére voltak alapítva. A csodálatos fogantatás, melyet a csalás és hiszékenység Dsingiz szűz anyjának tulajdonított, fölemelte őt az emberi természet színvonalán fölül, és a meztelen próféta, ki őt az istenség nevében a földbirodalmával ruházta föl, a mogulok bátorságát ellenállhatlan lelkesedéssel tüzelte. Attila vallásos csele nem kevésbé ügyesen

volt alkalmazva kora és hazája jelleméhez. Természetes volt, hogy a scythák különös áhitattal imádják a háború istenét; de a mennyiben képtelenek voltak azt akár elvont eszmében, akár testileg előtüntetni: védistenüket egy vas kard jelvényében tisztelték. [1]) Egy hún pásztor észrevette, hogy egy legelésző üszője megsértette a lábát, és a vér nyomán fölfedezte a nagy fűben egy régi kardnak kiálló hegyét; a pásztor azt azonnal kiásta és Attilának ajándékozta. A nagylelkü, vagy inkább udvarias fejedelem ájtatos hálával fogadta e mennyei kedvezményt; és mint *Hadur kardjának* jogszerű birtokosa isteni és visszavonhatlan jogot tartott a föld uralmához. [2]) Midőn a scythák vallásos szertartásaikat gyakorolták, ez ünnepélyes alkalomra egy magas oltárt, vagy inkább galyrakást állitottak föl valamely téres síkságon, 300 lépés hosszaságban, és ugyanoly szélességben, és Hadúr kardját e mezei oltár magaslatára helyezték, melyen évenkint juhok, lovak és több száz elfogottak vérét áldozták föl. [3]) Akár emberi áldozatok képezték egy részét Attila tiszteletének, akár pedig azon áldozatokkal engesztelte ki a háború istenét, kiket a harczmezőn folytonosan fölajánlott: a Hadúr kedvencze csakhamar szentelt jellemet nyert, mely hódítmányait könnyükké és állandóbbakká tette; és a barbár fejedelmek bevallották, hogy nem bátorkodnak a hún fejedelem isteni fenségét folytonosan szemlélni. [4]) Fivére Buda, ki a nemzet egy nagyrésze fölött uralkodott, kénytelen volt lemondani kormányzatáról és életéről. De még e kegyetlen tény is természetfölötti ösztönnek tulajdoníttatott; és az erély, melylyel Attila Hadúr kardját kezelte, meggyőzte a világot, hogy az egyedül az ő legyőzhetlen karjának van szánva. [5]) Azonban birodalmának kiterjedése szolgáltatja nekünk az egyedüli bizonyitványt győzelmei száma és fontossága felől; és a

Felfedezi a Hadúr kardját.

[1]) Nec templum apud eos visitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest; sed *gladius* barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem regionum, quas circum circant praesulem verecundius colunt. Ammian. Marcel. XXXI. 2. és Lindenbrog és Valesius tudományos megjegyzései.

[2]) Priscus e nevezetes történetet elbeszéli részint saját szövegében (p. 65.) részint az idézetben, melyet Jornandes emlit (c. 35. p. 662.)

[3]) Lásd Herodot. lib. IV. c. 62.

[4]) Priscus p. 55. és Sveton. in Angust. c. 79.

[5]) De Buat (Hist. des peuples del' Europe tom. VII. p. 428. 429.) megkisérti Attilát fivérének meggyilkolásától menteni.

scythiai fejedelem, bármily kevéssé ismerte a tudomány és bölcsészet értékét, mégis talán fájlalhatta, hogy tanulatlan alattvalói nem voltak képesek hőstetteinek emlékét megörökiteni.

és megszerzi a scythiai és germán birodalmat.

Ha választvonalat lehetne huzni a polgárisult és vad földrészek közt, a városok lakói, kik a földeket mivelték, s a vadász- és pásztor-népek közt, kik sátorokban laktak: Attila igényt tarthatna a barbárok legfőbb és egyedüli fejedelmének czímére. A hajdani és ujabbkori hódítók közől ő volt az egyedüli, ki Germánia és Scythia hatalmas fejedelemségeit egyesítette; és midőn eme határozatlan elnevezés az ő birodolmára alkalmaztatik, az a legkiterjedtebb mérvben értendő. Thuringiát, mely akkoron a Dunáig terjedett, tartományai közé számitotta; bevegyült, mint hatalmas szomszéd, a frankok ügyébe; és helytartóinak egyike megzabolázta és csaknem kiirtotta a rajnai burgundiaiakat. Meghódította az Oceán szigeteit, a scandinaviai birodalmat, melyet a Balti tenger övedzett és megosztott; és a hunnok adóképen bőröket nyertek azon északi tartományokból is, melyek minden más hóditó ellen az éghajlat szigorúsága s a bennszülöttek bátorsága által védve voltak. Kelet felé nehéz körülhatárolni Attila uralmát a scythiai sivatagok fölött; de biztosak vagyunk, hogy Volga partjai őt uralták, és hogy a hunnok fejedelme rettegett volt nemcsak mint hadakozó, de mint bűvész is; hogy lealázta és megrontotta a borzasztó dsúgenek khánját; és követeket küldött egyenlő szövetség megkötése végett a chinai birodalommal. Azon népek büszke sorában, kik Attila fensőségét elismerték, és a kik az ő életében soha sem tápláltak forradalmi gondolatokat, a gepidák és ostrogóthok különböztethetők meg számuk, bátorságuk, és főnökeik személyes érdemei miatt. A hirhedt Ardarik, a gepidák királya, hü és értelmes tanácsosa volt, kinek rettenthetlen szellemét becsülte, míg a nemes Walamir ostrogóth királynak gyengéd és szerény erényeit szerette. A sok harczias fajok közvezérei, kik Attila zászlaja alatt szolgáltak, mint test- és ház-őrök soroltattak be urok személye körül. Figyeltek intésére; reszkettek haragjától, és első intésére zúgolódás és vonakodás nélkül teljesítették szigorú és önkényes parancsát. Béke idején a függő fejedelmek nemzeti csapataikkal rendes sorban követték a királyi tábort; de midőn Attila hadierejét összegyűjtötte, képes volt őt és mások szerint 700,000 embert kiállítani.

A hunnok követei felkölthették Theodosius figyelmét, megemlékeztetvén őt, hogy Európában is Ásiában is szomszédai, a mennyiben egyik kezökkel a Dunát érintik, a másikkal pedig egész a Tanaisig nyúlnak. Atyja Arcadius uralkodása alatt a hunnok egy kalandoros csapata a kelet tartományaiban pusztitott, a honnan gazdag zsákmányt és megszámlálhatlan foglyokat hoztak magukkal. [1]) Titkos útakon a Caspitengerpart hosszában előnyomulván, keresztül kasul jártak Armenia havasain; átkeltek a Tigrisen, Euphraton és Halyson; kimerült lovasságukat a cappadociai nemes fajjal ujították meg; Cilicia hegyes vidékét elfoglalták; és az antiochiai polgárok ünnepi énekeit és tánczait megzavarták. Egyptom remegett, amint közeledtek, s a szentföldi barátok és zarándokok rögtönös elhajózás által készültek menekülni dühük elől. E betörés emléke még mindig élénken állott a keletiek szeme előtt. Attila alattvalói nagyobb erejüknél fogva végrehajthatták azon czélt, melyet eme bátor kalandorok oly vakmerően megkisérlettek; és csakhamar aggodalmas kétely tárgyává vált, vajjon a zivatar a római tartományokba, vagy persiába fog-e törni? A hunnok fejedelmének némely nagy hübéresei, kik maguk is hatalmas fejedelmek valának, elküldettek a császárral, vagy inkább a nyugati tábornokkal kötendő szövetség helybenhagyására. Ezek Rómában tartózkodván, körülményesen elbeszélték a hadjáratot, melyet az imént a keleten véghezvittek. Miután egy sivatagon és mocsáros vidéken — Moeotis tavánál — a hegyeken keresztül áthatoltak, 15 napi utazás után Media határához értek, hol az ismeretlen Basik és Cursik városokig nyomultak elő. Körülvették a persiai tábort Media síkjain, és saját kifejezéseik szerint, a lég megtelt a nyilak fellegeivel. De a hunnok kénytelenek voltak visszavonulni az ellenség nagy száma elől. Visszavonulásukban elvesztették zsákmányuk nagy részét, és a rómaiak most attól féltek, hogy Attila az ő nyakukra fogja akasztani a dicstelen és elviselhetlen jármot.

A hunnok Persiába törnek. K. u. 430—440.

Míg Európa és Ásia hatalmai eltávolítani igyekeztek a fenyegető veszélyt: az Attilával való szövetség a vandalokat Afrika birtoklásában megtartotta. Ravenna és Konstanti-

Megtámadják a keleti birodalmat K. u. 441.

[1]) Lásd Claudián: in Rufin. l. II. 28—35. valamint Eutrop. l. I. 243—251. és Jeromos erőteljes leirását tom. I. p. 26. ad II. Heliodor: p. 220. Ocean Philostorgius megemlékezik e betörésről, l. IX. c. 8.

nápoly udvarai egy vállalatra készültek, hogy visszaszerezzék ez értékes tartományt; és Sicilia kikötői már el valának lepve Theodosius szárazföldi és tengeri hadereje által. De a fortélyos Genserik, kinek üzelmei az egész világra kiterjedtek, megelőzte szándékukat, rábeszélvén a hunnok fejedelmét, hogy a keleti birodalomba betörjön; és egy csekély véletlen csakhamar pusztító háborúra szolgált indokul. [1]) A margusi békekötés föltétele alatt a Duna északi partján egy szabad vásár volt tartandó, melyet Constantia római erőd védelmezett. A barbárok egy csapata megsértette a kereskedelmi biztonságot; megölték vagy szétkergették a gyanútlan vásárosokat, s az erődöt földig lerombolták. A hunnok e megsértést visszatorlás czímével igazolták, minthogy a margusi püspök birtokukba ment, hogy fölfedezze és elorozza fejedelmük titkos kincseit; és határozottan követelték a bűnös püspök, a vétkes zsákmány és Attila megszökött alattvalói kiszolgáltatását, kik az igazság szigora elöl menekültek. A byzanti udvar megtagadása, jel volt a háborúra; és a moesiaiak megtapsolták uralkodójuk nemes bátorságát. De Viminiacum és más városok elpusztitása csakhamar megrémítette őket, és a nép hajlandónak mutatkozott azon alkalmas elv elfogadására: hogy egy magán polgár, bármily ártatlan vagy tiszteletreméltó legyen is, az ország biztonságáért méltán feláldozható. A margusi püspök, ki nem birt martyri szellemmel, a czélzat megelőzésére határozta el magát. Bátran alkura lépett a hunnok fejedelmével; biztosította megkegyelmeztetését és jutalmát; egy erős barbár csapatot helyeztetett el a Duna partjain, és a kitüzött órán sajátkezüleg nyitotta fel püspöki székvárosa kapuit. Az illyriai határ el volt árasztva várakkal és erődökkel, s noha ezeknek legnagyobb része csupán egy őrtoronyból állott csekély helyőrséggel, de ez rendesen elegendő volt az ellenséges betörések meggátlására. Azonban e gyenge akadályokat a hunnok ára-

---

[1]) Priscus p. 331. Ennek története magában foglalta a háborúnak körülményes és igen helyes leirását. (Evagrius l. I. c. 17.) de csupán a követségekre vonatkozó kivonatok maradtak fönn napjainkig. Mindamellett az eredeti mü hozzáférhető volt azon irókra nézve, kiktől mi tökéletlen ismeretünket kölcsönöztük, n: m: Jornandes, Theofanes, Marcellinus, Tyro Prosper és az alexandriai vagy Paschal krónika szerzője.

data egyszerre elsöpörte. [1]) Ezután tűzzel vassal pusztitották el Sirmium, Singidunum (Belgrád,) Ratiaria, Marcianopolis, Naissus és Sardica (Szófia) városait; és a Feketetengertől az Ádriáig az egész földterület el lett árasztva a barbárok myriadjai által, kiket Attila csatára vezetett. Ez okból a Genserik ellen küldött hadsereg Siciliából rögtön visszahívatott, és oly nagy katonai erő állíttatott össze, mely fegyvereire és számára nézve borzasztó leendett, ha a tábornokok a vezénylet tudományát, s a katonák az engedelmesség kötelmeit értették volna. A keleti hadsereg három egymásután következő ütközetben: Marcianapolis falainál, Haemus hegye alatt, és végre Thraciában legyőzetett. E hadsereg megsemmisítésével Attila megnyerte a csatahely elvitázhatlan birtoklását, és Hellesponttól Thermopylaeig és Konstantinápoly külvárosáig egész Thraciát és Macedoniát ellentállás és könyörület nélkül feldúlta. [2]) Theodosiust és udvarát a konstantinápolyi falak védelmezték, de ezek is az iménti foldingás által nagy kárt szenvedtek, és 58 őrtorony összeomlása borzasztó rést nyitott. [3]) Ez ugyan sietséggel kijavittatott; azonban e véletlenség súlyosbítva lőn azon előitéletes félelem által, hogy maga az ég szolgáltatja át a császári várost a scythiai pásztoroknak, kik a római törvények, nyelv és vallás iránt idegenek.

és pusztítják Europát egész Konstantinápolyig.

A scythiai pásztorokat a déli polgárisult birodalmakba történt minden betöréseik alkalmával mindig ugyanazon vad és pusztitó szellem vezérelte. A háború törvényeit, melyek a nemzetek ragadozásának és gyilkolásának gyakorlatát megzabolázzák, nem ismerték. Attila húnjai igazságtalanság nélkül hasonlíthatók a mogulokhoz és a tatárokhoz, mielőtt ezeknek ős szokásait a vallás és fényűzés megváltoztatta. Midőn a mogulok valamely tartományt meghódítottak: a lakosok kénytelenek voltak elhagyni lakásaikat, és valamely síkságon összegyűlni, hol a legyőzött nép háromrészre osztatott. Az első

A scythiai, vagy tatár háborúk.

[1]) Procop: de edificiis l. IV. c. 5. Ez erődöket később Justinián császár helyreállította, megerősítette és megnagyobbította, de csakhamar ismét elpusztitották az avarok, kik a hunnok hatalmát és birtokait elfoglalták.

[2]) Segtuaginta civitates — mondja Tyro-Prosper — depraedatione vastatae. Marcellinus nyelve még erősebb. Pene totam Europam, invasis *excisisque* civitatibus atque castellis, *conrasit*.

[3]) Tillmont (Hist. des Empereurs tom. VI. p. 106. 107.)

osztály a katonákból és fegyverfogható ifjuságból állott, kiket aztán a körülmények szerint vagy besoroztak, vagy azon helyen lemészároltak. A második osztályt a szép és ifju nők, mindenféle mesteremberek s a vagyonosabb polgárok képezték, kiktől valami váltságdíj remélhető volt; ezek egyenlő részben osztattak el. A megmaradt rész, kiknek sem élete, sem halála nem birt érdekkel a győzőkre nézve, visszamehetett a városba; és e szerencsétlenekre adót róttak, a miért saját hazájuk levegőjét szíhatták. Ilyen volt a mogulok magatartása, ha nem voltak indittatva valamely rendkivüli szigor gyakorlatára, mely esetben az összes népet kiirtották. Timur, vagy Tamerlán kevésbbé vad korszakban neveltetett, s mahomed vallásában; mindamellett, ha Attila ellenséges pusztitásaira nézve Tamerlanhoz hasonlitott, mind a tatár, mind a hún megérdemelte **„az Isten ostora“** [1]) előnevet.

A foglyok állapota.

Biztosabban állíthatjuk, hogy a hunnok a birodalom tartományait azáltal néptelenítették el, hogy a római alattvalókat magukkal fogságba vitték. Valamely bölcs tötvényhozó alatt, ily iparos telepítvény nagy hasznára leendett a birodalomnak; de a hunnok sem földtulajdont, sem polgári törvénykezést nem ismertek. A hunnok és góthok örökös összeköttetése közössé tette a két nemzeti nyelvet, és a barbárok büszkén társalogtak latinul, [2]) mely még a keleti birodalomnak is katonai nyelve volt; de megvetették a görögöt. A mesteremberek, kik a húnnok szükségleteit kielégítették, becsülésben részesültek. Onegesiusnak, Attila kedvenczének szolgálatában egy építész állott, ki fürdőt épített, de ez a magán fényüzés egy ritka példánya volt, és a kovács, ács és fegyverkészitő sokkal nagyobb becsben állott. Priscus történészt, kinek követsége tanulságos tudósítás forrásául szolgált, Attila táborában görögnyelven fogadta egy idegen, kinek ruházata és alakja egy jómódu scythát tüntetett elő. Ez a viminiacumi megszállás alkalmával elvesztette vagyonát és szabadságát, s Onegesius rabszolgája lett; de hü

---

[1]) A régiek: Jornandes, Priscus s.t.b. mit sem tudnak e melléknévről. Az ujabb magyarok azt hiszik, hogy e czímet valamely galliai remete adta Attilának, ki örömet talált benne, s azt a többi királyi czímeihez mellékelte. Mascou. IX. 23. és Tillmont Hist. des Emp. tom. VI. p. 143.

[2]) Priscus p. 59. úgy látszik, mintha a hunnok a góth és latinnyelvet eléje tették volna saját nyelvüknek.

szolgálatai miatt a bennszülött hunnok rangjára emeltetett, kikhez új felesége és számos gyermekei miatt ragaszkodott. A háború zsákmányai jólétet szereztek neki; a hiteszegett görög áldotta fogságát, és élénken festette neki a hanyatló római birodalom hibáit, melynek ő oly soká áldozata volt: a császárok kegyetlen esztelenségeit, kik saját alattvalóikat megvédeni nem képesek; az adó elviselhetlen súlyát; a számos és ellentétes törvények homályosságát; a birói eljárás hosszas és költséges formáit; a részrehajló igazságszolgáltatást, s az általános megvesztegetést, mely a gazdagok befolyását növeli, és a szegények nyomorát súlyosbítja. Végre a honfiúi rokonszenv érzelmei éledtek fel a szerencsés száműzött keblében, és könyek árjai közt panaszolta ama tisztviselők bűnösségét és gyengeségeit, kik a legbölcsebb és legüdvösebb intézményeket felforgatták.

Békekötés Attila és a keleti birodalom közt. K. u. 446.

A nyugati rómaiak félénk, vagy önző politikája a keleti birodalmat a hunnok önkényének engedte át. Habár Theodosius a *legyőzhetlen Augustus*-féle irályt és címet még mindig szenvelegte, mégis kénytelen volt Attila irgalmáért esdekleni, ki parancsolólag a következő nehéz és lealázó békefeltételeket szabta neki. I. A kelet császára lemond egy nagy és fontos földterületről a Duna jobb-partján Singidunum, vagyis Belgrádtól kezdve Novaeig. A szélesség 15 napi járó földre határoztatott, de csakhamar kiderült, hogy Attila Naissus városát is birtokához számitja. II. Az adót hétszáz font aranyról kétezerre emelte, és kikötötte, hogy hadiköltség fejében a keleti császár azonnal hatezer font aranyat fizessen. De a néptől kizsarolt adók piszkos csatornákon át szivárogtak el a konstantinápolyi kincstárba, hol azt Theodosius kedvenczei kicsapongó fényüzésre pazarolták el. Az egyetlen eszköz tehát, mely Attila türelmetlen fukarságát kielégíthette az volt, hogy idővesztegetés nélkül személyes adót vessenek ki a tanácsnoki rendre; de ennek szegénysége azon botrányos segédeszköz elfogadására késztette a tanácsnokokat, hogy nejeik ékszereit és palotáik öröklött díszitményeit nyilvános árverés alá bocsássák. III. Úgy látszik, mintha a hunnok fejedelme a nemzeti jogtudománynak azon elvét állapította volna meg, mely szerint ő soha sem veszthette el jogát azok iránt, kik tekintélye előtt akár önkénytesen, akár vonakodva meghajoltak. Ez elvből kiindulva elhatározta, — és Attila határozatai visszavonhatlan törvények

voltak, — hogy azon hunnok, kik a háború alatt foglyokká lettek, halasztás nélkül szabadon bocsátassanak; ellenben a római foglyok, kik elég vakmerők valának megszökni, szabadságukért 12 darab aranyat fizessenek; és mindazon barbárok, kik Attila zászlaját elhagyták, feltétlenül szolgáltassanak ki. E kegyetlen és dícstelen béke következtében a császári tisztviselők kénytelenek voltak számos hü és nemes szökevényt leölni, kik nem akarták magukat a biztos halálnak felajánlani, s a rómaiak ezáltal minden észszerű igényüket eljátszották valamely scythiai nép barátságára, nyilvánosan bevallván: miszerint nem képesek megvédeni azon menekülteket, kik Theodosius trónjához folyamodtak. [1])

Az azimuntiak szelleme.

Ez egyetlen város, mely oly jelentéktelen, hogy ezen egy esetet kivéve, sem történész, sem földiró azt soha megnem nevezte, — állhatatossága által feltüntette a császár és a birodalom nyomorúságát. Azimus, vagy Azimuntium kis város Thráciában az illyriai határon, nevezetes volt ifjuságának harczias szelleme miatt. A helyett, hogy a hunnok közeledését nyugodtan bevárták volna, gyakori és sikerteljes csatározások által nyugtalanították őket, és kényszerítették Attilát, hogy velük alkura lépjen. Ha Theodosius az azimuntiakat bátorithatta, vagy segithette volna, a barbároknak meg kellett volna szünni a birodalom fenségét lábbal tapodni.

Attila követségei Konstantinápolyban.

Valóban különös lenne ha Theodosius becsületének feláldozásával biztos és állandó nyugalmat vásárolt volna, vagy ha engedékenysége a sérelmek ismétlését nem idézte volna elő. A byzanti udvart öt-hat egymást követő küldöttség boszantotta, melyek az utolsó békekötés lassú és tökéletlen végrehajtását, és a szökevények neveinek előterjesztését sürgették, melyek kijelentették: miszerint a hunnok fejedelme nem képes többé feltartóztatni harczias népe haragját másként, mint a békekötés teljes és tüstént végrehajtásával. A büszkeség és önérdek indokain kivül a hunnok királyát az alkudozások folytatására azon kevésbé tisztes czélzat is ösztönözte, hogy

---

[1]) Ez egyesség czikkelyei feltalálhatók Priseus (p. 34 37. 53.) Marcellinus némi vigaszt talál következő körülményekben: 1-ör hogy Attila maga sürgette a békét s az ajándékokat, miket előbb visszautasított. 2-or hogy ugyanez időben az indiai követek Theodosius császárnak egy szép nagy szelid tigrist hoztak ajándékul.

kedvenczeit ellenségei rovására meggazdagítsa, és titkárának Constantiusnak házasságát úgy tárgyalta, mint valamely fontos államügyet. E galliai kalandor, kit Aetius javasolt a hunnok fejedelmének, szolgálatát a konstantinápolyi ministereknek felajánlotta, s jutalmul egy gazdag s nemes származásu feleséget kivánt. Saturninus vezér leányát választották ki; de ennek vonakodása, és más egyéb körülmények megakadályozták az összekelést; végre Armatius özvegyét áldozták fel, kit születése, vagyonossága és szépsége a legkitünőbb római nők közé helyezett. Ez alkalmatlan és követelő küldöttségekért viszonzásul Attila consuli rangú követeket kivánt, és megigérte, hogy ez esetben Sardicáig eléjök megyen. Theodosius tanácsa kijátszotta ez ajánlatot azon ürügy alatt, hogy a romba dőlt Sardica nem képes azok befogadására; sőt azt is bátorkodott kijelenteni, hogy minden udvari és katonai tiszt képesítve van Scythia leghatalmasabb fejedelmével alkudozni. Maximin, egy tiszteletreméltó udvaroncz némi vonakodással azon súlyos és talán veszélyes megbizást fogadta el, hogy a hunnok fejedelmét kiengesztelje. Barátja Priscus, [1]) a történész, megragadta az alkalmat, hogy a barbár hőst csendes házi életében észlelje; de a követség titka, — egy végzetteljes és bűnös titok — egyedül Vigilius tolmácsra bizatott. Ugyanazon időben tért vissza a két hún követ Orestes és Edek; kiknek alacsony származása, fiaik rendkivüli szerencséje és a közöttükvaló ellentét által később nevezetessé lett. Attila e két szolgája két fejedelemnek lett atyja: az egyik az utolsó nyugati római császárnak, a másik az első itáliai barbár királynak.

A követek, számos kiséretükkel legelőször Sardicában, 350 mértföldnyire, vagyis 13 napi járó földre Konstantinápolytól — állapodtak meg; hol a lakosok és vidékbeliek által elegendő juhokkal és ökrökkel láttattak el, és meghitták a hunnokat egy fényes, vagy legalább bőséges vacsorára. De a lakomán az egyetértést csakhamar a kölcsönös előitélet és szerénytelenség zavarta meg. A ministerek a császár és a birodalom nagyságát bizonyitgatták: míg a hunnok saját győztes fejedelmük fensőségét nyomták előtérbe; a szóvitát Vigilius meggondolatlan és

Maximin követsége Attilához. K. u. 448.

[1]) Priscus Paniumban Thraciában született, és ékesszólása miatt kitünő helyet foglalt el a korabeli bölcselők közt; Byzantium története, mely saját korát tárgyalta, hét könyvből állott. Lásd Fabricius Bibi. Or. tom. VI. p. 235. 236.

időszerütlen hízelgése gyulasztotta föl, ki szenvedélyesen visszautasította a hasonlatot egy tisztán halandó ember, mint Attila, és az isteni Theodosius közt; s igen nagy fáradságába került Maximinnak és Priscusnak, hogy másra vigyék át a társalgást, vagy hogy a boszús barbárokat lecsillapítsák. Midőn az asztaltól fölkeltek, a császári követ Edeknek és Orestesnek gazdag, indiai gyöngyökkel kivarrt selyem ruhákat ajándékozott, miket azok köszönettel fogadtak. Mindamellett Orestes el nem titkolhatta neheztelését a fölött, hogy vele nem bántak mindig kellő tisztelettel és bőkezüséggel, s azon sértő különbség, mely az ő polgári tisztsége és társának katonai rangja közt vonatott: Edeket kétséges baráttá, Orestest pedig kiengesztelhetlen ellenséggé tette. E lakoma után körülbelül száz mértföldnyi utat tettek Naissusig. (Nissa) E virágzó város, mely szülőföldje volt a nagy Constantinnak, földig le volt rombolva, és azon nehány sinlődő egyén, kik az egyház romjai közt lézengtek, még emelték a látvány borzadályát. A föld felszine rakva volt a megöltek csontjaival, és a követek észak-nyugotnak vevén utjokat, kénytelenek voltak a mostani Serbia hegyein keresztül leszállni a posványos síkra, mely a Dunánál végződik. Ezen nagy folyam a hunnok hatalmában volt; az átkelést nagy csolnakokon eszközölték, melyeket egyetlenegy fatörzsből vájtak ki. Alig haladt Maximin két mértföldnyire a Dunától, már is éreznie kellett a győzőfél untató bosszantásait. Nem engedték meg neki, hogy valamely szép völgyben üsse fel sátorát, nehogy megsértse a távoli tiszteletet, mely a fejedelmi lakot illeti. Attila ministerei sürgették, hogy közölje velük fejedelme utasításait, s midőn Maximin megjegyezte, hogy ez a nemzetjoggal ellentétben áll: még inkább meg volt lepetve annak hallatára, hogy utasítását szóról-szóra elmondták. Ezután rendeletet adtak neki a visszautazásra; a rendelet visszavonatott, megújítatott, míg végre Onegesius fivérének Scottának közbenjárása folytán, — kinek barátságát nagylelkű adományokkal vásárolta meg, — a fejedelem elé vezettetett, ki akkoron ott közelében vadászott; de a helyett, hogy egyenes feleletet nyert volna, kénytelen volt észak felé utazni, hogy Attila azon büszke elégtételt élvezze, miszerint ugyanazon táborban fogadja a keleti és nyugati birodalmak követeit. Utazását vezetők intézték, kik őt megállították, siettették, az utról elterelték a szerint, a mint azt a fejede-

lem kényelme igényelte. A rómaiak, a magyar síkságon keresztül utazva, azt hitték, hogy több folyón mentek át; de valószinü, hogy a kanyargó Tisza különböző elhajlásai jelentek meg különböző nevek alatt. A közellevő falvakból elegendő eleséget kaptak, bor helyett méhsert, kenyér helyett köleskását, és bizonyos *Kámus* nevü folyadékot élveztek, mely Priscus szerint, árpából szüretett. Ilyen élelmezés durvának és íztelennek tetszhetett azok előtt, kik a konstantinápolyi fényüzéshez szoktak; de e véletlen szerencsétlenségüket megkönnyítette ugyanazon barbárok udvariassága és vendégszeretete, kik a háborúban oly borzasztók és könyörtelenek valának. A követek egy nagy mocsár szélén táboroztak. A hirtelen támadt zivatar, szél, eső, dörgés és villámlás közt felforgatta sátoraikat, málháikat a vizbe söpörte, és kisérőiket a sötét éjben a bizonytalan utakon szétszórta; míg végre lármájukkal egy közellevő falu lakóit felköltötték, mely falu Buda özvegyének tulajdona volt. A szolgálatra készséges jó indulatu lakók nehány percz alatt rőzsékből tüzet raktak, hogy megvilágítsák útjaikat, és Buda özvegye nemcsak szükségleteiket, de vágyaikat is nagylelküleg kielégíteni ohajtván, elegendő számú szép és engedékeny leányokat adott szolgálatukra. A következő verőfényes napot nyugalomra, ruhaszáritásra és üdülésre forditották, és este a falu jószivü asszonyának hálájukat igen elfogadható ajándékok — ezüst csészék, vörös gyapot, száritott gyümölcs és indiai bors — által rótták le. Nemsokára e kaland után ismét elérték Attila csapatát, melytől hat napig el voltak választva; és lassan fővárosába értek azon birodalomnak, melyben több ezer mértföldre egyetlenegy város sem volt található.

A királyi falu és palota.

Priscusnak határozatlan és homályos földirata szerint a székhely a Duna, Tisza és a kárpáti hegyek közt feküdt felső Magyarország síkjain, és minden valószinüség szerint Jászberény, Eger vagy Tokaj közelében. Eredetileg az nem lehetett egyéb mint esetleges tábor, mely Attilának hosszú és gyakori tartózkodása folytán észrevétlenül nagy tanyává fejlődött az udvarnak, a fejedelem kiséretének s a rabszolgák nagy tömegének elfogadására. Az Onegesius által épitett fürdő volt az egyetlen kőépület, az anyagot Pannoniából hozták; s a mennyiben a közeli vidéken nagy erdő sem volt található: föltehetjük, hogy a kisebb épületek szalma- agyag- vagy vászonból állottak.

A kitünőbb hunnok faházai durva fénynyel építtettek, tulajdonosaik rangja, vagyonossága és ízlése szerint. Ugy látszik hogy a házak némi rend és egyenmérték fokozata szerint osztattak fel, és minden hely tiszteletreméltóbb volt, minél közelebb állott a fejedelem személyéhez. Attila palotája, mely az ő birodalmában minden egyéb épületet felülmúlt, egészen fából volt és nagy tért foglalt el. A külső keritès szépen metszett négyszögü czölöpzetből állott, közben fekvő magas tornyokkal, melyek inkább díszitményül, mint védelmül szolgáltak. Ezen erőd, mely egy dombnak hajlását bekeríteni látszott, a fejedelem használatára nagy mennyiségü faházakat foglalt magában. Attila számos neje mind külön-lakással bírt; s a merev és önző elzárkozás helyett, mely az ásiai féltékenységgel jár, a római követeket maguk elé és asztalukhoz bocsátották, sőt nekik az ártatlan átkarolás szabadságát is megengedték. Midőn Maximin ajándokait Kerkának a főkirálynénak felajánlotta, bámulva szemlélte lakásának különös építészetét, a gömbölyü oszlopok magasságát, a fa terjedelmét és szépségét, mely különös modorban volt kifényesitve és kifaragva; és figyelő szeme képes volt némi ízlést az ékítményekben, és némi helyességet az arányokban fölfedezni. A követek az ajtó előtti őrök közt elhaladván, Kerka magán lakrészébe vezettettek. Attila neje ülve, vagy inkább lágy pamlagon fekve fogadta őket; a padló szőnyeggel volt beborítva; szolgái kört képeztek körötte, és hölgyei a földön ülve különféle hímzéssel foglalkoztak, melyek a barbár hadakozók öltönyeinek diszitésére szolgáltak. A hunnok büszkén tüntették e gazdagságokat, melyek győzelmeik gyümölcsei valának: lovaik takarói, kardjuk, sőt még lábbeliök is ki voltak himezve aranynyal és drágakövekkel; és asztalaik rakva arany és ezüst tálakkal, serlegekkel és diszedényekkel, melyeket görög müvészek készitettek. Csupán a fejedelem helyezett nagyobb büszkeséget abban, hogy még mindig ragaszkodott scytha elődei egyszerüségéhez. Attila ruházata, fegyverei, lószerszámai egyszerüek voltak diszitmény nélkül s egyszinüek. A fejedelem asztalánál faedényekkel szolgáltak; hus volt egyedüli eledele, s az észak hódítója a kenyeret, mint fényüzési czikket soha sem ízlelte meg.

Attila magatartása a római követek iránt.

Midőn Attila a Duna partjain először fogadta a római követeket, sátora borzalmas őrök által volt körülvéve. Maga a

fejedelem egy faszéken ült. Merev tekintete, haragos mozdulata, és türelmetlen hangja megzavarta Maximin szilárdságát, de Vigilnek több oka volt a félelemre, mivel határozottan megértette a fenyegetést, hogy azon esetre, ha Attila nem tisztelné a nemzetek törvényeit, keresztre szegeztetné az álnok tolmácsot, és testét a kányák eledeléül dobná. A barbár leereszkedett, hogy egy pontos jegyzék kimutatásával bebizonyítsa Vigilnek vakmerő hamisságát, ki azt állitotta, hogy 17 szökevénynél több nem található fel. De büszkén kijelentette, hogy ő csupán a dicstelenséget röstelli, miszerint saját szökevény rabszolgáival kénytelen viaskodni; miután az ő tehetetlen erőlködéseiket, hogy Theodosius tartományait megvédjék — megveti: „Mert — utána tette Attila — melyik erőd, vagy város az a széles római birodalomban, mely fenállani remél, ha nekünk tetszenék azt a földszinéről eltörölni"? Azonban mégis elbocsátotta a tolmácsot azon határozott utasitással, hogy a szökevények teljesebb kiszolgáltatása és fényesebb követség eszközöltessék. Haragja fokonkint alábbszállt, és házassága, melyet utközben Eslam leányával ült, vad mérséklete enyhitését előmozdíthatta. Attila bevonulása a királyi székhelyre igen különös szertartása miatt nevezetes. Nagy számu női csapat jött eléje, mely két hosszú és rendes sorra felosztva állott, és kezükben fehér fátyolt tartottak magasra emelve, mely alatt ifjú leányok énekkara hymnusokat és scythiai énekeket zengedezett. Kedvenczének Onegesiusnak neje saját háza előtt várta őt, és a nemzet szokása szerint tiszteletteljes hódolattal ajánlotta fel a bort és az eledelt, melyet számára készitett. Amint a fejedelem azt kegyesen elfogadta, szolgái kellő magasságra emelték fel az ezüst asztalt, minthogy Attila lóháton ült; és amint a serleget ajkaival érintette, Onegesius nejét ismét üdvözölvén, utját tovább folytatta. Az alatt, míg Attila székhelyén tartózkodott, idejét nem pazarolta el a Serail elzárt tétlenségében, s a hunnok királya fentudta tartani fensőbb méltóságát a nélkül, hogy személyét a közszemlélet elől elrejtette volna. Gyakran összehítta a tanácsot, és elfogadta a nemzetek követeit, s a nép hivatkozhatott legfőbb itélőszékére, melyet ő meghatározott időben — keleti szokás szerint — fapalotája főkapuja előtt tartott. A keleti és nyugati rómaiak kétszer voltak meghíva a lakomára, melyet Attila a scythiai fejedelmekkel és főnemesekkel ünnepelt. Maximin és

A fejedelmi lakoma.

társai az ajtó küszöbén állíttattak meg, mígnem a hunnok királyának egészségére és jólétére áldomás-poharat ürítettek, és ezen szertartás után illető helyeikre vezettettek. A királyi asztal és ülés szőnyeggel és finom abroszszal bevonva, nebány lépcsővel magasabban állott a terem közepén, melynél egy fia és nagybátyja, vagy talán valamely kedvencz főnök vehetett részt Attila egyszerű és házias étkezésében. Mind a két oldalon két sorban kis asztalkák voltak elhelyezve 3—4 vendég számára; a jobboldal a kitünőbbeknek tartatott fenn, de a rómaiak nyiltan bevallják, hogy ők balrul ültek, és Berik egy ismeretlen — valószinüleg — góth fajbeli főnök eléjök helyeztetett. A fejedelem pohárnokától átvett egy borral telt serleget, s ezt kitünőbb vendégei egészségére kiüritette; ezek helyeikről fölkeltek és ugyanoly módon tiszteletteljesen viszonozták. E szertartás mindenkire, vagy legalább a kitünőbb egyénekre kiterjesztetett; és jó időnek kellett lefolyni, mert ez háromszor ismételtetett, valahányszor új teritéket hoztak az asztalra. De az étkezés után is bor még mindig maradt az asztalon, és a hunnok átengedték magukat a mértéktelenségnek, miután a római követek az éjjeli lakmározástól már rég visszavonultak. Mielőtt azonban eltávoztak, alkalmuk volt észlelni e nemzet lakmározási szokásait. Két scythiai költő állott meg Attila előtt, kik önkészitett dalokat énekeltek, melyekben hadi erényeit és győzelmét magasztalták. Mély csend állott be, és a vendégek figyelmét lekötötte az ének öszhangja, mely saját hőstetteik emlékét fölélesztette, és megörökítette: harczias tüz lángolt a hadakozók szemeiben, kik csata után vágytak; és az öregek könyei azon nemes kétségbeesést jelentették, hogy ők többé nem képesek megosztani a csata veszélyeit és dicsőségét. E mulatságra, mely a katonai erény iskolájának tekinthető, bohóczelőadás következett, mely az emberi természet méltóságát lealacsonyitotta. A jelenlevőket egy scytha és egy mór bohócz ragadta jó kedvre rút alakjuk, nevetséges ruházatuk, sajátságos mozdulataik, esztelen beszédeik, s a latin, görög és húnnyelvek érthetlen összezavarása által, s a teremben a zajos és féktelen nevetés kitörései viszhangoztak. E mértéktelen zsivaj között csupán Attila tartotta meg hajthatlan komolyságát a nélkül, hogy arczkifejezése megváltozott volna, mi csak akkor következett be, midőn leigfjabb fia Irnák belépett; apai gyengédség mosolyával karolta

át a gyermeket, gyengéden megcsipte arczát és iránta részrehajló előszeretetet tanusitott, mely a jövendőmondók azon jóslatában nyerte igazolását, hogy Irnák leend a családnak s a birodalomnak jövendő támasza. Két nappal később a követek új meghivást kaptak, és okuk volt dicsérni Attila udvariasságát valamint vendégszeretetét. A hunnok királya hosszasan és meghitten társalgott Maximinnal, de udvariasságát némely durva kifejezések és nagyravágyó szemrehányások zavarták meg; és önérdek által indíttatva, illetlen buzgalommal sürgette Constantius titkára magán igényeinek teljesítését. „A császár — mondá Attila — már régen igért neki feleséget; Constantiust nem szabad ámítani, és nem illik, hogy a római császár hazugnak neveztessék.“ Harmadnapon számos fogoly visszanyervén szabadságát mérsékelt váltságdíjért, — a követek elbocsáttattak; és a királyi ajándékokon kivül megengedtetett nekik, hogy minden scythiai nemestől kitüntetés jeléül egy lovat fogadhassanak el. Maximin ugyanazon uton tért vissza Konstantinápolyba, melyen jött; és ámbár Berikkel, Attila új követével véletlen szóvitába keveredett: azzal hizelgett magának, hogy fáradságos utazása által sikerült neki a két nemzet közti békét és szövetséget megerősíteni. [1])

A rómaiak összeesküvése Attila élete ellen.

De a római követ nem volt beavatva azon áruló szándékba, mely a nemzetközi bizalom álczája alá volt rejtve. Edek meglepetése és gyönyörködése, melylyel a konstantinápolyi palota fényét szemlélte, arra bátoritotta Vigil tolmácsot, hogy titkos találkozásra birja őt Crysaphius herélttel, ki a császárt s a birodalmat kormányozta. Némi előleges társalgás s a titoktartás kölcsönös esküje után a herélt Attila halálának inditványozását koczkáztatta, mint valami fontos szolgálatot, mely által Edek azon gazdagságban és fényüzésben részesülhet, melyet az imént megbámult. A hunnok követe hallgatott a kisértetes ajánlatra, és látszó buzgalommal és képességgel jelentette ki készségét a vérengző tett végrehajtására: a szándék közölve lőn a hivatalok főmesterével — magister officiorum — s az ájtatos Theodosius beleegyezett, hogy legyőzhetlen ellensége

[1]) Ez elbeszélésben Gibbon — mint azt maga is bevallja — nem követte azon rendet, mely szerint azt Priscus 49—70 lapon leirta; és előlegesen azon történelmi körülményeket vonta ki, melyek kevésbé voltak bensőleg összekötve a római követek utjával és feladataikkal.

orozva meggyílkoltassék. De e hűtlen összeesküvést Edek szinlelése vagy megbánása meghiusította; és noha talán ő tulozta benső borzalmát azon árulás iránt, melyet helyeselni látszott, mégis elég ügyes volt a korai és önkénytes fölfedezés érdemét megszerezni. Ha már *most* Maximin küldetését és Attila magatartását szemügyre veszszük: meg kell tapsolnunk a barbárt, ki tisztelte a vendégszeretet törvényeit, s nemeslelküleg fogadta és bocsátotta el azon fejedelem ministerét, ki élete ellen esküdt. De még rendkivülibb Vigil vakmerősége, a mennyiben a bűn és veszély öntudatában, fia által kisérve tért vissza a fejedelmi táborba, magával hozván egy aranynyal megtelt erszényt, hogy Edek követelését kielégítse, és a testőrség hűségét megvesztegesse. A tolmácsot azonnal megragadták és Attila itélőszéke elé hurczolták, hol ártatlanságát különös állhatatossággal bizonyitgatta, mígnem a fenyegetés: miszerint fia tüsténti halállal fog kivégeztetni — bünös szándokának ő szinte fölfedezését kisajtolta tőle. Megváltás vagy elkobzás czíme alatt 200 font aranyat követelt a hunnok fejedelme azon áruló életeért, kit büntetni átallott. Méltó felindulását egy nemesebb tárgy ellen intézte. Eslau és Orestes követeit tüstént Konstantinápolyba küldötte oly sürgős utasitással, melyet nem teljesíteni veszélyesebb volt mint végrehajtani. Bátran léptek a császár elé a végzetteljes erszénynyel, mely Orestes nyakáról lecsüngött; és a trón mellett álló herélt Chrysaphiust megkérdezték, vajjon beismeri-e bünösségének valóságát? De a szemrehányás tisztét a magasabb rangú Eslau teljesítette, ki a kelet császárához a következő szavakat intézte: „Theodosius egy kitünő és tiszteletreméltó apának fia; Attila hasonlóul nemes fajból származott, és ő tettei által tartotta fenn a méltóságot, melyet Mundzuk apjától örökölt. De Theodosius eljátszotta atyja tiszteletét, s az adófizetésbe való beleegyezése által rabszolgai sorsra alacsonyította le magát. Ennélfogva rendén volna, hogy tisztelné azon férfiut, kit a szerencse és érdem föléje helyezett, a helyett, hogy kisértetbe jön egy nyomorult rabszolga módjára alattomos összeesküvést forralni ura ellen.“ Arcadius fia, ki csupán a hizelgés hangjához volt szokva, meglepetéssel hallgatta az igazság szigorú nyelvét; pirulva reszketett, és nem bátorkodott egyenesen visszautasitani Chrysaphius fejét, melyet a követek megbizatásuk szerint tőle követeltek. Rögtön fényes küldöttséget

Szemrehányást tesz a császárnak és megbocsát neki.

menesztett teljhatalommal és nagyszerű adományokkal ellátva, hogy megkérleljék Attila dühét, kinek büszkeségét azáltal elégítette ki, hogy két — consuli és patriciusi rangú ministert — Nomius főkincstárnokot és Anatolius főtábornokot küldött hozzá. Attila kegyeskedett e követeknek a Drenkó vizéig eléje menni, és ámbár kezdetben mogorva és büszko magatartást szenvelgett, ékesszólásuk és bőkezüségök észrevétlenül lecsillapitotta haragját. Megkegyelmezett a császárnak, a heréltnek s a tolmácsnak; lekötelezte magát, hogy a béke föltételeit megtartandja; számos foglyot bocsátott szabadon; a szökevényeket és menekülteket saját sorsukra bizta; és a Duna déli részén nagy földterületet adott á t, melyet már kizsarolt és elnéptelenített. De e békét oly költségen vásárolták meg, mely fölért egy nagy háború kiadásaival; és Theodosius alattvalói kénytelenek voltak egy érdemetlen kegyencz életét nyomasztó adó árán megváltani, melyet ők annak megsemmisítéseért sokkal örömestebb fizettek volna.

Az ifjabb Theodosius halála. K. u. 450. Jul. 28.

Theodosius császár nem soká élte túl dicstelen életének leglealázóbb mozzanatát. Lovaglás, vagy vadászat közben Konstantinápoly szomszédságában a lóról a Lycus folyamba esett, esés közben derekát törte, és néhány nap mulva meghalt életének 50-ik és uralkodásának 43-ik évében. Nővére Pulcheria, kinek tekintélyét a világi, valamint egyházi ügyekben a heréltek veszélyes befolyása ellensúlyozta — egyhangulag a kelet császárnőjének kiáltatott ki. De alig foglalta el a trónt, saját- s a közérzületet egy népszerü igazságszolgáltatás tényével elégítette ki. Minden törvényes vizsgálat nélkül kivégeztette Chrysaphiust Konstantinápoly kapui előtt; határtalan gazdagsága csupán arra szolgált, hogy siettesse és igazolja büntetését. Az általános zaj közepett nem feledte el a császárnő az előitéletet és hátrányt, melynek neme kitéve volt; és ő bölcsen megelőzte a zsibajt oly társnak választása által, a ki mindig tiszteletben tudta tartani nejének fensőbb rangját és szüzies erényét. Marcián senatornak adta kezét, ki 60 éves volt, és Pulcheria névszerinti férje ünnepélyesen felruháztatott a császári bíborral. Marcián Thráciában született és fegyverben nevelkedett; de ifjuságát szegénység és szerencsétlenség közt töltötte, a mennyiben akkor, midőn először érkezett Konstantinápolyba, csupán két darab aranya volt, melyet egy barátjától kapott kölcsön.

és utóda Marcián lett; Aug. 25.

Tizenkilencz évet töltött katonai szolgálatban Aspar mellett, de fia Ardaburius már tribuni és senátori rangot nyert. Szelid kedélye és hasznos képességei tiszteletet és becsülést szereztek neki; ő érezte és látta a közigazgatás nyomasztó visszaéléseit, és saját példájával adott súlyt a törvényeknek, melyeket a szokások megjavitására hozott.

XXXV. FEJEZET.

Attila Galliába tör. — Visszaveretik Aetius s a visigóthok által. — Attila Itáliába tör s abból visszavonul. — Attila, Aetius és III. Valentinián halála.

Attila mindkét birodalmat fenyegeti és Galliába tör. K. u. 450.

Marcián azon nézetben volt, hogy a háború mindaddig kerülendő, míg a biztos és tisztességes béke fentartható; de egyszersmind arról is meg volt győződve, hogy a béke nem lehet biztos és tisztességes, ha a fejedelem kislelkü idegenkedéssel viseltetik a háború iránt. E mérsékelt bátorság mondatta vele a feleletet Attila követeléseire, ki az évi adó fizetését bosszantólag sürgette. A császár tudtára adta a barbároknak, hogy ne sértsék többé Róma fenségét az adó említése által; hogy ő szövetségeseinek hü barátságát illő nagylelküséggel megjutalmazni hajlandó; de ha a közbékét megsérteni bátorkodnának: bir még hadsereggel, fegyverekkel és elhatározottsággal, hogy a megtámadást visszaverje. Ugyanazon nyelven beszélt még a hunnok táborában is a császár követe Apollonius, kinek bátor vonakodása, kiadni az ajándékokat, mielőtt személyesen kihallgattatnék: oly méltósági érzetet, és a veszélynek oly megvetését tanusította, melyet Attila az elfajult rómaiaktól nem várt. Theodosius vakmerő utódját megfenyitéssel ijesztgette; de ingadozott: vajjon legyőzhetlen fegyvereit a keleti vagy a nyugati birodalom ellen intézze-e. Míg elhatározását borzalmas nyugtalansággal várta az emberiség, követei által mind a ravennai, mind a konstantinápolyi udvarnak hadat izent ezen kijelentéssel: „Attila az *én* uram és a *te* urad parancsolja, hogy halasztás nélkül palotát készíts elfogadására.“ De Attila megvetette a keletet, melyet annyiszor legyőzött; és csakhamar azon elhatározását jelentette ki, miszerint annak meghódítását elhalasztja, míg egy dicsőségesebb és fontosabb vállalatot be nem fejezett. Az indokok, melyek miatt Attila Galliába és Itáliába tört, csupán úgy érthetők meg, ha a nyugati birodalom állapotát

III. Valentinián uralkodása, vagy jobban mondva Aetius kormányzata alatt — tekintetbe veszszük.

Aetius jelleme és országlása K. u. 433–454.

Vágytársa Bonifácz halála után, Aetius eszélyesen a hunnok sátoraiba vonult vissza, és biztonságát valamint visszahelyeztetését szövetségüknek köszönheté. A helyett, hogy mint bűnös menekült könyörgött volna, 60,000 barbár élén megkegyelmeztetését követelte; és Placidia császárnő gyenge ellentállása által bebizonyitotta, hogy engedékenysége inkább a gyengeség vagy félelem következménye volt. Atszolgáltatta magát, fiát Valentiniánt s a nyugati birodalmat egy fenhéjázó alattvaló kezébe, és nem tudta megmenteni Bonifácz vejét, az erényes és hü Sebestyént a kiengesztelhetlen üldözéstől, ki végre a vandalok szolgálatában nyomorultan veszett el. A szerencsés Aetius, ki azonnal patriciusi rangra emeltetve, háromszor ruháztatott fel a consuli méltósággal, főtábornoki czím alatt átvette az állam összes katonai hatalmát. Inkább eszélye, mint erényei birták rá, hogy nagy Theodosius unokáját a bíbor birtoklásában hagyja; Valentiniánnak megengedtetett, hogy Itália békéjét és fényüzését élvezze: míg Aetius a patricius, a hős és hazafi dicső szinében tünt fel, ki a nyugati birodalom romjait közel 20 évig támogatta. A góth történész — Jornandes — elmésen bevallja, hogy Aetius a római respublica megmentésére született, és imigy folytatja: „Anyja vagyonos és nemes olasz szüléktől származott, és atyja Gaudentius a scythiai tartományban magasrangú volt. Fiuk a testőrség közé sorolva túszul adatott elébb Alariknak, később a hunnoknak; és fokozatosan megnyerte a palota polgári és katonai kitüntetéseit; Aetius szép alakja a középszerüségen felül nem emelkedett, de férfias tagjai csodálatosan egyesítették az erőt, szépséget és ügyességet. Nyugalommal türte az éhség és álom szükségeit, s a legfárasztóbb munkára testileg és lelkileg képes volt. Igazi bátorsággal birt nemcsak a veszélyek, de a sértések megvetésére is; és lehetlen volt állhatatos egyeneslelkűségét akár megvesztegetni, akár rászedni vagy megfélemliteni.“ A barbárok tisztelték Aetius hűségét és bátorságát. Alkalomszerü békekötése Genserikkel megmentette Itáliát a vandalok pusztitásaitól; a független brittek üdvös segélyéhez folyamodtak; Galliában és Spanyolországban a császári tekintélyt helyreállította; s a frankokat és sveveket, miután előbb legyőzte, az álladalom hasznos szövetségeseivé tette.

Aetius az érdek-, valamint a hála-elvénél fogva szorgosan ápolta a hunnokkali szövetséget. Mint túsz, vagy számkivetett meghitten társalgott Attilával, és fiát Carpiliót nevelés végett táborába adta. Jó egyetértése nem mentette ugyan meg a rómaiakat az adó dicstelenségétől; de ügyes politikája meghosszabbította az üdvös béke előnyeit, s a hunnok és alánok egy nagy csapata, melyet személyesen megnyert, részt vett Gallia védelmében. E barbárokból Valens és Orleans vidékén két telepítvényt alkottak a Rhone és Loire átjáratának védelmére, s noha Aetius attól tartott, hogy összeütközés esetén Attilához fognak hajlani: mindamellett odatörekedett a patricius, hogy buzgalmukat és ellenszenvüket a góthok, burgundok és frankok ellen inkább csillapítsa, semmint felizgassa. Összeköttetése a hunnokkal és alánokkal.

A visigóthok által a galliai déli tartományokban megállapitott királyság fokonkint erőssé és éretté fejlődött, és maguktartása Aetius figyelmét örökösen igénybe vette. Vallia halála után a góth kormánypálcza Theodorikra szállt, a nagy Alarik fiára, ki több mint 30 évi boldog kormányzata alatt szokatlan eszélyességet tanusitott. Arles birtoka után vágyott; de Aetius időszerü közeledése által a város a megszállás alól fölmentetett. Később a góthok megszállták Narbonnet, míg a burgundiak a belgiai tartományokba törtek; de Aetius buzgalma és a scythiai lovasság mindenütt sikeresen ellentállt. Huszezer burgundiai életett meg egy csatában, és a megmaradt rész alázattal fogadta az alattvalói lakhelyet a savoyai hegyek közt. Narbonne falai már meg voltak rongálva, midőn Litorius tábornok lovasságával azt fölmentette; de az elhatározó győzelem Aetius személyes vezérletének tulajdoníttatott. Azonban Aetius gyorsan Itáliába hivatván, csakhamar kitünt, hogy sokkal több tehetség igényeltetik egy nagy fontosságú háborúnak, mint egy lovassági csapatnak vezetésére. Litorius egy hún hadtest élén Toulouse kapujáig nyomult elő; azonban a góth király szétverte seregét, maga Litorius pedig elfogva Toulouse utczáin hurczoltatott végig, s a nyomorúság, melyet hosszú és dicstelen fogságában szenvedett, még a barbárok szánalmait is fölkeltette. E veszteség után a góthok kitüzték volna győzelmi zászlajukat a Rhone partjain, ha Aetius megjelenése a bátorságot és fegyelmet helyre nem állítja. A két hadsereg várta a jeladást a harczra, de összeütközés helyett, a két tábornok hüvelybe tette kardját A visigóthok Galliában Theodorik uralkodása alatt. K. u. 419–451.

és kiegyezett. Kibékülésük állandó és őszinte volt. Theodorik trónját hat bátor fiu vette körül, kiket egyenlő gonddal nevelt fel. Két leánya a svev s a vandal királyok legidősb fiaihoz mentek férjhez, kik Spanyolországban és Afrikában uralkodtak, de e kitünő szövetségek a bűnnek és egyenetlenségnek lettek szülői. A svevek királynéja férjét gyászolta, kit saját fivére gyilkolt meg; a vandalok fejedelemnője áldozata lett egy féltékeny zsarnoknak, kit atyjának hitt. A kegyetlen Genserik azt hitte, hogy fia neje megakarta őt mérgezni, minélfogva orrát és füleit levágatta, és ily rútitott alakban visszaküldte atyjához Theodorikhoz Toulousba. Theodorikot szülői és királyi érzelmei késztették megboszulni e kiengesztelhetlen sérelmet; de Genserik megnyerte a hunnok borzadalmas hatalmát. Gazdag ajándokai és sürgető kérelmei lángra gyujtották Attila nagyravágyását, s igy Aetius és Theodorik szándokait megelőzte a galliai betörés.

A frankok Galliában a merovingiai királyoi alatt K. u. 420–451.

A frankok, kiknek birodalma még mindig az alsó Rajna vidékére szoritkozott, az örökösödés jogát igen bölcsen a merovingiak nemes családjára ruházták. E fejedelmek pajzson emeltettek fel, és királyi módra viselt hosszú hajuk születésüket és méltóságukat jelezte. Szőke hajuk és kék szemük német eredetükre mutattak; kora ifjuságukban megtanulták a futást, ugrást, úszást és mindennemü fegyverforgatást. Clodion az első hosszúhaju király Louvain és Brüssel közti vidéken tartotta székhelyét. A második Belgium végtelen állapotáról éstesülvén, merészen a Somme vizéig hatolt. S midőn Artois síkjain táborozott, s fiának menyegzőjét akarta megülni, Aetius meglepte az ünneplőket, és katonáit, mielőtt fegyvert ragadhattak volna szétverte. Clodion később ismét összeszedte magát, és helyreállította a galliai királyságot a Rajnától a Somme vizéig. Husz évi uralkodás után végre meghalt, és birtoka két fia egyenetlenségének és nagyravágyásának esett áldozatul. Meroveus az ifjabb a rómaiak pártfogását kérte fel, ki mint Valentiniánnak szövetségese és mint Aetiusnak fogadott fia, fogadtatott a császári udvarban; ezalatt az idősebb, Attila borzadalmas segítségéhez folyamodott, és a hunnok királya fölkarolta a szövetséget, mely a Rajnán való átmenetelét megkönnyítette, és a galliai betörést menthető ürügygyel igazolta.

Honoria herczegnő kalandjai.

Midőn Attila kijelentette abbeli elhatározását, hogy szövetségesejnek a vandalok- és frankoknak ügyét támogatni fogja:

ugyanazon időben és csaknem regényes lovagiassági szellemben a vad fejedelem magát Honoria herczegnő imádójának és lovagjának nyilvánította. Valentinián nővére a ravennai palotában neveltetett, és a mennyiben férjhezmenetele az államra nézve veszélyes lehetett volna, *Augusta* czímmel ruháztatott fel, mi a legvakmerőbb alattvaló reményeit is meghiusította. De alig érte el a szép Honoria a 16-ik évet, a hiu és ki nem elégitő pompa közepett meghajolt a természet ösztöne előtt, és Eugenius kamarás karjai közé vetette magát. Bűnét és szégyenét — ily esztelenül fejezi ki magát az uralgó férfi — csakhamar elárulta terhessége; és a királyi család dicstelenségét megtudta a világ, mert az eszélytelen Placidia Konstantinápolyba küldte leányát. A szerencsétlen herczegnő 12—14 évet töltött Theodosius nővéreinek bosszantó társaságában, kiknek (szűz) *koronája* után nem áhitozhatott többé. Hosszú és reménytelen férjtelensége miatti türelmetlensége egy sajátságos és kétségbeesett terv felkarolására késztette őt. Egy hü herélt közbenjárása által elküldte jegygyűrűjét Attilának; de ez az illetlen előzékenységet hideg megvetéssel fogadta, és a hunnok királya nejeinek szaporitását folytatta, mígnem szeretetét a nagyravágyás és fukarság hatalmasabb szenvedélyei fölébresztették. A galliai betörést megelőzte és igazolta Honoriának formaszerü megkérése s a birodalom őt illető részének követelése. A női örökség joga — ámbár Placidia és Pulcheria uj példái fényes érvet szolgáltattak reá — határozottan megtagadtatott, és azt állitották, hogy Honoria már feloldhatlan kötelékkel van lekötve. Midőn ekként a hunnok királyával való összeköttetése fölfedeztetett: a bűnös herczegnőt, mint valami borzalmi tárgyat Itáliába vitték, és egy ismeretlen névszerinti férjet adtak neki, mielőtt örökös fogságba tétetett, hogy megsirassa azon bűneit és szerencsétlenségeit, melyek elől menekült volna, ha császár leánya nem lett volna.

Attila Galliába tör és megszállja Orleanst.

Az egykorú ékesszóló Sidonius, ki később clermonti püspökké lett, megigérte egyik barátjának, hogy Attila hadakozásának történetét meg fogja irni: mit ha teljesített volna, mint történész az igazság egyszerüségével beszélte volna el e nevezetes eseményeket, mikre mint költő csupán homályos és kétes értelmű szóvirágokkal czélzott. Germánia és Scythia minden királya és népe, talán a Volgától egész a Dunáig engedett Attila felhivásának. A Magyarország síkjain fekvő királyi palotából

zászlaja nyugat felé indult, és 7—800 mértföldnyire előhaladván, a Rajna és Nekker összefolyásához ért, hol Clodion idősb fia a frankokkal hozzá csatlakozott. Galliában általános volt a levertség, és városainak különféle viszontagságait a hagyomány csodákkal és martirsággal ékítette fel. Troyest sz. Lupus érdeme mentette meg; sz. Servátz elhagyta a világot, hogy ne lássa Tongres romlását, és sz. Genovéva imádságai eltávolították Attilát Páris közeléből. De a mennyiben Gallia legtöbb városa nem birt szentekkel és katonákkal, azokat a hunnok megszállták és ostromolták. Irgalom nélkül megsemmisítették Metz városát, és csupán sz. István magánálló kápolnája jelölte a helyet, a hol egykor a város feküdt. Attila a Rajnától és Moseltől egész Gallia szivéig hatolt; átment a Szajnán és Auxerren, és Orleans falai alatt ütött tábort. Anianus püspök a vallásos politikának minden fogásait kimerítette, hogy fentartsa a nép bátorságát, míg a várt segély meg nem érkezik. A falakat az ostromló kosok már megingatták, a külvárosokat a hunnok már elfoglalták: midőn végre a messze távolban csekély porfelleget vettek észre, és Anianus püspök felkiáltott: „Az Isten segedelme az.“ Nemsokára egy kedvező szél a port elsepervén, meglátták Aetius és Theodorik csatakész nyugtalan csapatait, melyek Orleans megmentésére sietve előnyomultak.

A rómaiak és a visigóthok egyesülése.

A könnyüség, melylyel Attila Gallia szivébe hatolt, épen úgy tulajdonítható álnok politikájának, mint fegyverei borzalmának. Nyilvános hirdetményeit magán biztositásai által mérsékelte; a rómaiakat s a góthokat fölváltva engesztelte és fenyegette, s a ravennai és toulousi udvarok egymás szándoka iránt gyanakodván közös ellenségük közeledését hallatlan közönnyel szemlélték. Aetius volt egyedüli őre a közbiztonságnak, de legbölcsebb intézkedéseit megzavarta a fondorlat, mely Placidia halála óta a palotát nyugtalanította: míg Itália ifjusága a harsona hangjától reszketett. A patricius oly hadtesttel lépett át az Alpokon, mely alig érdemelte meg a hadsereg nevét. [1]) De midőn Arlesbe vagy Lyonba ért, azon tudositás zavarta meg őt,

---

[1]) — — Vix liquerat Alpes
Aetius, — tenne et rarum sine milite ducens
Robur, in auxiliis Geticum male credulus agmen
Incassum propriis praesumens adfore castris.
Sidon Paneg. Avit. 328. etc.

hogy a visigóthok a borzasztó betörőt saját területükön akarják bevárni. Minélfogva Avitus senatort, ki a praetori főnökséget gyakorolta Galliában, küldte el Theodorikhoz, hogy őt a csatlakozásra birja: előadván neki, hogy csupán egy erős és öszhangzó szövetség képes ellentállani azon hatalomnak, mely a világuralom után áhítoz. Avitus élénk előterjesztései lángra gyujtották a góth hadakozót, és ez kijelentette, hogy Aetiussal Gallia megmentéséért életét és királyságát kész feláldozni. A góthok példája számos más fajokat is fölserkentett, és a laetok, armorikaiak, breonok, saxonok és frankok követték törvényes fejedelmüket Meroveust. Ilyen volt a kevert hadsereg, melyet Aetius és Theodorik — ez utóbbi két idősb fiával Torismond és Theodorikkal Orleans megmentésére vezetett.

Közeledésükre a hunnok királya azonnal felhagyott az ostrommal és visszavonulót fúvatott, hogy visszahijja hadserege előcsapatát, mely zsákmányolás végett már a városba tört. Attila bátorságát mindig az eszélyesség vezérelte; és a mennyiben előre látta, hogy a legyőzetés Gallia szivében végzetteljes következményeket vonna maga után, visszament a Szajnán és bevárta ellenfelét Chalons síkjain, mely igen alkalmas volt a scythiai lovasság működésére. De e rendetlen visszavonulásban a rómaiak előcsapata mindig nyugtalanította Attila utóhadát és a véres összeütközés, melyben 15,000 barbár esett el, előjátéka volt egy általánosabb és elhatárzóbb ütközetnek. A catalauni [1]) mezők Chalons körül terültek el, és terjedelmük Jornandes ingatag hozzávetése szerint, hosszában 150-, szélességben 100 mértföldet tesz; e térség *Champagne* — mezőség — név alatt ismeretes. De e téres síkságon voltak némi emelkedések, és mihamar kitünt ama magaslat fontossága, mely Attila tábora fölött uralkodott, s a melyért két tábornok harczolt. Az ifju és bátor Torismond első foglalta el annak csúcsát, s ezen előnyös állás birtoklása mind a katonákat, mind azok vezérét méltán kecsegtette a győzelem biztosságával. Attila szorongattatásában a papokat és jövendőmondókat kérdezte meg. Azt mondják, hogy ezek az állatok beleiből Attila megveretését és legkitünőbb ellenének halálát jósolták. Attila buzditó beszédet tartott katonáihoz; felhitta őket, hogy emlékezzenek meg mult dicsőségökről, a jelen

Attila Champagne síkjaira vonul.

[1]) Chalons vagy Duro — Catalaunum, később *Catalauni*.

veszélyről és jövő reményeikről; fölemlítette, hogy csupán a visigóthok képezik az ellentábor erejét és magvát, holott az elfajult rómaiakat, kik az egynapi harcznak veszélyeit és fáradalmait kiállani nem képesek, könnyen megsemmisíthetik; végre azzal fejezte be beszédét: „Én leszek az első, ki a hajitódárdát kivetem, és a szerencsétlen, ki nem fogja követni fejedelme példáját, menthetlenül a halál fia lesz.“ A barbárok szellemét feltüzelte rettenthetlen vezérük jelenléte, szava és példája, ki a bátor és hű hunnok élén a középet foglalta el. A többi alávetett népek: a rugiak, herulok, thuringiaiak, frankok és burgundok a két oldalon valának elhelyezve; a jobbszárnyat Ardarik, a gepidák királya vezényelte; és a három bátor fivér, kik az ostrogóthok fölött uralkodtak, a balszárnyon voltak elhelyezve, szemben a rokonfaju visigóthokkal. Az ellenfélnél, Sangibán, az alánok hűtlen királya a középen volt, hogy mozdulatait szigorú őrszemmel kisérhessék, s hűtlenségét tüstént megbüntethessék. Aetius a balszárnyat, Theodorik pedig a jobbot foglalta el, míg ennek fia Torismond még mindig a magaslatot tartotta.

A chalonsi ütközet.

A görögök és rómaiak fegyelme és hadművelete érdekes részét képezi nemzeti szokásaiknak. Xenophon, Caesar, nagy Fridrik és — hozzá tehetjük most — I-ső Napoleon s a poroszok legujabb hadmüködései — leirva ugyanazon lángész által, mely azokat tervezte és végrehajtotta, előmozdíthatták — ha ily haladás kivánatos — az emberinem kiirtásának művészetét. De a chalonsi ütközet csupán a tárgy nagyságánál fogva kelti fel kiváncsiságunkat, a mennyiben azt a barbárok vad dühössége döntötte el, és részrehajló — a katonai ügyekben tökéletesen járatlan irók irták le. Cassiodorus, némely góth hadakozók elbeszélése nyomán azt mondja: „hogy az ütközet vad, változó, makacs és véres volt, olyan, a melyhez sem a jelenben, sem a múltakban hasonló nem vala.“ Az elesttek számát némelyek 162- mások 300,000-re teszik. Midőn Theodorik katonái előtt lovagolt, hogy őket buzdítsa, Andages nemes ostrogóth által megsebesittetett s lováról azonnal leesett. A megsebesitett királyt saját lovasai gázolták össze, és nagy horderejü halálával teljesülni látszott a jövendölők jóslata. Attila már örvendett győzelmi előérzetében, midőn a bátor Torismond leszállt a dombról, és igazolta a jövendölés második részét. A visigóthok, az alánok által előidézett rendetlenséget fokonkint helyrehozták, de a

hunnok kétségtelenül legyőzettek, miután Attila visszavonulni kényszerült; Scythia és Germánia hóditói csupán az éj közeledése által menekültek meg a végleges megsemmisíttetéstől. Ezek, a kocsikkal körülvett táborba vonultak vissza, azonban Attila egy utolsó és tiszteletes menedéket biztositott magának. A nyergekből és drága lószerszámokból gyászhalmot rakatott, s a hőslelkü barbár elhatározta, hogy azon esetre, ha elsánczolt vára bevétetnék, a lángok közé veti magát, hogy megfoszsza elleneit a dicsőségtől, miszerint élve vagy halva elfogják.

Attila visszavonulása.

De ellenei az éjt hasonló rendetlenségben és aggodalomban töltötték. Torismondot meggondolatlan bátorsága a scythiai kocsik közé szoritotta, hol lováról leesvén, apja sorsára jutandó volt, ha saját bátorsága és társainak buzgalma őt meg nem menti. Aetius az ütközet alatt szövetségeseitől elvágva, mit sem tudott a győzelemről, míg végre hosszú tévelygés után a góthok táborába jutott. A czászári tábornok megelégedett Attila megveretésével, ki még mindig kocsivárában tartózkodott; s midőn Aetius a véres szinhelyen körültekintett, némi titkos elégültséggel tapasztalta, hogy a veszteség főleg a barbárokat érte. Theodoriknak tiszteletes sebekkel fedett holtteste feltaláltatván, a góthok által a legyőzött ellenség szemeláttára eltemettetett, és legidősb fia Törismond egy pajzson fölemelve királyukká avattatott. Mindamellett a góthok maguk is bámulták borzasztó ellenfelük vad és csüggedetlen magatartását, és történészük a barlangbeli oroszlánhoz hasonlította Attilát, ki kétszeres dühvel fenyegette vadászait. A góthok egy nagy haditanácsban elhatározták, hogy még egyszer megtámadják a hunnok királyát; de Aetius jól átgondolt politikája észrevette, hogy a hunnok kiirtása után, a góthok büszkesége és hatalma fogja elnyomni a birodalmat. Miért is rávette Torismondot, hogy siessen vissza Toulousba, nehogy testvérei foglalják el a tróntot s a kincseket. A góthok eltávozása után Attilát meglepte a nagy csendeség, mely Chalons síkjain uralkodott, és nehány napi ott tartózkodás után a Rajna felé visszavonult. Meroveus és a frankok minden éjjel őrtüzet raktak, hogy erejük nagynak látszassék, és mindaddig követték a hunnok utócsapatát, mignem ezek Thuringiába értek, hol a thuringiaiak, kik Attila hadseregében szolgáltak, foglyaikon borzasztó kegyetlenségeket követtek el, miket 80 évvel később Clovis fia boszult meg rajtuk.

Attila Itáliába tör. K. u. 452.

A galliai hadjárat balszerencséje nem gyengitette meg Attilának se szellemét, se erejét, se hírnevét. A következő tavaszon megujitotta Honoria s öröksége iránti követelését. A követelést ismét elvetették, vagy kijátszották; és a felindult imádó azonnal harczra szállt, átment az Alpokon, betört Itáliába és Aquilaeját roppant hadsereggel szállta meg. Az ügyetlen barbárok nem ismerték még a rendes megszállás és ostromlás módszerét. Aquilaeja az időtájt egyike volt a leggazdagabb, legnépesebb s legerősebb városoknak az ádriai tengerparton; falai megvoltak rakva faltörőkkel, mozgatható tornyokkal és gépekkel, melyek köveket, dárdákat és tüzet szórtak az ellenségre. Három hónapot sikertelenül töltött el Attila, mígnem az élelmi szerek hiánya a visszavonulási rendelet kiadására késztette őt. De amint gondolatokba merülve a falak körül lovagolt, észrevette, hogy egy gólya, egyik düledező tornyon levő fészkét elhagyva, fiaival a tartomány felé repült. Államférfiui éleslátással ragadta meg e csekély alkalmat, melyet a véletlenség az előitéletnek nyujtott s felkiáltott, hogy egy ily házi állat nem hagyná el helyét, ha a düledező torony veszélye s az éhség arra nem késztetné. E kedvező jel új erőt lehelt az ostromlókba; azon helyen a honnan a gólyák elrepültek, nagy rés töretett; a hunnok ellenállhatlan dühvel rohantak az ostromra, s a következő nemzedék alig találta fel többé Aquilaeja romjait. E borzasztó fenyiték után utját tovább folytatta; utközben kőhalommá rombolta Altinum, Concordia és Padua városait; a közbeeső Vicenzát, Veronát és Bergamot a ragadozó hunnok kegyetlenségének tette ki; de Milanó és Pavia a közromlástól önkénytes hódolat által menekült meg. Midőn Attila a milánói királyi palotát elfoglalta, meglepte és megsértette őt egy festmény, melyen a császárok a földreborult scythiai fejedelmeket ülve fogadták. A boszú, melyet Attila a római hiuság ez emlékén elkövetett, igen ártatlan és elmés volt. Azonnal hozatott egy festőt és megforditva javitatta ki az alakokat ugyanazon festvényen; és a császárok könyörgő állásban közeledtek a scythiai fejedelmekhez, hogy az aranyadóval megtelt zacskót kiüríthessék.

A velenczei köztársaság alapítása.

Attila vad büszkeségéhez méltó azon monda, hogy soha sem nőtt többé fü a helyen, a hová lova lépett. Mindamellett a vad romboló akaratlanul egy oly köztársaság alapjait rakta le,

mely Európának hűbéri korában fölélesztette a kereskedelmi ipar-mesterségét és szellemét. Velenczének ünnepelt neve ezelőtt kiterjedett Itáliának egy nagy és termékeny tartományára, Pannonia határától egész az Addua folyóig, a Pó vizétől egész a rhaetiai és juliai Alpokig. A barbárok betörése előtt 50 velenczei város virágzott békében és jólétben; Aquilaeja a legkitünőbb helyen feküdt, de Padua régi méltóságát a kézmű és földmivelés tartotta fenn, és a lovagrendre emelt 500 polgár vagyona meghaladt 17 millió forint értéket. Aquilaejából, Paduából s a közeli városokból sok család menekült a szomszéd szigetekre, melyek az ádriai tengeröböl szélén közel százra emelkedtek. Az V-ik század közepéig ezen elhagyatott helyek müveletlenek, alig lakottak és csaknem névtelenek voltak. De a velenczei menekültek szokásai, művészete és kormányzata új helyzetük által fejtetett ki fokonkint; és Cassiodorus levele, melyben 70 évvel később állapotukat leirta, méltán úgy tekinthető, mint a köztársaságnak első okirata. Theodorik ministere a vizicsibékhez hasonlította őket, kik fészküket a habok közé rakták. Hal volt csaknem általános étkezésük, és a tengeri sóval hasznos kereskedést üztek. A nép, melynek lakása kétséges: vajjon a föld, vagy a viz volt-e, hamar ismeretes lett a két elemmel; és a szükség követeléseit a kincsvágy váltotta fel. E szigetbeliek bejárták hajóikkal Itália minden öblét, és a házasság, melyet Velencze az ádriai tengerrel évenkint megünnepelt, már kora ifjuságában köttetett. Cassiodorus praetori főnök levele a tengeri tribunokhoz van czímezve, melyben inti őket, hogy a bornak és olajnak Istriából Ravennába a királyi székhelybe való átszállításában honfiaiknak segédkezet nyujtsanak. E tisztviselők kétséges hivatalát a hagyomány akként fejti meg, hogy a 12 főszigetben, népválasztás utján évenkint 12 tribun vagy biró választatott. A velenczei köztársaságnak létezéséről a góth uralom alatt Itáliában, ugyanazon hiteles okirat tanuskodik, mely eredeti és örök függetlenségük büszke igényét megsemmisiti.

Attila békét ad a rómaiaknak.

Az itálokat, kik a fegyverviselésről már rég lemondtak, 40 évi béke után meglepte a borzasztó barbár közeledése, kitől, mint vallásuk és birodalmuk ellenségétől iszonyodtak. Az általános levertség közepett csupán Aetius volt képtelen a félelemre; de lehetlen volt egyedül és segitség nélkül előbbi hírnevéhez méltó diadalt aratnia. A barbárok, kik Galliát védelmezték,

nem akartak Itália segitségére jönni; és a megigért keleti támogatás távol volt és kétséges. A mennyiben Aetius a hazai sereggel még mindig helyt állt, és Attila előhaladását zavarta és késleltette: soha sem tüntette magát nagyobbnak, mint azon időben, midőn magatartását a tudatlan és hálátlan nép gáncsolta. Ha Valentinián lelke valamely nemes érzelemre fogékony lett volna, ily tábornokot kelle vala választania mintául és vezetőül. De Theodosius félénk unokája a helyett, hogy megosztotta volna a veszélyt, elosont a háború zaja elől, és gyors visszavonulása Ravennából Rómába, a bevehetlen erődből a nyilt fővárosba — föltüntette abbeli titkos szándokát, hogy Itáliát elfogná hagyni, mihelyt a veszély császári személyét fenyegetné. E szégyenletes lemondást mindamellett fölfüggesztette a kétség-és halasztás szelleme, mely a kislelküeket rendesen elfogja és annak vészes hatását néha helyrehozza. A nyugati császár a római tanácscsal és néppel egyetértőleg felkarolta azon üdvösebb elhatározást, hogy Attila dühét egy ünnepélyes és könyörgő követséggel megkérleli. E kitünő megbizatást elvállalta Avienus első rangú senátor, Trigetius praetori főnök és Leo római püspök, ki elhatározta, hogy nyája biztonságáért koczkára teszi életét. Leo tehetségeit a közszerencsétlenségekben érlelte meg és tüntette ki, s a *nagy* előnevet kiérdemelte azon sikerteljes buzgalom által, melylyel nézeteit és tekintélyét az igaz hit s egyházi fegyelem tiszteletes czíme alatt érvényesítette. A római küldöttek bebocsáttattak Attila táborába, mely ott feküdt, hol a kanyargó Mincio, Benacus tava habos hullámaiban elvesz, és a scythiai lovassággal Catullus és Virgilius gazdaságait taposta. A barbár fejedelem nyájas, sőt tiszteletteljes figyelemmel hallgatott, és Itália megszabaditása óriási váltságdijjal, Honoria herczegnő hozományával vásároltatott meg. Hadseregének állapota megkönnyíthette a békét, és gyorsíthatta visszavonulását. Harczias szellemüket a meleg éghajlat bősége és tunyasága meglazitotta. Az éjszak pásztorai, kiknek rendes élelmük tejből és nyershusból állott: kenyérrel, borral és oly ételekkel éltek, miket a szakács-mesterség állított elő, s a betegségek terjedése némileg megboszulta Itália sérelmeit. Midőn Attila kijelentette szándokát, hogy hadseregét Róma kapui elé fogja vezetni, barátai úgy, mint ellenségei arra figyelmeztették, hogy Alarik nem soká élte túl az örökváros meghódítását. Elméjét,

mely a való veszélyeken fölülemelkedett, képzelt borzalmak lepték meg, és nemis menekülhetett az előitélet befolyásától, mely czéljait oly sokszor előmozdította. Leo hatásos ékesszólása, fenséges tekintete és papi öltönye felköltötte Attila tiszteletét a keresztények lelkiatyja iránt. Sz. Péter és sz. Pál apostolok megjelenése, kik rögtönös halállal fenyegették a barbárt, ha utódjuk kérelmét visszautasítaná — egyike az egyházi hagyomány legnemesebb legendáinak. Róma megmentése megérdemelheté a mennyei lények közbenjárását: és némi elnézéssel tartozunk a mese iránt, melyet Rafael ecsetje és Algardi vésője ábrázolt. [1])

Attila halála K. u. 453.

Mielőtt a hunnok királya kiürítette Itáliát, azzal fenyegetődzött, hogy visszatérése borzasztóbb és kiengesztelhetlenebb lesz azon esetre, ha menyasszonyát Honoria herczegnőt ki nem adják követeinek azon idő alatt, mely a békekötésben kijelölve van. Mindamellett Attila időközben kiengesztelte gyengéd vágyait az által, hogy a szép Ildikót számos nejeihez csatolta. [2]) Házasságát barbár pompával és fénynyel ülte meg a fapalotában; s a fejedelem álom és bor által elnyomva késő éjjel vonult vissza a lakomától a menyegzői ágyba. Szolgái a következő nap tiszteletben tartották örömeit vagy nyugalmát: míg a szokatlan csend félelmüket és gyanujokat föl nem riasztotta; és miután előbb hangos lármájukkal kisértették meg fölébreszteni Attilát, végre a fejedelmi szobába törtek. A reszkető menyasszonyt ülve találták ágya mellett, fátyollal fedve be arczát, és siránkozva a fejedelem halála fölött, ki az éj folyamában meghalt. [3]) Egy ereszakadt meg, és minthogy hanyatt

---

[1]) Az első a Vaticánban, a második sz. Péter oltára előtt látható.

[2]) Attila, ut Priscus historicus refert, exstinctionis suae tempore, puellam Ildico nomine decoram valde, sibi in matrimonium post innumerabiles uxores ..... socians. Jornandes c. 49. p. 683. 684. Később hozzáteszi (c. L. p. 686.) Fillii Attilae, quorum per licentiam libidinis paene populus fuit .... A soknejűség a tatárok közt minden időben uralkodó volt. Az alsóbb osztályú nők rangját csupán szépségük határozta meg, s a hervadozó asszony zúgolódás nélkül hagyja el a helyet, mely virágzó vetélytársának van szánva. De a királyi családban a khán leányainak fiai elsőbbségi örökösödési joggal birnak. Lásd Genealog. History p. 406—408.

[3]) Ildico *bűnének* hire Konstantinápolyig terjedt, hol az különféle nevet nyert, és Marcellinus azt mondja, hogy Európa zsarnokát egy asszony keze

feküdt, a vértolulásban megfúlt, mely a helyett, hogy az orrlyukon keresztül talált volna utat, tüdejébe és gyomrába ömlött. Testét selyem sátor alá helyezték a sikra és válogatott lovagjai kimért fordulatokkal forogtak körül, és halottas éneket zengedeztek azon hős emlékére, ki életében dicső, halálában legyőzhetlen volt; ki népének atyja, elleneinek ostora és a világnak réme vala. Nemzeti szokásaikhoz képest a barbárok levágták hajuk egy részét, sebekkel rútitották el arczukat, és vezérüket megsiratták amint megérdemlé: nem a nők könyeivel, hanem a harczolók vérével. Holttestét három — arany, ezüst és vas — koporsóba zárták, és éjszaka titkon eltemették: a nemzetek zsákmányait sirjába vetették, a sírásó foglyokat megölték; és ugyanazon hunnok, kik az imént oly mély fájdalommal gyászolták halálát, mértéktelen kedvvel tartottak lakomát — halottas tort — sírja fölött.

Birodalmának elpusztulása.

A forradalom, mely a hunnok birodalmát fölforgatta, fölmagasztalta Attila hírnevét, kinek szelleme volt egyedül képes fentartani ez óriási és laza épületet. Halála után a legbátrabb főnökök királyi rang után törekedtek, a leghatalmasabbak vonakodtak maguknál felsőbbeket elismerni; és számos fiai, mind megannyi külön anyától származva, magán örökségkép osztozkodtak és vetélkedtek Germánia és Scythia nemzeteinek fejedelmi vezénylete fölött. A bátor Ardarik e szolgai megosztás dicstelenségét érezte, és alattvalói, a harczias gepidák és ostrogóthok, három bátor testvér vezetése alatt felbátoritották szövetségeseiket szabadságuk és királyi jogaik érvényesítésére. Egy véres és elhatározó ütközetben a gepidák lándzsái, a góthok kardjai, a hunnok nyilai, a svevek gyalogsága, a herulok könnyű- és az alánok nehéz fegyverei találkoztak a Netad patak partján Pannoniában, és Ardarik győzelmét 30,000 ellen halála kisérte. E nevezetes csatában Attila legidősb fia Ellak életét és koronáját vesztette el; korai bátorsága Ellakot a khazarok, vagy akatzirok — egy scythiai népfaj — trónjára emelte, és atyja, ki szerette a fensőbb érdemet, megirigyelte volna Ellak halálát. Fivére Dengisics a hunnok maradványaival

---

és kése ölte meg. Corneille, ki tragoediájában az igazi mesét alkalmazta, a vérkiömlést 40 csattanós versben irja le, és Attila nevetséges dühvel kiált fel:

— S' il ne veux s' arreter (az ő vére)
(Dit il) on me payera ce, qui m' en va couter.

még 15 évig tartotta fenn magát a Duna partjain. Attila palotája a régi Dáciával, a karpáthi hegyektől egész a Feketetengerig, székhelye lett egy új hatalomnak, melyet Ardarik a gepidák királya alapított. A pannoniai hódítmányt Bécstől Sirmiumig az ostrogóthok foglalták el, és az egyes fajok, kik nemzeti szabadságukat oly bátran védelmezték, erejükhöz mérten, rendetlenül terjeszkedtek. Dengisics királysága, atyja rabszolgáinak tömege által körülvéve és elnyomva — szekereinek körére szoritkozott; kétségbeesett bátorsága arra késztette őt, hogy a keleti tartományokba törjön, hol egy ütközetben elesett, és fejét dicstelenül a Hippodromon tették ki, mi a konstantinápolyi népnek kedves látványul szolgált. Irnák, kiben Attila reményét helyezte, hordáival alsó Scythia szivébe húzódott vissza. A dzsudzsenek, vagy avarok, kik a görög irók szerint az Oczeán partjain laktak, mind lejebb szoritották a szomszéd fajokat, míg végre az északi igurok, a sibiriai tartományokból kiindulva a Boristhenestől a kaspi szorosig terjeszkedtek, s a hunnok birodalmát véglegesen eltörölték.

Ily esemény előmozdíthatta a keleti birodalom biztonságát oly fejedelem uralkodása alatt, ki a barbárok barátságát megszerezte a nélkül, hogy becsülésöket eljátszotta volna. De a nyugati császár, a gyenge és feslett Valentinián, ki elérte 35-ik évét a nélkül, hogy az ész, vagy bátorság korát is elérte volna: visszaélt az ő látszólagos biztonságával, és Aetius meggyilkolásával saját trónjának alapjait aláaknázta. Aljas és féltékeny lelkének ösztönénél fogva gyülölte azon embert, kit általában úgy ünnepeltek, mint a barbárok rémét, s az álladalom fentartóját; és új kegyencze Heraclius herélt fölébresztette a császárt álomkóros tétlenségéből, mely Placidia életében a fiui kegyelet mentségével takarható volt. Aetius hírneve, vagyonossága, méltósága, fia Gaudentius reményei, kinek a császár leánya Eudoxia már eljegyezve volt, fölemelték őt az alattvaló rangja fölé. Nagyravágyó czéljai, miről titkon vádoltatott, felköltötték Valentinián félelmét, valamint ellenszenvét. Maga Aetius, érdemei és szolgálatai öntudatában, fenhéjázónak és tolakodónak látszott. Mialatt ő, talán mértéktelen hevességgel, fiának házasságát sürgette, Valentinián kirántotta kardját, az első kardot, melyet valaha kirántott, és a tábornok szivébe döfte, ki birodalmát megmentette; az udvaronczok és herélték siettek követni urok példáját, és Aetius százszorosan megsebesítve halt meg a

Valentinián megöli Aetiust K. u. 454.

császár jelenlétében. Ugyanazon pillanatban öletett meg Boethius praetori főnök, és mielőtt ennek hire terjedett volna, a patricius barátjai a palotába hivattak s egyenkint meggyilkoltattak. A borzasztó tett, az igazság és szükség szinébe burkolva, azonnal közöltetett a katonákkal, az alattvalókkal és szövetségesekkel, és mély s általános borzalmat idézett elő. Ily érzelmek ritkán hatnak a palota falai közé; mindamellett a császárt megzavarta a becsületes válasz, melyet egy római adott, kinek helyeslését kikérni nem röstelte. „Én nem ismerem felséged indokait és sérelmeit; én csupán azt tudom, hogy ön úgy tett, mint azon ember, ki balkezével vágja le jobbkezét.“

és elragadja Maximus nejét.

Úgy látszik a város fényűzése vonta Valentiniánt oly gyakran és oly hosszú ideig Rómához, minélfogva egész birodalmában sehol sem volt annyira megvetett, mint Rómában. Valentinián magatartása és élvei megsértették a nemes családok békéjét és becsületét. Eudoxia császárné születése egyenlő volt az övével, és kecsei valamint gyengéd vonzalma megérdemelte a szeretet bizonyitványait, miket állhatatlan férje, kicsapongó és törvénytelen szerelmekre pazarolt. Petronius Maximus vagyonos senátornak az aniciani családból — erényes és szép neje volt, kinek makacs ellentállása méginkább felizgatta Velentinián vágyait. Egy alkalommal a császár játék közben Maximustól nagy mennyiségű pénzt nyervén, elég udvariatlan volt tőle jegygyűrűjét zálogul elkérni, melyet azonnal nejéhez küldött férje nevében, hogy Eudoxia császárné előtt jelenjen meg. Maximus gyanutlan nejét a császár egyik hálószobájába vezették, és Valentinián lelkifurdalás nélkül megsértette a vendégjog törvényeit. A nő könyei mély fájdalomról tanuskodtak, és szemrehányásai férje ellen, kit bűntársnak hitt, Maximust méltó boszúra gerjesztették. Valentinián ki azt hitte, hogy minden ember oly idegen a barátság és hála iránt mint ő maga, eszélytelenül meghagyott testőrei közt többeket, kik Aetius hivei voltak; Maximus ezek közől kettőt rávett, hogy boszulják meg jótevőjük orgyilkosát. Míg Valentinián a Mars mezőn katonai játékokban gyönyörködött, eme katonák kivont karddal reá rohantak, és őt a bűnös Heracliussal együtt agyon szúrták nagyszámú kisérői jelenlétében, kik a zsarnok halálát örömmel látszottak szemlélni. Igy halt meg III. Valentinián, ki utolsó római császár volt a theodosiusi családból.

Valentinián halála. K. u 455. Mart 16.

A hanyatlás és megromlás jelei.

Már Cicero és Varro korában az volt a római augurok vélelme, hogy a **tizenkét keselyü,** melyeket Romulus látott, **tizenkét századot** jelent, mely e város végzetteljes korszakában van kijelölve. E jövendölés, mely a vagyon és jólét korszakában figyelem nélkül maradt, sötét aggodalmat keltett a népben, midőn a 12-dik század dicstelenséggel és szerencsétlenségekkel elhalmozva, csaknem lefolyt; [1]) és még az utókornak is némi meglepetéssel be kell ismernie, hogy egy esetleges, vagy mesés körülménynek önkényes magyarázatát a nyugati birodalom összeomlása komolyan igazolta. De annak bukását egy világosabb jelenség hirdette, mint a keselyük röpte; a római uralom ellenségeire nézve napról napra kevésbé félelmes, — saját alattvalóira nézve pedig gyülöletesb és nyomasztóbb lett. A köznyomorral növekedtek az adók; a gazdálkodás azon arányban hanyagoltatott el, amint az szükségesbé vált; és a gazdagok igazságtalansága a népre háritotta a terhek súlyát, elvonván tőle a *kedvezéseket*, mik nyomorát néha megkönnyitették volna. A szigorú vizsgálati eljárás, mely elkobozta javaikat és megkinozta személyöket, arra késztette Valentinián alattvalóit, hogy a barbárok egyszerübb zsarnokságát többre becsüljék, mint az erdők és hegyek közé menekülést, vagy a bérelt szolga nyomorult és megvetett állapotát. Átkozva és borzadva fordultak el a *római polgár* névtől, mely előbb az emberiség büszkeségét képezte. Gallia armoricai tartományai, és Spanyolország legnagyobb része fejetlen függetlenségre jutott, a bagaudiak szövetsége által; és a császári miniszterek számkivetési törvényekkel és sikertelen fegyverekkel üldözték a lázadókat, kiket ők tettek azokká. Ha minden barbár hóditó egyszerre pusztult volna is el, végleges megsemmisülésök sem állította volna helyre a nyugati birodalmat; és ha Róma még tovább élt, túlélte szabadságának, erényeinek és becsületének elvesztét.

---

[1]) Varro szerint a 12-ik századnak, K. u. 447-ben kellett volna lefolyni, de a római időszámitásnak bizonytalansága némi tért engedhetett az előbbtelre vagy halasztásra. Ama század költői Claudián (de bello gallico 265.) és Sidonius (in Paneg. Avit. 257.) mint a nép vélelemről hiteles tanukul fogadhatók.

Jam reputant annos, interceptoque volatu
Vulturis, incidunt properatis saecula metis
— — — — — — — — — — — — — —
Jam prope fata tui bissenas Vulturis alas
Implebant; scis namque tuos, scis Roma labores.

Lásd: Dubos Hist. Crit. t. I. p. 340—346.

XXXVI. FEJEZET.

Genserik a vandalok királya kirabolja Rómát. — Tengeri rablásai. — Az utolsó nyugati római császárok: Maximus, Avitus, Majorianus, Severus, Anthemius, Olybryus, Glycerius, Nepos Augustulus. — A nyugati birodalom végleges feloszlása. — Odoaker, az első itáliai barbár király uralma.

A vandalok tengeri hatalma. K. u. 439—455.

Az Oczeántól az Alpokig terjedő tartományoknak elvesztése vagy elpusztitása Róma dicsőségén és nagyságán csorbát ejtett; és benső jóléte — Afrika elszakitása által menthetlenül veszve lett. A ragadozó vandalok a senátorok ősi birtokait elkobozták, és a tartományt, melyet a szorgalmas és engedelmes alattvalók a rómaiak javára oly sokáig müveltek, egy nagyravágyó barbár — ellenük fegyverezte fel. A vandalok és alánok, kik Genserik győzelmes zászlaját követték, egy gazdag és termékeny tartományt nyertek, mely Tangiertől Tripolisig 90 napi járó földnél tovább terjedt, de keskeny határait a Középtenger s a homok sivatag szoritotta össze. Genserik tehát a tenger felé vetette szemeit; az Atlas erdői a hajóépitésre kimeríthetlen anyagot szolgáltattak; a vakmerő vandalokat könnyü volt föllelkesíteni; a mórokat és az afrikaiakat a zsákmány reményei kecsegtették, és a Carthágoból kiindult hajóhad hat százados időköz után ismét magának igényelte a Középtenger fölötti uralmat. A vandalok sikere, Sicilia meghódítása, Palermo kirablása, és a lucániai öbölben való gyakori kikötés fölébresztette és fölriasztotta Valentinián anyját és Theodosius nővérét. Szövetséget kötöttek és fegyverkeztek, de czéljaikat a hunnok betörése meghiusította. A palota forradalmai, melyek a nyugati birodalmat védtelen és törvényes fejedelem nélkül hagyták, eloszlatták Genserik aggodalmait és ösztönözték kapzsiságát Azonnal számos hadihajóval tengerre szállt, és mintegy három hóra Valentinián halála — és Maximus trónra lépte után a Tiber torkolatánál kikötött.

Petronius Maximus senátor magán életét gyakran úgy tüntették fel, mint az emberi boldogság ritka példáját. Születési előnyeit — a mennyiben az aniciáni családból származott — tiszteletteljes modora emelte. Fényes palotája és asztala, vendégszerető és finom volt. Érdemeit megjutalmazta a fejedelem és a tanács: háromszor volt itáliai praetori főnök, kétszer consul és elnyerte a patriciusi rangot. Nyugidejét, valamint foglalkozásait egy viz-óra szerint osztotta fel. A sérelem, melyet Valentinián császártól szenvedett, kimenti a legvéresebb boszút is. Mint bölcsész meggondolhatta volna, hogy azon esetben, ha nejének ellentállása őszinte volt, erénye sértetlen maradt: holott az többé sohasem volt helyreállítható, ha a házasságtörő akaratába beleegyezett. Mint hazafinak tétováznia kellett volna, mielőtt magát és hazáját azon elkerülhetlen veszélyekbe döntené, miknek Theodosius királyi házának kihalása után okvetlenül bekövetkezniök kellett. Az eszélytelen Maximus kielégítette boszúját és nagyravágyását: lábainál szemlélte Valentinián vérző holttestét, és hallotta midőn egyhangulag császárul üdvözöltetett. De trónra emeltetésének napja, boldogságának utolsó napja volt. Ő fogoly vala — mint Sidonius mondja — saját palotájában, és a korona súlya által elnyomva, Fulgentius barátja előtt igy kiáltott fel: „Oh szerencsés Damocles, a te uralkodásod ugyanazon ebéddel kezdődött és végződött" s ez ismeretes czélzást később Fulgentius úgy hozza fel, mint tanulságos intelmet a fejedelmeknek és alattvalóknak.

Maximus császár jelleme és uralkodása. K. u. 455. Mart. 17.

Maximus uralkodása körülbelül 3 hóig tartott. Fiának Palladiusnak az elhunyt császár leányával való házassága oda czélozhatott, hogy a trónöröklést családjának biztosítsa; de az erőszak, melyet az özvegy császárnén Eudoxián elkövetett, vak ösztönből vagy boszúból származhatott. Saját feleségét, ezen tragikai eseményeknek okát, az időszerű halál elragadta; és Valentinián özvegye kénytelen volt az illendő gyászt megsérteni, és a vakmerő bitor öleléseinek engedni, kit ő méltán elhunyt férje orgyilkosának tartott. De a keletről nem remélhetett Eudoxia sikeres támogatást: Atyja és nagynénje Pulcheria meghalt, anyja Jerusalemben dicstelenségben és számkivetésben senyvedt, s a konstantinápolyi királyi pálcza idegen kézben volt. Ugyanazért a boszús nő Carthagó felé vetette szemeit, és Genseriket rávette, hogy használja fel az alkalmat a támadásra.

Halála K. u. 455. Jun. 12.

Maximus hallatlan közönyösséggel szemlélte az ellenség közeledését, és midőn a vandalok Tiber partjain kiszálltak, hirtelen futással akart menekülni; de alig jelent meg az utczán, kőzápor által fogadtatott, és egy római vagy burgundi katona magának tulajdonította az első megsebesítés érdemét; — a császár holttestét a Tiberisbe vettették.

Róma kirablása a vandalok által. K. u. 455. Jun. 15—29.

E zavargás után harmadnapra, Genserik az ostiai kikötőből a védtelen város kapuihoz közeledett. A helyett, hogy a római ifjuság kirohant volna, a püspök vezetése alatt egy fegyvertelen és tiszteletreméltó papi menet indult eléje; és Leo bátor szelleme, tekintélye és szónoklata *ismét* enyhítette a barbár győző vadságát; ki megigérte, hogy a tömeget kimélni, — a várost a tűztől megóvni — s a foglyokat a kínzástól menteni fogja. Mindamellett Rómát s annak lakóit a barbárok féktelenségének tette ki. A fosztogatás 14 napig tartott, és minden köz és magán érték, akár világi, vagy szentelt kincs volt légyen, Genserik hajóira szállíttatott. A pogányság eltörlése óta a Capitolium kiraboltatott és elhagyatott; de az istenek és hősök szobrai mindig tiszteletben maradtak, s a nevezetes megaranyozott tető Genserik rabló kezeinek hagyatott fenn. [1]) A zsidó isteni tisztelet szent eszközei: az arany asztal és hétágú aranygyertyatartó, melyek a jeruzsálemi templomból Rómába hozattak, négyszázad után Carthagóba szállíttattak egy barbár által, ki a Balti tenger partjairól származott. De a keresztény egyházak még több anyagot szolgáltattak a szentségtörésre. A császári ékszereket is mind összegyüjtötték; az arany és ezüst több ezer talentumot tett, de magukkal vitték még az érczet és rezet is. Maga Eudoxia is, ki eléje ment barátjának és megszabaditójának, csakhamar megbánta esztelenségét; mert nemcsak minden ékszereit oda kellett adnia, de magukkal vitték két leányát

---

[1]) Catullus pazarlása, ki első aranyoztatta meg a Capitolium tetejét, általában nem helyeseltetett; (Plinius Hist. Nat. XXXIII, 18.) mindamellett az a császárok által messze túl szárnyaltatott, s a templomnak külső megaranyozása Domitiánnak 24 millió forintjába került. Claudián és Rutilius kifejezései: (luce metalli aemula... fastigia astris, — és — confunduntque vagos delubra micantia visus) világosan tanusítják, hogy e fényes tetőt sem a keresztények, sem a góthok nem vitték el, (Sz: Donat. Roma anti. l. II. c. 16. p. 125.) Úgy látszik, hogy a tetőt aranyozott szobrok és négy ló által vontatott kocsik diszitették.

is: a nagy Theodosiusnak egyedüli élő maradékait; [1]) ezeken kivül számos foglyot, kiknek szerencsétlenségét az által súlyosbították, hogy a nőt a férjtől, a gyermekeket a szülőktől elkülönítették. Deogratias carthagói püspök könyörülete volt egyetlen vigaszuk és fentartójuk; ez eladta az egyház arany és ezüst ékszereit, s a befolyt pénzen számos foglyot kiváltott, a betegek számára két templomot rendezett be, és azokat éjjel nappal ápolta. Hasonlítsd össze eme jelenetet a cannaei harczmezővel, és itélj Hannibal és sz. Cyprián utóda közt.

Aetius és Valentinián halála meglazitotta a köteléket, mely Gallia barbárait békében és engedelmességben tartotta. A tengerpartot a szászok nyugtalanították; az allemannok és frankok a Rajnától a Szajnáig haladtak elő; s a góthok is kiterjedtebb és állandóbb hódítmány után látszottak sovárogni. Maximus fölmentette magát ezen gondoktól az által, hogy egy idegent helyezett a hadsereg élére. Ez idegen Avitus volt, [2]) ki az auvergni kerületben nemes családból született. Az idők viszontagságai mind a katonai, mind a polgári szolgálatra kikópezték őt; 30 évi különféle szolgálat után — Aetius katonája a galliai praetori főnökséggel jutalmaztatott. Ezután gyönyörű falusi jószágára vonult Clermont szomszédságában, hol könyvekkel és falusi mulatságokkal foglalkozott, midőn megnyerte a császári diplomát, melyben galliai főtábornokká neveztetett. Mint ilyen sem tartotta méltósága alattinak Theodorikot a góthok királyát Toulousban meglátogatni. De mialatt ő e hatalmas nemzettel egy komoly szövetség alapjait rakta le, azon hír által lepetett meg, hogy Maximus császárt megölték és Rómát a vandalok kirabolták. A góthok szerették Avitust, tisztelték erényeit, és nem voltak érzéketlenek azon előny és megtiszteltetés iránt, hogy ők adjanak császárt a nyugatnak. A hét tartomány évi gyülekezete azon időben volt Arlesben megtartandó, és Theodorik befolyásával Avitus egyhangulag császárnak kiáltatott ki. Marcián keleti császár formaszerü beleegyezését adta; de a tanács, Róma és Itália vonakodva és titkos zúgolódással hódoltak meg a galliai bitornak.

Avitus császár.

K. u. 455. Aug. 15.

---

[1]) A hajó, mely a Capitolium maradványait vitte, volt az egyetlen, mely hajótörést szenvedvén a tengerbe veszett.

[2]) Avitus életét Sidonius Apollinaris, az ő alattvalója és veje irta le.

Theodoriknak a visigóthok királyának jelleme. K. u. 453–466.

Theodorik a góth királyi pálczát idősb fivérének Torismondnak meggyilkolása által nyerte meg. Ily bűn a barbároknál nem volt összeférhetlen az erénynyel; Theodorik lovagias és emberséges volt. Sidonius azt mondja, hogy: „alakjának fensége tiszteletet gerjesztő; közép termetű, inkább nehézkes mint kövér, és arányos tagjaiban az ügyesség, erős izmokkal párosult. Arczát tekintve, magas homlokot, sürű nagy szemöldököt sasorrt és vékony ajkakat látunk, melyek szép fehér sor fogakat fednek. Reggel nap viradatkor a házi kápolnába megy, hol az arián papok végzik az isteni tiszteletet, ezután a közigazgatási ügyeket végzi. A követeket figyelemmel hallgatja, és átgondolt rövidséggel válaszol. Nyolcz — 2 — óra körül fölkel trónjából, és meglátogatja a kincstárt vagy istállóit. Kilencz—3—órakor ebédel, mely igen egyszerű; de szombaton fényesebb ebédeket ad, mely alkalommal vendégek is hivatnak, s a szolgálat görög finomsággal, galliai bőséggel és olasz renddel történik. Ebéd után néha rövid álomnak engedi át magát, azután ostáblát játszik, mely iránt, mint a háború képe iránt előszeretettel viseltetik; nevet, ha veszt, és hallgatag, ha nyer. De daczára a közönyösségnek, udvaronczai a győzelem perczeit szokták fölhasználni, hogy kegyelmét megnyerjék, és én magam is veszteségemből némi előnyt meritettem könyörgéseim által a királynál. Ennek végeztével ismét munkához fog, mely estig tart. Vacsora alatt udvari bohóczok és némajátékosok mulattatják a vendégeket, de női énekesek nem bocsátatnak elő. Vacsora után visszavonul, és éjji őrök állítatnak fel a kincstár, a palota és titkos szobái előtt.“

Hadjárata Spanyolországban. K. u. 456.

Midőn a visigóthok királya Avitust a bíbor fölvételére bátorította, személyét és erejét úgy ajánlotta fel, mint a birodalom hű katonája. Theodorik hőstettei csakhamar meggyőzték a világot, hogy őseinek harczias erényei benne nem fajultak el. Miután a góthok Aquitániában letelepedtek, és a vandalok Afrikába vonultak; a galiciai svévek Spanyolország meghódítása után törekedvén, a római uralom gyenge maradványait kiirtással fenyegették. Carthagena és Farragona lakói előterjesztették sérelmeiket. A császár Fronto vezért küldte el, és Theodorik kijelentette, hogy azon esetre, ha sógora a svevek királya tüstént vissza nem vonul: kénytelen leend az igazság s a rómaiak érdekében fegyvert ragadni. „Mondd meg neki — viszonzá a fenhéjázó Recharius — hogy én megvetem az ő ro-

konságát és fegyvereit; de nemsokára megkisérlem, vajjon elegendő bátorsága leend-e bevárni az én megérkezésemet Toulonse falai alatt.“ E kihivás arra késztette Theodorikot, hogy a visigóthok élén a Pyrenneéken átmenjen; a frankok és burgundok is zászlaja alá sorakoztak, és habár magát Avitus készséges szolgájának nyilvánította: titokban a spanyol hódítmányok fölötti uralmat maga s utódai számára kötötte ki. A két nemzet Urbicus folyamnál találkozott, s úgy látszik, hogy a góthok határozott győzelme, a svevek nevét és királyságát egyidőre kiirtotta. A szerencsétlen király az Oceánra menekült, de a kedvezőtlen szél a partra vetette vissza, hol kiengesztelhetlen vendégtársának kezébe került, és Recharius ugyanazon halált szenvedte, melyet ő valószinüleg ellenére mért volna. E véráldozat után Theodorik Meridába — Madridba — ment, de sikerének tetőpontján visszahivatott Spanyolországból, mielőtt győzelmeit biztosíthatta volna. Visszaútazásában Pollentia és Astorga kirablása által époly hütlen szövetségesnek, mint kegyetlen ellenségnek tüntette fel magát. Míg a góthok királya Avitus nevében küzdött és hódított, Avitus uralma megszünt; és Theodorik becsülete és érdeke mély sérelmet szenvedett barátjának lealáztatása által, kit ő ültetett a nyugati birodalom trónjára.

Avitus letétetett. K. u. 456. Oct. 16.

Avitust a tanács és a nép sürgető követelései rábirták, hogy székhelyét Rómába tegye, és a consulságot a közeledő évre elfogadja. Veje Sidonius Apollinaris 600 versben fejezte ki magasztalását; de e fogalmazvány, ámbár Trajan könyvtára egyik fülkéjében — érczszoborral jutalmaztatott meg, igen mérsékelt arányban tüntette ki a szellemet, vagy az igazságot. A költő — ha csakugyan annak nevezhető — túlozta a fejedelem és apa érdemeit; s a hosszú és dicső uralkodásra vonatkozó jövendöléseit az események meghazudtolták. Egy oly korban, midőn a császári méltóság csak munkában és veszélyben való elsőségre szoritkozott: Avitus itáliai fényüzésnek adta magát; kora nem oltotta el szerelmi hajlamait, s azzal vádolták, hogy azon férjeket, kiknek nejét elcsábitotta, sértő gúnynyal ingerelte. A birodalom különböző részei napról napra nagyobb idegenkedéssel viseltettek egymás iránt, s a galliai idegen a népgyülölet és megvetés tárgya lett. Ez időben Ricimer gróf, a barbár csapatok parancsnoka, képezte Itália katonai védelmét, ki a tanács elégületlenségét még fokozta. Ricimer, kinek anyja

Walliának a visigóthok királyának leánya volt, de aki atyai részről a svevektől származott, vonakodással engedelmeskedett azon császárnak, kinek fölemeltetése hozzájárulása nélkül történt. Miután Corsica partjain a vandalok hajóhadát megsemmisítette, dicsőséggel tért vissza, mint Itália megszabadítója. E pillanatot fölhasználta Ricimer, hogy Avitust a lemondásra kényszerítse, és kegyelemből megengedte neki, hogy a trónról a placentiai püspökségre szálljon le; de a tanács hajthatlan szigorúsága a halálitéletet mondta ki fölötte. Avitus az Alpok felé menekült, azonban utközben betegség folytán — vagy hóhér keze által meghalt; de tetemei tiszteségesen takarittattak el szülőföldjén Brivasban vagy Brioudeban. Egy leányt hagyott maga után, Sidonius Apollinaris nejét, ki összes vagyonát örökölte. Sidoniust elégületlensége egy galliai forradalmi párthoz ragadta, miért is kénytelen volt ezen bünét a kövotkező császárnak benyújtott uj hizelgési adóval leróni.

Majoriánus jelleme és trónra emeltetése. K. u. 457.

Avitus utódában örömmel üdvözölhetünk egy nagy és hősies jellemet, a milyen néha egy hanyatló korban fölemelkedik, hogy az emberi faj becsületét visszaszerezze. Majoriánus megérdemelte kortársai és az utókor dicséretét, melyet a részrehajlatlan Procopius következő szavakkal fejez ki: „hogy gyengéd volt alattvalói — borzasztó ellenei iránt, és hogy *minden* erényben fölülmulta *minden* elődeit, kik Róma fölött uralkodtak.“ Nevét anyai nagyatyjáról vette, ki nagy Theodosius alatt az illyriai hadsereget vezényelte. Ez, leányát Majoriánus atyjának adta, ki Aetiussal barátságban állott. Ennek fia a következő császár Aetius zászlaját követte, kinek dicsőségét megosztotta, sőt néha fölülmulta, és a patricius vagy inkább ennek féltékeny neje végre arra késztette Majoriánust, hogy a szolgálattól visszavonuljon. Aetius halála után Majoriánus visszahivatott, s a trónüresedés ideje alatt Itáliát mint patricius kormányozta, a hadsereg vezérletét barátjára Ricimerre bizván. Az alemannokon nyert győzelme után elfogadta a rómaiak egyhangú ohajtását. Ravennában felruháztatott a bíborral, és a tanácsnak irt levele legjobban előadja helyzetét és érzelmeit. „Összeirt atyák! Önök választása és a legbátrabb hadsereg rendelete engem önök császárává tett. Az isteni gondviselés vezérelje és áldja meg kormányom végzéseit és eseményeit önök előnyére és a közügy javára! Részemről nem áhitoztam az ural-

kodás után, hanem alávetettem magam, hogy azt elfogadjam; de polgári kötelességemnek sem feleltem volna meg, ha alacsony és önző hálátlanságból visszautasítottam volna azon munka súlyát, melyet a köztársaság reám rótt. Támogassátok tehát a fejedelmet, kit azzá tettetek; oszszátok meg kötelmeit, miket rá ruháztatok, hogy közös igyekezetünk előmozdítsa boldogságát azon birodalomnak, melyet a ti kezeitekből elfogadtam. Legyetek biztosak, hogy a mi időnkben az igazság visszaszerzendi régi erejét, és hogy az erény nemcsak megóva, de egyszersmind jutalmazva leend. Senki se féljen a *feladástól*, csupán maguk a feladók, kiket én, mint alattvaló mindig gyülöltem, és mint fejedelem szigorúan meg fogok büntetni. Saját magunk és atyánk Ricimer patricius őrködése fogja igazgatni a katona ügyeket és gondoskodni a római világ biztonságáról. Ti most értitek kormányzatom elveit: bizzatok azon fejedelem hű szeretetében és őszinte biztositásaiban, ki azelőtt élettársatok és veszélyeitek részese volt; ki még mindig büszke a senátori névre, és aki aggódva ohajtja, hogy soha se bánjátok meg az itéletet, melyet előnyére hoztatok."

Majoriánus magán és nyilvános tettei nem igen ismeretesek; de nevezetes törvényei híven tüntetik elő a fejedelem jellemét, ki népét szerette, nyomorukkal rokonszenvezett, ki a hanyatlás okait tanulmányozta, s aki a közrendetlenséget — a lehetőségig — enyhiteni képes volt. Pénzügyi intézkedései a legnyomasztóbb sérelmeket mérsékelni igyekeztek. I. Mindenek előtt minden régi adót és tartozásokat elengedett; minélfogva az alattvalók kétségbeesés nélkül tekinthettek vissza, s reménynyel és hálával munkálkodhattak maguk s a haza javára. II. Az adókivetésre és beszedésre nézve helyreállította a tartományi tisztviselők rendes hatóságát, és megszüntette a rendkivüli bizottmányokat, melyek a császár, vagy a praetori főnök nevében a legnagyobb zsarolásokat követték el. A zsarolás módja, melyet a tisztviselők elkövettek, hihetetlennek tetszenék, ha azt maga a császár minden kétségen kivül nem helyezné. Ezek nem elégedtek meg a nyereménynyel, ha az legalább kétszeresen meg nem haladta azon összeget, melyet a közkincstáraknak fizetni tartoztak. Az egész tartozást aranyban követelték, melyeken Faustina, vagy Antoninus neve állott; kinek ily régi pénze nem volt, kénytelen vala a zsarolókkal kiegyezkedni; vagy ha olyakat találni sikerült, kénytelen volt az érczértéknek

Üdvös törvényei K. u. 457—461.

különbségét a régi és folyópénz közt kiegyenlíteni, mi néha az adótartozást megkettőztette. III. „A helyhatósági testület, — mondja továbbá a császár — az alsóbb tanácsok úgy tekinthetők, mint a városok szive és a birodalom erei.“ Ugyanazért felszólítja őket, hogy térjenek vissza, foglalják el előbbi helyhatósági állásaikat; szedjék be az adót; de nem felelősek az egész kivetett összegről, hanem csupán a beszedett mennyiségről tartoznak számolni. IV. Fölélesztette a *város-védők* tisztségét, kiknek kötelességük volt: megvédeni a városok szabadalmait, előadni sérelmeiket, védeni a szegényeket a gazdagok ellen, és értesíteni a császárt a visszaélésekről, melyeket nevében elkövettek.

Róma épületei.

A szemlélő, ki az ős Róma romjaira egy szomorú pillanatot vet, kisértetbejö bevádolni a góthok és vandalok emlékét, kik annyi pusztitásokat követtek el; de a rombolás, mely e nagy emlékeket alapjaikban felforgatta, egy ezredévnek lassú és alattomos működése volt. A megkevesbült nép a fürdők és oszloposcsarnokok roppant téreiben elveszett; a pompás könyvtárak és törvénykezési teremek, a tunya nemzedékre nézve haszontalanokká váltak; a régi nagyság emlékei nem tiszteltettek többé, és csupán épitkezési anyagul használtattak; s az elfajult rómaiak, saját őseik műveit szentségtörő kezekkel rombolták le. Majoriánus szigorú rendszabályt alkalmazott, a növekedő baj ellen. Ötven font arany — 20,000 forint — büntetést szabott azon tisztviselőre, ki engedélyt merészkednék adni ilyetén törvénytelen és botrányos szabadalomra; és az engedetleneket nyilvános megveszszőzéssel és mindkét kezük levágatásával fenyegette. A császár belátta, hogy érdekében áll szaporítani alattvalóinak számát; de az általa választott eszközök nem mindig feleltek meg a czélnak. Az ájtatos nők, kik szüzességüket Krisztusnak szentelték, kötelesek voltak 40 évig fátyol nélkül járni. Az ezen éven aluli özvegyek, kénytelenítettek öt év alatt, javaik felének különbeni elvesztése mellett — másodszor férjhez menni. Az egyenlőtlen házasságok nem engedtettek meg. A házasságtörőket szabad volt büntetlenül megölni.

Majoriánus Afrikába készül törni. K. u. 457.

Míg Majoriánus császár a rómaiak boldogsága és erkölcsei helyreállításán fáradozott, körülvette Genseriknek — legborzasztóbb ellenségének hadseregét. A vandalok és mórok hajóhada a Liris, vagy Garigliano torkolatánál partra szállt;

de a császári katonák meglepték a rendezetlen barbárokat, kik a campaniai rablással voltak elfoglalva; nagy vérengzések közt hajóikra visszaüzettek, és királyuk sógora is a megölttek közt találtatott. Majoriánus meggyőződött, hogy Itália hosszú tengerpartját meg nem őrizheti. Ha a félelmet nem ismerő császár a római ifjuságba saját szellemét önthette volna, Genserik ellen egy *római* hadsereg élén indulhatott volna; de azon fejedelmek, kik valamely hanyatló birodalmat fentartani igyekeznek, oly szerencsétlenek, hogy valamely közvetlen előny elérése- vagy fenyegető veszély elhárítása végett, néha a legveszélyesebb visszaélésekhez ragaszkodni kénytelenek. Majoriánus, gyenge elődei példái szerint — kénytelen volt a barbárok lealacsonyító segélyéhez folyamodni; és Attila legbátrabb alattvalói: a gepidák, ostrogóthok és rugiaiak ezerszámra sereglettek zászlói alá. Lyon polgárai bezárták előtte kapuikat; de Theodorikot legyőzte, s barátságot és szövetséget kötött vele. Rábeszélésének jótékony következése lett, hogy Galliának és Spanyolországnak legnagyobb része hozzá állott; de a császár előre látta, hogy tengeri hatalom nélkül Afrikát meg nem hódíthatja. Az első pún háború alkalmával 60 nap alatt 160 gályát állítottak ki a rómaiak. Majoriánus sokkal kedvezőtlenebb viszonyok közt ugyanazon erélyt fejtette ki. Az appenini erdőket levágatta; a ravennai és misenumi fegyvertárakat kijavitotta; Gallia és Itália versenyzett a közszolgálat teljesítésében, és a carthagenai kikötő — Spanyolországban — 300 nagy gályát és arányos mennyiségű kisebb hajókat gyüjtött össze. Majoriánus rettenthetlen magatartása katonáit felbátoritotta, és — Procopius állítása szerint — bátorsága az eszélyesség határait néha túllépte.

Hajóhadának elvesste.

De Genserik megmentetett a fenyegető és elkerülhetlen veszélytől nehány hatalmas alattvaló hűtlensége által, kik urok sikerét irigységgel, vagy félelemmel szemlélték. Titkos értesítések által vezettetve, Genserik az őrizetlen hajóhadat a carthagenai öbölben meglepte; a hajók közől sokat vagy elsülyesztett, vagy elfoglalt, vagy elégetett, s a három évi előkészületet egyetlenegynapon megsemmisítette. Ez esemény után a két ellenfél magatartása szerencséjük daczára is magasztos volt. A vandal, a helyett, hogy győzelme által elragadtatnék, megujitotta békeajánlatait. A nyugati császár azon reményben, hogy kedvező

alkalommal új háborút inditand, elfogadta azt; és Itáliába visszatért, hol sötét összeesküvés fenyegette trónját és életét. Ricimer patricius feltüzelte a barbárok állhatatlan szenvedélyeit azon fejedelem ellen, kit ő becsült és gyülölt. Majoriánus erényei nem menthették meg őt a heves lázadástól, mely Torronában az Alpok alatt kitört. A császár kénytelen volt lemondani a bíborról, és öt nap múlva az a hír terjedt el, hogy vérhasban meghalt; szerény sírját a következő nemzedék tisztelete és hálája övezte körül.

Halála K. u. 461. Aug. 7.

Ricimer talán nem minden bánat nélkül áldozta fel barátját, nagyravágyása érdekének; de eltökélte, hogy a második választásnál nem fog eszélytelenül elsőséget adni a fensőbb erkölcsnek és érdemnek. Parancsára az engedelmes tanács Libius Severusnak adta a császári czímet, ki elfoglalta a nyugat trónját a nélkül, hogy a magánállás homályából kiemelkedett volna. A történelem alig tartotta érdemesnek följelölni születését, fölemeltetését, jellemét vagy halálát. Severus meghalt, mihelyt élete, pártfogójára nézve alkalmatlan lett; és haszontalan volna megkülönböztetni névszerinti uralkodásának hat évi üres időközét, mely Majoriánus halálától Anthemius fölemeltetéséig lefolyt. Ez időszak alatt Ricimer egyedül kormányozta Itáliát ugyanazon kényúri tekintélylyel, mint később Odoaker és Theodorik. De birtoka csak az Alpokig terjedett, mert két római tábornok- Marcellinus és Aegidius a köztársasághoz ragaszkodtak, és megvetették a tündéralakot, melyet Ricimer — császárnak czímezett.

Ricimer kormányoz Severus neve alatt. K. u. 461—467.

Marcellinus forradalma Dalmátiában,

Marcellinus ájtatos pogány és tudományos ember volt, ki birta nagy Aetius bizalmát. Miután Majoriánusnak vonakodva meghódolt, Sicilia kormányzatával bizatott meg. Egy hű csapat élén elfoglalta Dalmátiát, és felváltva nyugtalanította Itália és Afrika partjait. Aegidius galliai főtábornok utánozta a régi Róma hőseit, és kiolthatlan gyülöletét nyilvánította szeretett ura gyilkosai ellen. A frankok, kik Childeriket száműzték, királyukká választották őt; de midőn négy év múlva a nemzet megbánta a sérelmet, melyet a merovingiai családon elkövetett: Aegidius türelemmel megnyugodott a törvényes fejedelem visszahelyeztetésében. Aegidius tekintélye csupán életével ért véget, és a gallok hitelt adtak a gyanunak, hogy Ricimer által mérgeztetett meg.

és Aegidiusé Galliában.

A vandalok tengeri háborúja. K. u. 461—467.

Az itáliai királyság — mely elnevezésre a nyugati császárság fokonkint szoritkozott — Ricimer uralkodása alatt a vandal tengeri rablók folytonos megtámadásainak volt kitéve. [1]) Minden tavaszszal egy borzasztó hajóhad indult ki Carthagóból, és föltváltva Spanyolországot, Llguriát, Toscanát, Campaniát, Lucaniát, Apuliát, Velenczét, Dalmatiát, Epirust, Görögországot és Siciliát nyugtalanította, és pusztitásait a Hercules oszlopaitól egész a Nilus torkolatáig kiterjesztette. Daczára magas korának, Genserik mindig személyesen vezette e támadásokat, és midőn a kormányos kérdezte, hogy mely irányba igazgassa a hajót, azt felelte: „bizd a szelekre, *azok* minket elfognak szállítani a bűnös parthoz, melynek lakói az isteni igazságot felidézték.“ A szerencsétlen foglyokkal való bánásmódban néha kincs-vágya, máskor kegyetlensége ösztönét követte; de az 500 zantei, vagy zacynthusi nemes polgárnak lemészárlása, kiknek megcsonkitott testeit a jóniai tengerbe vettette, még a legkésőbb korban is közfelindulással említtetett.

Alkudozás a keleti birodalommal. K. u. 462. s. k.

A háború, melyet a vandalok királya a római birodalom ellen folytatott, különös és észszerű indok által volt igazolva. Valentinián özvegye Eudoxia, kit ő fogolykép vitt el Rómából Carthagóba, egyetlen örököse volt a theodosiusi családnak; ennek idősebb leánya Eudocia, akarata ellen neje lett Genserik legidősb fiának Hunneriknek, és a makacs atya méltó részt követelt a császári birtokból. A keleti császár elfogadható kártalanitást ajánlott, hogy a szükséges békét megvásárolja. Eudoxia és ifjabb leánya Placidia tisztelettel visszaküldettek, és a vandalok dühüket csupán a nyugati birodalom határára szoritották. Az itáliaiak hajóhad hiányában kénytelenek voltak a keletiek segedelmeért könyörögni; de a birodalomnak örökre történt megosztása elidegenitette érdekeiket és hajlamukat. A fenhéjázó Ricimer végre kénytelen volt alázatos alattvalói nyelven folyamodni a konstantinápolyi trónhoz; és Itália a békebiztositás tekintetéből kénytelen volt elfogadni az urat, kit a keleti császár neki adott. Nincs szándokunk e helyütt a byzanti történelem részletes folyamát követni; de egy pillanat Leo csá-

[1]) Genserik tengeri háborúját leirta Priscus p. 42. Procopius de bello vandalor. l. I. c. 5. p. 189. 190. és c. XXII. p. 228. Vitensis Vict. (de persecut. vandal. l. I. c. 17. és Ruinart p. 467—481.) és Sidonius Panegir.

szár uralmára és jellemére, ki fogja deriteni az utolsó erőlködést, melyet a bukófélben levő nyugati birodalom megmentésére megkisérlettek.

Leo keleti császár. K. u. 457—474.

Az ifjabb Theodosius halála óta Konstantinápoly benső nyugalma sohasem zavartatott meg háború, vagy pártoskodás által. Pulcheria kezét és a kormánypálczát a szerény erkölcsű Mariciánnak adta, ki nejének magas rangját és szüzességét tiszteletben tartotta. [1]) Marcián hét évi kormányzat után meghalt; halála a keletet a népválasztás veszélyének tette volna ki, hacsak egyetlen család túlnyomó befolyása a jelölt megválasztására döntő nem lett volna. Aspar patricius fejére tehette volna a koronát, ha a niceai hitágazatot aláirta volna. A keleti hadsereget három nemzedéken át vezényelte atyja, ő maga és fia Ardaburius. De Aspar az ismeretlen nevü thrácziai Leót, saját udvarmesterét ajánlotta császárul. A tanács egyhangulag beleegyezett: és Aspar szolgája elfogadta a császári koronát a Patriarcha, vagy püspök kezéből, ki e szokatlan szertartás alkalmával az istenség helybenhagyását fejezte ki. [2]) Leo császár *nagy* előnévvel különböztetett meg; és Aspar meglepetéssel tapasztalta, hogy befolyása által nem volt többé képes konstantinápolyi főnököt kinevezni: miért is illetlen szemrehányások közt megrázta fejedelmének bíborát, mondván: „nem illik, hogy azon ember, ki ily ruhával van földiszítve, hazudjék“ „még kevésbé illik, — felelé Leo — hogy a fejedelem kénytelen legyen saját itéletét és a közérdeket alattvalója akaratának alávetni.“ Titokban egy izauriai hadsereg állíttatott ki és hozatott be Konstantinápolyba, és míg Leo az Aspar család tekintélyét aláaknázta és bukását előkészítette: gyengéd magaviselete visszatartotta Aspart a netaláni kisérlettől, mely önmagára vagy ellenségeire nézve veszélyes következményü lehetett volna. Midőn Leo a dicstelen szolgaság alól kiszabadult, meghallgatta az itáliai panaszokat; elhatározta, hogy a vandal zsarnokságot kiirtandja; és szövetséget kötött társával Anthemiussal, kit a nyugati bíborral ünnepélyesen felruházott.

---

[1]) Pulcheria meghalt K. u. 453. négy évvel névszerinti férje előtt; ünnepét a mostani görögök Sept. 10-kén ülik, kiknek egyházi czélokra határtalan birtokot hagyott. Lásd Tillmont. Mem. Eccl. t. XV. p. 181. 184.

[2]) Theophanes 95. 1. Úgy látszik ez volt első eredete azon szertartásnak, melyet azóta a világ minden keresztény fejedelmei elfogadtak; és a melyből a papság a legnagyobb fontosságú következményeket vonta.

Atyja Procopius a persiai követség után tábornoki és patriciusi rangot nyert, és az Anthemius nevet anyja utáni nagyatyjától kapta, ki mint ünnepelt főnök a kiskorú Theodosius országlását védte. A főnök unokája, Marcián császár leányával Euphemiával való házassága által az alattvalói álláson fölülemelkedett, és csakhamar grófi, főtábornoki, consuli és patriciusi rangra mozdíttatott elő. Minden túlzott nagyravágyás nélkül remélhette, hogy ipjának Marciánnak utóda leend; de türelemmel és bátorsággal viselte a csalódást, és későbbi fölemeltetését általános helyeslés követte. Diadallal ment Rómába, és Leo választását megerősítette a tanács, a nép és a szövetséges barbárok. Anthemius ünnepélyes beigtatását leányának Ricimer patriciussal való menyegzője követte; mely szerencsés eseményt úgy tekintették, mint az állam egységének és boldogságának legszilárdabb biztositását. A két birodalom gazdagságát pompázva tüntették, és sok senátor végkép tönkre jutott azon költséges erőlködések folytán, hogy szegénységét eltakarja. Ez ünnepély alatt minden komoly ügyködés fölfüggesztetett, és Róma utczái, színházai és nyilvános mulatóhelyei a menyegzői énekektől és tánczoktól viszhangoztak. E nevezetes alkalommal Sidonius mint auvergni dicsszónok jelent meg, hogy hősköltemenyével dicsőitse Anthemius csás zár érdemeit, a boldogságot s a jövő diadalait. A szivesen fogadott hizelgő azonnal a római praefecturával jutalmaztatott meg; mely méltóság őt a birodalom legkitünőbb személyiségei közé helyezte, míg végre bölcsen a püspöki és szent czímnek adott elsőséget. [1])

Anthemius nyugati császár. K. u. 467—472.

K. u. 467. Apr. 12.

A görögök dicsérték a császár ájtatosságát és katholikus hitét; mindamellett nem hiányzanak némi gyanus jelenségek, melyek theologiai hírnevére árnyékot vetnek. A Lupercus tiszteletére rendelt ünnepély, melynek eredete Róma alapítását megelőzte, Anthemius uralkodása alatt — Február havában — még mindig megtartatott. A római püspökök igyekeztek eltörölni e szentségtelen szokást, mely a kereszténység szellemével annyira ellenkezett; de buzgalmukat nem támogatta a polgári hatóság tekintélye: a megrögzött előitélet az ötödik század végéig fenn állott, és Gelasius pápa, ki a Capitoliumot ez utolsó

A lupercaliai ünnepély.

[1]) Clermonti püspökké neveztetett, K. u. 471. Tillmont. Memor. Eccl. t. XVI. p. 750.

szennyétől megtisztitotta, a tanács és a nép elégületlenségét egy formaszerü védirattal csendesítette le.

Előkészületek az afrikai vandalok ellen. K. u. 468.

Leo császár minden nyilatkozatában atyai tekintélylyel és vonzalommal szól Anthemius fiáról, kivel ő a világuralmat megosztotta. [1]) A helyzet és Leo jelleme nem engedte, hogy személyét az afrikai háború veszélyeinek kitegye; de a keleti birodalom teljesen megfeszitette minden erejét, hogy Itáliát és a Középtengert a vandaloktól megszabadítsa, és Genserik minden oldalról borzasztó betöréssel fenyegettetett. A hadjáratot Heraclius nyitotta meg az egyptomi, thebai és lybiai katonákkal. Tripolisnál szállott ki, hogy Carthagó falai alatt a császári hadsereggel egyesüljön. Genseriket még inkább meglepte azon hír, hogy Marcellinus kibékült a császárral; hogy a dalmatiai hajóhad Itáliába érkezett, és hogy a vandalokat Sardinia szigetéből kiverte. A hajóhad költségeihez a keleti császár magán jövedelméből 17,000 font aranynyal járult; 47,000 font aranyat és 700,000 font ezüstöt a praetori főnök szolgáltatott be, s az összes költség körülbelül 52 millió forintra rúgott. A hajóhad, mely Konstantinápolyból Carthagóba vitorlázott: 1113 hajóból és 100,000 emberből állott. A vezénylettel Basilicust, Vorina császárné testvérét bizták meg; de képtelensége mihamar bebizonyult, és barátai csak az által tudták megmenteni katonai hírnevét, hogy azt állították: miszerint ő Aspárral összeesküdt, hogy Genseriket kimélje, s a nyugati birodalom utolsó reményét meghiusítsa.

A hadjárat sikertelensége.

A tapasztalás megmutatta, hogy a betörők sikere rendesen működésük erélyétől és gyorsaságától függ. Basiliscus borzasztó hajóhada Bona fokánál kötött ki, körülbelül 40 mértföldnyire Carthagótól. Heraclius hadserege és Marcellinus hajóserege vagy csatlakozott, vagy támogatta a császári helytartót. Genserik látta a veszélyt, és azt tapasztalt ügyességgel kerülte ki. A legtisztelettelteljesebb nyelven késznek nyilatkozott, hogy személyét és birtokait a császár akaratának aláveti, de öt napi fegyvernyugvást kért. Basiliscus beleegyezett; e rövid időszak alatt a szél kedvezett Genseriknek, ki a legbátrabb mórokkal és vandalokkal megrakta legnagyobb hajóit, melyekhez nagy bárkákat köttetett, tele égő anyaggal. Az éj sötétségében a

[1]) Lásd: Novell. Anthem. t. II. p. 38. ad calcem. Cod. Theod.

vandalok a római hajók közé rontottak, kiket a fenyegető veszély fölébresztett. A szél dühe, a lángok ropogása és a katonák kiáltásai még emelték az éji zavar borzalmait. A számos elveszettek közől a történelem János főtiszt hősiségét jegyezte föl, ki semhogy magát a vandaloknak megadja, a tengerbe ugrott. Basiliscus a megmaradt hajóhadának alig felével visszament Konstantinápolyba; Heraclius a sivatagokon keresztül vonult vissza, és Marcellinus Siciliába húzódott, hol talán Ricimer unszolására orozva meggyilkoltatott. E nagy hadjárat meghiusulása után, Genserik ismét ura lett a tengernek; Itália, Görögország és Ásia partjai ismét ki lettek téve boszújának; Tripolis és Sardinia az engedelmességre visszatért; Siciliát tartományaihoz csatolta; és mielőtt — a legmagasbb kort és dicsőséget elérve — meghalt, a nyugati birodalom végleges feloszlását látta. [1]) K. u. 477.

A visigóthok hódításai Spanyo országban és Galliában. K. u. 462—472.

Az afrikai fejedelem hosszú és tevékeny uralma alatt szorgalmasan ápolta azon europai barbárok barátságát, kiknek fegyverét a két birodalom ellen időszerüleg és sikeresen használhatta. Attila halála után megujította szövetségét a galliai visigóthokkal, és az idősb Theodorik fia érdek szempontjából elfeledte a sérelmet, melyet nővérén Genserik elkövetett. Ricimer önző politikája felbátoritotta II-ik Theodorikot Aegidius vágytársa ellen, de az orleansi győzelem megmentette Galliát a visigóthok terjeszkedésétől. Nagyravágyásuk hamar megújult, és Eurik, ki fivérét Theodorikot megölte, a békében valamint a háborúban nagyobb képességet fejtett ki nálánál. Átment a Pyrenneéken; Saragossa és Pampeluna városait meghódítván, Lusitania szivéig hatolt, s a svéveket a galliciai királyságban meghagyta. Nem kevésbé sikeres volt Eurik eljárása Galliában, s a Pyrenneéktől a Rhone és Loire vizeig csupán Berry és Auvergne városok vonakodtak őt elismerni. A tartomány fiatalságát Ecdicius, Avitus császár fia szólitotta össze, ki csupán 18 lovassal a góthokat vakmerően megtámadta, s apró csatározás után teljes épségben ismét Clermont falai közé tért vissza. De a köz-

[1]) Az afrikai hadat illetőleg lásd: Procop. (de bello vandalor. l. I. c. 6. p. 191—193.) Theophanes (p. 99—101.) Cedrenus (p. 349.) és Zonaras (t. II. l. XXIV. p. 50. 51.) Montesquieu (Consider. sur la Grandeur etc. c. XX. t. III. p. 497.) igen értelmes megjegyzést tett e nagy tengeri fegyverkezésre vonatkozólag.

bizalom már kihalt, és a galloknak méltó okuk volt hinni, hogy Anthemius nem képes őket megvédeni. A gyenge császár 12,000 embernyi brit segédcsapatot hítt meg, kik Riothamus vezérlete alatt Berryben foglaltak szállást, hol a nép e szövetséges társak nyomása alatt csakhamar panaszt emelt, mígnem végre ezek a visigóthok által szétverettek, vagy megsemmisíttettek.

Az Arvandus elleni per. K. u. 468.

Azon törvénykezési eljárások közől, melyeket a római tanács galliai alattvalóin gyakorolt, egyike az utolsóknak volt: az Arvandus praetori főnök pere és elitéltetése. Sidonius gyengéd és őszinte tollal leirta eszélytelen és szerencsétlen barátjának hibáit. Arvandus az átgázolt veszélyekből inkább bizalmat, mint bölcseséget meritett; és magatartása oly esztelen volt, hogy boldogulását sokkal meglepőbbnek kell tartanunk, mint bukását. A második praefectura, melyet öt évi időköz múlva nyert, megsemmisítette előbbi kormányzásának érdemét és népszerüségét. Alkalmatlan hitelezőit kénytelen volt a tartomány kizsarolása által kielégiteni; szeszélyes boszantásai megsértették Gallia nemeseit; és a közgyülölet megsemmisítőleg súlyosult reá. A kegyelem-vesztési rendelet a tanács elé idézte őt eljárásának igazolása végett. De *praefectusi* rangja iránt még mindig illő tisztelettel viseltettek, és ő Rómában Flavius Aselusnak, a szentelt kincstár grófjának — ki a Capitoliumban lakott — inkább vendégszeretetére, mint őrizetére bizatott. [1]) Vádlói — négy kitünő galliai képviselő — erélyesen üldözték őt. A nagy tartomány nevében és a római jogtudomány formái szerint, polgári és bünpert támasztottak ellene; az egyesek kártalanitását és oly büntetést követelvén, mely az államigazságnak eleget tenne. De a legnagyobb súlyt egy levélre fektették, melyben a góthok királyát felszólította, hogy ne kössön békét a *görög* császárral; hogy a britteket támadja meg a Loirnál, és azon ajánlatot tette, hogy Galliát a nemzetek törvényei szerint oszsza fel a visigóthok és a burgundok közt. Arvandus vádlóival együtt megjelent a római tanács nagyszámú gyülekezete előtt. A vádlók gyászruhái fölidézték a birák részvétét: míg Arvandus pompás öltözéke botrányt keltett. Miután a vádlók panaszaikat erőteljesen és őszintén előadták, a végzet-

[1]) Midőn a Capitolium megszünt templom lenni, a polgári hatóság használatára adatott át.

teljes levél olvastatott fel, melyet Arvandus fenhangon hitelesnek vallott. Tizennégy napi halasztás után a tanács ismét összejött, és kimondta halálitéletét; de míg ő Aesculapius szigetén várta a 30 nap lefolyását, melyet a régi törvények a legelvetemültebb gonosztevőnek is megengedtek: barátjai közbevetésére Anthemius császár a halálbüntetést számkivetésre és jószágvesztésre változtatta.

Anthemius és Ricimer közti egyenetlenségek. K. u. 471.

A békés és üdvös kormányzat, melyet Anthemius a nyugatnak igért, csakhamar szerencsétlenség és egyenetlenség által homályosíttatott el. Ricimer, ki magánál fensőbbet elismerni nem akart, Rómából Milánóba költözött, mely igen előnyös állomás volt az Alpok és a Duna közti harczias fajok meghivására, vagy visszaűzésére. Itália fokonkint két független és ellenséges királyságra oszlott; s a liguriai nemesek reszketve a közeledő polgári háború kitörésétől, a patricius lábaihoz borultak s kérték őt, hogy a szerencsétlen tartományt kimélné meg. „Ami engem illet — felelé Ricimer — én mindig kész vagyok elfogadni a galatiai jövevény — Anthemius — barátságát; de ki vállalja magára, hogy lecsendesítse haragját és mérsékelje büszkeségét, mely azon arányban növekedik, a mint mi magunkat megalázzuk“? E czélra Epiphanius páviai püspököt ajánlották neki, kiről azt állították, hogy benne a kigyó bölcsessége a galamb ártatlanságával van egyesülve. Ennek ékesszólására Anthemius hevesen kiáltott fel: „Mily kedvezményt tagadtunk meg ezen hálátlan embertől? mily kihivást kellett tőle eltürnünk? Tekintet nélkül a bíbor fenségére leányomat egy góthnak adtam; saját véremet az állam biztonságáért föláldoztam. A nagylelküség, melynek Ricimer örök ragaszkodását kellett volna biztositani: jóltevője ellen ingerelte őt. Hányszor inditott ő háborút a birodalom ellen? Hányszor izgatta és segítette az ellenséges népek dühét? Elfogadjam én most az ő hűtlen barátságát? Remélhetem-e, hogy *ő* tisztelni fogja a békefőtételeit, midőn már megsértette a fiu kötelmeit“? Mindamellett Epiphanius azon öntudattal térhetett vissza, hogy a kiengesztelés létrehozása által Itália békéjét helyreállította. Ricimer felfüggesztette nagyravágyó czéljait, míg alattomban elkészitette a gépeket, melyekkel Anthemius trónját felforgatta. Meghitta a burgundokat és a keleti sveveket, Róma kapujáig hatolt, és ott bevárta a császárjelölt Olybrius megérkezését.

Olybrius nyugati császár. K. u. 472. Mart. 23.

Az aniciáni családból származott Olybrius törvényes örökösül tekinthette magát a nyugati birodalomban. Nőül vette Placidiát, Valentinián ifjabb leányát, miután Genserik őt visszabocsátotta. Placidia férje, ki mint majdnem minden őse consuli méltósággal volt felruházva, békén és fényesen élhetett volna Konstantinápolyban, barátjainak és tán nejének sürgetéseire, neki rohant a polgári háború veszélyeinek és nyomorainak, és Leo császár titkos beleegyezésével elfogadta az itáliai bíbort. Akadálytalanul ért Ravennába, vagy az ostiai kikötőbe, és tüstént Ricimer táborába ment, hol úgy fogadtatott, mint a nyugati világ fejedelme.

Róma kirablása és Anthemius halála. K. u. 472. Jul. 11.

A patricius két városnegyedet foglalt már el, a Vaticánt és a Janiculomot, mely a Tiber által volt elválasztva a többi városrésztől. Néhány senátor Olybriushoz csatlakozott; de a legnagyobb rész híven ragaszkodott Anthemius ügyéhez. Végre három havi ellentállás után Ricimer megrohanta Hadrián, vagy a sz. Angyal hidját, s a városba tört. A szerencsétlen Anthemius saját veje által öletett meg, és a katonák féktelenül raboltak s gyilkoltak. A vad kegyetlenséget és feslett mértéktelenséget nemsokára az éhség és döghalál követte. Negyven nap múlva Itália megszabadult a zsarnok Ricimertől, ki az uralkodó járványnak esett áldozatul, és aki unokaöcscsére Gundobaldra hagyta serege vezérletét. Ugyanazon évben, e nagy forradalomnak minden főszereplője letünt a szinpadról; és Olybrius ki szintén nem erőszak által mult ki, — csupán hét hóig uralkodott. Egy leányt hagyott hátra Placidiától; és a nagy Theodosius családja, Spanyolországból Konstantinápolyba átültetve, leányágon a 8-ik nemzedékig terjedett.

Ricimer halála. Aug. 20.

Olybrius halála. Okt. 23.

Julius Nepos és Glycerius császárok. K. u. 472—475.

Míg Itália üres trónja a zabolátlan barbárok önkényének volt kitéve: Leo tanácsa egy új társ választása fölött vitatkozott. Verina császárnő saját családját kivánván fölemelni, egyik unokahugát Julius Neposnak adta feleségül, ki nagybátyja Marcellinus után a dalmátiai fejedelemséget örökölte, mely a nyugati császárságnál biztosabb volt. De a byzanti udvar habozása három hónapot vett igénybe, míg Nepos magát itáliai alattvalóinak bemutathatta. Ezalatt Gundobald, Glyceriust egy ismeretlen katonát ruházott fel a bíborral; de a burgundi fejedelem nem volt képes, vagy nem akarta jelöltjét polgári háborúval támogatni, és védenczének megengedtetett, hogy a római királyi

pálczát a salonai püspökséggel váltsa fel. E vágytárs visszavonulása után Nepos törvényes fejedelmül ismertetett el, és személye a legnagyobb bizalmat nyerte meg. De a nép reménye meghiusult, mert a békekötés, mely szerint a császár Auvergnet a visigóthoknak engedte, rövid és dicstelen uralkodásának egyetlen eseménye volt. Nemsokára a szövetséges barbárok tábornoka Orestes ellenséges szándokkal indult Rómából Ravennába; a császár reszketve közeledésén Dalmatiába szökött, hol szégyenletes lemondása után — a császár és számkivetett állása közt habozva — öt évet töltött, mígnem Salonában orozva meggyilkoltatott a hálátlan Glycerius által, ki — talán büne jutalmául — a milanói érsekségbe helyeztetett át.

A népek, melyek Attila halála után függetlenségüket kivívták, birtoklás vagy hódítás jogánál fogva a Duna északi részén fekvő határtalan tartományokban telepedtek le, vagyis azon római tartományokban, melyek ezen folyó és az Alpok közt feküdtek. De ifjaiknak legbátrabbjai a *szövetségesek* hadseregébe soroztatták be magukat, kik Itália védelmét és rettegését képezték; [1]) e vegyes tömegben úgy látszik a herulok, a scyrrek, alánok, turcilingek és rugiaiak voltak a legkitünőbbek. E harczosok példáját követte maga Orestes is, Tatullus fia és atyja az utolsó nyugati római császárnak. Orestes, kiről már fönnebb is szóltunk — sohasem hagyta el hazáját. Születésénél és vagyonánál fogva egyike volt Pannonia legkitünőbb alattvalóinak. Midőn e tartományt a hunnok elfoglalták, törvényes fejedelme Attila szolgálatába állott, elnyerte a titkári hivatalt, és ismételve Konstantinápolyba küldetett, hogy Attila személyét képviselje és parancsait előadja. A hódítónak halálával visszanyerte szabadságát, és becsülettel vonakodhatott, hogy Attila fiait a scythiai sivatagokba kövesse, vagy hogy az ostrogóthoknak, kik Pannonia uralmát bitorolták, engedelmeskedjék. Többre becsülte az itáliai fejedelmeknek, Valentinián utódainak szolgálatát, és a bátorság, szorgalom és tapasztalás képességeivel birván, gyors léptekkel emelkedett: mígnem Nepos

Orestes patricius. K. u. 475.

[1]) A mi ismeretünk e zsoldosok iránt, kik a nyugati birodalmat felforgatták, Procopiustól származik (de Bello gothico. l. I. c. 1. p. 308. A népvélemény s az ujabb történészek Odoakert egy *idegen* és egy *király* hamis világitásában tüntetik elő, ki Itáliába idegenekből — az ő alattvalóiból álló hadsereggel tört be.

által a patriciusi méltóságra s a hadsereg főtábornoksági rangjára mozdíttatott elő. A katonák rég megszokták már tisztelni Orestes jellemét és tekintélyét, ki szokásaikat szenvelegte, nyelvükön beszélt, és nemzeti főnökeikkel a legbensőbb viszonyban állott. Sürgetésére fegyvert ragadtak azon ismeretlen görög ellen, ki tőlük engedelmességet követelni bátorkodott; és midőn Orestes némi titkos indokból vonakodott elfogadni a bíbort, könnyen beleegyeztek, hogy fiát Augustulust nyugati császárul elismerjék. Nepos lemondása Orestest nagyravágyó reményeinek tetőpontjára emelte; de még az első év lefolyta előtt meggyőződött, hogy a hűtlenség és hálátlanság tana, mely a forradalmár által érvényesíttetik, önmaga ellen visszafordul; és hogy Itália kétes fejedelmének nincs más választása, mint hogy a bérencz barbároknak vagy rabszolgája, vagy áldozata legyen. Ez idegenek veszélyes szövetsége elnyomta és kigúnyolta a római szabadság és méltóság utolsó maradványait is. Fizetésük és szabadalmaik minden forradalommal öregbíttettek; de kicsapongásaik még nagyobb mértékben növekedtek; irigyelték galliai, spanyolországi és afrikai testvérjeik szerencséjét, kik győztes fegyvereikkel független és állandó örökséget szereztek; és ragaszkodtak azon határozott követelésükhez: miszerint Itália **harmad**-része közöttük azonnal fölosztassék. Orestes visszautasította a vakmerő követelést, s visszautasitása kedvező volt a nagyravágyó Odoakernek, ki a katonáknak megigérte, hogy kivánságaikat teljesiteni fogja. A szövetségesek mind hozzá csatlakoztak, és a szerencsétlen patricius kénytelen volt Paviába, sz. Epiphanius székhelyére menekülni, melyet azonnal megszálltak. A zavargás csupán Orestes kivégeztetése által volt lecsillapítható. Fivére Pál, Ravenna közelében esett el; és a gyámoltalan Augustulus, ki tiszteletet többé nem gerjeszthetett, kénytelen volt Odoaker kegyelmeért esedezni.

fia Augustulus utolsó nyugati császár. K. u. 467.

Odoaker Itália királya. K. u. 476—490.

E szerencsés barbár Edek fia volt, ki mint tudjuk, némely nevezetes egyezkedéseknél Orestes hivataltársa vala. A követ becsületének gyanútól mentnek kellene lenni; és Edek részese volt egy összeesküvésnek saját fejedelme élete ellen. De e látszólagos bűnét érdeme, vagy megbánása által kiengesztelte; rangja kitűnő és magas volt; Attila kedvezményében részesült; és katonái, kik a fejedelmi palotát őrizték s a scyrrek fajából származtak, közvetlen és örökölt alattvalói voltak. Ezek a né-

pek forradalmában még mindig a hunnokhoz ragaszkodtak; és 12 évvel később Edek neve tiszteletteljesen említtetett az ostrogóthok elleni egyenlőtlen viszályukban, mely két véres ütközet után a scyrrek legyőzésével s szétveretésével végződött. Bátor vezérük, ki e nemzeti csapást nem élte túl, két fiut hagyott maga után: Onulfot és Odoakert, hogy küzdjenek a szerencsétlenséggel, és tartsák fenn hű követőiket a számkivetésben. Onulf Konstantinápolynak tartott, hol nemeslelkü jóltevőjének meggyilkolása által beszennyezte a hírnevet, melyet fegyverei által szerzett. Fivére Odoaker, a Noricum barbárai közt bolygó életet vitt a legkétségbeesettebb kalandorok jellemével s szerencséjével; és midőn választásában megállapodott, áhitattal látogatta meg sz. Severinus celláját, hogy helyeslését és áldását kieszközölje. Az ajtó alacsonysága miatt Odoaker kénytelen volt meghajolni; de a szent ezen meghajolt állásában felismerte a jövő nagyság jeleit, és profétai hangnyomattal mondá neki: „Kövesd czéljaidat, menj Itáliába; hamar elfogod vetni e durva bőröltözéket, és jóléted meg fog felelni nagylelküségednek.“ [1]) A barbár követte a tanácsot; a nyugati birodalom szolgálatába fölvétetett, és csakhamar kitünő rangot nyert a testőrségnél. Modora fokonkint simább lett, katonai ügyessége tökéletesbült, és az itáliai szövetségesek nem választották volna meg tábornokul, ha hőstettei bátorságáról és képességéről magas véleményt nem keltettek volna. A katonák felkiáltva királyi czímmel üdvözölték őt: de ő egész uralkodása alatt sohasem használta a bíbort és a fejéket, [2]) nehogy megsértse a fejedelmeket, kiknek alattvalói esetleges vegyülékük által képezték ama győzelmes hadsereget, melyet az idő és a politika észrevétlenül egy nagy nemzetté olvaszthatott össze.

A barbárok hozzászoktak a királysághoz, és Itália meghódított népe elő volt készitve, hogy zúgolódás nélkül engedelmeskedjék a tekintélynek, mely a nyugati császár helytartói tisztét gyakorolni akarná. De Odoaker elhatározta, hogy e haszontalan és költséges tisztséget eltörli; azonban oly nagy volt a régi előitéletnek befolyása, hogy e vállalat rendkivüli könnyüségének fölfedezésére némi bátorság és beható szellem szükségel-

A nyugati birodalom megszünte. K. u. 475. vagy 479.

[1]) Anonym. Valesius p. 717.

[2]) Lásd: Cassiodor. in Chron. A. D. 476.

tetett. A szerencsétlen Augustulus saját dicstelenségének eszköze lett; lemondását beadta a tanácsnak, és a gyülekezet ezen utolsó engedelmességi tényében, melyet a római fejedelem iránt mutatott, még mindig a szabadság szellemét és az alkotmány formáit szenvelegte. Egyhangú elhatározásuk folytán levelet intéztek Zeno császárhoz, Leo vejéhez és utódához, ki rövid zendülés után az imént helyeztetett vissza a byzanti trónra. „Ünnepélyesen kétségbe vonják a szükséget, sőt még az óhajtást is, hogy Itáliában császár uralkodjék többé, miután véleményük szerint egy fejedelem fensége is elegendő áthatni és megvédeni ugyanazon időben a keletet és a nyugatot. Saját maguk és a nép nevében beleegyeztek, hogy az egész birodalom székhelye Rómából Konstantinápolyba vitessék át; és elvetemülten lemondanak az uralkodóválasztási jogról, azon hatalom egyetlenegy maradványáról, mely a világnak törvényt szabott. A respublica — és e szót pirulás nélkül ismételték — nyugodtan megbizhatik Odoaker polgári és katonai erényeiben; és alázattal esedeznek, hogy a császár ruházná fel őt a patriciusi czímmel és az itáliai **megye** igazgatásával.“ A tanács követei némi kedvetlenség és felindulás jeleivel fogadtattak Konstantinápolyban, és midőn Zeno maga elé bocsátotta őket, keserű szemrehányásokat tett nekik a két utolsó császárral, Anthemius és Nepossal való rosz bánásuk miatt, kiket a kelet a könyörgő itáloknak egymásután engedményezett. „Az elsőt — folytatá ő — megöltétek, a másodikat elűztétek; de a második még mindig él, és a mig él, ő a törvényes fejedelmetek.“ De az okos Zeno elejtette lemondott társának reménytelen ügyét; hiuságának hizelgett az egyedüli császárság czíme, és tiszteletére szobrok emeltettek Róma minden részében; Odoaker *patriciussal* barátságos levelezést tartott fenn, és háladatosan fogadta el a császári jelvényeket — a trón s palota szentelt ékítményeit, — miket a barbár szivesen elvont a nép szeme elől.

Augustulus a lucullusi nyaralóba száműzetett.

Valentinián halála óta 20 évi időközben 9 császár tünt el egymásután, és Orestes fia csupán szépsége által ajánlva, legkevesebb igényt tarthatott az utókor ismeretére: hacsak kormányzása — mely a nyugati római birodalom megszűnéséről lett nevezetes — emlékezetes korszakot nem hagyott volna az emberiség történelmében. Orestes patricius nőül vette *Romulus* gróf leányát Pettoviából — Pettau — Noricumban, *Augustus* neve,

daczára a hatalom féltékenységének mint közönségesen elfogadott előnév volt ismeretes Aquilejában« és ekként a két nagy alapítónak — a város és a birodalom alapítójának — neve, sajátságosan egyesült legutolsó utódjukban. Orestes fia fölvette és eldicstelenítette a Romulus Augustus nevet, de az elsőt a görögök Momyllusra rontották, s a másodikat a latinok a megvetőleg kissebbitő Augustulusra változtatták. Odoaker nagylelkü irgalma megkegyelmezett az ártalmatlan ifju életének, és 6000 darab arany évi jövedelem mellett Lucullus kastélyát Campaniában tüzte ki tartózkodási helyéül. [1]) Amint a rómaiak a púni háborút befejezték, Campania szépsége vonzotta őket, s az idősb Scipio laka Literumban falusi egyszerüségük maradandó mintájául szolgált. A nápolyi öböl gyönyörü partjai el voltak árasztva nyaralókkal; és Sylla megtapsolta versenytársának ügyességét, ki elfoglalta a misenumi magaslatot, mely a vidéken uralkodott. Marius nyaralóját néhány év mulva Lucullus vette meg, melynek ára 25 ezerről több mint 80,000 forintra emelkedett. Az új tulajdonos azt görög mütárgyakkal és ásiai kincsekkel ékítette fel, és Lucullus házai s kertjei, kitünő rangot nyertek a császári paloták közt. Midőn a vandalok félelmesek lettek a tengerpartokon, Lucullus villája a misenumi hegyen, lassankint erődde, s az utolsó nyugati császár homályos menhelyévé változott. Körülbelül 20 évvel később kolostorrá s templommá alakíttatott át sz. Severinus csontjainak befogadása végett. E csontok biztosan nyugodtak a cimbriai és armeniai összetört diadaljelvények közt egész a X-ik század kezdetéig, midőn az erődök, melyek a saracenusoknak veszélyes menhelyül szolgálhattak volna, a nápolyi nép által leromboltattak.

A római szellem hanyatlása.

Odoaker volt az első barbár, ki Itáliában oly nép fejedelme vala, mely egykor méltó fensőséget gyakorolt az emberiség fölött. A rómaiak leáztatása még mindig tiszteletteljes részvétet kelt bennünk, és gyengéd rokonszenvvel viseltetünk elfajult utódaik képzelt fájdalma s felindulása iránt. De Itália nyomorai, a szabadság és dicsőség büszke önérzetét fokonkint elnyomták. A római erény korában a tartományok a respublica fegyvereinek, a polgárok a törvényeknek voltak alávetve; mígnem e törvényeket a polgári egyenetlenség felforgatta, és mind a város, mind a tartományok a zsarnok szolgai tulajdonává

[1]) Lásd: Anonym. Vales. p. 716. és Jornandes. c. XLVI. p. 680.

lettek. Az alkotmányos formákat, melyek elvetemült szolgaságukat megkönnyítették, vagy eltakarták, az idő s erőszak törölte el; az itáliaiak fölváltva fájlalták fejedelmük jelen- vagy távollétét, kiket útáltak, vagy megvetettek; és ötszázad folyama mérte rájuk a katonai szabadosság, szeszélyes zsarnokság és rendszeres elnyomás különféle nyomorait. Ugyanezen időszak alatt a barbárok fölemelkedtek a homályból és megvetett állásukból, és Germánia s Scythia harczosai a tartományokba bocsáttattak mint szolgák, szövetségesek és végre, mint urai a rómaiaknak, kiket meggyaláztak, vagy védelmeztek. A nép gyűlöletét elnyomta a félelem: tisztelték a harczias főnökök szellemét és fényét, kik a birodalom méltóságaival ruháztattak fel, és Róma sorsa soká függött e borzasztó barbárok kardjaitól. A szigorú Ricimer, Itália romjain gázolva gyakorolta a királyi hatalmat a czím fölvétele nélkül; és a türelmes rómaiak észrevétlenül készíttettek elő, hogy Odoaker és barbár utódai királyságát elismerjék.

Odoaker jelleme és uralkodása. K. u. 476—490.

Itália királya nem volt méltatlan azon magas állásra, melyre őt bátorsága és szerencséje fölemelte; vad modora a társalgás szokása által megfinomult, s ő hódító és barbár létére tisztelte alattvalóinak intézményeit, sőt előítéleteit is. Hét évi időköz után Odoaker visszaállította a nyugati consulságot, és maga szerényen, vagy büszkeséggel visszautasította e méltóságot, melyet a keleti császárok még mindig elfogadtak; de a curulisszéket egymásután a legkitünőbb 11 senátor töltötte be és e névjegyzéket Basilius tiszteletre méltó neve ékítette fel. A császárok törvényei szigoruan megtartattak, és Itália közigazgatását még mindig a praetori főnökök s ezek alárendeltjei gyakorolták. Odoaker elvonta a római tisztviselőktől az adó gyűlöletes beszedését, de az idő- és népszerű adó-elengedést magának tartotta fenn. Mint a többi barbárok, ő is az ariánokhoz tartozott; de azért tiszteletben tartotta a kolostori és püspöki rendet is. A város békéje megkivánta, hogy főnöke Basilius a római pápa-választásba befolyjon; s egy rendelet által megszoritotta a papság azon jogát, hogy birtokait eladhassa. Megvédelmezte Itáliát, s ennek határait tiszteletben tartották Gallia és Germánia barbárai, kik Theodosius gyenge utódait oly sokszor boszantották. Odoaker átment az ádriai tengeren, hogy megfenyítse Nepos császár orgyilkosait, és megszerezze a dalmátiai

tartományt. Átment az Alpokon, hogy visszaszerezze Noricum maradványait a rugiaiak királyától, ki túl a Dunán lakott. A legyőzött királyt fogolykép vitte magával; a foglyokból számos telepítvényt alapitott Itáliában: és Róma a vereség és dicstelenség hosszú korszaka után igényt tarthatott barbár urának diadalára.

Itália nyomorult állapota.

Daczára Odoaker eszélyének és sikerének: királysága a nyomornak és pusztulásnak szomorú képét nyújtotta. Tiberius kora óta érezhető volt a földmivelés hanyatlása, és méltó ok volt a panaszra, hogy a római nép élete a szelek és habok szeszélyétől függött. A birodalom elosztása s hanyatlása által Egyptom és Afrika ádójárulékait elvesztették; az élelmiszerek kevesbedésével a népesség száma is megfogyatkozott, s a tartomány a háború, éhség és döghalál helyrehozhatlan csapásai által végre kimerült. Sz. Ambrosius panaszkodott, hogy elpusztult a népes kerület, melyet egykoron Bologna, Modena, Regium és Placentia virágzó városai ékítettek. Gelasius pápa alattvalója volt Odoakernek, és azt állítja, hogy Aemiliában, Toscanában és a közeli tartományokban az emberi faj csaknem kiirtatott. A római nép, mely ura kezéből nyerte az élelmet, vagy elveszett, vagy eltünt, amint a bőkezüség tőle elvonatott; a művészet hanyatlása az iparosokat tétlenségre és szükölködésre kárhoztatta; és a senátorok magán vagyonuk és fényüzésük elvesztét siratták. Egy harmadát ezen nagy birtokoknak, melyek Itália pusztulásának eredeti okai voltak, a győzők foglalták el. A legkevésbé szerencsétlenek azok voltak, kik zúgolódás nélkül hajoltak meg a hatalom előtt, melynek ellentállani lehetetlen volt. Minthogy élni kivántak, némi hálával tartoztak a zsarnoknak, ki életüket megkimélte, és a mennyiben javaiknak feltétlen ura volt: a részt, melyet nekik hagyott, úgy tekintették, mint tiszta s önkéntes adományt. Itália nyomorát Odoaker eszélye és emberisége enyhítette, ki a szabados tömeg követeléseit fölemeltetése árán kielégiteni igyekezett. A birodalom, melyben a nemzeti egység és örökösödési jog hiányzik, föloszlása felé siet. Tizennégy évi kormányzat után Odoakert végre elnyomta a hős Theodoriknak, az ostrogóthok királyának fensőbb szelleme, ki egyaránt kitünő volt mind a háborúban, mind a kormányzás művészetében, ki a béke és jólét korszakát állította helyre, és a kinek neve még mindig felkölti és megérdemli az emberiség figyelmét.

XXXVII. FEJEZET.

A szerzetesrend eredete, haladása és következményei. — A barbárok megtérése a kereszténységre és ariánismusra. — A vandalok üldöztetése Afrikában. — Az ariánismus enyészete a barbárok közt.

A polgári és egyházi ügyek elválaszthatlan összeköttetése késztetett s bátoritott bennünket, hogy előadjuk a kereszténység előhaladását, üldöztetését, megállapítását, megoszlását, végleges diadalát és fokonkinti megromlását. Szándékosan halasztottuk el két vallásos jelenség vizsgálatát, mely érdekes az emberi természet tanulmányozására, — és fontos a római birodalom hanyatlása s bukása tekintetéből: I. a zárdai élet intézményét; és II. az északi barbárok megtéritését.

I. *A zárdaélet.* A barátok eredete.

I. A jólét és a béke különbséget hozott létre a ***közönséges*** és a ***küzködő*** — ascetic — ***keresztények*** [1]) közt. A tömeg lelkiismeretét a vallás laza s tökéletlen gyakorlata kielégitette. A fejedelem és tisztviselő, a katona és kereskedő összekötötték buzgalmukat és benső hitöket mesterségük üzésével, érdekük hajhászásával és szenvedélyeik kielégitésével; de a küzködőket, kik az evangeliom rideg parancsainak engedelmeskedtek s azokkal visszaéltek: a szilaj rajongás sugalta, mely úgy tünteti elő az embert, mint bűnöst, és az Istent mint zsarnokot. Ők komolyan lemondtak a kor ügyeiről s örömeiről; fogadalmat tettek a bor, hús és házasság használata ellen; sanyargatták testüket, elölték szenvedélyeiket, és felkarolták az élet szegénységét, mint az örökboldogság jutalmát. Constantin uralkodása alatt az ascetikusok a szentségtelen s elfajult világtól az örök magányba, vagy vallásos társadalomba menekültek. Mint a jerusálemi keresztények, ők is lemondtak földi javaik használatáról és tulajdonáról; társulatokat alkottak egynemű és hasonló hajlamú egyénekből; és fölvették a ***Remete***, ***Bardt*** és ***Anachoret***

[1]) A zárdai intézmény eredetét nagy szorgalommal kutatta Thomasius (Discipl. de l' Egliso. t. I. p. 1419—1426. és Helyot. (Hist. des Ordres monas.) t. I. p. 1 – 66.

neveket, melyek az egyedüli visszavonulást fejezik ki valamely természetes, vagy mesterségesen készült magányban. Hamar megnyerték a világ tiszteletét, melyet mgvetettek; és a nép hangosan megtapsolta ezen **isteni bölcsészetet,** mely a tudomány s ész segedelme nélkül túltett a görög iskola kutató erényein. Valóban a barátok vetélkedhettek a stoicusokkal a vagyon, szenvedés és a halál megvetésében; a pythagorasi hallgatagság s alávetés föl lett élesztve szolgai fegyelmükben; és mint maguk a cynicusok megvetették a polgári társadalom minden külsőségeit s illemét. De az isteni bölcsészet e tisztelői tisztább és tökéletesebb minta után áhitoztak. A próféták nyomain jártak, kik a sivatagokba vonultak vissza. [1]) Plinius bölcsészeti szeme meglepetéssel nézte a magánybeli népet, mely a Holttenger közelében a pálmafák közt lakott; mely pénz nélkül tartotta fenn magát s nők nélkül szaporodott; és a mely az emberiség unatkozottságából s bánatából, önkéntes csatlakozás által szakadatlan növekedést meritett. [2])

Antonius és az egyptomi barátok. K. u. 305.

Egyptom, az előitélet termékeny szülőföldje, a zárdai életnek első példáját adta. Antonius [3]) egy müveletlen ifju Thebais alsó részéből, örökségét elosztotta, hazáját elhagyta és *kolostori* vezeklését eredeti s félelmetlen buzgósággal teljesítette. Hosszú és fáradságos avatonczsága után a sírok közt, a Nilustól kelet felé vette utját, és Colzim hegyére a Vöröstenger közelében helyezte utolsó lakását, hol egy régi zárda a szentnek nevét és emlékét még mindig fentartja. Élvezte Athanasius barátságát, és az egyptomi paraszt tiszteletteljesen visszautasitotta Constantin császár meghivását. A tiszteletreméltó patriarcha — mert Antonius 105 éves volt — példája s tanitása által számos utódot hagyott maga után. A barátok termékeny telepitvényei Lybia homokjain, Thebais kőszikláin és a Nilus városaiban gyorsan terjedtek el. Alexandria déli része, a hegység és Nistria sivatagja 5000 baráttal volt benépesítve. Felső Thebaisban, Tabenne üres szigetét Pachomius foglalta el 1400

K. u. 251—356.

---

[1]) A carmeliták eredetüket rendes örökösödés utján Illés prófétától származtatják. (Lásd Beziers K. u. 1682. Bayle művében: Oevres t. I. p. 82.)

[2]) Plinius. Hist. Natu. 5. 15.

[3]) Lásd: Athanas. Op. t. II. p. 450—505. és Vita Patrum p. 26—74. Rosweyde jegyzeteivel. Tillmont. (Mem. Eccles. t. VII. p. 666. és Synesius bölcsész (p. 51.)

testvérével; és a husvéti ünnepek alatt e szent apát néha 50,000 vallásos egyént gyűjtött össze, kik fegyelmének *angyali* rendszabályait követték. [1]) Az egyptomiak, kik e csodaforradalmat dicsőitették, képesek voltak elhinni, hogy a barátok száma egyenlő volt a többi népséggel; és az utókor ismételhette azon állítást, melyet egykor ugyanazon tartomány szentelt állataira alkalmaztak, hogy Egyptomban könnyebb egy istent, mint egy embert találni.

A zárdai élet elterjedése Rómában. K. u. 341.

Athanásius hozta be Rómába a kolostori élet ismeretét s gyakorlatát; és ezen új bölcsészetnek iskoláját Antonius tanitványai nyitották meg, kik főnöküket a Vaticán szent küszöbéhez kisérték. Az idegenszerű s vad kinézésű egyptomiak kezdetben borzalmat s megvetést gerjesztettek; később bámulatra és buzgó utánzásra ragadták a rómaiakat. A tanácsnokok és különösen a tisztes nők palotáikat vallásos házakká alakitották át. Antonius példáját követte Hilárion syriai ifju, ki borzalmas lakását a tenger és mocsár közé homokzátonyra helyezte, Gaza városától 7 mértföldnyire. Basilius hallhatatlan hírre tett szert a keleti zárdák történetében. Az atheni tanultsággal s ékesszólással biró Basilius, kinek nagyravágyását a caesarei érsekség is alig elégithette volna ki: Pontus egyik vad magányába vonult, és törvényeket szabott a lelki telepítvényeknek, melyeket a Feketetenger partjain bőségesen alapitott. A nyugaton a tours-i Martinus — a katona, remete, püspök és szent — telepítette meg Gallia kolostorait. A barátok elterjedése nem kevésbé volt gyors és általános, mint magáé a kereszténységé. Minden tartomány, és végre a birodalom minden városa megtelt növekedő sokaságukkal. A könnyű s örökös közlekedés vizen úgy, mint szárazon, a római világ minden tartományát összekötötte; és Hilárion élete bebizonyitotta, mily könnyen átutazhatta a palestinai szükölködő remete Egyptomot; Siciliába hajóz, Epirusba menekül, és végre a Cyprus szigetén telepedik meg. [2]) Antonius tanitványai a kereszténység Aethiopián át a naptéritőn túlterjeszkedtek. [3])

Hilárion Palestinában. K. u. 328.

Basilius Pontusban. K. u. 360.

Márton, Toursban Galliában. K. u. 370.

---

[1]) Lásd: Codex Regularum. (Róma 1661. t. I. p. 61.)

[2]) Midőn Hilárion Paraetoniumból Pachynus fokára hajózott, utját egy evangeliumi könyvvel fizette meg.

[3]) Lásd: Hyeron (t. I. p. 126.) Asseman. (Bibl. Ori. t. IV. p. 92 57—919) és Geddes (Church hist. of Aethiop. p. 29—31.)

A társadalmi élet e szerencsétlen számüzötteit az előitélet sötét és kiengesztelhetlen szelleme vezérelte. Kölcsönös elhatározásukat mindennemü, korú s rangú milliók támogatták; és minden megtért, ki a kolostor falai közé ment, azt hitte, hogy az örök-boldogság meredek s tövises utján jár. Legnagyobb mértékben hatottak a nők s gyermekek elméire. Ezek természetszerüleg föltették, hogy az ájtatos és alázatos barátok — kik a világról lemondtak, hogy üdvözülésük művét befejezzék — a keresztények lelki kormányzatára leginkább képesittettek. A vonakodó remetét kivonszolták kamarájából, s a nép üdvkiáltásai közt ültették a püspöki trónra: Egyptom, Gallia s a kelet zárdái szolgáltatták a szentek és püspökök rendes sorát, s a nagyravágyás csakhamar fölfedezte a titkos utat, mely a gazdagság és kitüntetés birtoklására vezetett. [1]) A népszerü barátok buzgón igyekeztek szaporitani fogolytársaikat. Bejelentették magukat a nemes és gazdag családoknál. A felindult atya megsiratta talán egyetlen fia elvesztét; a hivékeny nőt elcsábitotta a hiuság, hogy megsértse a természet törvényeit; és a tisztes matrona, lemondván a házi élet erényeiről, képzelt tökéletesedés után áhitozott. Paula meghajolt Jeromos rábeszélő szónoklata előtt; elhagyta Rómát kisded fiával, Bethlehembe vonult, szüzességnek szentelte leányát, kolostorokat és kórházakat alapitott, és alamizsnái s vezeklései által kitünő helyet nyert a katholikus egyházban. Ily előkelő s ritka vezeklők úgy ünnepeltettek, mint koruk dicsősége és példája; de a kolostorokat többnyire homályos és alacsony köznépbeliek töltötték meg, kik sokkal többet nyertek a zárdában, mint a miről a világban lemondtak. A túlságos adó, a katonaságtóli félelem a kislelkűeket a kolostorokba hajtotta. A megrémült minden rangú tartománybeliek a barbárok elől a zárdák falai közé menekültek; egész legiók valának e vallásos szentélyekben eltemetve, és ugyanazon ok, mely az egyesek bajait megorvosolta, a birodalom hatalmát s erejét gyengitette meg.

Gyors elterjedésének okai.

Az avatoncz hűsége kielégitő vizsga után ünnepélyes és örökös fogadalom által biztositatott; és kötelezettségének

A szerzetesek engedelmessége.

[1]) Thomasius (Discip. de l' Eglise. t. I. p. 1426. 1469.) és Mabillon. Oeuvr. posth. t. II. p. 115—158.)

visszavonhatlanságáért az egyház és állam törvényei kezeskedtek. A bűnös szökevényt üldözték, elfogták és örökös fogságába visszahelyezték. A szerzetes tettei, szavai, sőt még gondolata is hajthatlan rendszabály, vagy valamely szeszélyes főnök által vezéreltettek: a legkisebb kihágást kegyvesztés vagy bellebezés, rendkivüli bőjt, vagy vérig való ostorozással büntették; és az engedetlenség, zúgolódás vagy halogatás a legutálatosabb bűnök közé soroltatott. [1]) Föltétlen alávetés a főnöknek: uralkodó elve és főerénye volt az egyptomi barátnak. A szellemszabadság: minden nemes és észszerű érzelemnek forrása, a hiszékenység és alávetés szokásai által lőn megsemmisítve. A keleti egyház nyugalmát a vakbuzgóknak egész raja támadta meg, kik a félelemre, észre s emberiségre képtelenek voltak; és a császári katonák szégyen nélkül elismerték, hogy sokkal kevésbé féltek a legvadabb barbárokkal, mint e rajongó csapattal való összeütközéstől.

Öltözetük és lakásuk.

Az első szerzetesek öltözéke az éghajlat s életrendszerük szerint változott: egyenlő közönyösséggel vették fel az egyptomi parasztos birkabőrt, vagy a görög bölcsészek köpenyét. Egyptomban a vásznat használták, ahol az olcsó s hazai kézmű volt; ellenben a nyugaton, mint költséges fényüzési czikket elvetették. Hajukat vagy lenyirták, vagy leborotválták, és fejöket egy kámzsába húzták, hogy a szentségtelen tárgyak szemléletét elkerüljék; lábok s lábszáraik meztelenek voltak, kivéve télen, midőn rendkivüli hideg volt, s hosszúbotokat hordoztak. Egy igazi remete látása undoritó volt, és a tabennei *angyali* rendszabály kárhoztatta a test mosását és olajjal való bekenését. A rideg barát földön aludt, valamely kemény gyékényen, vagy durva posztón; és ugyanazon pálmalevél-köteg, mely ülőhelye volt, egyszersmind vánkosul szolgált. Eredeti czelláik alacsony s keskeny kunyhók valának, rendes utczára felosztva, melyek egy templomot, kórházat, tán egy könyvtárt, kertet s kutat

---

[1]) Columbánus fegyelme, mely a nyugaton túluralgó volt, a legkisebb vétségre 100 ütést mért, (Cod. Regul. part. II. p. 174) Nagy Károly előtt a zárdafőnökök maguk csonkitották meg a barátokat, vagy kiszúrták szemüket, mely büntetés sokkal kevésbé volt kegyetlen, mint a borzasztó „*vade in pace*“ — földalatti fogság, vagy sír, melyet később találtak fel: Lásd a tudós Mabillon bámulatos értekezését. (Oeuvr. Posth. t. II. p. 321—336.)

keritettek be; 30—40 testvér képezett egy családot külön fegyelemmel és életrendszerrel.

Öröm és bün egyértelmü volt a barátok nyelvén; és tapasztalás által fölfedezték, hogy a szigorú böjt és mérsékelt étkezés a leghatásosabb mentőszer a tisztátalan vágyak ellen. [1]) De a böjt rendkivüli sanyarúságát a pünkösdi ünnepek vidámságával egyensúlyozták. [2]) Érdemül és csaknem kötelmül tartották a főzeléktől való tartózkodást; később a sajt, gyümölcs, saláta s a száritott halacskák élvezetét fokonkint megengedték; de a hús használata csak a betegek s utasok számára tartatott fenn. Viz volt tiszta s ártatlan italuk; és a benczések alapítója megbánta, hogy naponkint fél pint bort engedélyezett, melyet a kor mérsékletlensége csikart ki tőle. Élelmük.

Minden ujoncz a szerzetbe történt lépése alkalmával lemondott a kizárólagos tulajdon eszméjéről, sőt még nevéről is. [3]) Kézi munkájuk által tartották fenn magukat, és a munka kötelmeit, mint az önfentartás legdicséretreméltóbb eszközét ajánlották. A kerteket s földjeiket, melyeket szorgalmuk által a fáktól s posványoktól megmentettek — sajátkezüleg müvelték, valamint minden szükségleteiket maguk készitették. A kolostori tanulmányozás inkább elősegitette, semhogy eloszlatta volna az előitélet homályait. Mindamellett némely tanultak buzgalma müvelte az egyházi sőt a világi tudományokat is; és az utókornak hálásan kell elismerni, hogy a görög és római tudomány emlékeit az ő fáradhatlan tolluk tartotta fenn s terjesztette. De a legnagyobb rész kézimunkával — papucs, és pálmafa-levélből font kosarak és takarók készitésével — foglalkozott, s a felesleget a Nilus vizén egész Alexandriáig szállittották s a vásárokon eladták; mely alkalommal a készitőnek ájtatossága növelhette a mű benső értékét. Kézimunkáik.

---

[1]) Jeromos ..... „quod aliter pudicitia tuta esse non possit. (Op. t. I. p. 137. ad Eusta) lásd: Cassián. 12. és 22. Collat. „de *castitate* et de *illusionibus nocturnis*.“

[2]) Edacitas in Graecis gula est, in Gallis natura. (Dialog. I. c. 4. p. 521. Cassián nyiltan bevallja, hogy a tartózkodás tökéletes mintáját a gallok nem utánozhatják: „ob aëris temperiem et qualitatem nostrae fragilitatis.“ (Instit. IV. 11.)

[3]) Az ily kifejezések: az *én* könyvem, az *én* czipőm, az *én* köpenyem, Columbánus rendszabálya szerint hat korbácsütéssel fenyittettek.

Gazdagságuk. A kézi munka szüksége azonban észrevétlenül elenyészett. A törvények káros engedékenysége szabadságot adott nekik a hagyományok és örökösödések elfogadására. Melania nekik adta 300 font nehézségü ezüst szereit; és Paula roppant adósságokat csinált, hogy kedvencz szerzetesein segítsen. [1]) Az idő folytonosan növelte, és a véletlen ritkán kevesbíthette a népszerű kolostorok vagyonát, mely a közeli vidékre s városokra kiterjeszkedett; és intézményük első századában a hitetlen Zosimus azon gonosz megjegyzést tette: „hogy a keresztény barátok a szegények javára az emberiség nagy részét koldussá tették.“ Mindamellett mindaddig, míg eredeti buzgalmukat fentartották: hü és jótékony kezelői maradtak az alapítványoknak, melyek gondjaikra bizattak. De később a jólét által elkorcsosultak; felkarolták a világnak hiu és érzéki élveit, mikről lemondának, [2]) és botrányosan visszaéltek a gazdagsággal, melyet alapítóik szigorú erényei szereztek. [3]) Azonban természetes zuhanásuk ily gyötrelmes és veszélyes erényekből az emberinem közönséges bűneibe, talán nem nagy mértékben kelti fel a bölcsész fájdalmát vagy felindulását.

Magányuk. Az első barátok vezeklésben s elzárkozottságban töltötték életüket; és csak az idősbek jelenlétében fogadhatták el még rokonaikat és testvéreiket is; sőt hallgatag étkezésük alkalmával kámzsájukba rejtőztek, és csaknem láthatlanok valának egymásra nézve. A magány segédforrása a tudománynak; de a nevelés nem készitette elő a kézműveseket és parasztokat valamely nemesebb tanulmányra. Dolgozhattak talán; de a lelki tökéletesedés utáni hiuságuk kisértetbe hozhatta őket a

---

[1]) Lásd: Hieron. t. I. p. 176. 183. Pambo barát kitünő feleletet adott Melaniának, midőn ez ajándokának értékét tudakolta: „Nekem adod-e vagy az Istennek? ha az Istennek adod, úgy *őt* ki mérlegében a hegyeket tartja, nem szükség a te ezüstöd értékéről tudositani.“ (Pallad. Hist. Lausac. c. X. a „Vita Patrum“-ban lib. VIII. p. 715.)

[2]) A 6 ik általános zsinat (a trulloi Qninisext Can. 47. Beveridge t. I. p. 213.) megtiltja a nőknek, hogy a férfiak zárdájában, ezeknek pedig, hogy a nők zárdájában éjt ne töltsenek. A 7-ik ált. zsinat (a 2-ik niceai Can. XX. Bever. t. I. p. 325.) megtiltja a közös zárdák felállítását, de Balsámonból kitetszik, hogy a tilalom sikertelen volt.

[3]) Egy benedictinus apát valahol mondja: „szegénységi fogadalmam 100,000 db. koronást jövedelmez, és engedelmességi fogadalmam teljhatalmú fejedelemmé tett“; de nem emlékszünk szüzességi fogadalmának eredményére.

kézi munkamegvetésére; pedig az ipar ellankad, ha azt szem élyes érdek nem buzdítja.

A napot imádsággal töltötték, sőt éjszaka is több ízben felköltettek az isteni tisztelet teljesitésére; üres óráik foglalkozás nélkül s örömtelenül folytak le, miért a napnak lassú haladása miatt ismételten panaszkodtak. E kényelmetlen helyzetben a babona folytonosan üldözte s kínozta szerencsétlen hiveit; és a hatodik században Jerusálemben egy kórház alapíttatott azon szigorú vezeklők számára, kiknek elméje megzavarodott. Látományaik, mielőtt zavarodottságuk a legvégső és felismert fokot elérte volna, bő anyagot szolgáltattak természetfölötti történetekre. Erős meggyőződésük volt, hogy a levegő, melyet beszíttak, tele volt láthatlan ellenségekkel és megszámlálhatlan démonokkal, melyek fölöttük őrködtek; ily helyzetben a remetét, kinek éjjeli imádságait az önkénytelen álom elnyomta, könnyen megzavarhatták a borzalom, vagy élvezet ábrándjai, melyek alvó, vagy éber álmait foglalkoztatták. Ájtatosságuk és látományaik.

A barátok két osztályra valának osztva: a *coenobitákra*, kik közös és rendes fegyelem alatt éltek; és az *anachorétekre*, kik lemondtak a zárdákról, valamint lemondtak a világról. Egyptom, Palestina és Syria zárdáit *Laurák* övezték, — magánálló remetelakokkal. A remeték összeroskadtak a keresztek és lánczok súlya alatt; és kiaszott tagjaikat karperecze k nyaklánczok s nehéz vasgyűrük közé szoritották. Az anachoreták nak egy számos faja azon lealázó gyakorlatból meritette nevét, hogy Mesopotámia legelőin a közös csordákkal legelészett. [1]) Gyakran a vadállatok menhelyeit foglalták el, vagy valamely sötét üregbe vonultak. A legtökéletesebb remetéről föltették, hogy számos napot evés,- éjszakákat alvás- és éveket beszéd nélkül töltöttek, és boldog volt azon *ember* — visszaélünk e szóval — ki oly czellát, vagy különös alkotásu helyet talált, melyben a legkényelmetlenebb helyzetben az idő viszontagságainak ki volt téve. A coenobiták és anachoretek.

A remeték e hősei közt Stylites Simon nevét és szellemét a légvezeklés különös feltalálása örökitette meg. A 13 éves syriai ifjú elhagyta pásztori életét, és a legszigorúbb remeteségre Stylites Simon. K. u. 395—431.

[1]) Sozomen. l. VI. c. 33. A nagy sz. Efráim dícséneket irt a legelésző barátokról. (Tillmont. Mem. Eccl. t. VIII. p. 292.

adta magát. Hosszú kínos avatonczsága után Antiochiától mintegy 30 mértföldnyi távolságra a hegyek közé vonult, hol egy kő-körzetben leláncolta magát, és fokonkint 60 láb magas oszlopot állitott fel. E magaslatban 30 nyarat és 30 telet állott ki; az áhitatot különféle mozdulatokkal végezte, de többnyire homlokát lábafejéig hajtogatta, és egy kiváncsi szemlélő 1244 ilyetén hajlongást olvasott meg, míg végre bele unt. A lábán támadt kelés megrövidíthette, de nem zavarhatta meg a *mennyei* életet, és a türelmes remete meghalt a nélkül, hogy az oszlopról leszállt volna.

A barátok csodatettei és tiszteltetésük.

A kolostori szenteket, kik a bölcsésznek csupán megvetését s könyörületét keltik fel: a fejedelmek s a népek tisztelték és csaknem imádták. Galliából s Indiából folytonosan zarándokok üdvözölték sz. Simon oszlopát; a saraceni fajok fegyverrel küzdöttek, hogy tőle az áldás tiszteletét megnyerjék; Arabia és Persia királynéi hálával ismerték el természetfölötti erényét, és ifjabb Theodosius a legfontosabb egyház- s államügyekben meghallgatta tanácsát. Maradványait nagy pompával — a patriarcha, a keleti főtábornok, 6 püspök, 21 tribun és 6000 katona kiséretében — vitték Antiochiába, hol csontjait dicső ékítményül és legyőzhetlen védeszközül tisztelték. Az apostolok és mártirok hirét fokonkint elhomályosították az új s népszerű anachoretek; és a hiszékeny kort könnyen rábeszélték, hogy egy egyptomi, vagy syriai barát legcsekélyebb szeszélye elegendő a természet örök törvényeinek megakasztására. Az ég kedvenczei egy érintéssel betegeket gyógyitottak; az ördögöket a testből kiűzték; oroszlánoknak s kigyóknak parancsoltak; a szárazfát fölélesztették; a vasat a vizszinén fentartották, és a krokodil hátán mentek át a Niluson. E kicsapongó mesék nagy befolyást gyakoroltak a keresztény hitre s erkölcsiségre. A könnyenhivőség lealacsonyitotta s megrontotta a szellemerőt; meghamisitotta a történelem tanuságát; és a babona fokonkint kioltotta a bölcsészet s tudomány ellenséges világát.

A barbárok megtérése.

II. A kereszténység előhaladását két dicső s határozott győzelem tette nevezetessé: t. i. a birodalom müvelt s fényüző polgárai- és Scythia s Germánia harczias barbárai fölötti győzelem. A góthok voltak az elsők a vad megtérttek közől; és a nemzet egy oly szülöttének, vagy legalább alattvalójának köszönhette megtérését, ki az utókor megemlékezését és háláját

megérdemelte. A sok fogoly között, kiket a góthok magukkal vittek, több keresztény volt, kik Dáciában szétszórva terjesztették a kereszténységet, és ez ájtatos művet, mielőtt egy század lefolyt volna, befejezte Ulphilas, kinek őseit Cappadóciából vitték át a Dunán.

Ulphilas a góthok apostola. K. u. 360. s. a. k.

Ulphilas a góthok püspöke és apostola, megnyerte ezek tiszteletét és szeretetét mocsoktalan élete s fáradhatlan buzgalma által; és ők legbensőbb bizalommal fogadták az igazság s erény tanait, miket Ulphilas tanitott s gyakorolt. A szentirást leforditotta nemzeti nyelvükre, mely a német vagy teuton nyelvnek egy ága volt; de eszélyesen kihagyta a királyok négy könyvét, a mennyiben azok a barbárok vad s vérszomjas szellemét felizgathatták volna. Azonban a góth egyház felvirágzását csakhamar a háború és benső egyenetlenség zavarta meg; és a főnökök vallás és érdek által voltak megosztva. Fritigern a rómaiak barátja, Ulphilas követője lett; míg Athanarik fenhéjázó szelleme a birodalmi jármot s evangeliumot megvetette, Ulphilas támogatta azon szorongatott góthok ügyét, kik Valens császárnál kerestek menedéket. A jámbor pásztornép, mely személye körül összesereglett a moesiai hegységnél telepedett le, és megszaporodott a béke homályában és a kereszténység elfogadásában.

A góthok, vandalok, burgundiaiak felkarolják a kereszténységet. K. u. 400. s. k.

Ugyanazon időben csaknem mindannyi barbárok, kik királyságaikat a nyugati birodalom romjain állitották fel, a kereszténységet elfogadták: a burgundok Galliában, a svevek Hispaniában, a vandalok Afrikában, az ostrogóthok Pannoniában, és a kevert bérencz hadak, melyek Odoakert Itália trónjára emelték. A frankok Chlodovig példáját követték; és a britanniai szász hódítókat a római hittérítők téritették meg. A merovingiai királyok és utódaik nagy Károly és az Ottók, törvények s győzelmek által terjesztették a kereszt hatalmát; és az evangelium világa fokonkint a Rajnától az Elbáig, Vistuláig és a Balti tengerig hatott.

Megtérésük következményei.

A kereszténység, mely a mennyek kapuit tárta fel a barbárok előtt, fontos változást idézett elő erkölcsi s politikai helyzetükben. Ugyanazon időben a betük használatát is elfogadták, és míg az isteni igazságot kutatták: ismeretük észrevétlenül a történelem, természet, művészet és társadalom távoli látkörével gazdagodott. A kereszténység legromlottabb korában is meg-

tanulhatták az igazságot a *törvényekből*, és a könyörületet az *evangeliumból*. Ezen érzelmek befolyása biztositotta hűségüket a római szolgálatban vagy szövetségben; enyhitette a háborúk borzalmait, mérsékelte a győzelem kicsapongásait, és a birodalom bukása után is fentartotta a tiszteletet a római név és intézmények iránt. A tisztelet, melylyel a pogányok papjaik iránt viseltettek, a keresztény pápák iránt még nagyobb mértékben kifejlett. Szentelt jellemüknek földi javaik birtoklása adott súlyt: tiszteleti helyet nyertek a katonák és szabadok gyüléseiben, és nemcsak kötelességükben, hanem érdekükben is állott békés tanácsokkal engesztelni a barbárok vad szellemét. A latin papság örökös levelezései, a gyakori zarándokolások Rómába és Jerusálembe, és a pápák növekedő hatalma megerősítette a keresztény respublica egységét, és fokonkint hasonló szokásokat s közös jogtudományt hozott létre.

Ariánusokká lesznek.

De ezen okok működését megakasztotta s késleltette egy szerencsétlen véletlen, mely halálos mérget öntött az üdvözülés kelyhébe. Ulphilas az ariánusok uralma alatt lépett szövetségre a keleti birodalommal; aláirta a riminii hitágazatot; szabadon vallotta, hogy a **Fiu** nem egyenlő, vagy nem egy lényegü az **Atyával;** ezen tévedést közölte a néppel s a papsággal; és beoltotta a barbár világba az eretnekséget, melyet a nagy Theodosius a rómaiak közt kiirtott. Az ostrogóthok, burgundok, svevek és vandalok elfogadták a tanitást, és igy az ariánismus nemzeti hite lett mind azon harczias megtértteknek, kik a nyugati birodalom romjain megtelepedtek.

Az ariánismus elpusztulása a barbárok közöt. K. u. 500—700.

A vandalok és ostrogóthok, daczára rendkivüli üldöztetésüknek, megmaradtak az arián vallás mellett birodalmuk végleges feloszlásáig, melyet Afrikában és Itáliában alapitottak. A galliai barbárok meghajoltak a frankok orthodox uralma előtt; és Hispania a visigóthok önkéntes megtérése által visszaadatott a katholikus egyháznak.

A zsidók üldöztetése Hispániában. K. u. 612–712.

Az első hittéritők, kik a barbároknak az evangeliumot hirdették, az észre hivatkoztak, s a türelem jótékonyságát vették igénybe. De amint lelki uralmukat megállapitották: rávették a keresztény fejedelmeket, hogy irgalom nélkül irtsák ki a római vagy barbár előitélet maradványait. Azonban miután türelmetlen szellemük nem talált többé bálványozókat sem eretnekeket: üldözésük a zsidókra szoritkozott, kik Spanyolor-

ságban Hadrián idejétől kezdve igen elszaporodtak; 90,000 volt kénytelen megkeresztelkedni; javaikat elfoglalták; testüket megkínozták, és kétséges volt, vajjon megengedtetett-e nekik elhagyni szülőföldjüket. A zsidók még mindig fentartották magukat Spanyolországban, míg végre a góth királyok s püspökök azon tanulságra jöttek: hogy a sértések gyűlöletet idézhetnek elő, és hogy a gyűlölet alkalmat fog találni a boszúra. A nép, mely a kereszténységnek titkos, vagy nyilt ellene volt — a szolgaság és szerencsétlenség nyomása alatt is szaporodott; és a zsidók fondorlatai előmozdították az arab győzők gyors sikerét.

Befejezés.

Amint a barbárok hatalmas védelmüket az arián eretnekségtől elvonták, ez megvetésbe s feledékenységbe süllyedt. De a keletet szétroncsolta a nestoriánusok és eutychiánusok vitája, kik az átváltozásnak — incarnatio — titkát magyarázni igyekeztek; és a kik a kereszténységnek saját szülőföldjén való elpusztulását siettették. E viták ifjabb Theodosius uralkodása alatt kezdődtek, de fontos következményeik messze túlhaladják a jelen kötet határát. Az indokok metaphysicai lánczolata, az egyházi nagyravágyás csatái, és azoknak politikai befolyása a byzanti birodalom hanyatlására érdekes és tanulságos történelmi adatokat szolgáltatnak az ephesusi és chalcedoni általános zsinattól kezdve, egész a kelet meghódításáig Mahomet utódai által.

XXXVIII. FEJEZET.

Klodovig uralkodása és megtérése. — Győzelmei az alemannok, burgundok és visigóthok fölött. — A franczia birodalom megalapítása Galliában. — A barbárok törvényei. — A rómaiak állapota. — A visigóthok Spanyolországban. — Britannia meghódítása a szászok által.

A galliaiak, kik a római igát békételenül türték, Vespasián egyik helytartójától emlékezetes leczkét kaptak, melynek nagyfontosságu értelmét Tacitus szelleme finomul fejezte ki a következőkben: „A respublica védelme megmentette Galliát a benső egyenetlenségtől és külső megtámadástól. A nemzeti függetlenség elvesztése által önök megnyerték a római polgár nevét s szabadalmait. Önök velünk együtt közösen élvezik a polgári kormányzat jótékonyságait; és önök távoli helyzete kevésbé van kitéve a zsarnokság esetleges szerencsétlenségeinek. A helyett, hogy a hódítás jogával élnénk, megelégedtünk azzal, hogy önökre oly adót vessünk, mely saját fentartásukra szükséges. A béke nem tartható fenn fegyver nélkül, és a hadsereget a népnek kell fentartani. Nem a mi, hanem az önök biztositásáért őrizzük a Rajna partjait a vad germánok ellen, kik már oly sokszor megkisérlették, és még mindig óhajtják erdeiket s posványságaikat Gallia gazdagságával s termékenységével felcserélni. Róma bukása végzetteljes volna a tartományokra nézve, és önök el lennének temetve azon hatalmas épület romjaiban, melyet nyolczszázados bátorság s bölcsesség emelt fel. Önök képzelt szabadságát kigúnyolná s elnyomná a vad barbár, és a rómaiak kiűzését a barbár hódítók örökös ellenségeskedései követnék.“ Ezen üdvös tanácsot elfogadták, s a meglepő jóslat teljesült. Négy század leforgása alatt a bátor galliaiak, kik Caesar fegyvereinek ellenszegültek, észrevétlenül beolvadtak a polgárok s alattvalók általános tömegébe; a nyugati birodalom

feloszlott, és a germánok a Rajnát átlépve, vadul harczoltak Gallia birtoklásáért, melynek békés és müvelt lakói megvetéssel vagy borzalommal viseltettek iránt.

Eurik a visigóthok királya. K. u. 476—485.

Amint Odoaker a nyugati birodalmat megdöntötte, a leghatalmasabb barbárok barátsága után törekedett. Itália új fejedelme átadta Euriknek a visigóthok királyának az összes római hódítmányokat túl az Alpokon egész a Rajnáig és az Oceánig. Eurik jogszerű igényeit nagyravágyás és siker igazolta: és a góth nép méltán áhitozott Hispánia és Gallia birtoklása után. Arles és Marseilles megadta magát, Auvergnet elnyomta, s ennek kapuinál Sidonius egy tömeg követtel és folyamodóval várta őt. A herulok, védelmét kérték, és a szászok tisztelték azon fejedelem tengeri tartományait, kinek nem volt hajóhada. A nagy burgundiak alávetették magukat tekintélyének; az afrikai vandalok ápolták hasznos barátságát; és az ostrogóthokat Pannoniában a szomszéd hunnok elnyomásában segitette. A nemzetek szerencséje sokszor a véletlentől függ, és Gallia méltán tulajdoníthatja nagyságát a góth király korai halálának azon időben, midőn Alarik még gyámoltalan gyermek, ellene Klodovig pedig nagyravágyó s bátor ifjú volt.

Klodovig a frankok királya. K. u. 481—511.

Míg Childerik Germániában számkivetésben élt, a thuringiai király és királynő vendégszeretetét élvezte. Visszahelyeztetése után neje Basina elhagyta őt, s kedvese karjai közé menekült: szabadon kijelentvén, hogyha tudta volna, mikép férjénél van szebb, bölcsebb s bátrabb ember, annak adta volna az elsőséget. Klodovig ezen önkénytes egyesülésből származott, és csak 15 éves volt, midőn atyja halála után a saliai faj vezényletét átvette. Midőn kis seregével először csatasíkra szállott, se pénze nem volt, se élelmi szerei; de Caesar példáját követte, ki ugyanazon tartományban kardja által szerzett gazdagságot, és katonáit a hódítás gyümölcseivel fizette. Klodovig igazságszeretete kérlelhetlen volt; és a gondatlan vagy engedetlen katonát tüstént halállal büntette. Győzelmei folyamát megakasztotta a halál, mely őt 45 éves korában elragadta, de 30 évi kormányzat után már befejezte a franczia uralom megalapitását Galliában.

Győzelme Syagrius fölött. K. u. 486.

Klodovig első hőstette Syagriusnak Aegidius fiának legyőzése volt. Az atya dicsősége még mindig bántotta a merovingiai fajt; és a fiu hatalma felizgatta a frank királyok féltékeny nagyravágyását. Syagrius Soisson városát és megyéjét

örökölte, és békés foglalkozás közepett fogadta el Klodovig kihivását; de nem volt képes a frankok nemzeti bátorságával megmérközni, s az ütközet elvesztése után a toulousi udvarhoz menekült. Azonban a gyengekoru Alarik nem tudta megvédeni a szerencsétlen szökevényt, és rövid letartóztatás után kiszolgáltatta őt ellenségei kezébe. A belga városok meghódoltak a frank királynak, ki birtokait kelet felé kiterjesztette egész Tongres megyéig, melyet uralkodásának 10-ik évében hódított meg.

Az alemannok legyőzése és meghódítása. K. u. 469.

Helvétia északi részét a vad alemannok hódították meg, és saját kezükkel pusztitották el győzelmük gyümölcseit. A Rajna forrásától a Majna és Moselle összefolyásáig birták a folyam mindkét partját; elterjedtek Galliában a mostani Alsace és Lorraine tartományaiban és betörtek a kölni királyságba. Klodovig, Tolbiak — Zülbich — síkjain szállott velök szembe, de visszanyomatott; azonban ismét összeszedte erejét, és egy véres nap kimenetele részére döntötte el a győzelmet. Az alemannok utolsó királya a csatatéren halt meg, és népét mészárolva üldözték mindaddig, míg fegyvereiket el nem vetették s a győző kegyelmére magukat meg nem adták. E győzelem következtében a galliai földterület, melyet az alemannok birtak, a győző kezére esett; a frankok maguk maradtak urai a Rajnán túli régi birtokaiknak, és Europa békéje Germánia engedelmessége által biztositva lett. Klodovig őseinek isteni tiszteletét korának 30-ik éveig folytatta. De a merovingiai fejedelem szerencsés szövetséget kötött a szép Klotildával, a burgundiai király leányával, ki az ariáni udvarnál a katholikus vallásban növeltetett, és Klodovig észrevétlenül hallgatott a szeretet s vallás hangjára. A tolbiaki győzelem után a rheimsi főegyházban nagy pompával s fénynyel keresztelkedett meg 3000 harczias alattvalójával, és példájukat a többi *gyengéd barbárok* is követték. A frankok királya őszintén tisztelhette a keresztények istenét, de nagyravágyó uralma folytonos megsértése volt az erkölcsnek s a keresztényi kötelmeknek; kezei vérrel voltak beszennyezve békében úgy, mint háborúban; és amint Klodovig szétbocsátotta a gallicani egyház zsinatát, nyugodtan ölette meg a merovingiai család *minden* tagját.

Az armorikaak és a római hadsereg meghódolása. K.u.497.s.a.k.

Az armorikai respublica laza alapja több ízben megrendittetett vagy felforgattatott; de ugyanazon nép még mindig őrizte hazai szabadságát, fentartotta a római név méltóságát, és

vitézül ellentállt Klodovig zsákmányoló betöréseinek s megtámadásainak, ki hódításait a Szajnától a Loirig kiterjeszteni igyekezett. Sikerteljes ellentállásuk méltányos és tisztességes egyezményt hozott létre. A frankok becsülték az armorikaiak bátorságát, és ezek ki lettek engesztelve a frankok vallása által. A száz különféle lovassági s gyalogsági bandákból álló római katonaság, elhagyatva a konstantinápolyi fejedelmektől — vonakodás nélkül fogadta el a katholikus hős által felajánlott nemeslelkü egyesülést; és a római legióknak e fattyú vagy törvényes sarjadékait utóbb fegyverzetük, zászlóik, különös ruházatuk s intézvényeik különböztette meg. Gallia északi tartományainak meghódítását Klodovig, háború s alkudozás utján fokonkint eszközölte oly rendszabályok által, melyek való értéküknek megfeleltek.

A burgundiai háború.

A burgundiai királyságot két galliai folyó — a Saone és a Rhone — határolta, és a vosgesi erdöktől az Alpokig s a marseillesi tengerig terjedett. A királyi pálcza Gundobald kezei közt volt, ki két testvérjét ölte meg, kiknek egyike Klotilda atyja volt; de a genuai függő fejedelemséget legifjabb öcscse Godgesil birtoklásában hagyta.

Klodovig győzelme. K. u. 500.

Ez azonban már el volt csábitva, és Godgesil a genuai hadsereggel Klodovig zászlajához csatlakozott; s míg a frankok s burgundok egyenlő bátorsággal harczoltak, az időszerü csatlakozás az ütközet eredményét eldöntötte. Gundobald kénytelen volt Klodovig fegyverei előtt meghajolni, s gyorsan visszavonult a csata szinhelyéről, mely — úgy látszik — Langres és Dijon közt terült el. Gundobald Avignonba menekült, hová őt a frankok királya követni nem akarta; hanem a helyett adót vetett rá, s arra késztette őt, hogy hűtlen fivérének bocsásson meg, maga pedig zsákmánynyal s foglyokkal megrakodva diadallal tért vissza déli tartományaiba. Gundobald azonban csakhamar megsértette az egyességet: szerencsétlen testvérét Viennában meglepte és katonáival együtt embertelenül leölette.

A burgundiaiak végleges legyőzése a frankok által. K. u. 532.

A burgundiai királyság végleges megromlása Sigmond, Gundobald fia alatt lett befejezve. A győzedelmes frankok meglepték a tartományt, és egy szerencsétlen ütközet után Sigmond a sivatagokban rejtőzött el papi ruhában, míg végre saját alattvalói feladták, s nejével és két gyermekével együtt Orleansba vitetett, hol Klodovig fiai, anyjuknak Klotildának sürgetésére

— elevenen egy mély kutba temettették őket; ekként boszulván meg nagyatyjuk — Klotilda atyjának — halálát, orgyilkosának családján. A lázadó burgundiaknak pedig meghagyták nemzeti törvényeik élvezetét, adó és katonai szolgálat kötelezettsége mellett; és a merovingiai fejedelmek békésen uralkodtak a királyság fölött, melynek dicsőségét és nagyságát legelőször Klodovig fegyverei döntötték meg.

A góth háború K. u. 507.

Klodovig első győzelmei sértették a góthok becsületét. Gyors előhaladását féltékenységgel s borzalommal szemlélték, és Alarik ifjukori hirét versenytársának hatalmasabb szelleme nyomta el. Némi elkerülhetlen viták támadtak egymás mellett elterülő birtokaik határán, és a haszontalanul megkisérlett alkudozás után a két fejedelem személyes találkozásra határozta el magát. Klodovig és Alarik Loire egyik kis szigetén találkoztak Amboise mellett. Átkarolták egymást, barátságosan társalogtak, együtt étkeztek és a béke s testvéri szeretet legmelegebb nyilvánitásai közt váltak el. De látszólagos bizalmuk, ellenséges és hűtlen törekvések sötét gyanuját fedte; és kölcsönös panaszaik sürgölték, kijátszották s visszavonták a végleges kiegyenlitést. Klodovig székvárosában Párisban, a főnökök és harczosok gyűlésében kijelentette a góth háború indokait, mondván: „Fájdalommal szemlélem, hogy az ariánok még mindig birják Gallia legszebb részét. Menjünk ellenükIsten segítségével, és miután az eretnekeket legyőztük, foglaljuk és osszuk el termékeny tartományaikat.“ A frankok örömmel fogadták ez indítványt, és kijelentették elhatározásukat, hogy győzni vagy halni készek. A vállalatot Klotilda intésére Klodovig egy templom alapításával kezdte meg. Ez után elindult Párisból, és Tourson keresztül Orleansba érkezett, hol a Loire vizen való átmenetelt egy verthíd biztositotta; de Poitierstől mintegy 40 mértföldnyi távolságra a Vigenna vagy Vienne folyó annyira kiáradt, hogy azon hidat verni bajos volt, holott a tulsó oldalt a visigóthok lepték el. Ez alkalommal a monda szerint egy fehér szarvas mutatta meg az utat, mely mai napig is ***szarvas-utnak*** neveztetik, s melyen Klodovig hadseregével átvonult, és Poitiersen túl mintegy 10 mértföldnyire meglepte s rögtön megtámadta a góth hadsereget, melynek legyőzését a rémület és zavar csaknem előkészitette. A két király összeütközött. Alarik versenytársának keze által esett el, és a frank győző mellvértének jósága s

lovának gyorsasága által menekült meg az őt üldöző két dühös góth lovastól. Ama hiu kifejezés, hogy a megölttek egész hegyet képeztek, mutatja a kegyetlen, bár határozatlan vérengzést; de a tour-si Gregorius gondosan megjegyezte, hogy bátor földije Apollináris, Sidoniusnak fia, az auvergni nemesek élén vesztette el életét.

Aquitánia meghódítása a frankok által. K. u. 508.

Oly nagy a szerencse hatalma, hogy valóban felette nehéz előre látni a háború kimenetelét, vagy megmagyarázni annak különféle következményeit. Néha egy véres és tökéletes győzelem nem biztositott többet, mint a harcz szinhelyét; és néha 10,000 embernek eleste elegendő volt, hogy egyetlenegy napon századok műveit lerontsa. A poitiersi határozott győzelmet Aquitánia meghódítása követte. Alarik egy csecsemő fiut hagyott maga után, egy törvénytelen versenytársat, pártos nemeseket és hűtlen népet. A frankok győzedelmes királya halasztás nélkül Angoulemet szállotta meg, melynek falai a trombitaszóra lehulltak, mint Jerikó falai. Bordeaux ellentállás nélkül hajolt meg, és a győző egész Spanyolország határáig ment; helyreállította a katholikus egyház tiszteletét, Aquitániába frankokat telepített, és helytartóira bizta a visigóthok kiirtását. Ezután megszállta Arlest, de állítólag 30,000 ember elvesztése után kénytelen volt az ostrommal felhagyni. A visigóthok birtokában hagyta Septimániát, egy keskeny tengeri területet a Rhone vizétől a Pyrenéekig; de Aquitánia nagy tartománya elválaszthatatlanul a franczia királysághoz csatoltatott.

A góth háború szerencsés befejezése után Klodovig elfogadta a római consulságot; és oz ünnepélyes napon a fejedelem a fejéket feltevén, sz. Márton templomában felruháztatott a bíboros tunicával és köpenynyel. A templomból lóháton a tours-i főegyházba ment, és amint az utczákon végighaladt, sajátkezüleg szórta az aranyat és ezüstöt az ujjongó tömegnek, mely folytonosan kiabálta a *Consul* és *Augustus* czímeket. Theodosius utódai barátságára törekedvén, hallgatag megbocsátották és csaknem helybenhagyták Gallia bitorlását.

A franczia uralom végleges megállapítása Galliában K. u. 536.

Klodovig halála után 25 év múlva e fontos engedmény formaszerüleg jelentetett ki Klodovig fiai és Justinián császár közt létrejött egyességben. Az itáliai ostrogóthok képtelenek lévén megvédeni távoli tartományaikat, átadták a frankoknak Arles és Marseilles városait. Az egyesség császári tekintélylyel

lön megerősítve, és Justinián nagylelküleg a frankok fensősége alá bocsátotta az Alpokon túli tartományokat, miket már birtak; feloldotta a tartománybelieket a hűség kötelezettsége alól, és a merovingiak trónját törvényesebb, habár nem is biztosabb — alapra helyezte. Ez időtől fogva a merovingiak Arlesben a circus-játékok ünneplésének jogával éltek, és egy különös szabadalomnál fogva, mely még a persiai fejedelemtől is megtagadtatott, a nevök és képükkel vert *aranypénz* törvényes forgalmat nyert a birodalomban. Egy görög történész — Agathias — kiemeli a frankok finomságát s udvariasságát, rendes kormányzatukat és orthodox vallásukat, s vakmerően hozzáteszi, hogy e barbárok csupán ruházatuk és nyelvük által különböznek a római alattvalóktól. A góth septimániai tartományt kivéve egész Gallia birtokukban volt. Eltörölték a thuringiai királyságot; az alemannok és barbárok, kik Rhaetia és Noricum tartományait birták, bevallották, hogy a frankoknak alázatos hübéresei; és az Alpok gyenge védfala nem volt képes nagyravágyásuknak ellentállani. Midőn Klodovignak életben maradt utolsó fia a merovingiak hódítmányait egyesítette: királysága messze túl terjedett a mostani Francziaország határain. De a mostani előhaladott Francziország jólét, népesség és hatalom tekintetéből jóval felülmúlja Clotár és Dagobert széles és sivatag birtokait.

Politikai egyenetlenség.

A francziák, az egyetlen nép Európában, mely kimutatni képes szakadatlan leszármazását a nyugati birodalom meghódítóitól. De Gallia feletti győzelmüket egy ezredéves fejetlenség s tudatlanság követte. Klodovig uralkodásától kezdve, Gallia törvényei s szokásai öt századon keresztül mind arra hatottak, hogy a személyes szolgaság növekedését előmozdítsák s annak tartamát megszilárdítsák. Idő s erőszak csaknem megsemmisítették a társadalom közép osztályait, s homályos és keskeny tért hagytak a nemes és rabszolga közt. Ez önkényes és új felosztást a büszkeség s előitélet *nemzeti* megkülönböztetéssé alakitotta át, melyet a merovingiai fegyverek s törvények általánosan megállapítottak. A nemesek, kik eredetüket a győző frankoktól származtatták, visszaéltek a hódítás jogával az elnyomott nép fölött, melynek a galliai vagy római eredetet vetették szemére.

A frankok fejetlensége.

A frankok, miután galliai alattvalóik közé keverődtek, megoszthatták volna a legértékesebb emberi adományt: az al-

kotmányos szabadság szellemét s rendszerét. De a gondatlan barbárok, személyes függetlenségük iránt biztosak lévén, megvetették a kormányzat fáradalmait; a Marcius havában tartatni szokott évi gyülekezet hallgatag megszüntetett; és Gallia meghódítása által a nemzet csaknem feloszlott. A birodalom az igazságszolgáltatás, a fegyveres erő s a jövedelem rendes megállapítása nélkül maradt. Klodovig utódai nem birták magukat eltökélni, hogy a törvényhozó s végrehajtó hatalmat, melyről a nép lemondott, kezükbe vegyék, s nem volt erejük, hogy azt gyakorolják; a királyi előjogok egyedül a rablás és gyilkolás nagyobb szabadalma által tüntek ki; és a szabadságszeretet a féktelen frankok közt a rend megvetésére és a büntetlenség utáni vágyra olvadott le. Klodovig halála után 75 év múlva unokája Gontran, burgundi király hadsereget küldött Septimánia — vagy Languedocba, a góthok birtokába. A katonák fegyelem nélkül haladtak előre, és különbség nélkül pusztitották a barátságos és ellenséges tartományokat. Midőn az ájtatos Gontran e miatt a vezéreket korholta, azt felelték: „Hogy senki se fél többé királyától és vezérétől, és senki se tiszteli őket. Mindenki szeret roszat tenni, és szabad tért enged bünös hajlamainak. A leggyengébb rendreutasitás tüstént zavargást idéz elő, s a serény tisztviselő, ki zendülő alattvalóit megfenyiteni bátorkodik, ritkán menekül meg élve boszújoktól.“ [1]) A sors úgy rendelte, hogy ugyanezen nemzet fékezetlen bünei által a szabadság leggyülöletesebb visszaéléseire vetemedjék, és hogy annak elvesztét a becsület s emberiség szellemével pótolja, mely most önkényes fejedelme iránti engedelmességét megkönnyiti és méltóságossá teszi.

A visigóthok átadták galliai birtokaik legnagyobb részét Klodovignak; de veszteségüket bőségesen pótolták a spanyol tartományok könnyű meghódítása s biztos élvezete által. A bálványimádásból vagy eretnekségből megtérvén, a frankok és visigóthok egyenlő megadással hajlandók voltak felkarolni a babona megrögzött hátrányait, vagy esetleges előnyeit. De a franczia főpapok a merovingiai ág kihalása előtt már régen hadakozó s vadászó barbárokká fajultak. Nem tartottak zsinatokat, elfeledték a mérsékletesség és szüzesség törvényeit; s a

A visigóthok Spanyolországban.

[1]) Lásd: Toursi Gergely. (l. VIII. c. 30.)

magán nagyravágyás és fényűzés kielégitését a papi hivatás általános érdekének eléje tették. A spanyol püspökök tisztelték egymást, s a nép tisztelte őket; és az egyház rendes fegyelme az állam kormányzatában békét, rendet s állandóságot hozott létre. Recaredtől az első katholikus királytól kezdve Witizáig 16 zsinatot tartottak. A 6 érsek: a toledói, sevillai, madridi, bragai, tarragonai és narbonni fölváltva vitte az elnökséget. A három első napon, míg az egyházi ügyekről tanácskoztak, a világiak ki voltak zárva; de a negyedik napon az ajtók megnyiltak, és az ég rendeleteit a nép helybenhagyása erősítette meg.

Törvényhozó gyülekezetek.

Ugyanazon rendszabályt tartották meg a tartományi gyülekezetekben; az évi zsinatok felhatalmazást nyertek panaszok kihallgatására s egyenetlenségek elintézésére; és a törvényes kormányzatot a spanyol papság túlnyomó befolyása tartotta fenn. A toledoi nemzeti gyülekezetben, hol a barbár szabad szellemet a püspöki kar eszélyessége mérsékelte és vezette, több okos törvényt hoztak a király és a nép közös javára. Trónüresedés alkalmával a püspökök s a palatinusok választottak fejedelmet; a papság, mely a törvényes uralkodót kenettel felavatta mindig felajánlotta, de csak néha gyakorolta a hűség kötelmét; lelki kárhoztatást mondott azon istentelen alattvalók fejére, kik a fejedelem tekintélyének ellentállanának, s élete ellen törekednének. De maga a fejedelem is viszont esküvel volt lekötve, hogy hűségesen teljesítendi hivatását. Kormányzatának tévedéseit a hatalmas aristocratia ellenőrizte; és a püspököket s palatinusokat egy alaptörvény biztositotta a hivataltól való megfosztástól s mindennemü büntetésektől, hacsak saját testületük szabad s nyilvános itélete által el nem itéltetnek. [1])

A visigóthok törvénykönyve.

Mindaddig, míg a visigóthok őseiknek durva szokásaikkal megelégedtek, aquitániai és spanyol alattvalóikat a római törvények élvezetében hagyták. De fokonkinti előhaladásuk a művészetben, politikában s végre a vallásban felbátoritotta őket, hogy kövessék s kiszoritsák az idegen intézményeket, és a nagy s egyesitett nép számára a polgári s büntető jogtudományból törvénykönyvet alkottak.

A británniai forradalom.

Míg a frankok és visigóthok Galliában és Spanyolországban királyságot alkottak: a szászok befejezték Britannia meg-

[1]) A toledói gyülekezet irományai még mindig leghitelesebb okiratai a spanyol egyháznak és alkotmánynak. A következő helyek különösen fontosak: III. 17. 18. IV. 75. V. 2. 5 8. VI. 11—14. 17. 18. VII. 1. XIII. 2. 3. 6.

hódítását, mely a nyugati praefectura III-ik nagy megyéje volt. A mennyiben Britannia már el volt választva a római birodalomtól: szemrehányás veszélye nélkül utasithatjuk vissza az ezen korra eső történelmi mesét, mely még a legtudatlanabbak előtt is eléggé ismeretes, de még a legtudósabb előttis homályos. Mindamellett a történész megkisértheti a római tartomány forradalmainak kutatását, míg az a szem elől el nem vesz; és az angol ember kiváncsian szemlélheti azon barbárok letelepedését, kiktől nevét, törvényeit és tán eredetét vette.

A szászok megérkezése.

A római kormányzat feloszlása után körülbelül 40 évre, úgy látszik Vortigern nyerte meg a Británnia vezérei s városai fölötti parancsnokságot. E szerencsétlen fejedelem arra volt kárhoztatva, hogy a benső egyenetlenség elnyomása végett veszélyes idegent hivjon meg. Követei által segedelmet kért a germániai szászoktól, kiknek tengeri hatalma a legveszélyesebb ellenekké, de egyszersmind a leghasznosabb szövetségesekké tette őket. Hengist és Horsa elfogadta a meghivást, s rettenthetlen bátorságuk megmentette a tartományt a caledoniai betörőktől. Thanet szigete, egy biztos és termékeny kerület jelöltetett ki nekik tartózkodási helyül, és mindenféle ruhanemüekkel és eleséggel bőségesen elláttattak. Ezen kedvező fogadtatás Hengistet egy második szállítmányra inditotta, és Vortigern az érkezett 5000 harczost családjaikkal együtt a pictek szomszédságában telepítette meg; a 40 hajóból álló harmadik csapat Northumberland partjain szállott ki. A két nemzetet a kölcsönös féltékenység mihamar kettészakitotta és egymásra ingerelte.

A szász hétfensőség megállapítása. K. u. 455—582.

Hengist, kinek vakmerősége Britanniát meghódítani törekedett, felszólitotta földieit a dicső alkalom megragadására; és az Elba, Weser s a Rajna torkolatától egymásután érkeztek települők, kik közől legbátrabbak voltak: a **jüttek, ó-szászok** és **angelek**. A jüttek mint legbátrabbak Kentben az első független királyságot alapitották. A szászok, mint a vállalat első megindítói Dél-Britanniában állítottak királyságot. Az angelek legszámosabban voltak, s nekik jutott a tisztelet örök nevet adni a tartománynak, melynek legnagyobb részét elfoglalták. Ezeket követték a *frisiaiak, dánok, poroszok, rugiaiak* sőt még némely kalandor *hunnok* is. Hét győző vezér vette fel s tartotta meg a királyi czimet; és ezen hét független trón képezte a szász

heptarchiát, melynek egyik családja női ágon a jelen uralkodóig fentartotta magát. De a mesterséges rendszer ellenkezett a szászok durva és zavargós szellemével, és tökéletlen évkönyveik a benső egyenetlenség sötét és véres látványát mutatják.

A brittek állapota.

Egy barát sajátságos képét adja Britanniának azon időben, midőn a nyugati birodalomtól elvált. Gildas virágzó nyelven irja le a földmivelés előhaladását, a külkereskedést, a szilárd s magas épületeket; de vádolja a britanniai népnek bűnös fényűzését, azon népnek, mely ugyan ő szerinte a legközönségesebb mesterségeket sem ismerte, és a rómaiak segedelme nélkül saját hazája védelmére sem falat építeni, sem vas fegyvert készíteni képes nem volt.

Ellentállásuk.

Míg az európai szárazföld és Afrika ellentállás nélkül hajolt meg a barbárok előtt, a brit sziget lakói egyedül és segitség nélkül folytatták a hosszú védelmet a borzasztó tengeri rablók ellen. De a hosszú ellentállás által kimerülve, végre Wales hegyei közé és Armoricába menekültek, mely utóbbi *Cornwal* és *Alsó-Britannia* új elnevezést nyerte. A szász heptarchia kiirtotta a művészetet és vallást, a törvényeket és nyelvet, miket a rómaiak oly nagy gonddal ültettek Britanniában. A germánok hihetőleg számos latin vagy celta szavakat vettek fel szükségleteik s eszméik kifejezésére, de megtartották nemzeti kiejtésüket. Csaknem minden név, mely az egyházban, vagy államban kitünt, teuton eredetre mutat és *Anglia* földrajza általában idegen megjelölések- és elnevezésekkel iratott meg. Alig lehet példát találni, hogy valamely átalakulás oly gyorsan és tökéletesen befejeztetett volna; de ez azon valószinű gyanút gerjeszti, hogy Róma művészete nehezen vert oly mély gyökeret Britanniában, mint Galliában vagy Spanyolországban; és hogy a tartománynak és lakóinak természetes durvaságát az olasz szokások csak gyenge mázként fedték be.

Szolgaság.

Eme különös változás azon föltevésre birta a történészeket, sőt még a bölcsészeket is, hogy a brittartománybeliek egészen ki lettek irtva, és hogy az üres tartományt a germán telepitvények örökös áramlata s gyors növekedése népesítette meg. Azonban a vérengző barbároknak — miután birtokukat biztositották s boszújokat kielégitették — érdekükben feküdt megtartani a földműveseket és a barmokat. A sussexi királyság, mely a tengertől a Themzéig terjedett, 7000 családot foglalt

magában; a Wight szigetén állitólag 1200 család lakott; és ha ezen hiu számitást sokszorozzuk, úgy látszik, hogy Angliát valószinüleg egy millió szolga müvelhette. De a szükségben levő barbárok sokszor kényszerültek saját gyermekeiket vagy magukat eladni, s a különös előjogok, miket a *nemzeti* rabszolgáknak adtak, azt mutatják, hogy ezek sokkal kisebb számmal voltak, mint az idegenek.

A brittek szokásai.

A független brittek, úgy látszik, ős barbárságba sülyedtek vissza. Ellenségeik által a többi emberiségtől elzárva lévén, csakhamar botrány és borzalom tárgyaul szolgáltak a katholikus világnak. A latinnyelv használata lassankint elenyészett, és a brittek megfosztattak a müvészet s tudomány ismeretétől, melyet az itáliaiak a szász megtérttekkel közöltek. A celta szabadság utolsó menhelyei kevésbé voltak alkalmasak a földmüvelésre, mint a legeltetésre: a brittek vagyona a nyájakból és csordákból állott; tej s hus volt rendes élelmiszerök; és a kenyeret, mint idegen fényüzést, néha nagyrabecsülték vagy visszautasították.

Britannia homályos állapota.

A hajózás mesterségét, melylyel a brit szigetet meghódították, csakhamar elhanyagolták a tunya barbárok, kik szigeti helyzetüknek minden kereskedelmi előnyéről eltompult közönynyel lemondtak. A hét független királyságot örökös egyenetlenség tartotta izgatottságban; és a *brit világ* ritkán jött érintkezésbe akár a béke, akár a háború dolgában a szárazföld népeivel.

A nyugati római birodalom bukása.

Ekként befejeztük a római birodalom hanyatlása s bukása fáradságos elbeszélését Traján és az Antoninok szerencsés korától annak végleges megszünteig a nyugaton, körülbelül öt századra a keresztény korszak után. E szerencsétlen időszakban a szászok vadul küzdöttek a benszülöttekkel Britannia birtoklásáért; Gallia és Spanyolország meg volt osztva a frankok és visigóthok hatalmas birodalma és a svevek s burgundok függő királyságai között: Afrika ki volt téve a vandalok kegyetlen sanyargatásának s a mórok vad boszantásainak: Rómát és Itáliát egész a Dunáig a barbár bérenczek hada szorongatta, melynek törvénytelen zsarnokságát az ostrogóth Theodorik uralma követte. A birodalom minden alattvalóit, kik a latinnyelv használata által inkább megérdemelték a római nevet s a római szabadalmakat, idegen hódítók nyomták el; és Germánia diadalmas népei a szokások és kormányzat új rendszerét állapí-

tották meg Európa nyugati tartományaiban. Róma fenségét halvány fénynyel képviselték a konstantinápolyi fejedelmek: Augustus gyenge s képzelt utódai. Mindamellett ők folytatták az uralmat a Dunától a Nilusig és Tigrisig; a góth és vandal királyságokat Itáliában s Afrikában felforgatták Justinián fegyverei; és a **görög** császárok még hosszú sorát fogják szolgáltatni a tanulságos leczkéknek s érdekes forradalmaknak.

Általános észrevételek a nyugati római birodalom bukása fölött.

A görögök, miután hazájuk római tartománynyá lett, Róma diadalát nem a respublica *érdemének*, hanem **szerencséjének** tulajdonították. Az állhatatlan istennő — mondák ők — ki oly vakon osztogatja s vonja vissza kedvezményeit, *most* hajlandó volt szárnyait eldobni, a tekéről leszállani, és állandó s szilárd trónját a Tiber partjaira helyezni. [1]) Egy bölcsebb görög — Polybius — ki bölcsészi szellemmel irta le saját korának emlékezetes történetét, megfosztotta honfiait eme hiu s csalékony vigasztól: megmutatván nekik Róma mély alapjait s nagyságát. A polgároknak egymás iránt s az államhoz való hűségét megerősítették a nevelés szokásai és a vallás előitéletei. Becsület és erkölcs voltak a respublica elvei; a nagyratörő polgárok törekedtek kiérdemelni a diadal ünnepélyes dicsőségeit; és a római ifjuság buzgalma tényleges versenyre gyuladt, valahányszor őseinek otthonos képeire tekintett. A patriciusok és plebejusok mérsékelt vitái véglegesen megállapították az alkotmány szilárd s egyenlő mérlegét, mely a népgyülések szabadságát összekötötte a tanács tekintélyével s bölcseségével, és a császári tisztviselő végrehajtó hatalmával. Midőn a consul kitüzte a respublica zászlaját, minden polgár esküvel kötötte le magát, hogy hazájáért kardot ránt, míg ezen szent kötelmét 10 évi katonai szolgálat által le nem rója. E bölcs intézkedés által az új nemzedékbeli szabadok és katonák özönölve rohantak a harczmezőre, és számukat szaporitották Itália harczias és népes államai, melyek bátor ellentállás után a rómaiak vitézsége előtt meghajoltak s szövetségüket elfogadták. A bölcs történész, ki az ifjabb Scipio erényét fölébresztette, s Carthagó romlását szemlélte, körülményesen leirta katonai rendszerüket: az ujonczozást, fegyvereiket, gyakorlataikat, fegyelmüket, mozdulataikat, táborukat és a legyőzhetlen legiókat, melyek a tettleges erő tekintetében fölülmulták Fülöp s nagy Sándor macedoniai phalanxait. A béke és háború ez intézményeiből származtatta le Polybius,

[1]) Ezek Plutarchnak képletes kifejezései. (Op. t. II. p. 318. edit. Wechel.)

szellemét és sikerét azon népnek, mely képtelen volt a félelemre, s türelmetlen a nyugalomban. Megkisérlette és végrehajtotta a nagyravágyó hódítást, melyet az emberiségnek alkalomszerü összeesküvése meghiusithatott volna; s az igazság örök megsértését az eszélyesség és bátorság politikai erényeivel tartotta fenn. A respublica fegyverei néha egyes ütközetben legyőzetve, de a háborúban mindig diadalmasan gyors léptekkel haladtak elő az Eufrátig, a Dunáig, Rajnáig s az Oceánig; és az arany, ezüst vagy ércz szobrok, melyek egyes nemzeteket vagy azok királyait tüntették elő, Róma *vas* birodalma által fokonkint széttörettek.

Egy emelkedő város, mely birodalommá növekedett, mint egyetlen rendkivüli esemény, megérdemli a bölcsész figyelmét. De Róma hanyatlása, természetes s elkerülhetlen következménye volt mértéktelen nagyságának. A jólét megérlelte a hanyatlás elvét; a megromlás okai a hódítás kiterjedésével szaporodtak; és amint az idő vagy véletlenség a mesterséges támaszokat előmozdította, a bámulatos épület saját terhének súlya alatt összeomlott. Romlásának történelme egyszerü s világos; és a helyett, hogy kutatnók: *miért* omlott össze a római birodalom, csodálkoznunk kellene, hogy oly soká fenállott. A győzedelmes legiók, melyek távoli háborúkban az idegenek s bérenczek hibáit elsajátitották, először a respublica szabadságát nyomták el, azután megsértették a bíbor fenségét. A császárok' saját személyes biztonságuk s a közbéke tekintetéből, kénytelenek voltak azon alacsony eszközhez nyúlni, hogy megrontsák a fegyelmet, mely a katonákat époly félelmessé tette a fejedelemre, mint az ellenségre nézve; a katonai kormányzat ereje meglazult s véglegesen feloszlott Constantin félszeg intézkedései által, és a római világot a barbárok özöne árasztotta el.

Róma hanyatlása gyakran tulajdoníttatott a birodalmi székhely megváltoztatásának; de a történelem már kimutatta, hogy a kormányzat erői inkább *eloszlattak*, mint *elmozdíttattak*. Keleten felállíttatott a konstantinápolyi trón, míg a nyugatot még mindig a császároknak egész sora birta, kik Itáliában laktak, és egyenlő örökséget igényeltek a legiókban s tartományokban. E veszélyes ujitás meggyengitette az erőt s táplálta a kettős uralom hibáit; az elnyomó s önkényes rendszer eszközei szaporodtak; és nem az érdem, hanem a fényüzés hiu versenye támadt Theodosius elfajult utódai közt. Arcadius és Honorius ellenséges kedvenczei közös elleneiknek árulták el a birodalmat; és a byzanti udvar közömbösen, tán örömmel szemlélte Itália szerencsétlenségeit és a nyugat elvesztét. Később a szövetség megujíttatott a két birodalom közt, de a keleti rómaiak segedelme késő, kétséges és sikertelen volt; s a görögök s latinok közti nemzeti szakadást kiterjesztette a nyelv, szokások, érdek sőt a vallás állandó különbsége.

Konstantinápoly alapítása lényegesebben előmozdította a kelet fentartását mint a nyugat pusztulását.

A mennyiben a *jövő* élet boldogsága fontos tárgya a vallásnak: meglepetés vagy botrány nélkül hallhatjuk, hogy a kereszténység behozatala, vagy legalább az azzali visszaélés némi befolyást gyakorolt a római birodalom hanyatlására és bukására. A papság sikerrel hirdette a türelem és kislelkűség tanait; a társadalomnak tevékeny erényei elbátortalanittattak; és a katonai szellem utolsó maradványai a kolostorokban temettettek el; a köz- s magán vagyon nagy része az irgalom s áhitat különös kivánalmainak lőn fölszentelve; és a katonák fizetése egy haszontalan mindkét nembeli tömegre lőn elpazarolva, mely csupán a mérsékletes élet s erény érdemeire hivatkozhatott. A hit, buzgalom, kiváncsiság, és inkább a földi szenvedélyek: a gonoszság s nagyravágyás ápolta a theologiai viszályok lángjait; az egyház, sőt még az állam is szét volt szakitva vallásos pártoskodás által, melynek összeütközései néha véresek, de mindig kiengesztelhetlenek valának; a császárok figyelme a táborból a zsinatokba fordult: a római világ a zsarnokság egy új neme által nyomatott el; és az üldözött felekezetek hazájuk titkos ellenei lettek. Mindamellett a pártszellem, habár veszélyes vagy esztelen — forrása az egyesülésnek, valamint a szakadásnak. A püspökök 1800 szószékről hangoztatták a törvényes és orthodox fejedelem iránti szenvedőleges engedelmesség kötelmeit. A barátok szentelt tétlenségét áhitattal karolta fel a szolgai s elpuhult kor. Ha a római birodalom hanyatlását Constantin megtérése siettette: az ő diadalmas vallása megtörte a bukás hevességét, és enyhitette a hódítók vad indulatát.

E borzalmas forradalmat hasznosan alkalmazhatjuk tanulságul a jelen korra. A hazafinak kötelessége hazája kizárólagos érdekét s dicsőségét pártolni s előmozdítani: de a bölcsész kiterjesztheti látkörét, hogy Európát egy nagy respublikának tekintse, melynek különféle lakói a finomság s műveltség csaknem ugyanazon szinvonalát érték el. A hatalom mérlege ingadozhat, és saját magunk, vagy szomszédaink jóléte fölváltva emelkedhetik, vagy elnyomathatik: de e részletes események nem sérthetik meg lényegesen a boldogság általános állapotát, — a művészetek, törvények és szokások rendszerét, mely oly előnyösen különbözteti meg az európaiakat a többi emberiség fölött. A föld vad népei közös ellenei a polgárisult társadalomnak, és mi aggodalmas kiváncsisággal kutathatjuk: vajjon Európát fenyegeti-e azon nyomorok ismétlése, melyek egykoron Róma hatalmát s intézményeit elnyomták. Talán ugyanazon elmélkedések, melyek ama hatalmas birodalomnak bukását felvilágosítják, tényleges biztonságunk valószinü okait is földeríthetik.

I. A rómaiak nem ismerték az őket fenyegető veszély nagyságát és ellenségeik számát. Túl a Rajnán s a Dunán Európa s Ásia északi tartományai tömve valának a vadász és pásztor fajok tömegével, mely bátor volt a fegyverben és sovárgott az ipar gyümölcseinek zsákmánya után. A barbár világot felizgatta a háború heves ösztöne, s Gallia és Itália békéjét megrázkódtaták China távoli forradalmai. A hunnok kik győztes ellenségük nyomása elől menekültek, a nyugat felé tartottak; és az áramlatot a foglyok és szövetségesek fokonkinti csatlakozása növelte. Ily borzasztó vándorlások nem indulhatnak ki többé északról; és a hosszú nyugalom, mely a népesség fogyatkozásának tulajdoníttatott, a művészetek s földmivelés előhaladásának szerencsés következménye. Nehány durva falu helyett, Germánia most 2300 fallal keritett várost számlál; Dánia-, Svéd- és Lengyelországban keresztény fejedelemségek alapíttattak; és a finlandi öböltől a keleti Oceánig Oroszország ölti fel a hatalmas és polgárisult birodalom alakját. Az eke, szövőszék és az üllő be van hozva a Volga partján, Oby- és Lenánál, s a tatárok legvadabb hordái meg vannak tanitva a reszketésre és engedelmességre. A független barbárok uralma most igen kis térre van szoritva, és a kalmukkok vagy uzbékek maradványai nem lehetnek félelmesek a nagy európai respublikára nézve. Daczára e látszólagos biztonságnak, ne jöjjünk kisértetbe elfeledni, hogy *támadhatnak* új ellenségek, s ismeretlen veszélyek valamely homályos népből, mely alig látható a világ térképén. Az arabok, vagy saracenek, kik hódításaikat Indiától egész Spanyolországig terjesztették, szegénységben és megvetésben sinlődtek, miglen Mahomed a lelkesedés szellemét beléjük nem lehelte.

II. A római birodalom, tagjainak különös és tökéletes szövetsége által szilárdul meg volt állapítva. Az alárendelt nemzetek, lemondva a függetlenség reményéről, sőt kivánságáról, örömmel elfogadták a római polgárok jellemét, és a nyugati tartományok erőszakosan szakíttattak el a barbárok által az anya-tartomány keblétől. De ezen egységet a nemzeti szabadság és a katonai szellem elvesztése árán vásárolták meg; és a szolgai tartományok, élettől s mozgalomtól megfosztva, biztonságukat azon bérencz hadseregtől s kormányzóktól várták, kiket a távoli udvar rendeletei igazgattak. Száz millió ember boldogsága egy vagy két ember személyes érdekeitől függött, kiknek elméjét megrontotta a nevelés, fényűzés és az önkényes hatalom. A legmélyebb sebeket a birodalmon Theodosius fiai, s unokáinak kiskorúsága ejtette; s miután ezen képességnélküli fejedelmek a nagykorúságot elérték: az egyházat a püspököknek, az államot a herélteknek, s a tartományokat a barbároknak engedték áldozatul. Európa most fel van osztva 18 hatalmas, bár egyenlőtlen királyságra, egy tiszteletre-

méltó köztársaságra, és számos kisebb független államokra; s az uralkodók számával legalább a királyi és ministeri tehetségek esélyei szaporodtak, és az északon egy Julián vagy Semiramis uralkodhatik: míg a déli trónokon ismét Arcadius és Honorius szunnyadoznak. Ha valamely vad hódító elhagyná Tartaria sivatagjait, egész Európát egyesülve találná, hogy megakaszsza előhaladását; és ha a győző barbár az atlanti Oceánig terjesztené pusztitásait, sok ezer hajó szállitaná el a polgárisult társadalom maradványait, és Európa ujra föléledne s fölvirágoznék az amerikai világban, mely már tömve van telepítvényeivel s intézményeivel.

III. A legnagyobb biztonságot azonban a katonai mesterség előhaladása, s különösen a lőfegyverek megjavitott gyorsasága nyújtja, mely Európát minden jövő barbár betörésektől biztositja, a mennyiben azoknak előbb meg kellene szünni barbároknak lenni, mielőtt győzőkké lehetnének.

Ha ezen nézetek kétségesek, vagy csalékonyak lennének; marad még fenn a vigasznak s reménynek egy más forrása is. Négyezer éves tapasztalás nagyobbítja reményünket s kisebbiti aggodalmunkat: nem vagyunk ugyan képesek meghatározni, hogy mennyire fog az emberiség a tökéletesedésben előhaladni, de biztosan feltehetjük, hogy a mennyiben a természet nem fogja alakját megváltóztatni, egy nép sem fog eredeti barbárságába visszasülyedni. Az emberiség szerencséjére a leghasznosabb, vagy legalább a legszükségesebb mesterségek minden fensőbb tehetség, vagy nemzeti alárendeltség nélkül üzhetők. Minden falu, minden család, minden egyén mindig bir képességgel s hajlammal a tűz- s ércz használatának, a házi állatok szaporitásának, gabna-termesztés s a mechanikai ipar egyszerű gyakorlatának megörökitésével. A magán lángész és a közipar elnyomható, de ama edzett csemeték túlélik a zivatart, s örök gyökeret vernek a legkedvezőtlenebb földben is.

Mióta a művészetek fölfedezése, a háború, a kereskedelem és a vallásos buzgalom e megbecsülhetlen adományokat a legvadabb népek közt is elterjeszté: folytonosan tovább terjednek és soha többé el nem vesznek. Ennélfogva azon kellemes következtetésben nyugodhatunk meg, hogy a világ minden korszaka növelte s még mindig növeli az emberi faj valóságos jólétét, boldogságát, ismeretét s tán erkölcsét.

A második kötet tartalma.

Lap.

XXII. FEJEZET : Julián császárrá kiáltatott ki a galliai legiók által. — Előhaladása és sikere. — Consantius halála. — Julián polgári igazgatása 1

XXIII. FEJEZET : Julián vallása. — Általános türelem. — Megkisérti a pogány isteni tisztelet helyreállitását és megjavitását, — a jeruzsálemi templom ujjáépitését. — A keresztényeknek álnok üldözése. — Kölcsönös buzgalom és igazságtalanság 15

XXIV. FEJEZET : Julián székhelye Antiochiában. — Sikerteljes vállalata a persák ellen. — Átmenet a Tigrisen. — Julián visszavonulása és halála. — Jovián megválasztatása. — Megmenti a római hadsereget dicstelen békekötés által. . 36

XXV. FEJEZET : Jovián kormányzata és halála. — Valentinián megválasztatása, ki társul veszi testvérét Valenst, s a nyugati birodalmat véglegesen felosztja. — Procopius zendülése. — Polgári és egyházi igazgatás. — Germánia. — Brittania. — Afrika. — A kelet. — A Duna. — Valentinián halála. — Két fia Gratian és II. Valentinián öröklik a nyugati birodalmat 62

XXVI. FEJEZET : A vándor nemzetek szokásai. — A hunnok előhaladása Chinából Európába. — A góthok futása. — Átvonulnak a Dunán. — A

Lap.

góth háboru. — Valens megveretése és halála. — Gratián Theodoziust ruházza föl a keleti császársággal. — Ennek jelleme és sikere. — Béke, és a góthok letelepedése 91

XXVII. FEJEZET : Gratián halála. — Az ariánok romlása. — Sz.-Ambrus. — Első polgári háboru Maximus ellen. — Theodosius jelleme, közigazgatása és vezeklése. — II. Valentinián halála. — Második polgári háboru Eugenius ellen. — Teodosius halála 121

XXVIII. FEJEZET. A pogányság végleges kiirtása. — A szentek és ereklyék tiszteletének behozatala a keresztények közt 141

XXIX. FEJEZET. A római birodalom végleges felosztása Theodosius fiai közt. — Arcadius és Honorius uralkodása. — Rufinus és Stilicho közigazgatása. — Gildo lázadása és legyőzetése Afrikában 148

XXX. FEJEZET : A góthok lázadása. — Görögországot rabolják. — Alarik és Radagasius két nagy betörése Itáliába. — Ezek visszaveretése Stilicho által. — A germánok megtámadják Galliát. Constantin bitorlása a nyugaton, Stilicho kegyvesztése és halála 209

XXXI. FEJEZET : Alarik betörése Itáliába. — A római tanács és nép szokásai. — A góthok Rómát háromszor megszálják és végre kiraboljják. — Alarik halála. — A góthok elhagyják Itáliát. — Constantin bukása. — A barbárok elfoglalják Galliát és Spanyolországot. — Britania függetlensége 181

XXXII. FEJEZET : Arcadius keleti császár. — Eutropius közigazgatása és kegyvesztése. — Gainas lázadása. — Chrisostom sz. János üldöztetése. — II. Theodosius keleti császár. — Növére Pulcheria. — Neje Eudocia. — A persiai háboru, és Armenia felosztása 211

XXXIII. FEJEZET. Honorius halála. — III. Valenti-

Lap.

nián keleti császár. — Anyja Placidia kormányzata. — Aetius és Bonifácz. — Afrika meghódittatása a vandalok által 228

XXXIV. FEJEZET : Attilla, a hunok királyának jelleme, hóditásai és udvara. — Ifjabb Theodosius halála. — Marcián fölemeltetése a Kelet trónjára 238

XXXV. FEJEZET : Attila Galliába tör. — Visszaveretik Aetius s a visigóthok által. Attila Itáliába tör s abból visszavonul. — Attila, Aetius és III. Valentinián halála 259

XXXVI. FEJEZET : Genserik a vandalok királya kirabolja Rómát. — Tengeri rablásai. Az utolsó nyugati romai császárok : Maximus, Avitus, Majorianus, Severus, Anthemius, Olybrius, Glycerius, Nepos Augustulus. — A nyugati birodalom végleges feloszlása. — Odoaker, az első itáliai barbár király uralma 276

XXXVII. FEJEZET : A szerzetesrend eredete, haladása és következményei. — A barbárok megtérése a kereszténységre és ariánismusra. — A vandalok üldöztetése Afrikában. — Az ariánismus enyészete a barbárok közt 302

XXXVIII. FEJEZET : Klodovig uralkodása és megtérése. — Győzelmei az alemannok, burgundok és visigóthok fölött. — A franczia birodalom megalapitása Galliában. — A barbárok törvényei. — A rómaiak állapota. — A visigothok Spanyolországban. — Britannia meghóditása a szászok által 314

A jelen IV-ik füzettel be van fejezve a *nyugati* római birodalom hanyatlásának és bukásának története, melynél többet — mint már más alkalommal is megjegyeztük — maga Gibbon sem akart megirni, és csak a rendkivüli hatás, melyet e füzetek Angliában és Párisban előidéztek, ösztönözte őt arra, hogy megkezdett müvének második részét: a *keleti* római birodalom hanyatlásának és bukásának történetét is megirja. Pedig nemzettörténelmi szempontból tekintve e művet, a jelenleg létező nemzet-családok közől Európában egy sincs, melyet kevésbé érdekelne, mint épen az angolt; mert Britannia egyike volt az utolsóknak ama zsákmányok közől, miket a még mindig hódító római respublica a Caesarok által hatalma alá hajtott de egyszersmind első volt, mely magát a nyugati birodalom járma alól felszabadította; ennélfogva a római intézmények, nyelv és szokások már az idő rövidségénél s a távolságnál fogva sem verhettek mély gyökeret, és a mi ezekből fenmaradt, a betört és letelepült szászok és angelek csakhamar megsemmisítették.

Hogy még is az angolok Gibbonnak e művét oly rendkivüli lelkesedéssel fogadták: eltekintve annak általános becsétől, mely az emberi fölemelkedés és isméti elfajulás tekintetéből, különbség nélkül minden nemzetre nézve örökké maradandó és emlékezetes tanulságul szolgál — leginkább annak tulajdonitandó, hogy az emberiség e legrendkivülibb, legtanulságosabb és soha többé nem ismételhető mozzanatát épen egy angol irta le olyképen, hogy tekintve az adatok és kutforrások felhasználását, tekintve mindazon jelenségeknek, melyek a római birodalom bukására lényeges befolyást gyakorolhattak — körülményes és kimerítő leirását: Gibbonnak e művét méltán befejezettnek tekinthetjük. Az elismerést a tisztelet követte, mely fokonkint kegyeletté fejlődvén, ma már a római birodalom hanyatlásának és bukásának története azon müvek közé tartozik, melyet minden angol ereklyeként őriz házában.

Ámde minket magyarokat nemcsak az általános érdek és tanulság, hanem leginkább azon körülmény is fölébreszhetne, hogy mint — már az előszóban is megjegyeztem — e műben feltaláljuk nemzetünk őstörténelmére vonatkozó adatokat akként leirva, amint azt hazai müveinkben hasztalan keresnők.

Itt van megemlékezés a jászokról, kik már Krisztus idejében ott voltak letelepedve, hol őket ma is találjuk, ugyanott, hol négy századdal később Attila ütötte fel sátorát, kinek történetét Thierry 80 évvel később mint önálló munkát adta ki, de némely lényeges pontra nézve Gibbontól eltérőleg, és épen azért — nézetem szerint tévesen.

Daczára e tényeknek, daczára Gibbon hírnevének, még sem lehetett eddigelé fölserkenteni a magyar apathiát oly mű iránt, melyről S. E. orsz. képviselő azt mondá egyik képviselő társának, hogyha hatalmában állana, egy képviselőt sem bocsáttana át az országháza küszöbén, mielőtt Gibbonból vizsgát nem tenne; én pedig e véleményt oda módosittanám: hogy a helyett, hogy a képviselők tegyenek vizsgát, inkább ohajtanám, hogy az, — úgy mint Angliában — iskolai kötelezett tantárgyat képezne; mint a mely czélra magam is e munkát leginkább készitettem.

Nem fájlalom a sok költséget, és még több időt, melyet e nagybecsü munkának kiadására forditottam, mint inkább azon kényszerü helyzetet, hogy részvéthiány miatt a munka folytatását, vagyis a *keleti* római birodalom történetének kiadását egyelőre abba kell hagynom; holott ez már azon oknál fogva is reánk nézve érdekesebb, mert Attila birodalmának felosztása után a hunnokat még mindig látjuk — Justiniánnak fővezére a nagy Belizár alatt Afrika és Itália meghódításában mint legfontosabb tényezőket szerepelni; olvassuk a magyarok letelepedését Pannoniában; holott később a keleti, vagy görög befolyás az egész XII-ik század folyamában, saját hazai történelmünkben is egy külön időszakot képez; és a mennyiben Gibbon a keleti birodalom történetét egész Konstantinápolynak a törökök által lett bevételéig, vagyis a XV-ik század közepéig leirja, a Hunyady korszaknak legfényesebb része is ben foglaltatik; szóval a jelenleg létező s a rómaiakkal rokonfaju nemzet-családok után egy sincs, melyet akár állambölcsészi, akár történelmi, vagy épen jogtudományi szempontból közelebbről és bensőbbleg érdekelne, mint a magyart; minélfogva a második rész eddigi dolgozataim után itélve — körülbelül 60 ívet fogna igénybe venni; de épen a fönn elősorolt okoknál fogva, habár a sajtót egy ideig pihentetnem kelletik, a tollat nem teszem le mindaddig, míg az végkép befejezve nem leend; a megjelenés fölött aztán — a körülmények s az idő határozand.

Kelt Pesten 1869. Jul. 31

481346

Hegyessy Kálmán.

Lényegesebb sajtó-hibák.

Lap	sor		e helyett	igazitandó
33.	3.	alul	reptus	ereptus.
39.	8.		tisziviselők	tisztviselők.
47.	8.	alul	esősitette	erősitette.
114.	12.	alul	összeseregletö	összesereglett.
129.	7.		Justinus	Justina.
137.	7.		feilndult	felindult.
195.- 210.			lapszám helyett a 10-ik iven	145—160.
195.	10.	a 10-ik iven	Theedosius	Theodosius.
200.	utolsó	„ „	Rufiua	Rufino.
203.	2.	alul „ „	szabadság	szabadosság.
205.	utolsó	„ „	Fasti ia	Fastidia.
275.	1.		Arik.	Alarik.
287.	5		Llguriát	Liguriát.
322.	7.	alul	jogtudománybó	jogtudományból
335.	4.	„	hogy mint —	hogy — mint
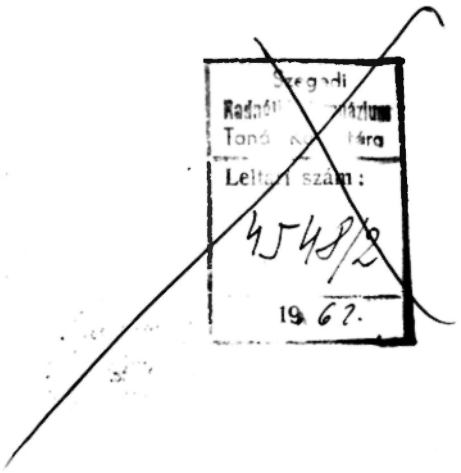
65. 1. Cibalis város, a mai Vinkovce, a bródi határezred főhelye.